

การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

THE BUDDHIST COMMUNICATION AND THE SOCIAL CHANGE

นางสาวทัศนีย์ เจนวิถีสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

นางสาวทัศนีย์ เจนวนิธิสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE BUDDHIST COMMUNICATION AND THE SOCIAL CHANGE

Ms. Tatsanee Jenwithisuk

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Doctor of Philosophy

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ..... ประธานกรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

..... กรรมการ

(พระมหาสมบุญธวัชอุทัย, ดร.)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์)

..... กรรมการ

(รศ.ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสมบุญธวัชอุทัย, ดร. ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ กรรมการ

รศ.ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์ กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม
- ผู้วิจัย** : นางสาวทัศนีย์ เจนวิถีสุข
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระมหาสมบุญ ภูษิติกโร ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.
(พระพุทธศาสนา)
  - : ผศ.ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ศบ. (เศรษฐศาสตร์),
M.A. (Philosophy), M.A. (Religious Studies), Ph.D.
(Religion and Society)
  - : รศ.ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์ นศ.บ. (เกียรตินิยมอันดับ ๑),
ศศ.ม.
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การศึกษาการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ (๑) เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม (๒) เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา และ (๓) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม

ผลการวิจัยพบว่า การสื่อสารที่มีผลมากในการส่งผลกระทบต่อจนถึงสังคม หรือมีส่วนเกี่ยวข้อง สนับสนุน หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม คือ การสื่อสารมวลชน ส่วนการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม เป็นการสื่อสารที่มีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นสำคัญ ทั้งในระดับปัจเจก และระดับสังคมในลักษณะการร่วมกันเป็นสังคมโดยรวม

การสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นการสื่อสารที่ไม่อาจแยกจากกัน ได้โดยเด็ดขาด และเกี่ยวข้องกับสัมมาทิฐิ โดยมีรูปแบบและกระบวนการ คือ ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น (ปรโตโมหะ) + ทำการสื่อสารกับตนเอง (โยนิโสมนสิการ) + ทำการสื่อสารตามแนวทาง

ประพจน์ปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งทำให้ผู้รับสารเกิดปัญญา ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในส่วนตัว และผู้อื่น อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม

องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่สังเคราะห์ได้จากการศึกษา มีหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ คือ สื่อสารด้วยสติ บนพื้นฐานของความเข้าใจและเคารพในตนเองและผู้อื่น บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญญา สร้างสรรค์ และนำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น การสื่อสารเชิงพุทธนี้เป็นดังเช่นมรรควิธีที่เป็นเหตุนำไปสู่ผล คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมในทางที่เป็นประโยชน์สุข โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจากภายในตนเองของบุคคล แล้วกระจายไปสู่สังคม

Dissertation Title : The Buddhist Communication and the Social Change
Researcher : Ms. Tatsanee Jenwithisuk
Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)
Dissertation Supervisory Committee
: Phramaha Somboon Vuddhikaro Pali VII, B.A., M.A.,
Ph.D. (Buddhist Studies)
: Assist. Prof. Dr. Tavivat Puntarigivat B.A.
(Economics), M.A. (Philosophy), M.A. (Religious
Studies), Ph.D. (Religion and Society)
: Assoc. Prof. Thiranan Anawaj-siriwongs B.A.
(Communication Arts), First Class Honour, M.A.
(Sociology - Demography)
Date of Graduation : 29 March 2012

ABSTRACT

The objectives of this study in the Buddhist communication and the social change are:- (1) to analyze the influence and the relationship between the communication and the social change, (2) to study the form and process of the communication and the social change in Buddhist aspect, and (3) to synthesize the knowledge of the principle and the way to practise the Buddhist Communication which effects social change.

The results of the research show that:- the communication of many results influences the societies, involves, supports, and causes the change in societies is the mass communication. However, the communication with oneself (intrapersonal communication) and the communication with others both at the individual level and at the social level are the communications which influence the social change. The main characteristic of change is social behavioral change both in individually and socially.

The intrapersonal communication and the communication with others are not certainly separated. Moreover, both the communications are involved with Sammāditṭhi

(right view). The process of the communication is to communicate with others (Paratoghosa), then to communicate with oneself (Yonisomanasikāra) by communicating in the way of Sīla (morality), Samādhi (concentration), and Paññā (wisdom). The mentioned way of communication process causes the receiver to get wisdom which brings one to the benefit of oneself and others the fact of which causes the social change both at the individual level and at the social level.

The knowledge of the principle and the way to practise the Buddhist Communication which effect the social change, which is synthesized in this study is of the significant principle and the way to communicate, that is:- to communicate with consciousness, to communicate on the basic of realization and respect to oneself and others, to communicate on the basic of the real of cause and effect which brings one to wisdom and ingenuity and inspires person to do good things for himself and others. The Buddhist communication is the way that brings society to the result that is :- the social change in a useful and a happy way. This alteration was initiated from intrapersonality to sociality.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าและนำเสนอในระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความเกื้อกูลอนุเคราะห์จากบุคคลหลายท่านตั้งแต่ในช่วงเริ่มต้นของการดำเนินการเกี่ยวกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ กระทั่งเสร็จสมบูรณ์

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงต่อ พระมหาสมบุญ ฐุฑฺฒิกโร, ดร., ประธานคณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ จากภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และ รองศาสตราจารย์ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์ จากภาควิชาวาทวิทยา คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ตั้งแต่การดำเนินการในขั้นตอนการจัดทำโครงร่าง กระทั่งวิทยานิพนธ์สำเร็จลงด้วยดี รวมถึงพระมหาสุทิตย์ อาภากรโร, ดร. ประธานคณะกรรมการสอบหัวข้อโครงร่างวิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์ ดร.วัชรระ งามจิตเจริญ จากภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน จากภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งเป็นคณะกรรมการสอบหัวข้อโครงร่างวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะที่สำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณพระเมธาวิเชียร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา จากภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ได้กรุณาสละเวลาอ่านงานวิทยานิพนธ์ พร้อมทั้งให้ความเห็น คำแนะนำในขั้นตอนของการรับฟังความคิดเห็นสาธารณะ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จอย่างสมบูรณ์ด้วยความเมตตาจากคณะกรรมการตรวจสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน คือ พระสุธีธรรมนุวัตร, ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ประธานกรรมการคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ พระมหาสมบุญ ฐุฑฺฒิกโร, ดร. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ รองศาสตราจารย์ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน กรรมการ ที่ได้ให้ความเห็น คำแนะนำต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งขอขอบพระคุณพระครูใบฎีกาสนั่น ทวยรุโข ซึ่งได้เมตตาตรวจสอบความถูกต้องของรูปแบบ รองศาสตราจารย์ชูศักดิ์ ทิพเกษร ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาอังกฤษ ซึ่งได้สละเวลาตรวจทานและปรับปรุงแก้ไขบทความภาษาอังกฤษ

คุณอุดม จันทิมา และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านในการดำเนินการเกี่ยวกับการสอบและการดำเนินการในชั้นตอนต่างๆ ในอันที่จะทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้โดยสมบูรณ์

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณด้วยความซาบซึ้งในความเมตตาของพระมหาภูมิจัย วชิรเมธี ที่ได้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา โดยได้มอบทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์นิสิตบัณฑิตศึกษา พร้อมกันนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณะกรรมการพิจารณาทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์นิสิตบัณฑิตศึกษาของพระมหาภูมิจัย วชิรเมธี ประจำปี ๒๕๕๓ ที่ได้เห็นคุณค่าในงานวิจัยนี้ และพิจารณาให้ผู้วิจัยเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้รับมอบทุนสนับสนุนฯ การได้รับมอบทุนดังกล่าวนี้ทำให้ผู้วิจัยสามารถดำเนินงานได้อย่างราบรื่น ที่สำคัญทำให้ผู้วิจัยมีความมุ่งมั่นและกำลังใจเพิ่มมากขึ้นในการศึกษาวิจัยที่ดำเนินอยู่

ขอขอบพระคุณคณะผู้บริหาร ผู้บังคับบัญชาทุกระดับชั้นและหน่วยงานของมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ที่ให้โอกาสผู้วิจัยได้มีเวลาในการศึกษาต่ออย่างเต็มเวลา ขอขอบคุณ ผศ. ดร.กาญจนา จิตต์วัฒน์ ผู้ร่วมงานระดับอาวุโสที่แนะนำและเชิญชวนผู้วิจัยให้เข้ามาศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาทั้งหมดในระดับปริญญาเอกของผู้วิจัย ณ มหาวิทยาลัยแห่งนี้ ขอขอบคุณ ดร.กนกรัตน์ ยศไกร พิและเพื่อนร่วมงาน ผู้จุดประกายความคิดแรกเริ่มสำหรับการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความปรารถนาดี ซึ่งได้แปรเปลี่ยนเป็นกำลังใจที่มีให้กันและกันเรื่อยมาในหมู่พี่น้องผองเพื่อนปริญญาเอก รุ่น ๖ ด้วยกัน, รุ่น ๔, รุ่น ๕, รุ่น ๗ และรุ่นอื่นๆ รวมทั้งที่เป็นนิสิตปริญญาโทด้วย ตลอดจนเพื่อนพี่น้องน้องพี่ของผู้วิจัยท่านอื่นๆ นอกรั้วมหาวิทยาลัยที่ได้ร่วมส่งความปรารถนาดีและกำลังใจมาให้

ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์นี้ขอมอบเป็นปฏิการแด่พระวิปัสสนาจารย์ทุกรูป โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระครูศาสนกิจวิมล (หนูพันธ์ อีสฺสโร) วัดหนองเชียงทูน จังหวัดศรีสะเกษ ผู้ที่ทำให้ผู้วิจัยได้เข้าใจและซาบซึ้งเห็นผลจากการสื่อสารภายในตนเอง และการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นกัลยาณมิตร ในขณะที่ของการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรทางจิตเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน และขอมอบเป็นปฏิการแด่คุณแม่ พี่สาว น้องชาย ซึ่งเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในการศึกษาตลอดมา พร้อมกันนี้ขอมอบเป็นเครื่องไทยธรรมอุทิศผลแด่คุณพ่อ ผู้ซึ่งห่วงใยผู้วิจัยเสมอมาแม้จนวาระสุดท้ายของท่าน

นางสาวทัศนีย์ เจนวิถีสุข

๒๙ มีนาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
สารบัญตารางและแผนภาพ	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฐ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๗
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๗
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๗
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๙
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๓๒
๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๓๗
บทที่ ๒ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงสังคม	๓๘
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร	๓๘
๒.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตะวันตกสมัยใหม่	๓๘
๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารจากมุมมองทาง พระพุทธศาสนา	๔๙
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม	๖๓
๒.๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจาก มุมมองทางตะวันตก	๖๓
๒.๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจากมุมมอง ทางพระพุทธศาสนา	๘๐

บทที่ ๓ อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสาร	๙๙
กับการเปลี่ยนแปลงสังคม	
๓.๑ อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับ	๙๙
การเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดมุมมองทางตะวันตก	
๓.๑.๑ แนวคิดการสื่อสารที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการ	๑๐๐
การเปลี่ยนแปลงสังคม	
๓.๑.๒ แนวคิดการสื่อสารที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลง	๑๐๕
สังคม	
๓.๑.๓ สาเหตุและผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและ	๑๑๓
ความสัมพันธ์ของการสื่อสารตามแนวคิดมุมมองทาง	
ตะวันตก	
๓.๒ อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับ	๑๒๓
การเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดมุมมองทาง	
พระพุทธศาสนา	
๓.๒.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลง	๑๒๔
สังคม : พิจารณาในแง่ความเชื่อมโยงของระบบ	
จริยธรรมกับสังคม	
๓.๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลง	๑๒๖
สังคม : พิจารณาในแง่ความเชื่อมโยงของระดับ	
ปัจเจกกับระดับสังคม	
๓.๒.๓ สาเหตุและผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและ	๑๓๙
ความสัมพันธ์ของการสื่อสารตามแนวคิดมุมมองทาง	
พระพุทธศาสนา	
บทที่ ๔ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม	๑๕๕
ในทัศนะของพระพุทธศาสนา	
๔.๑ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับตนเอง	๑๕๕
๔.๑.๑ รูปแบบการสื่อสารกับตนเอง	๑๕๕
๔.๑.๒ กระบวนการสื่อสารกับตนเอง	๑๖๙
๔.๒ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น	๑๘๓

๔.๒.๑	ผู้ส่งสารและผู้รับสารที่มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	๑๘๔
๔.๒.๒	รูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่น	๑๙๔
๔.๒.๓	กระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น	๒๓๘
บทที่ ๕	หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม	๒๔๐
๕.๑	ความหมายและคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๔๐
๕.๑.๑	ความหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๔๐
๕.๑.๒	คุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๔๖
๕.๑.๓	วิธีการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๔๗
๕.๑.๔	ทิศทางของการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๔๙
๕.๑.๕	วัตถุประสงค์และเป้าหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๔๙
๕.๑.๖	ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๔๙
๕.๑.๗	องค์ประกอบของการสื่อสาร ๔ องค์ประกอบในการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๕๕
๕.๑.๘	ขั้นตอนหรือกระบวนการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๕๗
๕.๒	หลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๕๘
๕.๒.๑	แนวทางปฏิบัติระดับปัจเจก	๒๖๐
๕.๒.๒	แนวทางปฏิบัติระดับสังคม	๒๖๖
๕.๓	การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม	๒๗๓
๕.๓.๑	การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมระดับปัจเจก	๒๗๔
๕.๓.๒	การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมระดับสังคม	๒๘๑
๕.๓.๓	การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมพิจารณาในเชิงอริยสัจ ๔	๒๘๓
บทที่ ๖	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๒๘๖
๖.๑	สรุปผลการวิจัย	๒๘๖

๖.๒	ข้อเสนอแนะ	๒๙๕
	๖.๒.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป	๒๙๕
	๖.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์	๒๙๖
	บรรณานุกรม	๒๙๗
	ประวัติผู้วิจัย	๓๑๐

สารบัญตารางและแผนภาพ

ตาราง		หน้า
ตารางที่ ๒.๑	แสดงลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา	๘๓
ตารางที่ ๔.๑	แสดงชื่อของอารมณ์ ทวาร และจิตที่เกิดทางแต่ละทวาร	๑๗๒
แผนภาพ		
แผนภาพที่ ๑.๑	แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย	๓๒
แผนภาพที่ ๑.๒	แสดงกระบวนการวิจัย	๓๓
แผนภาพที่ ๑.๓	แสดงกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีและกรอบในการวิเคราะห์	๓๖
แผนภาพที่ ๓.๑	แสดงความเชื่อมโยงการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ระหว่างระดับปัจเจกกับระดับสังคม	๑๓๔
แผนภาพที่ ๓.๒	แสดงการเชื่อมโยงการสื่อสารและทฤษฎีของปัจเจกกับสังคม	๑๓๖
แผนภาพที่ ๓.๓	แสดงการเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เชื่อมโยงมาจากการสื่อสารของปัจเจกสู่การสื่อสารของสังคม	๑๓๗
แผนภาพที่ ๓.๔	แสดงความเชื่อมโยงระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงจากระดับปัจเจกไปสู่ระดับสังคม	๑๓๘
แผนภาพที่ ๔.๑	แสดงการเกิดขึ้นของวิญญูญาณหรือจิต	๑๗๒
แผนภาพที่ ๔.๒	แสดงขั้นตอนการทำงานของจิตเมื่อขึ้นสู่วิถี	๑๗๓
แผนภาพที่ ๔.๓	แสดงกระบวนการทำหน้าที่ของจิต	๑๗๕
แผนภาพที่ ๔.๔	แสดงกระบวนการสื่อสารกับตนเอง	๑๘๒
แผนภาพที่ ๔.๕	แสดงกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น	๒๓๘
แผนภาพที่ ๔.๖	แสดงกระบวนการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา	๒๓๙
แผนภาพที่ ๕.๑	ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๕๒
แผนภาพที่ ๕.๒	ปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๕๔
แผนภาพที่ ๕.๓	แสดงขั้นตอนและองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเชิงพุทธ	๒๕๗
แผนภาพที่ ๕.๔	หลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธโดยภาพรวม	๒๖๐
แผนภาพที่ ๕.๕	แนวทางปฏิบัติในการรับสารอย่างถูกต้องในการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธระดับปัจเจก	๒๖๒

แผนภาพที่ ๕.๖	แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธในขณะของการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจก	๒๖๖
แผนภาพที่ ๕.๗	แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่นเชิงพุทธในระดับสังคม	๒๗๑
แผนภาพที่ ๕.๘	แสดงการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิและปัญญา	๒๗๖
แผนภาพที่ ๕.๙	แสดงการสื่อสารเชิงพุทธในระดับปัจเจกที่ก่อให้เกิดปัญญา	๒๗๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย [ซีดีรอม] พ.ศ. ๒๕๔๘ อรรถกถาภาษาไทย จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๒ และพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย [ซีดีรอม] ดังนี้

คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทยใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบบระบุชื่อย่อคัมภีร์ ตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙ หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑๒ ข้อ ๓๐๐ หน้า ๓๒๙ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)

ม.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป้อนาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป้อนาสกั	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.ช.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ชุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ช.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ช.อิติ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ช.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.วิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ช.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.สตตก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	สตตกนิบาต	ชาดก (ภาษาไทย)
ช.ชา.สุมฺหิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	สุมฺหินิบาต	ชาดก (ภาษาไทย)
ช.ชา.อสีตี.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	อสีตีนิบาต	ชาดก (ภาษาไทย)
ช.ชา.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	มหานิบาต	ชาดก (ภาษาไทย)
ช.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	จุพนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ปฐีสัมภิตามวรรค	(ภาษาไทย)

ช.อป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อภิ.ปุ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สาเหตุประการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นทางสังคม (social invention) เช่น เกิดศาสนาใหม่ ซึ่งส่งผลให้การดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไป^๑ อุบัติการณ์แห่งพระพุทธศาสนา คือ ประดิษฐ์กรรมทางสังคมอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมอินเดีย อย่างไรก็ตามแม้พระพุทธศาสนาจะได้อุบัติขึ้น แต่หากปราศจากการประกาศหรือการสื่อสารแล้ว เนื้อหาสาระทั้งหลายอันได้แก่ หลักการและแนวทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาก็จะมีถูกเผยแพร่ออกไปสู่สังคมได้เลย

จากองค์ประกอบพื้นฐานของการสื่อสารที่ประกอบไปด้วย ผู้ส่งสาร (sender) ตัวสาร (message) ช่องทางการสื่อสาร (channel) และผู้รับสาร (receiver) หรือที่รู้จักกันทั่วไปแบบย่อๆ ว่า S-M-C-R นั้น กล่าวได้ว่าในทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธศาสนาให้น้ำหนักกับองค์ประกอบเหล่านี้ทุกองค์ประกอบ แต่องค์ประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญก็คือ ตัวสาร (message) หรือ หลักธรรมนั่นเอง โดยพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับพระธรรมเทียบเท่ากับพระองค์เอง ดังความที่พระองค์ได้ตรัสกับพระวัชกถิว่า “ผู้ใดเห็นพระสัทธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นบัณฑิตเห็นเรา (ส่วน) ผู้ไม่เห็นพระสัทธรรม ถึงจะเห็นเราก็ชื่อว่าไม่เห็น”^๒ และดังความที่พระองค์ได้ตรัสกับพระอนนทในคราวก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^๓

ด้วยตัวสาร คือ หลักธรรมทั้งหลายที่พระพุทธองค์ทรงประกาศหรือทำการสื่อสาร โดยช่องทางการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสาร หลากหลายลักษณะ รูปแบบและวิธี กับผู้รับสารประเภทต่างๆ ซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมนี้เอง ที่มีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียในสมัยนั้น โดยก่อให้เกิดความ

---

^๑ วิเชียร รักการ, **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**, (กรุงเทพฯ : โอเอสพรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๒๙),

^๒ ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๕๔/๒๔๔.

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

เปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งในเชิงโครงสร้างสังคม และในเชิงคตินิยม^๔ เนื้อหาสารเกี่ยวกับเรื่อง วิทยุญาณ การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม อนัตตา และนิพพาน เหล่านี้เป็นตัวสารอันเป็น รากฐานสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อคำอธิบายปลีกย่อยเกี่ยวกับชีวิตและสังคม ประมวล เพ็งจันทร์ อธิบายถึงผลกระทบเพิ่มเติมว่า

กระทบต่อโครงสร้างสังคม ที่ถูกกำหนดไว้ด้วยระบบความเชื่อตามชุดคำอธิบายจาก คัมภีร์พระเวท โครงสร้างสังคมที่ถูกกำหนดไว้ด้วยระบบวรรณะได้คลายออก เกิดการกำหนด ใหม่ด้วยระบบคุณค่าจากการกระทำ คำอธิบายความเป็นไปต่างๆ ในชีวิตที่เคยอธิบายด้วย เทวลิขิต ก็เปลี่ยนมาเป็นการทำความเข้าใจจากเหตุปัจจัยในทางสังคม ความตายตัวใน รูปแบบและจารีตที่เคยถูกกำหนดด้วยความเชื่อในข้อกำหนดจากสวรรค์ ก็คลี่คลายมา เป็น การอธิบายด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลที่เป็นประจักษ์^๕

อย่างไรก็ดีพระพุทธเจ้าก็ทรงให้ความสำคัญกับช่องทางการสื่อสารด้วยเช่นกัน ใน ฐานะที่เป็นตัวกลางหรือเครื่องมือที่จะนำเนื้อหาสารไปสู่ผู้รับสาร โดยทรงให้ความสำคัญใน ประเด็นของตัวสื่อ (บุคคล) ที่จะไปทำการสื่อสาร เช่น ต้องเป็นพระอรหันตสาวก^๖ การกระจายความ เข้าถึงผู้รับสารในแนวกว้างหรือในเชิงของพื้นที่ ดังเช่นการที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกไปเผยแผ่ธรรมในครั้งแรกนั้น ทรงกำหนดว่าอย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป^๗ การกระจายความเข้าถึง ผู้รับสารในแนวตั้งหรือในเชิงชนชั้น กล่าวคือทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน^๘ ทรงห้ามยกพุทธวจนะขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต^๙ เป็นต้น

^๔ ประมวล เพ็งจันทร์, “อินเดีย: จากกำเนิดพุทธศาสนาถึงการปลดปล่อยอาณานิคม”, แหล่งที่มา : <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/000999975.html> [๖ กันยายน ๒๕๕๒],

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ พระสาวกทั้ง ๖๐ รูปที่พระพุทธเจ้าทรงส่งไปประกาศพระศาสนานั้นทุกรูปล้วนแต่บรรลุนิพพานแล้วทุกรูป ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๘ ภาษาของตน คือ ภาษามคธซึ่งมีสำนวนโวหารตามแบบที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส ดูเชิงอรรถ วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๕/๗๑.

^๙ วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๕/๗๑.

ในส่วนของผู้รับสาร พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญในประเด็นที่ว่า ผู้รับสารเป็นใคร มีสถานะ บทบาทในสังคมอย่างไร พระองค์จะสื่อสารกับผู้รับสารเหล่านั้นเพื่ออะไร ด้วยเนื้อหาวิธีการอย่างไร และในสถานการณ์ใด ตัวอย่างเช่นในสถานการณ์ที่พระองค์จะทำการสื่อสารกับบุคคลสำคัญ (key person) เช่น ในคราวโปรดพระเจ้าพิมพิสาร^{๑๐} พระราชาแห่งแคว้นมคธซึ่งเป็นแคว้นใหญ่ที่ทรงอิทธิพลแคว้นหนึ่ง หรือการได้วาทะกับอุบาลีคหบดี^{๑๑} สาวกคนสำคัญของนิครนถ์นาฏบุตร อีกทั้งยังเป็นบุคคลที่มีผู้รู้จักมาก เป็นต้น

อย่างไรก็ตามมีใช้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงปรารถนาสาวก หรือต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมเนื่องจากพระองค์ได้ทรงสื่อสารให้ทราบแต่แรกของการประกาศศาสนาแล้วว่า “เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก”^{๑๒} แต่ทรงให้ความสำคัญในการสื่อสารว่าจะสื่อสารกับบุคคลใด ในสถานการณ์ใด ด้วยเนื้อหา และวิธีการอย่างไร เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์นั้น ซึ่งแต่ละบุคคลล้วนเป็นสมาชิกของสังคมที่มีบทบาท และสถานะแตกต่างกันไป ดังนั้นจึงส่งผลต่อสังคมตามมา นั่นคือสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

ทั้งนี้เพราะการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ประดิษฐกรรมทางสังคมใหม่ หรือแม้แต่แนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ หรือที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ทิฏฐิ”^{๑๓} ก็ล้วนแต่ต้องอาศัยการสื่อสารเพื่อแพร่กระจายสู่สังคมทั้งสิ้น รวมทั้งการแพร่กระจายสู่สังคมอื่นๆ ด้วย ซึ่งวิเชียร รักการได้กล่าวถึงสาเหตุอีกประการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงสังคมซึ่งเป็นสาเหตุที่มาจากภายนอกของระบบของสังคมว่า เกิดจากการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมอื่น ซึ่งก็จำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารเพื่อช่วยทำให้เกิดการแพร่กระจายด้วยเช่นกัน^{๑๔}

ดังเช่นเมื่อแนวคิดการค้าเสรี ทุนนิยม และการพัฒนา เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก แนวคิดอุดมการณ์เหล่านี้นอกจากจะถูกเผยแพร่ในสังคมตะวันตกเองแล้ว ยังได้ถูกแพร่กระจายสู่สังคมอื่นๆ ทั่วโลกด้วย ด้วยการสื่อสารประเภทและรูปแบบต่างๆ จนกล่าวได้ว่าแนวคิด อุดมการณ์

^{๑๐} คุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๖/๖๕-๖๘.

^{๑๑} คุรายละเอียดใน ม.ม (ไทย) ๑๓/๕๖-๗๗/๕๓-๗๕.

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๓} ทิฏฐิ แปลว่า ความเห็น มีความหมายรวมถึงความเชื่อ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความเข้าใจของตน ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ และแนวทัศนะในการมองโลกและชีวิต คุรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๓๕-๗๓๖.

^{๑๔} คุรายละเอียดใน วิเชียร รักการ, **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**, หน้า ๕.

ดังกล่าวนั้นได้กลายเป็นแนวคิดอุดมการณ์กระแสหลักของโลก และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในประเทศต่างๆ ทั่วโลก

นอกจากนี้การสื่อสารเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ดังนั้นการสื่อสารจึงมีบทบาทความสัมพันธ์หรืออิทธิพลต่อความเป็นไปต่างๆ ในชีวิตประจำวันของบุคคลและของสังคม แม้ว่าในความเป็นจริงการสื่อสารนั้นเป็นของกลางๆ ก็ตาม หากแต่ขึ้นอยู่กับว่าการสื่อสารนั้นจะถูกนำไปใช้อย่างไร ด้วยแนวคิดอะไร และเพื่ออะไร

ดังที่เมื่อพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้น การประกาศพระศาสนาหรือการสื่อสารทั้งหลายทั้งที่พระพุทธเจ้าทรงทำการสื่อสารเอง หรือที่ได้ส่งพระสาวกไปทำการสื่อสารกับผู้รับสารทั้งหลายนั้น ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นจึงเป็นไปในทางดีงาม เกิดประโยชน์สุขแก่สังคม

ในการทำงานเดียวกันเมื่อแนวคิดการค้าเสรี ทุนนิยม และการพัฒนาได้เกิดขึ้น แนวคิดเหล่านั้นมีความเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด ดังนั้นการสื่อสารทั้งหลายจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ และการเมือง และเพื่อตอบสนองแนวคิดอุดมการณ์ดังกล่าวนั้น ดังที่ภาพยนตร์ฮอลลีวูดได้กลายเป็นสื่อเพื่อความบันเทิงที่สอดแทรกอุดมการณ์ค่านิยมความเป็นตะวันตก และความทันสมัยให้กระจายไปทั่วโลก จนเห็นได้ว่าทุกวันนี้วัฒนธรรมที่กำหนดโลก ก็คือ วัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งนั่นหมายถึงระบบธุรกิจของอเมริกันได้กระจายไปด้วยเช่นกัน ซึ่งเฮอริเบิร์ต ไอ. ชิลเลอร์ (Herbert I. Schiller) ได้กล่าววิเคราะห์ไว้ว่า “สินค้าทางวัฒนธรรมและข่าวสารนั้นมีความหมายมากกว่าการเป็นสินค้าหรือเครื่องอุปโภคบริโภคส่วนตัว เนื่องจากมันเป็นเครื่องหมายทางอุดมการณ์ของระบบทุนนิยมโลก”^{๑๕}

การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นทีละเล็กละน้อยกระทั่งเป็นการเปลี่ยนแปลงระดับสังคม เช่น การสื่อสารโฆษณาส่งผลให้คนในสังคมบริโภคเกินพอดี (over consume) จนนำไปสู่สังคมบริโภคหรือการสื่อสารเพื่อการพัฒนาและความทันสมัย ส่งผลให้ปัจเจกบุคคลมุ่งแต่ปรนเปรอชีวิตด้วยสุขในวัตถุ และสังคมกลายเป็นสังคมวัตถุนิยม เป็นต้น อันนำไปสู่สังคมที่ขาดความสมดุล และเกิดความทุกข์ทั้งของปัจเจกชนและสังคมโดยรวมจากปัญหานานัปการ เป็นต้นว่า การมองข้ามคุณค่าของความเป็นมนุษย์และการพัฒนาจิตใจ วิกฤตการณ์เงิน วิกฤตสังคมทั้งด้านสังคม จริยธรรม

^{๑๕} เฮอริเบิร์ต ไอ. ชิลเลอร์, เขียน, อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, แปล, การสื่อสารและการครอบงำทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๗.

วัฒนธรรม การเบียดเบียน แย่งชิง และทำร้ายกัน ศีลธรรมเสื่อมถอย และสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ทำให้ชีวิตในสังคมเต็มไปด้วยความเร่าร้อนขาดความสงบ^{๑๖}

ไม่ว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมจะมีสาเหตุมาจากภายในระบบ เช่น เกิดศาสนาใหม่ หรือเกิดจากสาเหตุภายนอก ระบบ เช่น การแพร่กระจายนวัตกรรมก็ตาม การสื่อสารก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น ในฐานะที่เป็นตัวกลางหรือเครื่องมือที่จะนำสารไปสู่ผู้รับสารในสังคม ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าจะนำการสื่อสารนั้นๆ ไปใช้อย่างไร ด้วยแนวคิดอะไร และเพื่ออะไร

ประเด็นของการศึกษา : ในเชิงสังคม

ในสังคมปัจจุบันการสื่อสารถูกใช้เป็นกลไกหนึ่งของการแพร่กระจาย และเป็นเสมือนตัวเร่งให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปบนฐานแนวคิดระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นแกนกลาง จนสังคมเสียสมดุลเกิดปัญหาตามมา วิธีการหนึ่งที่ถูกนำมาใช้เพื่อหาทางออกจากสถานการณ์ดังกล่าว ก็คือความพยายามใช้การสื่อสารเป็นกลไกที่จะนำไปสู่ทางออกหรือแก้ปัญหา นั้น แต่จะทำการสื่อสารอย่างไร การย้อนกลับมาหาแนวทางของศาสนาเพื่อศึกษาคำรวจดูถึงหลักการแนวทางปฏิบัติ หรือรูปแบบวิธีการการสื่อสารที่มีอยู่ก็เป็นอีกแนวทางหนึ่ง ดังเช่นที่กลุ่มนักเทววิทยาเพื่อการปลดปล่อย (Liberation Theologists) ในกลุ่มประเทศลาตินอเมริกาได้หวนกลับไปพิจารณาหลักการของคริสต์ศาสนา และทำการสื่อสารด้วยหลักการและกระบวนวิธีใหม่ที่อยู่บนฐานคิดของหลักการทางศาสนา ในการต่อสู้และปลดปล่อยคนยากไร้ในลาตินอเมริกาออกจากความอยุติธรรมในสังคม^{๑๗} ที่มีรากฐานมาจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยมข้ามชาติของมหาอำนาจโลกที่หนึ่ง

สำหรับสังคมไทย การหวนกลับมาพิจารณา ทบทวนภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารที่มีมาแต่เดิมในพระพุทธศาสนาที่แม้จะเกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลก็ตาม แต่ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าและประโยชน์ ซึ่งเป็นความจริงแท้ที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ศึกษาเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาอันเกี่ยวเนื่องกับการสื่อสารที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นไปในทางที่มีประโยชน์สุข

^{๑๖} ดูรายละเอียดในปิยะวัฒน์ นามโฮง, “สงครามโลกครั้งที่ ๔”, แหล่งที่มา :

<<http://www.9dem.com/rsa/view.php?id=916>> [๖ กันยายน ๒๕๕๒], สัมพันธ์ ก้องสมุทร, บรรณาธิการ, **พุทธศาสนิกชนกับสื่อสารมวลชน**, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๖.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ทวีวัฒน์ ปุณฺททริภักดิ์, **ทฤษฎีการพึ่งพาและเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย**, (กรุงเทพฯ : สถาบันวิถีสถิติศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๗-๑๗๒.

ประเด็นของการศึกษา : ในเชิงวิชาการ

ทางตะวันตกมีทฤษฎีหรือแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงสังคม และถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางทั้งในแง่ของการอธิบายหรือวิพากษ์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อทำความเข้าใจ หรือถูกใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม เช่น ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ซึ่งพิจารณาว่าสื่อเป็น “เครื่องยนต์แห่งการเปลี่ยนแปลง” (Engine of change) หรือทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด ที่เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงในตัวเทคโนโลยีการสื่อสารทุกครั้ง จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

อย่างไรก็ตามคำว่า “การสื่อสาร” ในภาษาบาลีที่เป็นศัพท์บัญญัติเฉพาะในพระไตรปิฎกมิได้ถูกบัญญัติขึ้นโดยตรง จึงไม่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นเรื่องราวหรือเป็นหมวดหมู่ที่เกี่ยวกับการสื่อสารตามคำอธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารอย่างในปัจจุบัน แต่กระนั้น พฤติกรรมการสื่อสารก็มีอยู่และเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอินเดียดังกล่าวแล้ว การสื่อสารที่มีอยู่นั้นปรากฏในรูปของหลักธรรมและเนื้อหาเรื่องราวที่หลากหลาย เช่น อยู่ในเรื่องของวาจาสุภาสิต หรือสัมมาวาจา หรือไปปรากฏอยู่ในกถาวัตถุ หรือในอรณวิภังคสูตร คีล ๕ เป็นต้น มิได้ถูกจัดรวบรวมให้ชัดเจนโดยเฉพาะสำหรับการสื่อสาร เพื่อที่ว่าเมื่อจะนำไปใช้จะได้เป็นที่เข้าใจทั้งในส่วนของหลักการและแนวทางปฏิบัติ ดังคำปรารภของพระพรหมมณเฑาะฏฐที่ว่า “พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมไว้มากมาย และบางที่เราก็เรียนกันเยอะเยอะไปหมด แต่ในชีวิตที่เป็นจริงนี้ไม่รู้จะจับอันไหนมาทำมาใช้”^{๑๘} และ “อยากจะทำให้มีหลักที่กะทัดรัดชัดเจน และหลักนั้นจะมี ๒ หมวด คือ หลักความเชื่อ แล้วก็หลักปฏิบัติ ให้รู้กันว่า ถ้าเป็นชาวพุทธแล้ว จะต้องมีการกระทำอันนี้ชัดเจนออกมาเลย”^{๑๙} ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรจะทำในเรื่องเกี่ยวกับการสื่อสารในทางพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน เพื่อให้ทราบอย่างชัดเจนว่านี่คือหลักการ นี่คือนักปฏิบัติ ที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **สยามสามไตร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๓.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

๑.๒.๒ เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นมีหลายเหตุปัจจัย การศึกษาการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมนี้ มุ่งเน้นที่ปัจจัยด้านการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

๑.๓.๒ การเปลี่ยนแปลงสังคมที่จะเกิดขึ้นจากการสื่อสารเชิงพุทธนั้น งานวิจัยนี้มุ่งจำกัดขอบเขตที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่เป็นประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เฉพาะประโยชน์ในระดับโลกิยะที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้เท่านั้น

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ ทำไมการสื่อสารมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม และมีอย่างไร

๑.๔.๒ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๔.๓ การสื่อสารเชิงพุทธมีหลักการและแนวทางปฏิบัติอย่างไรที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การสื่อสาร หมายถึง กระบวนการติดต่อส่งข้อมูล ข่าวสาร ข้อเท็จจริง ความเห็น ตลอดจนท่าทีความรู้สึกต่างๆ ระหว่างบุคคล รวมถึงกับตนเองด้วย โดยการใช้อัตถ์ คำกริยา ท่าทาง สัญลักษณ์ หรือความรู้สึกนึกคิด ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างหนึ่งอย่างใด

๑.๕.๒ การเปลี่ยนแปลงสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงใดๆ เกี่ยวกับวิถีชีวิต พฤติกรรมหรือวิถีการดำเนินชีวิต เป้าหมายของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป รวมถึงรูปแบบความสัมพันธ์ บทบาท เป้าหมาย การทำหน้าที่ต่างๆ ในเชิงสังคมเปลี่ยนแปลงไปหรือเกิดความแตกต่างกันขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อย หรือใหญ่โตเพียงใด เร็วหรือช้าก็ตามถือได้ว่าเป็นเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งสิ้น ไม่ว่าจะโดยถาวรหรือชั่วคราว วางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเองก็ตาม

๑.๕.๓ อิทธิพลของการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม หมายถึง การสื่อสารที่ส่งผลกระทบกระเทือนถึงสังคม ก่อให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง

๑.๕.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม หมายถึง การสื่อสารเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง เกี่ยวเนื่อง หรือสนับสนุน หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม

๑.๕.๕ การสื่อสารเชิงพุทธ หมายถึง การสื่อสารที่อาศัยหลักการและแนวทางปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง เพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

๑.๕.๖ ประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ประโยชน์ตนและประโยชน์เพื่อผู้อื่น ทั้งในระดับโลกิยะและโลกุตตระ

๑.๕.๗ รูปแบบการสื่อสาร หมายถึง ลักษณะประเภทการสื่อสาร หรือแบบแผนการสื่อสารประเภทต่างๆ ทั้งการสื่อสารเชิงวัจนะ และการสื่อสารเชิงอวัจนะ ทั้งที่เป็นการสื่อสารทางเดียวหรือสองทาง ซึ่งใช้ในการสื่อสารกับผู้รับสารประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นการสื่อสารภายในตนเอง หรือการสื่อสารกับตนเอง และการสื่อสารกับผู้อื่น

๑.๕.๘ การสื่อสารกับตนเอง หมายถึง การสื่อสารที่มีตนเองเป็นผู้ส่งสาร และมีตนเองเป็นผู้รับสาร และการสื่อสารนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคลนั้นๆ มิได้ปรากฏออกมาภายนอก เป็นการกระทำทางใจ

๑.๕.๙ การสื่อสารกับบุคคลอื่น หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ทำการสื่อสารนั้น มีทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารที่มีใช้บุคคลคนเดียวกัน เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่นๆ หรือระหว่างกันและกันของผู้สื่อสาร ที่มีใช้การสื่อสารกับตนเอง ซึ่งผู้รับสารนั้นอาจเป็นบุคคลเพียงคนเดียว หรือหลายคน

ก็ได้ เช่น การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารแบบกลุ่ม หรือการสื่อสารมวลชน โดยการสื่อสารนั้น เป็นกระบวนการที่ปรากฏออกมาภายนอกทางการกระทำทางวาจา และทางกาย

๑.๕.๑๐ กระบวนการสื่อสาร หมายถึง วิธีการ หรือลำดับขั้นตอนการสื่อสารที่มี องค์ประกอบพื้นฐาน คือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสาร และผู้รับสาร ดำเนินการสื่อสารต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง คือมีการกำหนดสาร สารถูกส่งออกไปยังผู้รับ และ ผู้รับก็รับรู้ถึงสารที่ถูกส่งมานั้นและเกิดปฏิกิริยาตอบสนอง

๑.๕.๑๑ หลักการ หมายถึง หลักสาระสำคัญในการดำเนินการหรือที่ยึดถือเป็นแนว ปฏิบัติ หรือกฎเกณฑ์ที่ใช้เป็นมูลฐานในการอธิบายแนวความคิดต่างๆ

๑.๕.๑๒ แนวปฏิบัติ หมายถึง แนวคิดหรือแบบแผน วิธีการหรือขั้นตอนการปฏิบัติ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานวิจัยเรื่อง การสื่อสารเชิงพหุกับการเปลี่ยนแปลงสังคมนี้ ได้ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้นดังนี้

๑.๖.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองนักคิดตะวันตก

๑.๖.๑.๑ แนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

นักสังคมวิทยาในกลุ่มทฤษฎีวิวัฒนาการ^{๒๐} เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นกระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นตอนตามลำดับ โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากขั้น หนึ่งไปสู่อีกขั้นหนึ่งในลักษณะที่มีการพัฒนาและก้าวหน้ากว่าขั้นที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงจาก สังคมที่มีรูปแบบเรียบง่ายไปสู่รูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้น และมีความเจริญก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ จนเกิดเป็นสังคมที่มีความสมบูรณ์

ลิวอิส เฮนรี มอร์แกน (Lewis Henry Morgan) เสนอว่าสังคมจะมีขั้นของการ พัฒนา 3 ขั้นคือ จากสังคมคนป่า (Savage) ไปสู่สังคมอนาอารยชน (Barbarian) และไปสู่สังคม อารยธรรม (Civilized)

เฮอ์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) เสนอว่า วิวัฒนาการของสังคม มนุษย์เป็นแบบสายเดียว (Unilinear) ที่ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลมีจุดกำเนิดมาจากแหล่งเดียวกัน

^{๒๐} “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา : <<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>>

และมารวมตัวกันด้วยกระบวนการสังเคราะห์ (Synthesis) ทำให้เกิดพัฒนาการที่ก้าวหน้าขึ้นและซับซ้อนมากขึ้น การพัฒนาของสังคมจะมีวิวัฒนาการเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ กล่าวคือมนุษย์ที่มีความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อมใหม่ๆ ได้เป็นอย่างดี จะมีชีวิตอยู่รอดตลอดไป และนำไปสู่การพัฒนาที่ดีขึ้นต่อไป

โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield) เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมจะเริ่มจากสภาพของสังคมชาวบ้าน (Folk) เปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมแบบเมือง (Urban)

ต่อมาแนวความคิดในการสร้างทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบสายเดียว (Unilinear) ที่เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องเปลี่ยนผ่านแต่ละขั้นที่กำหนดไว้ ได้รับการโต้แย้งว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมน่าจะมีวิวัฒนาการแบบหลายสาย (Multilinear) เพราะแต่ละสังคมมีจุดกำเนิดที่แตกต่างกัน มีรูปแบบของสังคมที่แตกต่างกัน หรือแม้ว่าสังคมที่มีรูปแบบที่เหมือนกันแต่อาจจะมีสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันก็เป็นได้

๑.๖.๑.๒ แนวคิดทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคม

คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx)^{๒๑} เสนอว่าในระบบการผลิตแต่ละระบบจะมีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับผู้ใช้แรงงานในการผลิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ที่เป็นโครงสร้างส่วนล่างของสังคม (Substructure) และเมื่อโครงสร้างส่วนล่างมีการเปลี่ยนแปลง จะมีผลทำให้เกิดการผันแปรและเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างส่วนบนของสังคม (Superstructure) ซึ่งเป็นสถาบันทางสังคม เช่น รัฐบาล ครอบครัว การศึกษา ศาสนา และรวมถึงค่านิยม ทัศนคติ และบรรทัดฐานของสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวความคิดของมาร์กซ์ เป็นการต่อสู้ระหว่างชนชั้นในสังคม โดยใช้แนวความคิดวิภาษวิธี (Dialectical) ที่เริ่มจาก การกระทำ (Thesis) ซึ่งเป็นสาเหตุของ การเปลี่ยนแปลงการกระทำ (Antithesis) และเกิดการกระทำแบบใหม่ (Synthesis) ตามมา

ลิวอิส เอ. โคเซอร์ (Lewis A. Coser)^{๒๒} มีความเห็นว่าความขัดแย้งเป็นตัวสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สามารถทำให้สังคมเปลี่ยนชีวิตความเป็นอยู่จากด้านหนึ่งไปสู่อีกด้านหนึ่งได้ เพราะหากสมาชิกในสังคมเกิดความไม่พึงพอใจต่อสังคมที่เขาอยู่ เขาจะพยายามทำการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์นั้น ๆ ให้เป็นไปตามเป้าหมายของเขาได้

^{๒๑} คาร์ล มาร์กซ์, "ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม", แหล่งที่มา :

<<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

^{๒๒} ลิวอิส เอ. โคเซอร์, "ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม", แหล่งที่มา :

<<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

ราล์ฟ ดาร์เรนดอร์ฟ (Ralf Dahrendorf)^{๒๓} เชื่อว่าความขัดแย้งสามารถทำให้โครงสร้างมีการเปลี่ยนแปลงได้ ประเภทของการเปลี่ยนแปลง ความรวดเร็วของการเปลี่ยนแปลง และขนาดของการเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง เช่น อำนาจของกลุ่ม ความกดดันของกลุ่ม

๑.๖.๑.๓ แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม

ทาลคอตต์ พาร์สัน (Talcott Parsons)^{๒๔} มีแนวความคิดว่า สังคมเป็นระบบหนึ่งที่มีส่วนต่างๆ (Part) มีความสัมพันธ์และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ที่คงที่ของแต่ละส่วนจะเป็นปัจจัยทำให้ระบบสังคมเกิดความสมดุล (Equilibrium) ส่วนในด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากความสมดุลถูกทำลายลง เพราะองค์ประกอบของสังคมคือ บุคลิกภาพ (Personality) อินทรีย์ (Organism) และวัฒนธรรม (Culture) เกิดความแตกร้าง โดยมีสาเหตุมาจากทั้งสาเหตุภายนอกระบบสังคม เช่น การเกิดสงคราม การแพร่กระจายของวัฒนธรรม เป็นต้น และสาเหตุจากภายในระบบสังคม ที่เกิดจากความตึงเครียด (Strain) เพราะความสัมพันธ์ของโครงสร้างบางหน่วย (Unit) หรือหลายๆ หน่วยทำงานไม่ประสานกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี เมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงจะเป็นสาเหตุทำให้ส่วนอื่นๆ มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเกิดขึ้นเฉพาะส่วนใดหนึ่งหรืออาจเกิดขึ้นทั้งระบบก็ได้ พาร์สันเน้นความสำคัญของวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึง ความเชื่อ บรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม คือ ตัวยึดเหนี่ยวให้สังคมมีการรวมตัวเข้าด้วยกันและเป็นตัวต้านทานต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม

๑.๖.๑.๔ แนวคิดทฤษฎีจิตวิทยาสังคม

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)^{๒๕} อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยใช้หลักจิตวิทยาผ่านผลงานเรื่อง “The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism” ซึ่งเสนอว่า การพัฒนาของในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ตามลัทธิทุนนิยม มีสาเหตุมาจากปัจจัยด้านจิตวิทยา เมื่อยุโรปตะวันตกมีการแพร่กระจายคำสอนของศาสนาคริสต์ ลัทธิโปรเตสแตนต์ (Protestant

^{๒๓} ราล์ฟ ดาร์เรนดอร์ฟ, “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา : <<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

^{๒๔} ทาลคอตต์ พาร์สัน, “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา : <<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

^{๒๕} แมกซ์ เวเบอร์, “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา : <<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

ethic) ที่สอนให้ศาสนิกชนเกิดจิตวิญญาณแบบทุนนิยม (Spirit of Capitalism) เป็นนักแสวงหาสิ่งใหม่ มุ่งสู่ความสำเร็จเพื่อให้เกิดการยอมรับ ทำงานหนักเพื่อสะสมความร่ำรวย เก็บออมเพื่อนำไปใช้ในการลงทุน สร้างกำไรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเวเบอร์ได้เสนอต่อไปว่า การพัฒนาของจิตวิญญาณแบบทุนนิยมทำให้เกิดลัทธิความมีเหตุผล (Rationalism) ซึ่งภายใต้สังคมที่ใช้ความมีเหตุผลจะทำให้บุคคลมีความน่าเชื่อถือ เชื่อสัจย์ สุจริต ยอมรับสิ่งใหม่และสามารถเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สภาวะแวดล้อมใหม่ๆ เวเบอร์เชื่อว่า อิทธิพลของความคิด ความเชื่อ และบุคลิกภาพของคนในสังคมภายใต้สภาวะดังกล่าวมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมา

อีวีเรทท์ อี เฮเกน (Everett E. Hagen)^{๒๖} เสนอว่า การเปลี่ยนจากสังคมดั้งเดิม (Traditional) ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (Modern) จะมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพของบุคคล (Personality) ส่วนในสังคมสมัยใหม่เฮเกนเสนอว่า บุคลิกภาพของคนที่มีความสร้างสรรค์ อยากรู้อยากเห็นและเปิดรับประสบการณ์ใหม่ๆ มองโลกที่อยู่รอบตัวเขาอย่างมีเหตุมีผล บุคลิกภาพของคนในสังคมสมัยใหม่จึงเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง แต่อย่างไรก็ตามเฮเกนได้เสนอว่า บุคลิกภาพของคนในสังคมดั้งเดิมสามารถที่จะเปลี่ยนไปสู่บุคลิกภาพของในสังคมสมัยใหม่ได้โดยใช้วิธีการถดถอยสถานภาพ (Status withdrawal) ด้วยการนำเอาปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจจากสังคมสมัยใหม่เข้าไปแทรกหรือแทนที่ในสังคมดั้งเดิม และยังได้เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมอาจทำได้จากเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของคนในสังคม โดยเริ่มจากการพัฒนาบุคลิกภาพตั้งแต่วัยเด็ก

ความคิดเห็นโดยภาพรวมในการทบทวนทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

กล่าวโดยสรุปแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองนักคิดตะวันตก ได้แสดงให้เห็นภาพโดยรวมของพัฒนาการของแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งเริ่มจากการมองจากภายนอก จากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ระบบสังคม และมองแคบหรือใกล้เข้ามาในตัวระบบสังคมเอง โดยมองในแง่โครงสร้างสังคม แบ่งเป็นโครงสร้างส่วนล่างและโครงสร้างส่วนบน ซึ่งสัมพันธ์กับวิธีการผลิต วัตถุ เทคโนโลยี สิ่งที่ต้องได้ และสิ่งที่ไม่ได้ เช่น ความคิด ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี จนกระทั่งมองใกล้เข้ามาอีกถึงระดับตัวบุคคล หรือมองในแง่ปัจเจก โดยมองจากภายนอก เช่น บุคลิกภาพ พฤติกรรม การแสดงออก ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับแง่มุมการมองจากโครงสร้างส่วนล่างของสังคม ว่าเป็นปัจจัยที่สามารถ

^{๒๖} อีวีเรทท์ อี เฮเกน, “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา :

<<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมเหล่านี้จะเริ่มให้ความสำคัญในระดับปัจเจก ที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ แต่ก็ยังไม่ได้เสนอการมองจากภายในของปัจเจก ว่าสามารถส่งผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมได้หรือไม่อย่างไร

๑.๖.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงปรากฏใน ไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตา ไตรลักษณ์เป็นสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย กล่าวโดยย่อคือ สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นนามธรรมและเป็นรูปธรรม มีความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืนถาวร มีความเสื่อมสลาย มีความเป็นทุกข์ ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและการสลายลงไป มีความกดดัน ผืน และขัดแย้ง เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพอย่างนั้นมีการเปลี่ยนแปลงทำให้ไม่สามารถรักษาหรือคงอยู่ในสภาพเดิม ไตรลักษณ์มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนหลักปฏิจจสมุปบาทมุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน เป็นกระแสหรือเป็นวงจร จนมองเห็นเป็นลักษณะของไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาทเป็น ขบวนการพื้นฐานที่มาของปรากฏการณ์และสรรพสัตว์ทั้งหลายในสากลจักรวาลที่เกิดขึ้น มีอยู่ และดับลงภายใต้กฎแห่งเหตุและผล ไม่มีสิ่งใดที่จะตั้งอยู่ได้โดยลำพังโดยไม่อิงอาศัยสิ่งอื่น ดังที่บางครั้งจึงเรียกปฏิจจสมุปบาทว่า อิทัปปัจจยตา ซึ่งมีใจความสำคัญอย่างเดียวกัน คือ แสดงถึง กระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามปัจจัย เป็นสายยืดยาวไปทั้งในด้านกาลและเทศะ ดังนั้นสิ่งที่เรามองเห็นที่ตั้งอยู่อย่างสงบนิ่งนั้น แท้จริงเปี่ยมไปด้วยการเปลี่ยนแปลง มนุษย์และสังคมมนุษย์ ก็ตกอยู่ในสภาวะเดียวกัน ย่อมตกอยู่ภายใต้วิภวัญแห่งการเปลี่ยนแปลง ตามสภาพแห่งกฎของปฏิจจสมุปบาททั้งในทางกาลและเทศะ อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น^{๒๔}

๑.๖.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารทางตะวันตก

๑.๖.๓.๑ ทฤษฎีบรรทัดฐานของสื่อมวลชน

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน สุวัฒน์ จันทรวงศ์, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๙, พจนานุกรมของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๐.

ทฤษฎีบรรทัดฐานของสื่อมวลชน^{๒๘} เป็นกลุ่มทฤษฎีที่กล่าวถึงภารกิจหรือพันธกิจที่สื่อ “พึงหรือควร” กระทำต่อสังคมซึ่งมีลักษณะเชิงอุดมคติ ทั้งนี้เพื่อเป็นกลไกในการควบคุมแบบใช้ศีลธรรมหรือจรรยาบรรณต่อสื่อ ดังเช่น ทฤษฎีอำนาจนิยม สื่อมีฐานะเป็นกลไกสนับสนุนนโยบายของรัฐ ทฤษฎีอิสรภาพนิยม ภารกิจของสื่อคือการแสวงหาข้อเท็จจริง ตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล แจ้งข่าวสารและสร้างความบันเทิงในรูปของการขายให้แก่ประชาชน ซึ่งผลจากการใช้ทฤษฎีนี้ทำให้อุตสาหกรรมสื่อขยายตัวอย่างกว้างขวาง และในเวลาเดียวกันก็ทำให้มิติเศรษฐกิจกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อสื่อมวลชนมากขึ้นทุกที สื่อกลายเป็นธุรกิจที่แสวงหากำไร ทฤษฎีความรับผิดชอบต่อสังคม สื่อจะต้องรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความเป็นจริงอย่างละเอียดรอบด้าน จะต้องสร้างเวทีแห่งการแสดงและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมทั้งเป็นช่องทางที่จะแสดงความคิดเห็นของสาธารณะ นอกจากนี้สื่อยังต้องเป็นภาพตัวแทนของคนทุกๆ กลุ่มในสังคม และจะต้องนำเสนอเป้าหมายและคุณค่าของสังคมอย่างชัดเจน ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา สถาบันสื่อจะต้องมีบทบาทในการเข้าร่วมแก้ไขปัญหาเร่งด่วนของสังคม เช่น ปัญหาความยากจน เสถียรภาพทางการเมือง สาธารณสุขและการศึกษา เป็นต้น ซึ่งทฤษฎีนี้ สื่อถูกพิจารณาว่าเป็น “เครื่องยนต์แห่งการเปลี่ยนแปลง” (Engine of change) ส่วนทฤษฎีประชาธิปไตยแบบเน้นการมีส่วนร่วมของสื่อ ได้หันกลับมาหาความต้องการผลประโยชน์และความคาดหวังของกลุ่มผู้รับสารต่างๆ กลุ่ม ทฤษฎีนี้ปฏิเสธการสื่อสารที่เน้นความจำเป็นเรื่องรูปแบบรวมศูนย์ มีราคาแพง ต้องใช้มืออาชีพเท่านั้น เป็นกลางและถูกควบคุมโดยรัฐ แต่นำเสนอความหลากหลายด้านการสื่อสาร โดยนำเสนอหลักการเรื่องสิทธิที่จะได้รับข่าวสารที่ต้องการ สิทธิที่จะตอบโต้ สิทธิที่จะใช้ช่องทางการสื่อสารเพื่อสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ในชุมชน กลุ่มผลประโยชน์และวัฒนธรรมย่อยต่างๆ การสื่อสารที่มีขนาดเล็กและมีการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร

๑.๖.๓.๒ ทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด

ทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด^{๒๙} เป็นกลุ่มทฤษฎีที่เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงในตัวเทคโนโลยีการสื่อสารทุกครั้ง จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เดนนิส แม็คควอล (Dennis McQuail) ได้ประมวลคุณลักษณะเด่นของแนวคิดของกลุ่มทฤษฎีนี้ ดังนี้ เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นพื้นฐานของทุกสังคม ซึ่งเทคโนโลยีแต่ละชนิดก็จะ

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, **สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๙๘-๑๐๐.

^{๒๙} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๒๖, ๒๗๒.

เหมาะสมกับรูปแบบโครงสร้างสังคมแต่ละอย่าง ขั้นตอนของการผลิต และการใช้เทคโนโลยีการสื่อสารจะเป็นตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม และการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการสื่อสารในแต่ละครั้งจะทำให้เกิดการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงสังคมตามมาเสมอ ฮาโรลด์ อินนิส (Harold Innis) ได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างแบบวิถีของการสื่อสารกับโครงสร้างอำนาจในสังคมว่า การควบคุมอำนาจมิได้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของกองทัพเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับความมีประสิทธิภาพและอำนาจในการควบคุมระบบการสื่อสารด้วย และมีแต่ต้องอาศัยระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพเท่านั้น ชาติที่มีอำนาจจึงจะสามารถขยายแสนยานุภาพข้ามเขตแดน (space) ออกไปได้ และยังได้ให้ข้อสรุปว่า ยิ่งระบบการสื่อสารขยายแวงกว้างออกไปมากเท่าใด กลุ่มคนที่อยู่ขอบนอกของศูนย์กลางอำนาจก็จะยิ่งถูกรอบงำมากยิ่งขึ้น ซึ่งระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพนี้เกิดขึ้นได้จากการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการสื่อสาร การศึกษาของอินนิสเป็นไปในระดับมหภาค คือ สังคม ส่วนมาร์แชล แม็คลูฮัน (Marshall McLuhan) ได้ให้ความสนใจในระดับจุลภาค คือ ประสบการณ์ของปัจเจกบุคคล โดยเสนอว่า การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการสื่อสารส่งผลกระทบต่อทางสังคมในระดับบุคคล คือ มีผลต่อการขยายผัสสะ (sense) ของมนุษย์ในแง่การเป็นอิสระจากกาลและเทศะ นอกจากนี้บางคนบางกลุ่มจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนระบบการสื่อสารของตนเอง ผลกระทบต่อวัฒนธรรมด้านข่าวสาร มีผลทำให้วัฒนธรรมในเรื่องการเก็บรักษาข้อมูล การจัดระบบ การเรียกมาใช้ การเปลี่ยนแปลง และการถ่ายทอดข่าวสารความรู้แปรเปลี่ยนไป

๑.๖.๓.๓ ทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อมวลชน

ทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อมวลชน^{๓๐} ตามแนวคิดของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งสื่อมวลชน (Political Economy of Media) เชื่อว่าส่วนหนึ่งของเนื้อหาจะถูกกำหนดมาจากระบบตลาด และอีกส่วนหนึ่งจะถูกกำหนดมาจากผลประโยชน์ของเจ้าของเงินทุนหรือผู้ตัดสินใจระดับนโยบาย ซึ่งผลจากการวิเคราะห์สภาวะที่สื่อมวลชนดำเนินการอยู่ในระบบทุนนิยมนั้น นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้ทำนายผลที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้คือ สื่อที่ดำเนินการอย่างเป็นอิสระจากระบบทุน (ไม่หวังกำไร) จะล้มหายตายจากไป สื่อที่ต้องการจะอยู่รอดต่อไปจะทำงานอย่างมีอิสระน้อยลงทุกที จะเกิดการรวมศูนย์ของตลาดในทุกระดับ ผู้ทำงานสื่อจะต้องใช้กลยุทธ์การผลิตที่ลดความเสี่ยงให้น้อยที่สุด มีการลดการลงทุนในสาขาที่ทำกำไรให้น้อย และเนื้อหาของข่าวสารจะมีลักษณะไม่สมดุลทางการเมือง

^{๓๐} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔-๑๓๕, ๑๔๒-๑๔๓.

ในอีกด้านหนึ่งแนวคิดของกลุ่มทฤษฎีการครอบงำของสื่อ (Hegemonic Theory of Media) ได้ปฏิเสธหลักการเรื่องเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด (Economic Determinism) ซึ่งมีนักคิดที่สำคัญ คือ อันโทนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ซึ่งได้เสนอแนวคิดการครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural hegemony) ว่าการครอบงำทางวัฒนธรรมของสื่อสารมวลชน คือการนำวัฒนธรรมของข่าวสาร ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของข่าว ความบันเทิง เรื่องแต่ง ฯลฯ มาธำรงรักษาสภาพสังคมที่มีการแบ่งแยกและการครอบงำทางชนชั้นให้อยู่คงกระพันตลอดไป โดยกระบวนการทำงานของสื่อเป็นไปตามหลักการทำงานของกลไกด้านอุดมการณ์อื่นๆ กล่าวคือ จะสอดแทรกความคิดต่างๆ ให้แทรกซึมอยู่ตามส่วนต่างๆ ของเนื้อหาสื่อ ซึ่งวิธีการนี้จะไม่ใช้อำนาจบังคับอย่างรุนแรง แต่จะใช้วิธีการนำเสนออย่างที่ไม่ต้องมีการตั้งคำถามกันเลย ส่วนพวกที่ไม่เห็นด้วยก็จะกลายเป็นพวกผิดปกติไป กรัมสกีมีความเห็นว่าการครอบงำทางวาทกรรม (discourse) ที่ปรากฏอยู่ในสื่อมวลชนนั้นน่าจะทรงพลังมากกว่าการครอบงำทางด้านเศรษฐกิจหรือการเมือง เพราะข้อความที่ปรากฏในสื่อมวลชนนั้นเป็นการให้คำนิยามสังคม ให้นิยามชีวิต ให้นิยามกลุ่มคน หรือให้นิยามเหตุการณ์

๑.๖.๓.๔ ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม^{๓๑}

จุดยืนของทฤษฎีนี้จะมองอิทธิพลที่เกิดขึ้นในระยะยาว (Longterm-Effect) ที่เกิดขึ้นจากสื่อมวลชน และพิจารณาบทบาทของสื่อมวลชนในฐานะตัวแทนแห่งการเรียนรู้ (Agent of socialization) ที่ทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะสิ่งต่างๆ ให้แก่สมาชิกในสังคม ซึ่งนับวันก็ยังมีบทบาทในหน้าที่นี้มากยิ่งขึ้นทุกที จนอาจจะล้ำหน้าสถาบันเดิมที่เคยทำหน้าที่มาแต่ก่อน เช่น สถาบันครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ สถาบันการศึกษา เช่น ครู สถาบันศาสนา เช่น พระ

ในสมัยปัจจุบันมีแหล่งข้อมูลมากมายที่แข่งขันกัน ให้ข่าวสารที่ขัดแย้งกัน ซึ่งเป็นการเพิ่มภาวะสับสนแก่สมาชิกในสังคมเพิ่มมากขึ้น แต่ทุกสังคมก็ยังคงต้องการการอบรมบ่มเพาะแบบใดแบบหนึ่งอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องจากความจำเป็นทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม ในระดับปัจเจก หากบุคคลใดไม่เรียนรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมคงจะเอาชีวิตรอดอยู่รอดไม่ได้ในสังคมนั้น ส่วนความจำเป็นในระดับสังคมนั้น สังคมที่สามารถจะสืบทอดชีวิตตนเองไปได้อย่างปกติและยาวนาน จำเป็นต้องประสบความสำเร็จในการอบรมบ่มเพาะสมาชิกรุ่นแล้วรุ่นเล่า

^{๓๑} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๙-๑๘๒.

๑.๖.๓.๕ ทฤษฎีหน้าที่นิยม

ทฤษฎีหน้าที่นิยม^{๓๒} ตามแนวคิดของลาสเวลล์ และ ซี.ไรท์ (Lasswell & C Wright) อธิบายว่า หน้าที่พื้นฐานของสถาบันสื่อมวลชนก็จะเป็นไปตามความต้องการของระบบสังคมใหญ่ คือ อารงรักษาเสถียรภาพของสังคม อย่างไรก็ตามก็ได้แบ่งเป็นหน้าที่ย่อยๆ คือ หน้าที่สอดส่องดูแล (Surveillance) เพื่อคอยตรวจตรา ติดตามเหตุการณ์ว่ามีอะไรเกิดขึ้นบ้าง ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นมีทั้งเหตุการณ์ดีและร้าย อย่างไรก็ตามสื่อควรสอดส่องและรายงานเหตุการณ์ร้ายซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่บ่อนทำลายเสถียรภาพของสังคมเป็นหลัก (ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้ข่าวมักจะเท่ากับข่าวร้ายอยู่เสมอ) หน้าที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม (Correlation) และหน้าที่สืบทอดวัฒนธรรมของสังคม (Cultural Transmission) ต่อมาไรท์ ได้เพิ่มหน้าที่ให้ความบันเทิงเข้าไปด้วย

๑.๖.๓.๖ ทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง^{๓๓}

เป็นกลุ่มทฤษฎีที่เชื่อว่าสื่อมีอิทธิพลในการ (เลือก) สร้างโลกทางสังคมที่แวดล้อมตัวคนและหล่อหลอมให้บุคคลเป็นไปตามที่สื่อสร้างขึ้นมา นักทฤษฎีในกลุ่มนี้ให้ความสนใจที่ผลลัพธ์แบบเป็นภาพรวมและการสั่งสมในระยะยาว โดยมองว่าหน้าที่หลักทางวัฒนธรรมของสื่อก็คือ การอารงรักษาแบบแผนที่มีอยู่ของสังคมให้มีเสถียรภาพยั่งยืน และปลูกฝังความคิดที่จะต่อต้านการเปลี่ยนแปลงทุกรูปแบบ สื่อจึงทำหน้าที่อบรมสั่งสอน (Socialization) และปลูกฝังทางวัฒนธรรม (Enculturation) ซึ่งเกิร์บเนอร์ (Gerbner) ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า เนื่องจากคนเรามีชีวิตอยู่ตามที่เขาถูกบอกเล่าให้มีชีวิตเช่นนั้น (we live in term of the stories we tell) รายการทุกรายการในโทรทัศน์ไม่ว่าจะเป็นข่าว ละคร โฆษณาล้วนแล้วแต่เป็นการบอกเล่าเรื่องราวว่ามีอะไรอยู่บ้างในสังคม สิ่งต่างๆ ทำงานได้อย่างไร และเราจะต้องทำอะไรบ้าง และรายการประเภทต่างๆ เช่น รายการข่าว เกมโชว์ สารคดี ไม่ว่าจะเป็นของช่องใด ยุคสมัยใด โดยหลักใหญ่ๆ แล้วจะเป็นแบบแผนเดียวกันทั้งสิ้น ดังนั้น โลกที่โทรทัศน์สร้างมาหล่อหลอมตัวบุคคลจึงสั่งสมพอกพูนไปในทิศทางเดียวกัน เป็นทิศทางของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างสม่ำเสมอ แม้จะเห็นผลเพียงเล็กน้อย แต่ก็เห็นผลที่เป็นจริงและมีความหมาย เนื่องจากการสั่งสมในระยะยาวที่มีผลกระทบต่อจิตสำนึกร่วมของผู้คน ดังนั้นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

^{๓๒} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

^{๓๓} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑-๒๔๔.

ความคิดเห็นโดยภาพรวมในการทบทวนทฤษฎีการสื่อสาร

กล่าวโดยภาพรวมเกี่ยวกับทฤษฎีสื่อสารทางตะวันตก ทั้ง ๖ กลุ่มทฤษฎีนี้ได้อธิบายปรากฏการณ์ และ/หรือถูกใช้เพื่อรองรับปฏิบัติการด้านการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับสังคม บางกลุ่มทฤษฎีกล่าวถึงกลไกการทำงานด้านการสื่อสารที่พยายามธำรงรักษาและสืบทอดค่านิยมบรรทัดฐาน ความเป็นไปต่างๆ ของสังคมให้คงอยู่มิให้ล่มสลาย บางกลุ่มทฤษฎี การทำหน้าที่ในการสื่อสารนั้นเป็นตัวกลไกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตรง และถูกใช้อย่างมีเจตนาอย่างไรก็ตามการทำหน้าที่สื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเหล่านี้ไม่ว่าจะถูกใช้โดยมีเจตนาจริงใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือไม่ก็ตาม แต่ผลที่เกิดขึ้นก็ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างหนึ่งอย่างใดตามมาในที่สุด นอกจากนี้พบว่าทฤษฎีการสื่อสารเหล่านี้ก็ได้ถูกพัฒนาไปตามสภาพการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ ทั้งทฤษฎีการสื่อสารและสังคมต่างส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกัน ดังนั้นหากการเปลี่ยนแปลงสังคมเกิดขึ้นจากแนวคิดปรัชญาใดที่เป็นกระแสหลัก หรือทรงอิทธิพลต่อสังคมในช่วงเวลานั้น คำอธิบายทางทฤษฎีการสื่อสารและกิจกรรมด้านการสื่อสาร ก็ย่อมได้รับอิทธิพลจากแนวคิดปรัชญาที่เป็นกระแสหลักของสังคมนั้นด้วย ดังเช่นสังคมปัจจุบัน มีปรัชญาแนวคิดที่อิงอยู่กับระบบเศรษฐกิจเป็นแกนหลักสำคัญในการขับเคลื่อนสังคม คำอธิบายและกิจกรรมด้านการสื่อสารก็ย่อมถูกแวดล้อมและหมุนวนไปตามปรัชญาแนวคิดที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นแกนกลางด้วยเช่นกัน และนอกจากนี้ก็คือทฤษฎีเหล่านี้ล้วนแต่กล่าวถึงการสื่อสารในขนาดใหญ่ คือ การสื่อสารมวลชน มิได้กล่าวถึงการสื่อสารในลักษณะอื่นๆ

๑.๖.๔ ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม

เอฟเวอเรท เอ็ม. โรเจอร์^{๓๔} (Everett M. Rogers) ผู้เขียนงานชื่อ “Diffusion of Innovations” ได้เน้นว่า “การเปลี่ยนแปลงสังคมส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นภายในสังคม และนวัตกรรม (Innovation) ที่ถ่ายทอดกันนั้นอาจเป็นความคิด (Idea) ซึ่งรับมาในรูปสัญลักษณ์ (Symbolic Adoption) ถ่ายทอดได้ยาก หรืออาจเป็นวัตถุ (Object) ที่รับมาในรูปการกระทำ (Action Adoption) ซึ่งจะเห็นได้ง่ายกว่า” โรเจอร์ ยังได้กล่าวอีกว่า “นวัตกรรมที่จะยอมรับกันได้ง่าย ต้องมีลักษณะ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) มีประโยชน์มากกว่าของเดิม (Relative Advantage) (๒) สอดคล้องกับวัฒนธรรมของ

^{๓๔} “ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม”, แหล่งที่มา :

<<http://social.cru.in.th/link/Comdev/.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

สังคมที่รับ (Compatibility) (๓) ไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อนมาก (Less Complexity) (๔) สามารถแบ่งทดลองรับมาปฏิบัติเป็นครั้งคราวได้ (Divisibility) และ (๕) สามารถมองเห็นเข้าใจง่าย (Visibility) นอกจากนี้โรเจอร์ยังได้นำเสนอขั้นตอนการตัดสินใจรับนวัตกรรม ๕ ขั้นตอนได้แก่ (๑) ขั้นตอนในการรับรู้นวัตกรรม (Awareness) (๒) เกิดความสนใจในนวัตกรรมนั้นๆ (Interest) (๓) ประเมินค่านวัตกรรม (Evaluation) (๔) ทดลองใช้นวัตกรรม (Trial) และ (๕) การรับหรือไม่รับเอานวัตกรรม (Adoption or Rejection) โดยผู้รับนวัตกรรมอาจมีทั้งผู้รับเร็วหรือช้าแตกต่างกันไป ซึ่งจะต้องคำนึงถึงข้อเหมือนและข้อต่างของวัฒนธรรมทั้งสองเป็นสำคัญ นอกจากนี้โรเจอร์ยังได้อธิบายพฤติกรรมและบุคลิกลักษณะของบุคคลแต่ละกลุ่มในสังคม^{๓๕} ในการรับนวัตกรรม ซึ่งแบ่งได้ ๕ ประเภท ดังนี้ (๑) กลุ่มผู้ประดิษฐ์คิดค้น (Innovators) (๒) กลุ่มผู้รับเร็ว (Early adopters) (๓) กลุ่มผู้รับเร็วส่วนมาก (Early majority) (๔) กลุ่มผู้รับช้าส่วนมาก (Late majority) และ (๕) กลุ่มล่าช้า (Laggards)

๑.๖.๕ แนวคิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมข้ามชาติ

เศรษฐกิจแบบทุนนิยมข้ามชาติเกิดขึ้นมาจากองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการใหญ่ คือ การถูกรองรับด้วยระบบรวมศูนย์อำนาจ การครอบครองแหล่งวัตถุดิบและพื้นที่การตลาด^{๓๖} ซึ่งมีพัฒนาการที่ดำเนินมาพร้อมกับการปฏิวัติอุตสาหกรรม ๓ ครั้ง ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการประดิษฐ์คิดค้นทางวัตถุและเทคโนโลยีต่างๆ รวมทั้งประดิษฐ์กรรมทางสังคม ได้แก่ อุดมการณ์การค้าเสรี ทุนนิยมเชิงพาณิชย์ การพัฒนาและโลกาภิวัตน์ ซึ่งได้ขยายตัวแพร่กระจายไปทั่วโลก จนกลายเป็นโครงสร้างพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจโลกในทุกวันนี้ หรือที่เรียกว่าเศรษฐกิจกระแสหลัก

๑.๖.๖ วรรณกรรมและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๖.๑ วิเชียร รักการ^{๓๗} กล่าวว่า สังคมมนุษย์นั้นไม่ได้อยู่ในสภาพที่หยุดนิ่ง หากแต่จะเคลื่อนไหวตลอดเวลา ดังนั้นแนวโน้มโดยทั่วไปของสังคมจึงอยู่ในสภาพที่จะ

^{๓๕} ประเมศวร์ กุมารบุญ, “มารู้จักทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม”, แหล่งที่มา :

<<http://gotoknow.org/blog/telecom-management/227635>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

^{๓๖} “จุดเริ่มต้นและอนาคตของระบบทุนนิยมโลก”, แหล่งที่มา :

<http://www.firelamtung.com/index.php?option=com_content&view=article&id=80&catid=25&Itemid=19> [๖ กันยายน ๒๕๕๒].

^{๓๗} วิเชียร รักการ. วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย. หน้า ๑-๖.

เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) จะเกี่ยวข้องกับระดับพฤติกรรมเป็นสำคัญ ซึ่งหมายถึงการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติการแสดงออกต่างๆ ที่เกิดจากการปะทะสังสรรค์ของสมาชิกสังคม อย่างไรก็ตามสังคมจะไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วแบบที่เรียกว่า เปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ หากการเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ย่อยๆ (Social relations) โดยทั่วไป เช่น ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดากับบุตร ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ หรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้เฒ่ากับผู้หนุ่ม เป็นต้น และถ้าความสัมพันธ์ทั่วไปที่กล่าวถึงนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เป็นระยะเวลาอันยาวนานๆ ก็อาจมีผลทำให้ความสัมพันธ์ที่เป็นแบบแผน หรือความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างของสังคมจริงเปลี่ยนแปลงไปได้ ซึ่งก็ถือได้ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันแล้ว

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พิจารณาได้ ๒ ประการใหญ่ คือ การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากภายในระบบของสังคมเอง และสาเหตุที่มาจากภายนอกของสังคม สาเหตุภายในระบบ แบ่งได้ ๒ ประการ คือ (๑) การประดิษฐ์คิดค้น (Invention) ได้แก่ การประดิษฐ์คิดค้นทางวัตถุ (Technological invention) เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน และการประดิษฐ์คิดค้นทางสังคม (Social invention) เช่น กฎหมายใหม่ ขนบประเพณีหรือธรรมเนียมใหม่ ลัทธิศาสนาใหม่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้การดำเนินชีวิตในสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไป (๒) การอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคมได้อย่างไม่ครบถ้วน (Imperfect socialization) ทำให้ผู้เยาว์ที่จะเป็นสมาชิกของสังคมต่อไปขาดความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมของสังคม อันมีผลต่อพฤติกรรมที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้

ส่วนสาเหตุที่มาจากภายนอกของสังคมนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการติดต่อกัน โดยตามปกติจะมีการปะทะสังสรรค์กันระหว่างวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่เข้ามาติดต่อกัน การเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุนี้จำแนกออก ๒ ประการ คือ (๑) การแพร่กระจาย (Diffusion) หมายถึงการที่วัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งกระจายไปสู่สังคมอื่น การที่วัฒนธรรมแตกต่างกันมาปะทะกันก็จะเกิดการเปรียบเทียบ และวัฒนธรรมเด่นก็จะแผ่กระจายออกไป เมื่อคนส่วนใหญ่เห็นว่าดีก็จะรับเอามาปฏิบัติ การสื่อสาร การคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วในปัจจุบัน มีส่วนช่วยทำให้การแพร่กระจายเป็นไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น (๒) การยืมทางวัฒนธรรม (Cultural borrowing) ซึ่งมีลักษณะของการแลกเปลี่ยน (Exchange) โดยเมื่อมีการยืมแล้วก็จะมีการนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของสังคมนั้น

๑.๖.๖.๒ พิมล พุพิพิธ^{๓๘} ได้กล่าวถึงตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลง ๖ ลักษณะในสังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้แก่ (๑) ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง (Identity of change) ต้องระบุลักษณะของการเปลี่ยนแปลงว่าเปลี่ยนแปลงไปในเรื่องอะไร สิ่งใดที่เป็นสาเหตุในการเปลี่ยนแปลง เช่น การเมือง สังคม เศรษฐกิจ ครอบครัว การศึกษา อาชีพ วิธีคิดของคน ตำรวจ ทหาร ฯลฯ (๒) ระดับของการเปลี่ยนแปลง (Level of change) บอกถึงระดับของการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นไปในระดับใด เช่น ระดับปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน สังคม ประเทศ ฯลฯ (๓) ช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (Duration of change) เป็นการเปลี่ยนแปลงระยะสั้น ปานกลาง หรือระยะยาว (๔) ทิศทางการเปลี่ยนแปลง (Direction of change) ทิศทางการเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทิศทางใด แบบเส้นตรงสูงขึ้น หรือดิ่งลง แบบวงกลม วนเวียนกลับมาอยู่ที่เดิม แบบขึ้นๆ ลงๆ เป็นลูกคลื่น ก้าวไปข้างหน้าหรือถอยหลัง เลveld ในด้านใด ดีขึ้นในด้านใด (๕) ความเข้มข้นของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude of change) คุปริมาณของการเปลี่ยนแปลงอย่างเข้มข้น (เปลี่ยนโครงสร้างทั้งหมด) หรือเปลี่ยนแปลงปานกลาง หรือเปลี่ยนโครงสร้างปฏิรูปมากบ้างน้อยบ้างเพียงใด (๖) ความรวดเร็วในการเปลี่ยนแปลง (Rate of change) ช้าหรือเร็วแค่ไหน เปลี่ยนบ้างหยุดบ้าง หรือเปลี่ยนต่อเนื่องไปเรื่อยๆ

การเปลี่ยนแปลงสามารถสรุปได้ใน ๒ ลักษณะ คือ (๑) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) เป็นการเปลี่ยนแปลงเน้นรูปแบบ ความสัมพันธ์ บทบาท เป้าหมาย การทำหน้าที่ต่างๆ ในเชิงสังคม (๒) การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Cultural Change) เป็นการเปลี่ยนแปลงระบบวัฒนธรรม เน้นส่วนประกอบย่อยต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ยากกว่า เช่น ชุด วัฒนธรรมการกิน การนอน การทำงาน การใช้ห้องน้ำ เป็นต้น

๑.๖.๖.๓ คุปติการณแห่งพระพุทธศาสนาที่เป็นชุดคำอธิบายความหมายและคุณค่าต่างๆ ในสังคมใหม่^{๓๙} ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งในเชิงโครงสร้างสังคม และในเชิงคตินิยม สังคมอินเดียที่ถูกกำหนดทิศทางด้วยความคิดของพวกพราหมณ์ผ่านความเชื่อในคัมภีร์พระเวท ได้ถูกโต้แย้งอย่างมีพลังจากพระพุทธศาสนา

^{๓๘} พิมล พุพิพิธ, “สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”, แหล่งที่มา :

<<http://www.phanom.ru.ac.th/master/ma6/ps710/PS710Pimon.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

^{๓๙} ประมวล เพ็งจันทร์, “อินเดีย: จากกำเนิดพุทธศาสนาถึงการปลดปล่อยอาณานิคม”, แหล่งที่มา : <<http://www.midnightuniv.org/midnight2544/000999975.html>> [๖ กันยายน ๒๕๕๒].

พราหมณ์สอนเรื่อง “อาตมัน” ว่าเป็นตัวตนที่ถาวร อมตนิรันดร์
 พระพุทธศาสนาสอนเรื่อง “อนัตตา” (อนาตมัน) ว่าคนเราไม่มีตัวตนที่ถาวร
 ตายตัว

พราหมณ์สอนเรื่อง “พรหมัน” ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เป็นเป้าหมายที่
 มนุษย์เราจะบรรลุถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเทพเจ้า

แต่พระพุทธศาสนาสอนเรื่อง “นิพพาน” ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เป็น
 เป้าหมายแห่งความดับลงซึ่งอุปาทานในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ว่าเป็นตัวเรา หรือของๆ เรา

พราหมณ์สอนให้เชื่อในอำนาจขององค์เทพเจ้าผู้ลิขิตชะตาชีวิตของมนุษย์
 แต่พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อมั่นในการกระทำของมนุษย์เอง ที่ไม่มีอำนาจ
 ของเทพเจ้าองค์ใดมาแทรกแซงได้

ความเชื่อและคำอธิบายอันเป็นรากฐานนี้ได้ส่งผลกระทบต่อคำอธิบาย
 ปลีกย่อยเกี่ยวกับชีวิตและสังคม รวมถึงกระทบต่อโครงสร้างสังคม ที่ถูกกำหนดไว้ด้วยระบบความ
 เชื่อตามชุดคำอธิบายจากคัมภีร์พระเวท โครงสร้างสังคมที่ถูกกำหนดไว้ด้วยระบบวรรณะได้คลาย
 ออก เกิดการกำหนดใหม่ด้วยระบบคุณค่าจากการกระทำ คำอธิบายความเป็นไปต่างๆ ในชีวิตที่
 เคยอธิบายด้วยเทวลิขิต ก็เปลี่ยนมาเป็นการทำความเข้าใจจากเหตุปัจจัยในทางสังคม ความ
 ตายตัวในรูปแบบและจารีตที่เคยถูกกำหนดด้วยความเชื่อในข้อกำหนดจากสวรรค์ ก็คลี่คลายมา
 เป็นการอธิบายด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลที่เป็นประจักษ์

๑.๖.๖.๔ พระมหาศรีสุพรรณ อตุตทิโป (ค่านนท์) ได้ศึกษาเรื่องการประยุกต์ใช้
 วาจาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย^{๕๐} พบว่า ประโยชน์ที่เกิดจากการกล่าววาจาสุภาษิต
 ทำให้ผู้ฟังมีการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะคิด และพฤติกรรม ตามวาสนาบารมีของแต่ละ
 บุคคล ซึ่งมีระดับที่แตกต่างกัน คือ ขึ้นขมยินดีเข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต เป็นกัลยาณปุถุชน
 บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคามี เป็นพระอรหันต์ หรือเป็น
 อุบาสกเกื้อหนุนตามส่งในภพชาติต่อไป นอกจากนี้ ยังเกิดประโยชน์ต่อชีวิตและสังคมในด้าน
 อื่นๆ อาทิ ด้านการเมืองการปกครอง ทำให้ผู้มีหน้าที่ปกครองเป็นคนซื่อสัตย์ยุติธรรม ไม่มีอคติ
 สังคมเกิดความสงบเป็นระเบียบเรียบร้อย อยู่เย็นเป็นสุข ด้านสังคมสงเคราะห์ทำให้คนในสังคมมี
 ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันมากขึ้นทั้งในระดับครอบครัว สังคม และประเทศชาติ ด้านการศึกษาทำให้

^{๕๐} พระมหาศรีสุพรรณ อตุตทิโป (ค่านนท์), “การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์
 ขุททกนิกาย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, แหล่งที่มา :

<<http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=254970>> [๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๒].

เกิดการพัฒนาด้านเป็นคนที่มีความรู้อย่างแตกฉาน และด้านการเผยแพร่ทำให้พุทธศาสนิกชนและผู้ได้
 สดับเข้าใจในคำสั่งสอนและเป็นผู้มีสัมมาทิฐิมากขึ้น

๑.๖.๖.๕ ดวงพร คำณูณวัฒน์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และนิยะนันท์ สำเภางเงิน ได้
 ร่วมกันวิจัย เรื่องการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม กรณี ปฏิบัติการลดความเสี่ยงต่อการเป็น
 โรคความดันโลหิตสูง หัวใจ และเบาหวาน ต.หันคา อ.หันคา จ.ชัยนาท^{๔๑} โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ
 เพิ่มความสามารถของชุมชนในการสร้างความอยู่ดีมีสุขด้วยการใช้การสื่อสารและการมีส่วนร่วม
 ของชุมชน และเพื่อสร้างวิถีคิดแบบใหม่ในการแก้ประเด็นปัญหาชุมชน อันจะนำไปสู่การสร้างพลัง
 ความร่วมมือในการแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง ผลการศึกษาโดยสรุปพบว่ามีการใช้การสื่อสาร
 หลากหลายประเภท การสื่อสารภายในบุคคล สร้างความเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล การสื่อสาร
 กลุ่ม สร้างผลงานร่วมกัน การสื่อสารมวลชน (ชุมชน) สร้างการรับรู้ ความเข้าใจ และความตื่นตัว
 ต่อประเด็นสุขภาพในระดับชุมชน นอกจากนี้ผลการวิจัยยังสนับสนุนแนวคิดที่ว่า สุขภาพไม่ใช่เรื่อง
 ของคนหรือองค์กรหนึ่งแต่เป็นความรับผิดชอบร่วมของสังคม “กำลังคน” และ “การสื่อสาร” เป็น
 ส่วนประกอบสำคัญของการขับเคลื่อนงานสุขภาพ

๑.๖.๖.๖ การตลาดเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม^{๔๒} กล่าวถึงแนวโน้มการทำ
 ตลาดและการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม มีรูปแบบการโฆษณาที่ผสมผสานผลิตภัณฑ์
 กับประเด็นทางสังคม ประชาสัมพันธ์ความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาต่างๆ เพื่อสื่อสารประเด็นทาง
 สังคม การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (behavior change) ซึ่งโครงการที่รณรงค์จะสำเร็จในเชิงของ
 การตลาดเพื่อสังคม (social marketing) ต้องอาศัยหลักและเทคนิคในการวางแผนกลยุทธ์
 การตลาด เริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์ ประเด็นทางสังคมที่มีความสำคัญ เป็นที่สนใจและ
 ส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ระดับประเทศ หรือเจาะตามพื้นที่ที่มีปัญหาสังคม เช่น เรื่องเอดส์
 การสูบบุหรี่ และความปลอดภัยสาธารณะ เป็นต้น การตลาดเพื่อสังคมมีการพัฒนาตลอดเวลา
 และมีการผสมผสานมิติทางสังคมและสิ่งแวดล้อมมากขึ้นจนนำไปสู่การตลาดเพื่อการ

^{๔๑} ดวงพร คำณูณวัฒน์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และนิยะนันท์ สำเภางเงิน, **สื่อสารเพื่อการ
 เปลี่ยนแปลงสังคม กรณี ปฏิบัติการลดความเสี่ยงต่อการเป็นโรคความดันโลหิตสูง หัวใจ และ
 เบาหวาน ต.หันคา อ.หันคา จ.ชัยนาท**, (เอกสารประกอบการประชุมวิชาการโครงการเมธีวิจัยอาวุโสปีที่ ๓/
 ๒๕๕๒, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒).

^{๔๒} “การตลาดเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม”, แหล่งที่มา :

<<http://www.action4change.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=538724858&Ntype=5>>

[๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

เปลี่ยนแปลงสังคม ในรูปแบบของการตลาดสีเขียว สีแดง สีชมพู (green red pink marketing) หรือการนำเข้าสู่ผ่านน้ำสีน้ำเงิน

๑.๖.๖.๗ ในงานวิจัยของ พัทธ์พีร์ มะลิสูวรรณ^{๔๓} ซึ่งได้ศึกษากระบวนการสื่อสารในการขัดเกลาทางสังคมของนักเรียนนายร้อยโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า กล่าวว่า^{๔๔} การสื่อสารก่อให้เกิดผลในการเปลี่ยนแปลง ๓ ด้าน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางด้านพุทธิพิสัย ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นในสมองที่เกี่ยวกับความรู้และความจำ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเจตพิสัย ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นในจิตใจที่เกี่ยวกับคุณธรรม ค่านิยม และนิสัย และการเปลี่ยนแปลงทางด้านทักษะพิสัย ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นในการแสดงออกของอากัปกริยาที่เกี่ยวกับความชอบ ความผูกพันต่อกิจกรรมที่ปฏิบัติหรือการกระทำ นอกจากนี้ในส่วนของสถาบันและองค์กร การสื่อสารก่อให้เกิดองค์กรเกิดผลในการเปลี่ยนแปลง โดยทำหน้าที่เสริมสร้างความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมขององค์กรได้เท่าๆ กับเป็นอุปสรรคต่อองค์กร ท้ายสุดกระบวนการทางสังคมก่อให้เกิดการสื่อสารขึ้น โดยสังคมและการสื่อสารต่างมีความสัมพันธ์ควบคู่กันในฐานะสายใยของสังคม ซึ่งจะส่งผลต่อการประสานกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมให้อยู่ร่วมกันในระบบเดียวกัน อีกทั้งยังมีผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและการพัฒนาประเทศ

๑.๖.๖.๘ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ได้ศึกษาบทเรียนจากประชาชนในโลกที่สาม ในการต่อสู้ต่อต้านระบบทุนโลกที่เอารัดเอาเปรียบและกดขี่ ในหนังสือชื่อ ทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีแห่งการปลดปล่อย^{๔๕} ซึ่งได้ทำความเข้าใจถึงโครงสร้างของระบบโลก และระบบทุนนิยมข้ามชาตินับตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน โดยได้นำเสนอบทเรียนที่นักทฤษฎีแห่งการปลดปล่อยได้ใช้ กล่าวคือ นักทฤษฎีแห่งการปลดปล่อยมิได้เชื่อว่าจะต้องเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมก่อน แต่เห็นว่า “จิตใจ” จะเปลี่ยนก็ต่อเมื่อบุคคลได้เข้าร่วมการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งโลกที่ยุติธรรมกว่า ในแง่มุมของการสื่อสารนั้นจึงพบว่า การสื่อสารที่ใช้เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การสร้างจิตสำนึกทางสังคม โดยใช้วิธีการฝึกอบรมประชาชนให้รู้จักวิธีซักถามได้ตอบปัญหาทางศาสนา และแบ่งย่อยกิจกรรมทางศาสนาในระดับตำบลออกเป็น “ชุมชนพื้นฐาน” ซึ่งได้ให้พื้นที่ซึ่งประชาชนสามารถจะ

^{๔๓} พัทธ์พีร์ มะลิสูวรรณ, “กระบวนการสื่อสารในการขัดเกลาทางสังคมของนักเรียนนายร้อยโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า”, *วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต*, (คณะนิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ก.

^{๔๔} สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๑. อ้างในพัทธ์พีร์, “กระบวนการสื่อสารในการขัดเกลาทางสังคมของนักเรียนนายร้อยโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า”, *วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต*,

^{๔๕} ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. *ทฤษฎีการพึ่งพาและทฤษฎีแห่งการปลดปล่อย*, หน้า ๑๕๗-๑๗๒.

มาพบปะกันภายใต้บรรยากาศของการเคารพ และยำเอื้อจนถึงศรัทธาและความหวังของกันและกัน ชุมชนเหล่านี้ได้กลายเป็นสถานที่ซึ่งผู้ยากไร้สามารถ “พูดด้วยภาษาของตนเอง” ได้ และรับฟังว่า พระเจ้าอยู่ฝ่ายเดียวกับตน การพบปะกันในกลุ่มคนเล็กๆ มิใช่เพื่อการประกาศลัทธิความเชื่อในศาสนา แต่เพื่อแก้ปัญหาของประชาชน ผู้เข้าร่วมจะสังเกต โดยการพูดถึงข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ตัดสิน โดยการวินิจฉัยว่า สภาพการณ์เช่นนั้นเป็นไปตามที่บัญญัติไว้ในพระคัมภีร์หรือไม่ และพร้อมใจกันกระทำการบางอย่างแม้จะเล็กน้อยเพื่อให้สภาพการณ์ดีขึ้น วิธีการเช่นนี้สรุปได้ในสามคำ คือ “สังเกต – ตัดสิน – กระทำ”

๑.๖.๖.๙ เจอเกิน ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas)^{๕๖} กล่าวถึงการปลดปล่อยไปสู่เสรีภาพ (emancipation) นั้นจะต้องใช้หลักเหตุผลของ “การทบทวนไตร่ตรองด้วยตนเอง” (self-reflection) และชุดความรู้ที่จะนำไปใช้เพื่อการปลดปล่อยไปสู่เสรีภาพ เป็นอิสระจากอำนาจการควบคุมครอบงำ ซึ่งฮาเบอร์มาสเห็นว่า ก็คือ ความรู้แบบทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) นั่นเอง ซึ่งถือเป็นเครื่องมือให้มนุษย์เริ่มต้นปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระด้วยการรู้จัก “ตั้งคำถาม” กับสิ่งที่เคยยอมรับกันโดยปริยาย และเปลี่ยนแปลงแก้ไขบรรดาเงื่อนไขบีบรัดทั้งด้านจิตใจและสังคมของผู้คน โดยความรู้แบบนี้อาจจะแฝงฝังอยู่ในเนื้อหาของผลงานสื่อมวลชน เช่น บทเพลงเพื่อชีวิต บทละคร ภาพยนตร์ ภาพวาด ข้อความบนหน้าเว็บไซต์ ฯลฯ ฮาเบอร์มาสกล่าวว่าภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมเสมอภาคกันนั้น จะก่อให้เกิดความขัดแย้ง เขาเสนอว่ากลไกหนึ่งที่จะแก้ไขความขัดแย้ง คือ การมีระบบการสื่อสารแบบเปิด (open communication) ซึ่งจำเป็นสำหรับสังคมที่มีเสรีและเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ระบบการสื่อสารแบบเปิดจะเป็นกลไกที่ช่วยสร้างสมดุลให้เกิดการกระจายอำนาจไปยังทุกๆ ส่วนที่เกี่ยวข้อง

ฮาเบอร์มาสพัฒนาแนวคิดนี้บนพื้นฐานแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะ และได้พัฒนาไปเป็นทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร (Theory of Communicative Action) ซึ่งเขาได้ค้นพบว่า “การสื่อสารที่แท้จริง” ที่เกิดขึ้นใน “โลกแห่งชีวิต” (life world) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อาจจะปลดปล่อยจากการครอบงำของการใช้เหตุผลเชิงเครื่องมือ ปลอดจากตรรกะของมูลค่าแลกเปลี่ยนของระบบทุนนิยม ปลอดจากการใช้อำนาจของข้าราชการนั้น การสื่อสารเช่นนั้นจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกิจกรรมทุกชนิดในโลกแห่งชีวิต ฮาเบอร์มาสหวังว่าการสื่อสารอย่างเป็นอิสระอย่างแท้จริงในเวทีเล็กๆ ของโลกแห่งชีวิตนี้ จะส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยน “โครงสร้างของโลกแห่งชีวิต” ให้มีเสรีภาพ มีสมดุลแห่งอำนาจ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันมากขึ้น หลังจากนั้นผลสะท้อนจาก

^{๕๖} กาญจนนา แก้วเทพ. สายธารแห่งนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา.

การปรับเปลี่ยนในเวทีโลกๆ ของโลกแห่งชีวิตก็จะเริ่มขยายผลออกมาสู่การปรับเปลี่ยน “ระบบโครงสร้างสังคม” ขนาดใหญ่

ฮาเบอร์มาสอธิบายว่าเป้าหมายของการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น จะพบเห็นได้ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาทั้งหลาย เริ่มตั้งแต่สเกลเล็กๆ เช่น การจับเข่าคุยกัน การหันหน้ามาปรึกษาหารือกัน การจัดประชุมระดับนานาชาติ การใช้ภาษาเพื่อรักษาเยียวยาบาดแผลทางจิตใจหรือความบาดหมางระหว่างกลุ่มชน การจัดประชุมเจรจาสันติภาพ เป็นต้น ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมตามวิถีคิดของฮาเบอร์มาส คือ การจัดเวทีเสวนาในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน

๑.๖.๖.๑๐ พีระ ลีวลม ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และลักษณะการสื่อสารในอดีต^{๔๗} กล่าวว่าในอดีตที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงที่เห็นชัดที่สุด ก็คือ การปฏิวัติอุตสาหกรรม ที่ทำให้เกิดผลตามมามากมาย รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสังคม จากชุมชนเกษตร ไปเป็นทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งสามารถมองเห็นลักษณะการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้อย่างชัดเจน โดยเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสังคม ลักษณะการสื่อสารก็เปลี่ยนไป หน้าที่ของสื่อหลักในสังคมเช่นสื่อมวลชนหรือสื่อโทรคมนาคมอื่นๆ ไม่สามารถทำหน้าที่เกี่ยวกับ “จิตสำนึกของสังคม” ได้มากเท่าที่สื่อพื้นบ้านเคยทำมาก่อน รวมทั้งรูปแบบการสื่อสารก็ไม่ได้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สื่อมวลชนที่เป็นรูปแบบการสื่อสารที่แพร่เข้ามาอย่างรวดเร็วจนมีอิทธิพลหลักต่อสังคมก็มักเผยแพร่ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับสถาบันและองค์กรหลักของสังคม เช่น ข่าวเกี่ยวกับสถาบันการเมือง สถาบันธุรกิจ ฯลฯ โดยมีสัดส่วนข่าวที่มาจากบุคคลทั่วไปอยู่น้อยมาก และมักเป็นสื่อทางเดียว อันเป็นผลมาจากแนวคิดการใช้สื่อเป็นเครื่องมือกำหนดความจริงทางสังคม โดยสิ่งที่มีอิทธิพลครอบงำสื่อก็คือ การตลาด, โครงสร้างย่อยของรัฐ, และผลประโยชน์ของชนชั้น ผลดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาการทำหน้าที่ของสื่อเกี่ยวกับจิตสำนึกของสังคม พีระได้เสนอแนวคิดที่ว่าทิศทางของสื่อในปัจจุบันที่สังคมเราต้องการก็คือ สื่อที่กระตุ้นสำนึกความสัมพันธ์ของมนุษย์ และส่งเสริมในการทำหน้าที่เกี่ยวกับจิตสำนึกของสังคม โดยสื่อจะต้องส่งเสริมให้บุคคลแต่ละบุคคล มีโอกาสสื่อกับบุคคลอื่นมากขึ้นด้วยสถานภาพที่เป็นตัวของตัวเองมากขึ้น (ลดความเป็นองค์กร) และเปิดโอกาสที่จะมีส่วนร่วมต่อสังคมมากขึ้น (ลดความเป็นปัจเจก) เพื่อยกระดับสติปัญญาและจิตสำนึกของคนทั้งประเทศ

^{๔๗} พีระ ลีวลม, ความสัมพันธ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและลักษณะการสื่อสารในอดีต, แหล่งที่มา : <<http://www.thaitopic.net/data/views.php?recordID=49>> [๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๒].

๑.๖.๖.๑๑ ณัฐนันท์ ปรกาศสันติสุข ศึกษาเรื่องประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาคติให้เกิดปัญญาและสันติสุข^{๔๘} พบว่าเกิดประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาคติให้เกิดปัญญาและสันติสุข เนื่องจากผู้ส่งสารสามารถโน้มน้าวใจผู้รับสารหรือผู้เข้าอบรมให้คล้อยตามเนื้อหาสาระ ธรรมะ โดยการใช้สื่อต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ จนทำให้ผู้รับสารเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านความรู้และสำนึก อารมณ์และความรู้สึก และพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จากการพิจารณาค่าเฉลี่ยรวมที่เพิ่มขึ้นของระดับเจตนาในการรักษาศีล ๕ และงดเว้นจากอบายมุขหรือสิ่งเสพติด ระดับธรรมะที่เกิดในจิตใจของผู้เข้าอบรม เช่น ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา รู้จักให้อภัย ไม่พยายาทจองเวร ความสำนึกในบาปบุญคุณโทษ เชื้อในหลักกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว มีสติในการแก้ปัญหาหรือสถานการณ์เฉพาะหน้า และความกตัญญูรู้คุณต่อพ่อแม่หรือผู้มีพระคุณ

๑.๖.๖.๑๒ พุทธทาสภิกขุ^{๔๙} กล่าวไว้ในบรมธรรมกับสี่อมวลชน อธิบายความสัมพันธ์ที่แยกกันไม่ออกระหว่างบุคคลกับสังคมว่า สังคมแยกกันไม่ได้จากบุคคล หรือบุคคลแยกออกจากสังคมไม่ได้ ก็เพราะว่าเมื่อเราต้องการอย่างหนึ่ง แต่สังคมทั้งหมดต้องการอีกอย่างหนึ่ง คนคนหนึ่งถูกบั่นทอนโดยสังคมมากกว่าที่จะเป็นตัวของตัวเอง คนแต่ละคนถูกสิ่งแวดล้อม คือสังคมปรุงแต่งขึ้นมาในลักษณะที่สังคมต้องการหรือสังคมเป็นอยู่อย่างไร ข้อที่เราไม่เป็นตัวของตัวเองนี้แหละคือปัญหาสำคัญในส่วนตัวบุคคล สืบต่าขึ้นมาในสังคม แล้วก็ถูกสังคมชักจูงไปโดยไม่รู้สึกตัว เมื่อทุกคนเป็นอย่างนี้ โลกมันก็เป็นอย่างนี้กันทั้งหมด คือว่าโลกเป็นอย่างนี้กันทั้งหมด ตัวบุคคลมันก็เป็นอย่างนี้ไปโดยไม่รู้สึกตัว

๑.๖.๖.๑๓ พระธรรมปิฎก^{๕๐} (ประยูรธ ฺปยุตฺโต)^{๕๑} กล่าวถึงอิทธิพลของสี่อมวลชนว่า หนังสือพิมพ์และสี่อมวลชนทั่วไปสามารถสร้างจุดสนใจขึ้นมาในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ถ้าหนังสือพิมพ์หรือสี่อมวลชนอยากจะทำให้คนสนใจเรื่องใด ก็ไปจับเรื่องนั้น ทั้งๆ ที่เรื่องนั้นก็อาจจะไม่มีคนสนใจมากเท่าไร แต่สี่อมวลชนทำให้คนสนใจเรื่องนั้นขึ้นมา จนกระทั่งว่าสี่อมวลชนพูดอะไร

^{๔๘} ณัฐนันท์ ปรกาศสันติสุข, **ประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาคติให้เกิดปัญญาและสันติสุข (ฉบับย่อ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ก.

^{๔๙} พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรม**, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๘.

^{๕๐} ปัจจุบัน : พระพรหมคุณาภรณ์

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ประยูรธ ฺปยุตฺโต), **“สี่อมวลชนกับการสร้างสรรค์สังคม”**, **มุมมองสองปราชญ์**, (กรุงเทพฯ : ลิเบอร์ตีเพรส, ๒๕๓๗).

คนในสังคมก็พูดเรื่องนั้น ... และโดยเหตุที่ข่าวคราวความเป็นไปต่างๆ ในสังคมไปปรากฏทาง สื่อมวลชน ข่าวคราวหรือข่าวสารข้อมูลเหล่านั้นก็เป็นเครื่องแสดงให้เห็นสภาพของสังคมในเวลานั้นๆ ว่าเป็นอย่างไรด้วย จนมีการพูดกันว่า สื่อมวลชนเป็นกระจกเงาที่สะท้อนภาพของสังคม อย่างไรก็ตามก็พระธรรมปิฎกเห็นว่า สื่อมวลชนมิใช่เป็นเพียงกระจกเงาที่สะท้อนภาพของสังคมเท่านั้น แต่ได้ทำหน้าที่ในด้านการโน้มน้าวชักจูงเจตน์เจานง ตลอดจนปรับปรุงแต่งสภาพจิตของสังคมเป็นอย่างมากด้วย สื่อมวลชนที่ดีจึงน่าจะเป็นกระจกเงาที่เรียบเสมอก มีคุณภาพดี ชนิดที่มีไฟฉายอันสว่างที่สำรวจชี้จุดและส่องนำทางให้แก่สังคมด้วย โดยสะท้อนภาพที่แท้จริงของสังคม ต้องเข้าถึงรากฐาน และพื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคมของตนเอง กล่าวคือ ต้องรู้จักสังคมของตนเอง รู้จุดอ่อนจุดแข็ง จุดบกพร่อง จุดดีจุดเด่น และอะไรอื่นๆ ที่เราควรจะแก้ไขหรือส่งเสริม และต้องช่วยพัฒนาสังคมไทย

พระธรรมปิฎกพิจารณาว่า ความรับผิดชอบของสื่อมวลชน โดยย่อนั้นมี ๒ ระดับได้แก่ ๑) ระดับข้อมูล หรือระดับความรู้ คือ ระดับของการเสนอข่าวสารข้อมูลต่างๆ ความรับผิดชอบเป็นเรื่องของความถูกต้องแม่นยำ ๒) ระดับความคิด หรือระดับทฤษฎี คือ ความเชื่อถือศรัทธา ค่านิยม แนวความคิดของสังคม ซึ่งหากผิดก็เป็นปัญหาใหญ่ มีผลต่อสังคมระยะยาวมาก ท่านกล่าวถึงหลักการว่าจะต้องมีปัญญาชุดหนึ่งในระดับของวิธีการที่จะจัดการกับข่าวสารข้อมูล ซึ่งมี ๔ ข้อที่สำคัญคือ ๑) ชัดเจนในเนื้อหา หมายความว่าต้องมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องที่กำลังพูดจากล่าวถึงนั้นๆ อย่างชัดเจนเพียงพอ หรือหลักธรรมที่เรียกว่า อตถปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในเนื้อหา เข้าใจเรื่องราวความเป็นไปถูกต้องชัดเจน ๒) จับประเด็นได้ คือ จะต้องรู้ว่าเรื่องที่เกิดขึ้นนี้ หรือเรื่องราวความเป็นไป หรือเนื้อความทั้งหมดนี้ตัวประเด็นอยู่ที่ไหน จุดของปัญหาอยู่ที่ไหน หรือหลักธรรมที่เรียกว่า ธัมมปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในตัวหลัก หมายถึงจับประเด็นได้ รู้จุดของปัญหา ๓) ใช้ภาษาเป็น คือ มีความสามารถในการใช้ภาษาสื่อสาร จะต้องสามารถใช้ภาษาสื่อความเข้าใจให้แก่ประชาชนได้ถูกต้องแม่นยำ หรือสามารถชักจูงความคิดเห็น ความเชื่อได้ สร้างประจามติได้ สร้างทัศนคติได้ หรือหลักธรรมที่เรียกว่า นิรุติปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในภาษา และ ๔) ให้ความรู้ความคิดใหม่ คือ สามารถเชื่อมโยงข้อมูลความรู้ต่างๆ มาสร้างสรรค์ความคิดหรือความรู้ใหม่ๆ เกิดเป็นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์หรือแนวทางที่จะแก้ปัญหา หรือหลักธรรมที่เรียกว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ

๑.๖.๖.๑๔ บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา ได้กล่าวถึงทฤษฎีสื่อสารมวลชนของ พุทธทาสภิกขุ^{๕๒} ว่าท่านอาจารย์พุทธทาสได้ชี้แจงค่านิยม ธรรมชาติ การทำหน้าที่ และอุดมคติ ของสื่อมวลชนในแบบฉบับของท่านเองดังนี้

ประการแรก ท่านพุทธทาสได้นิยามสื่อสารมวลชนไว้ว่า “ถ้าสิ่งใดมันจูงใจ ประชาชนได้มากๆ ไปได้แล้วก็เรียกว่า สื่อมวลชน ทั้งนั้น” รวมทั้งหนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ การโฆษณา การพูด แพชั่นโชว์ ไฮด์ปาร์ค ละคร เพลงดนตรี และงานนักชัตฤกษ์ ซึ่งเป็น นิยามที่แสดงว่าท่านได้ให้ความสำคัญกับการสื่อสารทางวัฒนธรรมทั้งระบบ

ประการที่สอง ในส่วนที่เกี่ยวกับธรรมชาติของสื่อมวลชน ท่านอธิบายว่า “คำว่า สื่อมวลชน ถ้าหมายถึงวัตถุสิ่งของ มันก็เป็นเพียงเครื่องมือ ถ้าดูที่การกระทำ มันก็เป็นการบริการ อย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นถ้าจะใช้เครื่องมือหรือใช้บริการนี้ถูกต้องก็เป็นผลดี ถ้าใช้ผิด ก็เป็นผลร้าย มหาศาล” และ “นิสัยสันดานที่ชอบเอาอย่างตามๆ กันทำให้สื่อมวลชนมีความหมายขึ้นมา”

ประการที่สาม ในแง่การทำหน้าที่ ท่านพุทธทาสเชื่อว่า “สื่อมวลชน ทรงอำนาจ มากและมีเป้าหมายอยู่ที่การชักจูง (persuasion) ทั้งสิ้น สักแต่ว่าจะเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ของ ใครและอะไรเท่านั้น ดังที่ท่านกล่าวว่า ฐานันดรที่สี่นี้เป็นผู้บันดาลโลก จะโดยรู้ตัวก็ได้ ไม่รู้ตัวก็ได้ แต่ความมุ่งหมายอันแท้จริงมันเป็นอย่างนั้น ... หนังสือพิมพ์ทั้งโลกบันดาลโลกให้เป็นอย่างไรก็ได้ มองเห็นอยู่ชัดๆ”

ประการที่สี่ ในระดับอุดมคติ ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “หนังสือพิมพ์ที่แท้จริง จะต้องเป็นฝักฝ่ายของพระพุทธเจ้า ต้องขึ้นสังกัดต่อพระธรรม ไม่ใช่ต่อบุคคลนี้ คนะนั้นคนะนี้ หรือแม้แต่ประเทศนั้นประเทศนี้ เพราะว่าสัจธรรมหรือเจตนารมณ์ของฐานันดรที่สี่นี้ต้องการจะ บันดาลโลกให้เป็นไปในทางที่น่ายุติ”

๑.๖.๖.๑๕ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สธิตฺต เขมจารี ป.ธ.๙) ได้นิพนธ์ทฤษฎีการ เทศน์ตามหลักพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือวิถีนักเทศน์^{๕๓} ว่าผู้เทศน์ต้องมีจุดมุ่งหมายในการเทศน์ ว่าเทศน์เพื่ออะไร ด้วยความปรารถนาผลอะไร ตนมีความประสงค์อย่างไรบ้าง จุดหมายของการ เทศน์ขั้นสูงสุดได้แก่ วิมุติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสถึงมรรคผลและนิพพาน ซึ่งมี ๕ อย่าง คือ (๑) ตถังควิมุติ คือ พันชั่วคราว (๒) วิชัมภณวิมุติ คือ พันด้วยการสะกดไว้ (๓) สมุจเฉทวิมุติ

^{๕๒} บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา, ฐานันดรที่สี่ จากระบบโลกถึงรัฐไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : พับลิค บุเคอริ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๑-๑๔๖.

^{๕๓} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สธิตฺต เขมจารี ป.ธ.๙), วิถีนักเทศน์, (กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ๒๕๕๒), หน้า ๗-๔๔.

คือ พันด้วยเด็ดขาด (๔) ปฏิเสธสิทธิวิมุตติ คือ พันด้วยความสงบ และ (๕) นิสสรณวิมุตติ คือ พันด้วยการออกไป กล่าวคือพันจากกิเลสที่ยังยืนยงมาตลอดถึงเวลาสิ้นชีพคือถึงนิพพาน นอกจากนี้ยังมีจุดมุ่งหมายของการเทศน์อีกประการหนึ่งคือ ต้องมุ่งให้ผู้ฟังได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ผู้ฟังธรรมยอมได้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๒) สิ่งใดได้เคยฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด (๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้ (๔) ทำความเห็นให้ถูกต้องได้ และ (๕) จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส

แนวทางการเทศน์ให้ถึงจุดมุ่งหมาย มีอยู่ ๓ ชั้น คือ อุเทศ นิเทศ และปฏินิเทศ อุเทศหรือหัวข้อที่ยกขึ้นเป็นหลักในการแสดงนั้นต้องให้เหมาะสมกับบุคคล กาละ เทศะ และการทำงาน ส่วนนิเทศ หรือการแสดงขยายความของอุเทศหรือการอธิบายความนั้นต้องอธิบายให้เป็นลำดับตามหลักทั้ง ๓ ประการ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ และให้ครบองค์ประกอบของการเทศน์ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สันทัสสนา แสดงแจ่มแจ้งชัดเจน (๒) สมบาทปนา แสดงโน้มน้าวใจ (๓) สมุตเตชนา แสดงให้เกิดความกล้าหาญ และ (๔) สัมปหังสนา แสดงให้เกิดความร่าเริง เบิกบานแจ่มชื่นในการฟัง การรู้ การปฏิบัติและการได้รับผล สำหรับปฏินิเทศ คือ กลับแสดงซ้ำเฉพาะส่วนที่สำคัญอีกครั้งหนึ่ง

๑.๖.๖.๑๖ ออตโต ซาเมอร์ (Otter C. Sharmer) ได้นำเสนอทฤษฎีตัวยู^{๕๔} โดยเสนอสมการปฏิสัมพันธ์ของการกระทำ (action) และการตอบสนองของการกระทำ (reaction) จาก $action = reaction$ หรือการตอบสนองของการกระทำที่เกิดขึ้นทันทีนั้นให้มีช่วงระยะเวลาที่ยืดยาวออกไป ในลักษณะของเส้นตัวยู (U) เป็น ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการสื่อสาร ทั้งการสื่อสารภายในตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ส่งสารและผู้รับสาร นั่นคือ การดึงเส้นของสมการ $action = reaction$ ให้ยืดยาวออกไปนั้น ทำให้บุคคลเกิดสติ มีเวลาคิดพิจารณาใคร่ครวญนานขึ้น มีเวลาไตร่ตรองมากขึ้น เมื่อได้ยินหรือรับรู้อะไรบางอย่าง แทนที่จะตอบสนองออกไปทันที ก็ระงับห้อยแขวนปฏิกริยาไว้ หลังจากนั้นก็สังเกต รับรู้อาการด้วยสติอันตื่นรู้ แล้วเลือกสรร ออกแบบสิ่งที่จะแสดงออกไป ด้วยสติปัญญา และหัวใจที่เปิดกว้าง จากการฟังด้วยปัญญาจากภายใน ซึ่งกระบวนการนี้จะทำให้บุคคลลดความยึดมั่นถือมั่นในความผู้เดิมๆ และตัวตนลง

^{๕๔} “Theory U เรียนรู้จากอนาคตกับ Otto Sharmer”, แหล่งที่มา :

<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=300334>>[๒๙ มกราคม ๒๕๕๓] และ “The U : One Process, Five Movements”, <<http://www.presencing.com/presencing-theoryu/summaries.shtml>>[10 January 2010].

หลักการของทฤษฎีตัวยูนีมาจากการมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ภายในความเป็นมนุษย์ และการเกิดเป็นคนโดยไม่เกี่ยวข้องกับอะไรเลยนั้นเป็นสิ่งเป็นไปไม่ได้ แต่ทุกคนต้องมึปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นและสถานการณ์รอบข้าง ซึ่งขยายชีวิตของความเป็นคนนี้จึงมีความสลับซับซ้อน หากจุดเริ่มต้นและที่สิ้นสุดมิได้ และการที่คนมุ่งใช้ความรู้จากอดีต (ที่ได้สั่งสมหรือยึดมั่นถือมั่นไว้) เพื่อตอบสนองสิ่งที่มากระตุ้นทันทีทันใดนั้น ทำให้ยากที่คนจะสลัดตัวเองให้หลุดพ้นจากขยายที่พันนาการอยู่อย่างเหนียวแน่นนี้ได้ ซาเมอร์เรียกขยายชีวิตนี้ว่า “สนามวิญญูะ” (social field) เพราะมันพันนาการความเป็นมนุษย์ไว้อย่างเหนียวแน่นและในขณะเดียวกันก็เป็น “ภาวะแห่งความไม่รู้” (blind spot) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาสารพัด นั่นคือการที่คนทั่วไปไม่มีโอกาสรู้ว่าสิ่งที่นำมาคิด หรืออุปนิสัยที่นำมาใช้ในการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นนั้นมาจากไหน แต่คนก็เชื่อมั่นไปตามความเคยชิน ซาเมอร์ยังได้เสนอต่อไปอีกว่าถ้าหากได้ตามความเคลื่อนไหวของปฏิกริยาแบบ action = reaction ก็ จะเห็นความเป็นจริงว่ามีลักษณะเหมือนแผ่นฟิล์มภาพยนตร์ เซลลูลอยด์ที่แสดงภาพเคลื่อนไหวต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอในอัตรา ๑๖ ภาพต่อวินาทีจนกลายเป็นอาการต่อเนื่อง จนคนดูคิดว่าเป็นของจริง เกิดอารมณ์ร่วมไปกับบทภาพยนตร์ แต่หากดูทีละเฟรมก็จะมองภาพถูกแยกเป็นชิ้นๆ และไม่ก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกใดๆ กับมัน ทฤษฎีตัวยูนีจึงเป็นเครื่องมือช่วยให้เกิดการระลึกู้ หรือทำให้เกิดสติ มีเวลาคิด พิจารณาใคร่ครวญนานขึ้น และอาจป้องกันมิให้บุคคลนำความรู้ประสบการณ์เดิมๆ ที่ยึดมั่นถือมั่นไว้นั้นมาใช้ ยิ่งเส้นสมการยาวมากเท่าไร ก็มีพื้นที่สำหรับการคิดพิจารณาหรือห้อยแขวนความรู้ประสบการณ์เดิมๆ นั้นมากขึ้นเท่านั้น และทำให้บุคคลสามารถมองหาทางเลือกอื่นๆ ได้มากขึ้น

ความคิดเห็นโดยภาพรวมในการ ทบทวนวรรณกรรมและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

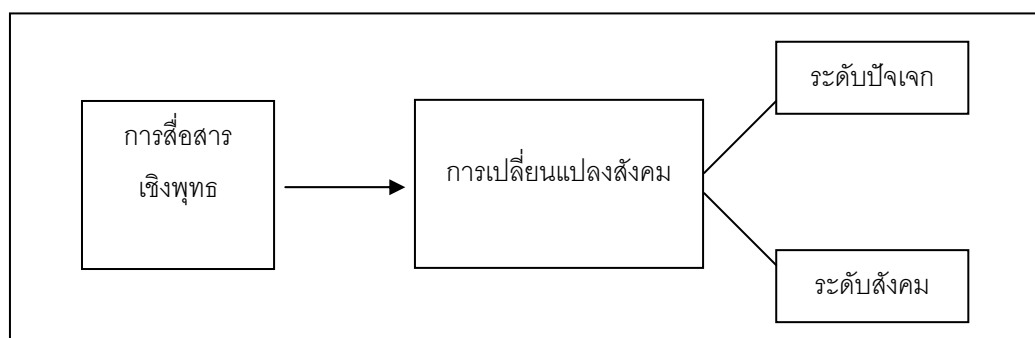
โดยภาพรวมของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมเกิดขึ้นได้อย่างไร โดยปัจจัยอะไร และแสดงตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นผลมาจากประดิษฐกรรมทางสังคม เช่น การเกิดศาสนาใหม่ คือ การเกิดขึ้นของศาสนาพุทธในสังคมพราหมณ์ นอกจากนี้มีการศึกษาแง่มุมหรือประเด็นที่ศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมแตกต่างกันไป บางเรื่องศึกษาถึงการใช้สื่อเป็นเครื่องมือที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม บางเรื่องอธิบายถึงรูปแบบและกลยุทธ์ในการเจาะเข้าไปถึงภาคส่วนของสังคมที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือลักษณะกระบวนการการสื่อสารที่ใช้เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และบางเรื่องอธิบายถึงผลที่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการสื่อสาร และบางเรื่องแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงสังคมกับลักษณะการ

สื่อสาร ในทิศทางที่การเปลี่ยนแปลงสังคมมีผลต่อการสื่อสารในลักษณะที่ทำให้บทบาทหน้าที่ของการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามก็ดีเอกสารและงานวิจัยเหล่านี้ยังไม่มีเรื่องใด ที่อธิบายถึงหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธอย่างเป็นระบบครบถ้วน รวมทั้งที่ศึกษาถึงการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตรง

ในขณะที่งานของพุทธทาสและพระพรหมคุณาภรณ์ ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างหลักการและหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนากับการสื่อสารมวลชน และแนวทางปฏิบัติที่สื่อมวลชนพึงปฏิบัติในการสื่อสารกับสังคม ส่วนงานของพิน ดอกบัว และสุวัฒน์ จันทรจำนง ได้นำเสนอลักษณะประเภทของการนำเสนอเนื้อหาสาร งานของสมเด็จพระธีรญาณมุนี ได้แสดงถึงรูปแบบการเทศน์ซึ่งเป็นการสื่อสารในทางพระพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง ส่วนงานของออตโต ซาเมอร์ ได้เสนอทฤษฎีที่มีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสารภายในตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นทั้งในฐานะผู้ส่งสารและผู้รับสาร โดยมีฐานคิดที่สอดคล้องกับหลักการและแนวทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา มาก งานเหล่านี้เป็นร่องรอยและแนวทางของการที่จะนำมาศึกษาเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธต่อไป

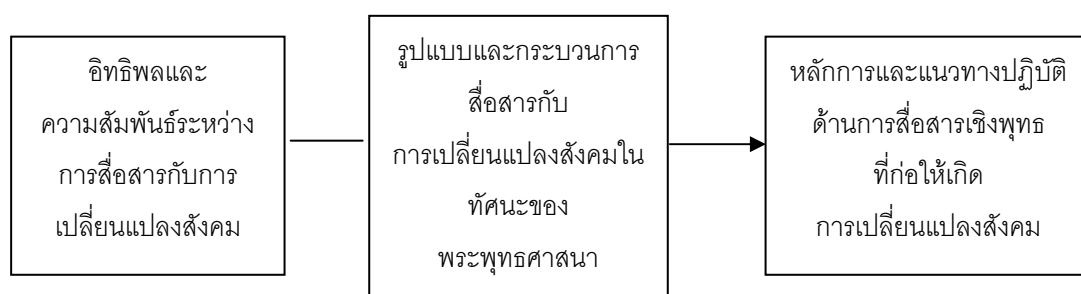
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยขั้นพื้นฐานเพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารเชิงพุทธ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาโดยการวิเคราะห์วิพากษ์แนวคิดทฤษฎีที่มีอยู่ ร่วมกับการวิเคราะห์แบบอุปนัยและการจำแนกชนิดของข้อมูลจากข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

จากกรอบแนวคิดในการวิจัยนี้นำไปสู่กระบวนการวิจัย คือ ในขั้นแรกวิเคราะห์อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จากนั้นศึกษารูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา เพื่อสังเคราะห์หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ ๑.๒ แสดงกระบวนการวิจัย

โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ การเก็บข้อมูล

ศึกษาโดยเก็บข้อมูลจากข้อมูลภาคเอกสาร คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในส่วนแนวคิดทางตะวันตกและทางพระพุทธศาสนา โดยมีแหล่งข้อมูลที่สำคัญ คือ

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

- พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙
- พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒
- ซีดีรอมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ซีดีรอมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

- หนังสือสำคัญอื่นๆ ทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนเอกสารด้านการสื่อสาร และการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๗.๒ การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาที่ต้องการทราบตามวัตถุประสงค์ ในประเด็นอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จากแนวคิดทางตะวันตกที่เป็นกระแสหลัก และแนวคิดในทัศนะของพระพุทธศาสนา โดยรวบรวมและวิเคราะห์ในส่วนที่เป็นแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสาร และแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งจากแนวคิดทางตะวันตก และจากมุมมองทางพระพุทธศาสนาในเบื้องต้น ส่วนการศึกษารูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา ใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัยและการจำแนกชนิดของข้อมูล จากข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และสังเคราะห์หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ข้างต้น แบ่งเนื้อหาเป็น ๔ บท ได้แก่บทที่ ๒, ๓, ๔ และ ๕ ดังนี้

๑.๗.๒.๑ บทที่ ๒ วิเคราะห์โดยการรวบรวม จำแนกและจัดหมวดหมู่แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารและแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งจากแนวคิดทางตะวันตกและจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา โดยแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารทางตะวันตก ศึกษา ความหมายแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา ศึกษาเชิงสำรวจในเบื้องต้น จากนั้นวิเคราะห์โดยการรวบรวม จำแนกและจัดหมวดหมู่หลักการ คำสอน แนวปฏิบัติที่เกี่ยวกับการสื่อสารที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ศึกษาทั้งในส่วนที่เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองทางตะวันตก และแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา ศึกษาโดยวิเคราะห์รวบรวม จำแนกและจัดหมวดหมู่ในประเด็นต่างๆ คือ ความหมาย ลักษณะ รูปแบบ ระดับ เครื่องชี้และตัวบ่งชี้มิติการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม รวมทั้งทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ส่วนการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองทางพระพุทธศาสนานั้น เริ่มด้วยการศึกษาจากการสำรวจและวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจากหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ จากหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท

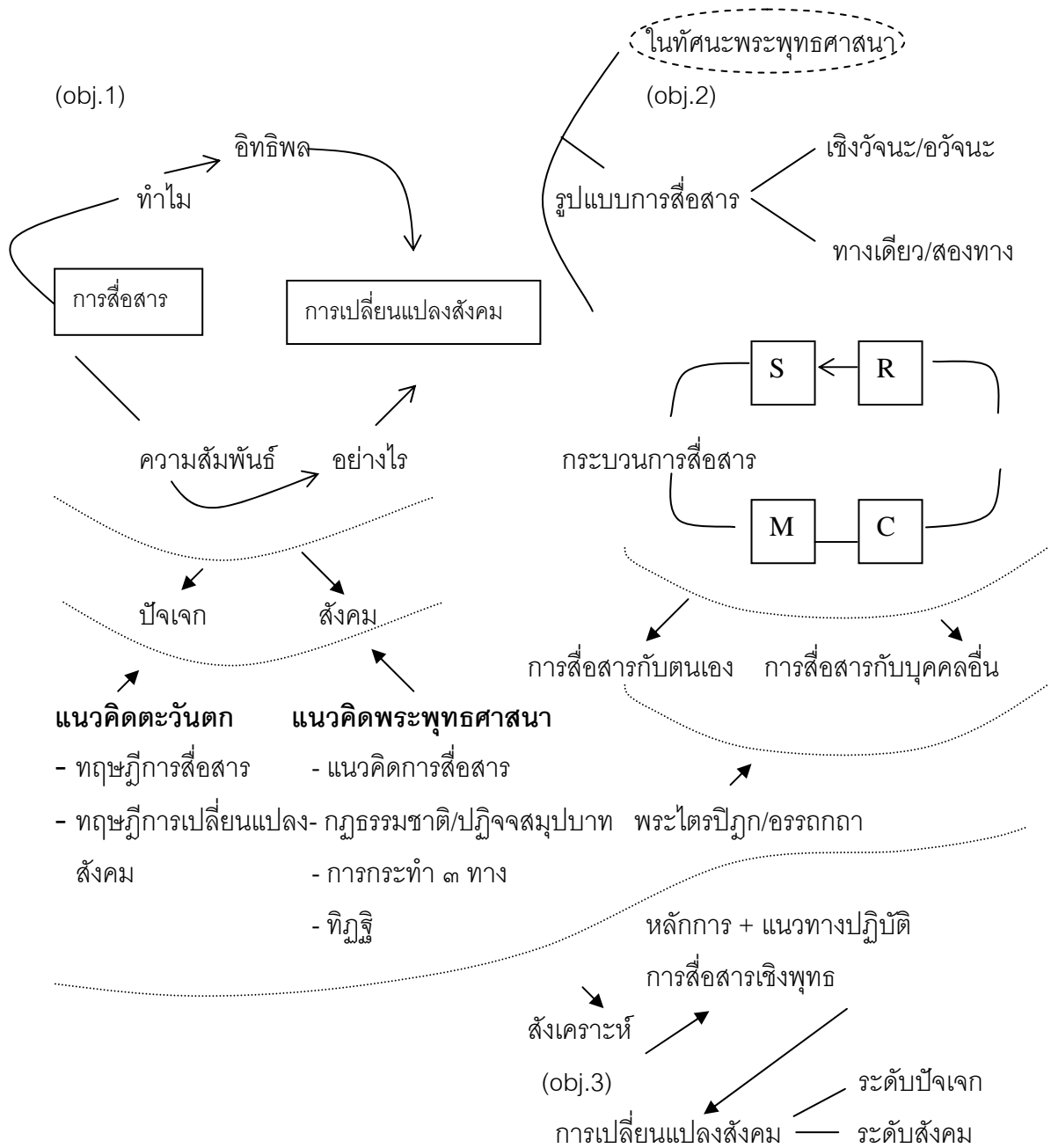
๑.๗.๒.๒ บทที่ ๓ วิเคราะห์อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่อตอบคำถามว่า ทำไมการสื่อสารมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม และมีอย่างไร โดยศึกษาวิเคราะห์ทั้งจากแนวคิดทางตะวันตกและแนวคิดทางพระพุทธศาสนา การวิเคราะห์จากแนวคิดทางตะวันตก วิเคราะห์ร่วมกันระหว่างแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารและแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดทางตะวันตก แนวคิดทฤษฎี

การสื่อสาร ได้แก่ แนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา แนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม แนวคิดทฤษฎีทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง และแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อ รวมทั้งแนวคิดการครอบงำทางวัฒนธรรม ทฤษฎีการแพร่กระจายทางนวัตกรรม ส่วนแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองนักคิดตะวันตก ศึกษาในประเด็นต่างๆ เช่น ลักษณะ รูปแบบ ทิศทาง ระดับ เครื่องชี้และมิติการเปลี่ยนแปลง สาเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง และทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม ทฤษฎีเทคโนโลยี ทฤษฎีขบวนการทางสังคม และทฤษฎีปัจจัย ส่วนการวิเคราะห์จากแนวคิดทางพระพุทธศาสนา วิเคราะห์ร่วมกันระหว่างแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากพันธนาการหรือกองทุกข์ทั้งปวง ซึ่งจัดประเภทการสื่อสารได้เป็น การสื่อสารกับบุคคลอื่นและการสื่อสารกับตนเอง โดยพิจารณาร่วมกับกฎธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อมโยงของระบบจริยธรรมกับศีลธรรม คือ ปฏิจจสมุปบาทหรืออทิปปัจเจตยา การกระทำทางกาย วาจาใจกับทิวฐิติ โดยพิจารณาความเชื่อมโยงระหว่างระดับปัจเจกกับระดับสังคม

๑.๗.๒.๓ บทที่ ๔ ศึกษา รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา โดยศึกษาเชิงเอกสารจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก และอรรถกถา โดยวิเคราะห์จากเนื้อหาทั้งที่ปรากฏเป็นหลักการหรือแนวทางปฏิบัติต่างๆ หรือจากเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร ซึ่งปรากฏในพระสูตรต่างๆ เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการสื่อสารของการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยพิจารณาจากองค์ประกอบพื้นฐาน คือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสาร และผู้รับสาร ในการศึกษาการสื่อสารกับบุคคลอื่น พิจารณารูปแบบวิธีการสื่อสารจาก วิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้ส่งสารเป็นสำคัญ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับผู้รับสาร วัตถุประสงค์และบริบทในการสื่อสาร

๑.๗.๒.๔ บทที่ ๕ สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยเริ่มศึกษาในส่วนของสื่อสารเชิงพุทธ จากนั้นนำมาศึกษาร่วมกับข้อมูลที่ได้ศึกษาแล้วในเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในบทที่ ๒ ผลการศึกษาวิเคราะห์จากบทที่ ๓ และบทที่ ๔ เพื่อสังเคราะห์เป็นหลักการและแนวปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธ จากนั้นนำมาพิจารณาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ร่วมกับแนวทางที่อาศัยโครงความคิดจากหลักอริยสัจสี่ในพระพุทธศาสนา คือ (๑) สภาพการเปลี่ยนแปลงสังคมที่

เป็นอยู่ (ซึ่งเป็นปัญหา คือ ทุกข์) (๒) ที่มาของการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้แก่ แนวคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ หรือทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังการสื่อสาร (สมุทัย) (๓) ผลของการเปลี่ยนแปลงสังคม (ที่เกิดประโยชน์สุข คือ นิโรธ) (๔) หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม (มรรค) โดยมุ่งสังเคราะห์องค์ความรู้ในส่วนของมรรค

แผนภาพที่ ๑.๓ แสดงกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีและกรอบในการวิเคราะห์

๑.๗.๓ การนำเสนอ

นำเสนอข้อมูลเชิงข้อความพรรณนา เป็นข้อความบรรยายหรืออธิบายเกี่ยวกับเนื้อหาที่ค้นพบจากการ ศึกษา วิเคราะห์และสังเคราะห์ โดยจัดลำดับให้เป็นไปตามหมวดหมู่ ประเภทตามลำดับของหัวข้อสำคัญ เรียงลำดับตามวัตถุประสงค์ และจัดทำเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกเป็นส่วนนำ ได้แก่บทที่ ๑ ส่วนที่สอง คือ ส่วนเนื้อหา ได้แก่ บทที่ ๒, ๓, ๔ และ ๕ และส่วนที่สาม คือ ส่วนสรุปและข้อเสนอแนะ คือ บทที่ ๖ รวม ๖ บท

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

ได้แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเองและกับบุคคลอื่น ตามหลักการและแนวทางปฏิบัติที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ อันจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงจากภายในตนเองของบุคคลแต่ละบุคคล และขยายวงไปสู่บุคคลอื่นๆ ในสังคม

บทที่ ๒

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงสังคม

การสื่อสารเป็นสิ่งที่มนุษย์กระทำอยู่ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน และมีความเกี่ยวข้องกับไปถึงบุคคลอื่น ตลอดจนถึงสังคมที่แต่ละคนเกี่ยวข้องกับอยู่ ไม่ว่าจะสังคมจะอยู่ในภาวะการณ์ใด ซึ่งสังคมนั้นก็มิได้อยู่ในภาวะที่หยุดนิ่ง แต่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การศึกษาในบทนี้จึงเป็นการศึกษาทำความเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร และแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ทั้งจากมุมมองทางตะวันตกและมุมมองทางพระพุทธศาสนา

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

โดยแท้จริงแล้ว มนุษย์ทำการสื่อสารกันอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะผ่านทางการพูดหรือการกระทำ การสื่อสารจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ให้ความสำคัญและสนใจศึกษา เพราะไม่ว่าจะทำสิ่งใด ล้วนต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือช่วยให้บรรลุจุดประสงค์ทั้งสิ้น รวมทั้งช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ และเป็นปกติสุขในสังคม

๒.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตะวันตกสมัยใหม่

การสื่อสารมีประวัติศาสตร์มายาวนาน อย่างไรก็ดี การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารโดยทั่วไปในปัจจุบัน โดยมากเป็นการศึกษาที่มีพื้นฐานมาจากแนวคิดมุมมองทางตะวันตก ซึ่งให้ความสำคัญและสนใจศึกษาในเชิงวิชาการอย่างจริงจังจนก่อเกิดเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งในด้านการสื่อสารเมื่อไม่นานมานี้ คือ ประมาณตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐^๑ เรื่อยมา โดยได้ศึกษาและตั้งเป็นทฤษฎีการสื่อสาร เพื่ออธิบายการสื่อสารในแง่มุมต่างๆ ทั้งในด้านความหมาย องค์ประกอบ กระบวนการ หลักการ วิธีการ บทบาทหน้าที่ อิทธิพล การใช้ การควบคุม ตลอดจนปรากฏการณ์

---

^๑ “ทฤษฎีการสื่อสาร”, แหล่งที่มา : <<http://puvadon.multiply.com/journal/item/4>>

ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการสื่อสารทั้งสภาพปัญหาและแนวโน้มในอนาคต รวมไปถึงการอธิบายแนวคิดของศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการสื่อสารด้วย^๒

การศึกษาในหัวข้อนี้ เป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร โดยศึกษาว่าการสื่อสารคืออะไรตามที่ได้มีผู้นิยามไว้ และศึกษาแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยมองผ่านแนวคิดทฤษฎีทางตะวันตก

ก. ความหมายของการสื่อสาร

คำว่า “การสื่อสาร” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Communication” ซึ่งได้มีผู้ให้ความหมายไว้ต่างๆ กัน ดังนี้^๓

จอร์จ เอ มิลเลอร์ (George A. Miller) กล่าวว่า “การสื่อสาร หมายถึง การถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง”

คาร์ล ไอ โฮฟแลนด์ (Carl I. Hoveland) และคณะให้ความเห็นว่า “การสื่อสารคือ กระบวนการที่บุคคลหนึ่ง (ผู้ส่งสาร) ส่งสิ่งเร้า (ภาษาพูด หรือภาษาเขียน) เพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลอื่นๆ (ผู้รับสาร)”

วอร์เรน ดับเบิลยู วีเวอร์ (Warren W. Weaver) ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารว่า “การสื่อสารมีความหมายกว้าง ครอบคลุมถึงกระบวนการทุกอย่างที่จิตใจของคนๆ หนึ่งอาจมีผลต่อจิตใจของคนอีกคนหนึ่ง การสื่อสารจึงไม่หมายความแต่เพียงการเขียนและการพูดเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงดนตรี ภาพ การแสดง และพฤติกรรมทุกพฤติกรรมของมนุษย์อีกด้วย”

เจอร์เกน รอยซ์ และเกรกอรี เบทสัน (Jurgen Ruesch and Gregory Bateson) ให้ความเห็นว่า “การสื่อสารไม่ได้หมายถึงการถ่ายทอดสารด้วยภาษาพูด ภาษาเขียนที่ชัดแจ้ง และแสดงเจตนารมณ์เท่านั้น แต่การสื่อสารยังรวมถึงกระบวนการทั้งหลายที่คนมีอิทธิพลต่อกันด้วย”

วิลเบอร์ ชรามม์ (Wilbur Schramm) กล่าวว่า “การสื่อสาร คือ การมีความเข้าใจร่วมกันต่อเครื่องหมายที่แสดงข่าวสาร (Information Signs)”

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ ดูรายละเอียดใน “การสื่อสาร”, แหล่งที่มา : <<http://www.sheetram.com/mc111.asp>>

[๕ กรกฎาคม ๒๕๕๒], ฅนภัทร ธนเดชาภัทร์, “ความสำคัญของการสื่อสาร”, แหล่งที่มา :

<<http://learners.in.th/blog/thenut/151118>> [๑ สิงหาคม ๒๕๕๒].

ชาร์ลส์ อี ออสกู๊ด (Charles E. Osgood) กล่าวว่า “ความหมายโดยทั่วไป การสื่อสารจะเกิดขึ้นเมื่อ ฝ่ายหนึ่งคือผู้ส่งสาร มีอิทธิพลต่ออีกฝ่ายหนึ่งคือผู้รับสาร โดยใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งถูกส่งผ่านสื่อที่เชื่อมระหว่างสองฝ่าย”

เอเวอเรตต์ เอ็ม โรเจอร์ส และ เอฟ ฟลอยด์ ชูเมคเกอร์ (Everett M. Rogers and F. Floyd Shoemaker) ให้ความหมายว่า “การสื่อสาร คือ กระบวนการซึ่งสารถูกส่งจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร”

จอร์จ เกร็บเนอร์ (George Gerbner) กล่าวว่า “การสื่อสาร คือ กระบวนการที่ผู้ส่งสาร และผู้รับสารมีปฏิสัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อมทางสังคมเฉพาะ”

จากความหมายที่มีผู้ให้ไว้ต่างๆ กันข้างต้น สรุปโดยภาพรวมได้ว่า การสื่อสาร คือ กระบวนการหรือวิธีการถ่ายทอดข่าวสาร (Message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสาร (Source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้รับสาร (Receiver) โดยผ่านสื่อ (Channel) ต่างๆ ทั้งที่เป็นภาษาพูด ภาษาเขียน ภาพ สัญลักษณ์ ดนตรี การแสดงทั้งหลาย และพฤติกรรมต่างๆ โดยมีอิทธิพล หรือส่งผลต่อความคิดและพฤติกรรมซึ่งกันและกัน

ข. แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

จากมุมมองทางตะวันตก แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารหลายแนวคิดทฤษฎีมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสมัยที่แนวคิดในระบบทุนนิยม (Capitalism) และแนวคิดการทำให้ทันสมัย (Modernization) รวมถึงวัฒนธรรมตะวันตกถูกแพร่กระจายส่งเสริมให้กว้างขวางออกไปในประเทศต่างๆ จนกลายเป็นระบบเศรษฐกิจและค่านิยมที่เป็นกระแสหลักของประเทศต่างๆ ทั่วโลก โดยแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเหล่านั้น โดยมากเป็นทฤษฎีการสื่อสารในระดับการสื่อสารมวลชน ซึ่งบางแนวคิดทฤษฎีมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตรง กล่าวคือ ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม บางแนวคิดทฤษฎีแสดงความเกี่ยวข้องในแง่ของการมีผลกระทบในเชิงโครงสร้างของสังคม หรือในเชิงพฤติกรรมของสังคม ซึ่งประมวลได้ดังนี้

๑. แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม

แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม มีทั้งแนวคิดทฤษฎีที่ทำหน้าที่โดยตรง และโดยอ้อม ดังนี้

ก) แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตรง

ในด้านการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการพัฒนานั้น จากศักยภาพของสื่อสารมวลชนที่มีความสามารถในการกระจายข่าวสารข้อมูลไปสู่คนจำนวนมากได้ ในพื้นที่กว้างขวาง จึงทำให้การสื่อสารมวลชนมีพลังที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาสังคม^๕ ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา จึงเป็นแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกกำหนดบทบาทให้ทำหน้าที่ หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตรง โดยถูกพิจารณาว่าสื่อเป็น “เครื่องยนต์แห่งการเปลี่ยนแปลง” (Engine of change)^๕ และถูกนำมาใช้ในการเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาในด้านต่างๆ ทั้งการเกษตร การอุตสาหกรรม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย และการศึกษา ซึ่งล้วนเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดในระบบทุนนิยม และการทำให้ทันสมัย อย่างไรก็ตาม การสื่อสารตามแนวคิดนี้ มิได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียงการสื่อสารที่ผ่านสื่อมวลชนเท่านั้น แต่รวมถึงการสื่อสารผ่านสื่อต่างๆ ทุกประเภท โดยจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเพื่อพัฒนานี้ ก็เพื่อทำให้สังคมเปลี่ยนไปเป็นสังคมที่พัฒนาตามแผนการพัฒนาประเทศ

ข) แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยอ้อม

แนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม เป็นแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารในแง่ของการทำหน้าที่แพร่กระจาย กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงสังคมส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นวัฒนธรรมจากภายนอก หรือที่ถูกประดิษฐ์คิดค้นภายในสังคม โดยนวัตกรรมที่ถ่ายทอดกันนั้นอาจเป็นความคิด หรือวัตถุที่ปรากฏในรูปของการกระทำ^๖ การพิจารณาเงื่อนไขการยอมรับ และการตัดสินใจรับนวัตกรรม รวมทั้งการจัดกลุ่มบุคคลในสังคมใน

^๕ ดูรายละเอียดใน ปรมะ สตะเวทิน, การสื่อสารมวลชน : กระบวนการและทฤษฎี, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^๕ กาญจนา แก้วเทพ, สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗.

^๖ ดูรายละเอียดใน “ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม”, แหล่งที่มา : <<http://social.cru.in.th/link/Comdev/.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

การรับนวัตกรรม ได้ถูกนำมาพิจารณาใช้ประกอบกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือพัฒนาประเทศ ในฐานะที่การสื่อสารหรือสื่อสารมวลชนเป็นกลไกสำคัญในการแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่เป็นนวัตกรรมใหม่ แนวคิดทฤษฎีนี้มักถูกใช้ควบคู่กับแนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา

๒. แนวคิดทฤษฎีที่แสดงความเกี่ยวข้องในแง่ของการมีบทบาทอิทธิพลซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม

แนวคิดทฤษฎีที่แสดงความเกี่ยวข้องในแง่ของการมีบทบาทอิทธิพลซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม มีทั้งที่บทบาทอิทธิพลหรือการส่งผลกระทบเป็นไปในเชิงโครงสร้างของสังคม และในเชิงพฤติกรรมของสังคม ดังนี้

ก) แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่แสดงบทบาทอิทธิพลหรือมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในเชิงโครงสร้างและเชิงพฤติกรรมของสังคม

แนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด เป็นแนวคิดทฤษฎีที่ถูกพิจารณาว่า การเปลี่ยนแปลงในตัวเทคโนโลยีการสื่อสารทุกครั้ง จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยกระทบในระดับสังคมในเรื่องของโครงสร้างอำนาจการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ทำให้ระบบเศรษฐกิจกระจายและเชื่อมโยงกับประเทศต่างๆ ได้ทุกภูมิภาคทั่วโลก อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในตัวเทคโนโลยีการสื่อสารยังกระทบในระดับปัจเจกด้วย ในเรื่องของการขยายผัสสะของมนุษย์ในแง่การเป็นอิสระจากกาลและเทศะ ซึ่งส่งผลกระทบต่อประสบการณ์ และวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์^๗ รวมทั้งส่งกระทบต่อการสื่อสารด้วย กล่าวคือ ผู้ใช้สื่อไม่ใช่เป็นแต่เพียงผู้รับสาร แต่ยังเป็นผู้ส่งสารเองด้วย เป็นทั้งผู้ส่งและผู้รับสาร ซึ่งทำให้องค์กรผู้ผลิตสื่อที่เป็นสื่อใหญ่อย่างสื่อสารมวลชนได้รับผลกระทบ ต้องปรับตัวทั้งในเรื่องรูปแบบวิธีการนำเสนอ และเนื้อหา นอกจากนี้ในส่วนของการควบคุมการใช้สื่อ พบว่า การควบคุมเป็นไปได้โดยยาก ทั้งในแง่การควบคุมทางกฎหมายและในทางปฏิบัติ

^๗ ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, **สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา**, หน้า

ข) แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่แสดงบทบาทอิทธิพลหรือมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคมโดยตรง

แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยแสดง บทบาทอิทธิพลหรือมีผลกระทบด้านพฤติกรรมของสังคม โดยมากมักเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจาก การทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งของการสื่อสารมวลชน ทั้งโดยการทำ หน้าที่ที่เปิดเผยหรือไม่เปิดเผย โดยการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลในระยะยาว กล่าวคือ ต้องใช้ระยะเวลาจึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงนั้นให้ผลใน ระยะยาว เนื่องจากในระยะเวลาของการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อ นั้น ส่งผลกระทบในแง่ของการ เรียนรู้ ทัศนคติในการมองโลก ค่านิยม อุดมการณ์ แนวคิด วัฒนธรรม รวมทั้งวิถีในการดำเนินชีวิต กลุ่ม แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยแสดงบทบาทอิทธิพลหรือมี ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในเชิงพฤติกรรมของสังคม ได้แก่ แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และแนวคิดทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง รวมถึงแนวคิด ทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อมวลชน

๑) บทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม^๕ (Functionalism)

ตามแนวคิดนี้กล่าวถึง หน้าที่ทางสังคมหรือพันธกิจทางสังคม (Social functions) ของสื่อมวลชนโดยตรง โดยสื่อมวลชนมีหน้าที่ที่เปรียบประดุจหน้าที่ พื้นฐาน ๔ ประการ คือ (๑) หน้าที่สอดส่องระวังระวังเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม การทำหน้าที่นี้ ของสื่อมวลชนก็คือ การทำหน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (๒) หน้าที่ประสานส่วนต่างๆ ของ สังคมร่วมมือกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น หรือประสานสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม ซึ่ง หน้าที่นี้ก็คือ หน้าที่ในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดเป็นข่าว หรือชักจูงใจของ สื่อมวลชน (๓) หน้าที่ถ่ายทอดหรือสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมแก่คนรุ่นต่อไป หรือ หมายถึงหน้าที่ด้านการให้การศึกษา คือ การเผยแพร่ความรู้ ค่านิยม และบรรทัดฐานของสังคมแก่

^๕ สรุปลงจาก กาญจนา แก้วเทพ, สื่อมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา, หน้า ๒๑๒-๒๑๓, ปรมะ สตะเวทิน, การสื่อสารมวลชน : กระบวนการและทฤษฎี, หน้า ๑๓๓-๑๓๔, อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, บรรณาธิการ, สื่อมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕-๖.

สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคม (๔) หน้าที่ให้ความบันเทิง เพื่อให้ปัจเจกบุคคลได้รับความพึงพอใจ ผ่อนคลายความเครียดจากปัญหาในชีวิตประจำวัน

นอกจากหน้าที่ทั้ง ๔ ประการนี้ สื่อสารมวลชนยังถูกระบุหน้าที่ประการอื่นเพิ่มเติมอีก ได้แก่ หน้าที่ในด้านการศึกษา ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ย่อย คือ ทำหน้าที่เป็นโรงเรียน และทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ทั้งนี้เนื่องจากข่าวสารและสื่อมวลชนมีอิทธิพลต่อการพัฒนาสติปัญญา สร้างบุคลิกภาพใหม่ สร้างมาตรฐานทางปัญญา หน้าที่ในการระดมความร่วมมือ หรือการรณรงค์เพื่อเป้าหมายของสังคม เช่น การรณรงค์ทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ^๙ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยปัจจุบันการสื่อสารมวลชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างสูงกับการเมืองและธุรกิจหรือระบบเศรษฐกิจ การใช้สื่อเพื่อประโยชน์ทางการเมือง และการโฆษณาสินค้าหรือการโฆษณาชวนเชื่อทางการเมืองและธุรกิจ (political and commercial propaganda) จึงได้กลายเป็นหน้าที่หลักอีกหน้าที่หนึ่งในการระดมให้สมาชิกของสังคม คิดและบริโภคในทิศทางที่ถูกนำเสนอผ่านสื่อสารมวลชน^{๑๐} ซึ่งหน้าที่ในส่วนนี้เป็นไปทั้งโดยเปิดเผยและไม่เปิดเผย ที่ไม่เปิดเผย เช่น แฝงมากับอุตสาหกรรมธุรกิจบันเทิง ดังที่ได้แฝงมาจากฮอลลีวูดของอเมริกา จากญี่ปุ่น หรือจากเกาหลี เป็นต้น

๒) บทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม^{๑๑} (Social Learning Theory)

แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของความตระหนักในอิทธิพลของสื่อมวลชนต่อบุคคลและสังคม จุดยืนของทฤษฎีนี้จะมองอิทธิพลที่เกิดขึ้นในระยะยาว (Longterm-Effect) ที่เกิดขึ้นจากสื่อมวลชน และพิจารณาบทบาทของสื่อมวลชนในฐานะตัวแทนแห่งการเรียนรู้ (Agent of socialization) ที่ทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะสิ่งต่างๆ ให้แก่สมาชิกในสังคม ซึ่งนับวันก็ยังมีบทบาทในหน้าที่นี้มากยิ่งขึ้นทุกที จนอาจจะล้ำหน้าสถาบันเดิมที่เคยทำ

^๙ ดูรายละเอียดใน ประมะ สตะเวทิน, การสื่อสารมวลชน : กระบวนการและทฤษฎี, หน้า ๑๔๓-๑๔๗, อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, บรรณาธิการ, สื่อสารมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม, หน้า ๖-๗.

^{๑๐} อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, บรรณาธิการ, สื่อสารมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม, หน้า ๖.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา, หน้า ๑๗๗-๑๘๓.

หน้าที่มาแต่ก่อน เช่น สถาบันครอบครัว คือ พ่อแม่ สถาบันการศึกษา เช่น ครู สถาบันศาสนา เช่น พระ เป็นต้น

การทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะสิ่งต่างๆ ให้แก่สมาชิกในสังคมตามแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมนี้ แท้จริงแล้วเพื่อช่วยทำให้สังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมสามารถดำรงสืบต่อไปได้อย่างเป็นปกติสุขและยาวนาน ที่อาจถือได้ว่าไม่เปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนแปลงน้อยมาก โดยทุกสังคมย่อมมีแบบแผนการอบรมบ่มเพาะแบบใดแบบหนึ่งเสมอ อย่างไรก็ตาม ตัวแทนหรือแหล่งข่าวสารที่จะเป็นผู้กำหนดการอบรมบ่มเพาะก็มีอยู่มากมาย โดยขัดแย้งหรือไม่ตรงกัน จึงเป็นการเพิ่มภาวะสับสนแก่สมาชิกในสังคม และทำให้การอบรมบ่มเพาะสมาชิกในสังคมผิดเพี้ยนไป นั่นคือ ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง

อย่างไรก็ตามแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้จากสื่อมวลชนนั้นยังมีอีก ๒ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด นั่นคือ ทฤษฎีการเลียนแบบ (Modeling) และทฤษฎีความคาดหวังทางสังคม (Social Expectation Theory)

ทฤษฎีการเลียนแบบ มีสาระที่เกี่ยวข้องกับการเลียนแบบผ่านสื่อสารมวลชนโดยย่อดังนี้

วิธีการเรียนรู้ของคนเราเกิดมาจากการเรียนรู้โดยตรงด้วยตนเอง และการเรียนรู้โดยการสังเกตผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว โดยสัดส่วนการเรียนรู้โดยตรงด้วยตนเองนั้นมีน้อยกว่าการเรียนรู้จากการสังเกต และสื่อมวลชนก็เป็นสิ่งแวดล้อมหนึ่งของคนที่สำคัญอย่างยิ่งในการให้แบบอย่างการเรียนรู้จำนวนนับไม่ถ้วน ทั้งในแง่ของการแสดงพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนใหม่โดยตรง หรือเป็นแนวความคิดแรงจูงใจให้กระทำตามแบบอย่าง ดังเช่นสื่อมวลชนที่ให้แบบอย่างของตัวต้นแบบที่ได้รับรางวัลเนื่องจากกล้าแสดงออกซึ่งพฤติกรรมที่สังคมห้ามปราม สามารถทำให้ผู้ชมเลียนแบบกระทำพฤติกรรมสวนกระแสสังคมมากขึ้นได้ หรือทำให้เกิดการสร้างค่านิยมใหม่ขึ้นในสังคม เช่น สาวไทยที่จัดว่าสวยก็ต้องมีผิวหน้าขาวกระจ่างใสอมชมพูอย่างเช่นสาวเกาหลี เป็นต้น

ส่วนแนวคิดจากทฤษฎีความคาดหวังทางสังคมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่ของสื่อสารมวลชน เดอเฟลอร์^{๑๒} (DeFleur) ได้กล่าวไว้ว่า

การทำงานของสื่อมวลชนนั้น จะเลือกแนวคิดบางแนวคิดเท่านั้นมานำเสนอ หรือเลือกเน้นการกระทำบางอย่างมากกว่าอย่างอื่น ผลจากการทำงานเช่นนั้น ทำให้ผู้รับสารค่อยๆ เรียนรู้

^{๑๒} อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา, หน้า ๑๙๑.

ว่าจะอะไรเป็นกฎกติกาทางสังคม และในการดำเนินชีวิต ดังนั้น สื่อจึงเท่ากับมีอิทธิพลโดยทางอ้อมต่อการกระทำของบุคคล

แนวคิดนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับแนวคิดการทำหน้าที่ของสื่อสารมวลชนในด้านการกำหนดวาระหรือประเด็นทางสังคม (Agenda-setting) ที่เสนอว่า การทำงานของสื่อสารมวลชนที่ต้องมีการเลือกเรื่องหรือประเด็นในการนำเสนอ ทำให้สื่อมีบทบาทในการเป็นผู้กำหนดกรอบของเรื่องราวและประเด็น สื่อมวลชนจึงถูกมองว่าเป็นผู้ทำหน้าที่กำหนดประเด็นให้แก่สังคม เรื่องใดที่สื่อนำมาเผยแพร่บ่อยๆ ก็มีน้ำหนักมาก และกลายเป็นประเด็นใหญ่ของสังคม^{๑๓} ทั้งนี้เนื่องจาก การทำหน้าที่ของมนุษย์ในการเรียนรู้จากสื่อมวลชน มนุษย์เรียนรู้ว่าอะไรคือประเด็นปัญหาและควรจัดลำดับความสำคัญของประเด็นปัญหาเหล่านั้นอย่างไร^{๑๔} แม็คคอมส์และชอว์ (McCombs & Shaw) ได้ชี้ให้เห็นว่า “การทำงานของสื่อมวลชนในลักษณะของการกำหนดวาระนั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีคิดและวิถีการมองโลกของเราทุกคน พลังที่สำคัญอย่างยิ่งของสื่ออยู่ที่ความสามารถในการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ และความเข้าใจของปัจเจกบุคคล”^{๑๕}

จากแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งมีทฤษฎีที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด และทฤษฎีที่สัมพันธ์สอดคล้องกัน คือ ทฤษฎีการเลียนแบบ ทฤษฎีความคาดหวัง และแนวคิดการกำหนดวาระหรือประเด็นทางสังคม ได้เสนอว่าบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารหรือสื่อสารมวลชน คือ การอบรมบ่มเพาะสมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่หนึ่งที่ได้รับการกำหนดอย่างเป็นทางการจากคณะกรรมการระหว่างประเทศของยูเนสโก แต่ก็พบว่าในการทำบทบาทหน้าที่นี้อย่างเปิดเผยก็ยังคงเป็นการแสดงบทบาทหน้าที่นี้อย่างไม่เปิดเผยด้วย ซึ่งต้องพิจารณาอย่างแยกแยะว่า เป็นการทำหน้าที่ของใคร(ที่แท้จริง) เพื่อสื่อสารไปยังคนกลุ่มใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำหน้าที่กำหนดวาระหรือประเด็นทางสังคมของสื่อมวลชน

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, บรรณาธิการ, **สื่อสารมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม**, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๑๔} เดนิส แมคควอล, สเวน วินดาหุล, เขียน, สวณิต ยมาภัยและระวีวรรณ ประกอบผล, แปล, **แบบจำลองการสื่อสารสำหรับการศึกษาการสื่อสารมวลชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๒.

^{๑๕} อ้างถึงใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, บรรณาธิการ, **สื่อสารมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม**, หน้า ๑๓.

๓) บทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง^{๑๖} (Cultivation Theory)

แนวคิดทฤษฎีนี้เชื่อในเรื่องอิทธิพลของสื่อสารมวลชน ที่มีผลลัพธ์แบบเป็นภาพรวมและการสั่งสมในระยะยาว และบทบาทในการทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะหรือขัดเกลาทางสังคม (Socialized) ด้วยเช่นกันกับแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม การแสดงบทบาทหรือทำหน้าที่ของสื่อตามแนวคิดทฤษฎีนี้ คือ การทำหน้าที่ด้วยการอบรมบ่มเพาะ และปลูกฝังทางวัฒนธรรม (Enculturation) พร้อมทั้ง (เลือก) สร้างโลกทางสังคมที่แวดล้อมตัวคนและหล่อหลอมให้บุคคลเป็นไปตามที่สื่อสร้างขึ้นมา ซึ่งเกิร์บเนอร์ (Gerbner) ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า “เนื่องจาก คนเรามีชีวิตอยู่ตามที่เขาถูกบอกเล่าให้มีชีวิตเช่นนั้น (we live in term of the stories we tell)”^{๑๗} รายการทุกรายการในโทรทัศน์ไม่ว่าจะเป็นข่าว ละคร โฆษณาล้วนแล้วแต่เป็นการบอกเล่าเรื่องราวว่ามีอะไรอยู่บ้างในสังคม สิ่งต่างๆ ทำงานได้อย่างไร และเราจะต้องทำอะไรบ้าง และรายการประเภทต่างๆ เช่น รายการข่าว เกมโชว์ สารคดี ไม่ว่าจะ เป็นของช่องใด ยุคสมัยใด โดยหลักใหญ่ๆ แล้วจะเป็นแบบแผนเดียวกันทั้งสิ้น ดังนั้น โลกที่โทรทัศน์สร้างมาห่อหุ้มตัวบุคคลจึงสั่งสมพอกพูนไปในทิศทางเดียวกัน เป็นทิศทางของการเกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างสม่ำเสมอ แม้จะเห็นผลเพียงเล็กน้อย แต่ก็เป็นผลที่เป็นจริงและมีความหมาย เนื่องจากเป็นการสั่งสมในระยะยาวที่มีผลกระทบต่อจิตสำนึกของผู้คน ดังนั้นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

กล่าวโดยภาพรวม กลุ่มแนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และแนวคิดทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง เป็นกลุ่มแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยแสดงบทบาทอิทธิพลหรือมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงสังคมในเชิงพฤติกรรมของสังคม ที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านสิ่งที่สื่อนำเสนอ และสั่งสมในระยะยาวอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้น

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา, หน้า ๒๗๑-๒๘๗.

^{๑๗} อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๑.

๔) บทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อมวลชน^{๑๔} (Critical Theories of Media)

ตามแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อนี้ เป็นการวิพากษ์การทำงานของสื่อที่เป็นอยู่อีกชั้นหนึ่ง โดยเป็นการวิเคราะห์หรือพิจารณาไปถึงเหตุปัจจัยหรือเหตุผลที่แท้จริงที่อยู่เบื้องหลังการทำงานหรือการทำหน้าที่ของสื่อ ซึ่งอาจเป็นการแสดงบทบาทหรือการทำหน้าที่ที่ไม่เป็นที่เปิดเผย เป็นต้นว่า สื่อทำหน้าที่บันเทิง (ซึ่งเป็นหน้าที่ที่เปิดเผย) แต่สิ่งที่อยู่ข้างหลังและสิ่งที่แวดล้อมการทำหน้าที่บันเทิงอยู่ (การทำหน้าที่ที่ไม่เปิดเผย) นั้น คือ เป้าหมายทางธุรกิจหรือเป้าหมายเชิงอุดมการณ์ แนวคิดบางอย่าง เพื่อผลประโยชน์บางประการของกลุ่มผลประโยชน์หรือองค์กรต่างๆ ทั้งในระดับกลุ่ม ระดับประเทศ และระดับโลก ทั้งนี้เนื่องจากส่วนหนึ่งของเนื้อหาที่ถูกนำเสนอจะถูกกำหนดมาจากระบบตลาด และอีกส่วนหนึ่งจะถูกกำหนดมาจากผลประโยชน์ของเจ้าของเงินทุนหรือผู้ตัดสินใจระดับนโยบาย ทำให้การทำงานของสื่อมีอิสระน้อยลง นั่นคือ การทำงานจะเป็นไปตามความต้องการและนโยบายของเจ้าของทุนหรือปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ในอีกทางหนึ่ง การทำหน้าที่ของสื่อยังทำให้เกิดการครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural hegemony) ด้วย โดยกระบวนการทำงานของสื่อเป็นไปตามหลักการทำงานของกลไกด้านอุดมการณ์ต่างๆ กล่าวคือ จะสอดแทรกความคิดต่างๆ ให้แทรกซึมอยู่ตามส่วนต่างๆ ของเนื้อหาสาร ซึ่งวิธีการนี้ไม่ใช่เป็นการใช้อำนาจบังคับอย่างรุนแรง แต่จะใช้วิธีการนำเสนอโดยที่ทำให้ผู้รับสารไม่ต้องมีการตั้งคำถามกันเลย ดังเช่น วาทกรรม (discourse) ต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในสื่อมวลชน เพราะข้อความที่ปรากฏในสื่อมวลชนนั้นเป็นการให้คำนิยามสังคม ให้นิยามชีวิต ให้นิยามกลุ่มคน หรือให้นิยามเหตุการณ์ ซึ่งทำให้อุดมการณ์หรือกรอบแนวคิดบางประการถูก “ติดตั้ง” ให้อยอมรับกันโดยปริยายในสังคม^{๑๕} หรือกลายเป็นกระแสหลักไป และถูกมองข้ามไปโดยไม่มีการตั้งคำถาม

ดังนั้น การวิพากษ์หรือการตั้งคำถามกับสิ่งที่ถูกยอมรับโดยปริยายในสังคมนี้ จึงเท่ากับเป็นกระบวนการตรวจสอบหรือควบคุมไปในตัว หรือทำให้สังคมได้คิด หรือสำรวจตรวจสอบสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำหน้าที่ที่เปิดเผย และหน้าที่ที่ไม่เปิดเผยของสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำหน้าที่ของสื่อในส่วนที่ไม่เป็นที่เปิดเผย ที่พยายามดำรงรักษาระบบผลประโยชน์ หรืออุดมการณ์บางอย่างไว้ การวิพากษ์หรือตั้งคำถามเช่นนี้ จึงทำให้สังคมเกิดการไหวตัวขึ้น อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่แตกต่างไปจากเดิม

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔-๑๓๕, ๑๔๒-๑๔๒.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ : แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓.

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา

เนื่องจาก คำว่า “การสื่อสาร” ในภาษาบาลี ที่เป็นศัพท์บัญญัติเฉพาะในพระไตรปิฎก มิได้ถูกบัญญัติขึ้นโดยตรง อย่างไรก็ตาม คำในภาษาบาลีที่หมายถึง “การสื่อสาร” คือ “นิเวทน อญญมญญสมุพฺนุ”^{๒๐} ที่แปลว่า การบอกกล่าว การสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน นั้น เป็นศัพท์ที่ เอ.พี. พุทธทัตตะมหาเถระ (A.P. Buddhadatta Mahāthera) ได้ผูกศัพท์ขึ้นใหม่ในสมัยปัจจุบันจากคำว่า “Communication” ในภาษาอังกฤษ ดังนั้น จึงไม่ปรากฏคำว่า “การสื่อสาร” อยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นเรื่องราวหรือเป็นหมวดหมู่ที่เกี่ยวกับการสื่อสารตามคำอธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารอย่างในปัจจุบัน แต่กระนั้น พฤติกรรมการสื่อสารก็มีอยู่ เนื่องจาก การสื่อสารเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวันของทุกคน ไม่เว้นแม้บรรพชิต หรือคฤหัสถ์ อีกทั้งแต่ละบุคคลก็ทำการสื่อสารอยู่แทบตลอดเวลา โดยปรากฏในรูปของหลักธรรมและเนื้อหาเรื่องราวที่หลากหลาย การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นการศึกษาโดยรวม จัดกลุ่มจากหลักธรรมคำสอนทั้งหลายในพระพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสาร เพื่อให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

ในเบื้องต้น เป็นการศึกษาว่าหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการสื่อสารนั้น อยู่ในกลุ่มประเภทใดของหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาสามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทที่เป็นสังฆธรรม และ (๒) ประเภทที่เป็นระบบจริยธรรม โดยประเภทที่เป็นสังฆธรรม คือ ส่วนที่ว่าด้วยธรรมชาติบริสุทธิ เป็นคำสอนที่อธิบายกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย ว่าเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปอย่างไร ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับความดีความชั่ว ส่วนประเภทที่เป็นระบบจริยธรรมนั้น ได้แก่ส่วนที่ว่าด้วยหลักปฏิบัติ ซึ่งมี ๒ ประเภท ได้แก่ หลักปฏิบัติสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และหลักปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากพันธนาการหรือกองทุกข์ทั้งปวง^{๒๑}

การสื่อสารเป็นกิจกรรมหรือการกระทำที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นรวมทั้งตนเองด้วย หลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารจึงอยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติ และเกี่ยวข้องกับคุณค่าของการกระทำซึ่งกันและกัน โดยสามารถจำแนกเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการ

^{๒๐} A.P. Buddhadatta Mahāthera, *English-Pali Dictionary*, (Wiltshire : Antony Rowe, 1992).

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน พระมหาดนอม อานนุโท (ชิตรัมย์), “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)*, แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=113> [๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔], หน้า ๗.

สื่อสารได้เป็น ๒ แนวทาง ได้แก่ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และ (๒) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง

นอกจากนี้ ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาได้แบ่งกิจกรรม หรือกรรมที่บุคคลกระทำได้ เป็น ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่เรียกว่า กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม การศึกษาที่เกี่ยวกับการสื่อสารส่วนใหญ่จึงอยู่ในส่วนที่เป็นการกระทำทางวาจา หรือวจีกรรม ได้แก่ คำพูดหรือการพูดต่างๆ เป็นหลัก จากการศึกษาเชิงสำรวจ กิจกรรมที่จัดเป็นการสื่อสาร หรือที่เกี่ยวกับวจีกรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จึงได้แก่ หลักปฏิบัติ หรือหลักธรรมเกี่ยวกับคำพูด หรือการพูดเป็นสำคัญ ซึ่งสามารถสรุปรวมลงเป็นหลักการได้ ๒ แนวทาง คือ (๑) แนวทางเกี่ยวกับ คำพูดหรือการพูดที่ให้ปฏิบัติ (๒) แนวทางเกี่ยวกับคำพูดหรือการพูดที่ให้ปฏิบัติด้วยการละเว้น ดังพุทธดำรัสที่ว่า “เรากล่าววจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) ไว้ ๒ อย่าง คือ วจีสมาจารที่ ควรเสพ^{๒๒} และวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ”^{๒๓} แนวทางเกี่ยวกับคำพูดหรือการพูดที่ให้ปฏิบัติ เช่น วจีสุจริต ๔^{๒๔} วาจาสุภาสิต^{๒๕} สำรวมวาจา^{๒๖} สัมมาวาจา^{๒๗} เป็นต้น ส่วนแนวทางเกี่ยวกับคำพูด หรือการพูดที่ให้ปฏิบัติด้วยการละเว้น เป็นต้นว่า ศีลข้อ ๔ ในศีล ๕^{๒๘} และศีล ๘ วจีกรรม ๔ ใน กุศลกรรมบถ ๑๐^{๒๙} รวมทั้งวจีทุจริต ๔^{๓๐}

^{๒๒} เสพ ในที่นี้หมายถึง การประพฤติ การเจริญให้เกิดขึ้น ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๗๔/๕๑๕.

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๔/๒๙๐.

^{๒๔} วจีสุจริต ๔ ได้แก่ (๑) สัจวาจา (พูดจริง) (๒) อปิสุมวาจา (พูดไม่ส่อเสียด) (๓) สันนวาจา (พูดอ่อนหวาน) (๔) มันทภาสา (พูดด้วยปัญญา) ปรากฏในสุจริตสูตร อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน สุภาสิตสูตร ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘-๓๑๐, และวาจาสูตร อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๗-๒๕๘.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๗๒.

^{๒๘} ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕.

^{๒๙} ดูรายละเอียดในเชิงอรรถ ขุ.ชา.สุมฺม. (ไทย) ๒๘/๘๑/๔๖.

^{๓๐} วจีทุจริต ๔ ได้แก่ (๑) มุสาวาท (พูดเท็จ) (๒) ปิสุณวาจา (พูดส่อเสียด) (๓) ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) (๔) สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) ปรากฏในทุจริตสูตร อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒.

นอกจากนี้ ยังปรากฏอยู่ในพระสูตรอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น มุสาวาทิ-อมุสาวาทิสูตร^{๓๑} ปิสุณา-อปิสุณาสูตร^{๓๒} ผรุส-อผรุสสูตร^{๓๓} สัมผัสปลลาป-อสัมผัสปลลาปสูตร^{๓๔} อัตถันตปสูตร^{๓๕} สาลยยกสูตร^{๓๖} พุทธานิสูตร^{๓๗} อรณวิภังคสูตร^{๓๘} กถาวัตถุสูตร^{๓๙} เป็นต้น รวมทั้งที่ปรากฏในธรรมบท เถรคาถา อปทาน และชาดก อีกจำนวนมาก

กล่าวโดยภาพรวม แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา อยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นรวมทั้งตนเองด้วย หรือกล่าวได้ว่ามีความเกี่ยวข้องทั้งในระดับสังคมและในระดับปัจเจก โดยสามารถจำแนกแนวคิดออกเป็น ๒ แนวทางดังกล่าวแล้วข้างต้น ได้แก่ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และ (๒) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง โดยทั้ง ๒ แนวทางนั้นมีหลักการที่นำไปสู่หลักปฏิบัติที่สำคัญเกี่ยวกับการสื่อสารใน ๒ แนวทาง คือ (๑) แนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติ และ (๒) แนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น

ก. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม

การอยู่ร่วมกันในสังคม บุคคลย่อมต้องมีการสื่อสารซึ่งกันและกัน จึงจัดประเภทการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมเป็น การสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งจำแนกได้ ๓ ประเภท คือ (๑) การอยู่ร่วมกันในสังคมของคฤหัสถ์ (๒) การอยู่ร่วมกันในสังคมของภิกษุ (๓) การอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุ

๑. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมของคฤหัสถ์

การอยู่ร่วมกันในสังคมซึ่งประกอบไปด้วยคนต่างเชื้อ ต่างโคตร ต่างชาติ วรรณะ ต่างตระกูล ต่างทิวฐิฐิความคิด รวมทั้งต่างจุดประสงค์และเป้าหมาย การที่คนที่มีความ

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๖.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๖-๓๐๘.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๔-๔๗๗.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๔/๓๕๗.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๓-๓๔๑/๓๙๐-๔๐๑.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๐-๒๗๒.

ต่างกันในเรื่องต่างๆ จะอยู่ร่วมกันด้วยความปกติผาสุกทั้งในระดับปัจเจกหรือในระดับสังคม ย่อมต้องมีกติกาหรือหลักการบางประการซึ่งเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน การสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมของคฤหัสถ์ก็เช่นกันที่มีหลักการในการปฏิบัติซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกันในสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความปกติผาสุกทั้งโดยส่วนตนและโดยส่วนรวม ซึ่งปรากฏเป็นทั้งแนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติและแนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น

ก) แนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติ

แนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติ ได้แก่ แนวทางเกี่ยวกับคำพูดหรือการพูดที่ให้ปฏิบัติ เป็นต้นว่า วจีสัจริต ๔ วาจาสุภาสิต สัมมาวาจา ดังกล่าวแล้วข้างต้น

ข) แนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น

แนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น หรือให้ปฏิบัติด้วยการละเว้น มีหลักปฏิบัติซึ่งเป็นหลักพื้นฐาน คือ ศีล ๕ หรือเมื่อกกล่าวถึงศีลสำหรับคฤหัสถ์ ก็ได้แก่ ศีล ๕ และศีล ๘^{๕๐} ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร ได้แก่ ศีลข้อ ๔ คือ ละเว้นจากมุสวาทหรือละเว้นจากการพูดเท็จ นอกจากนี้ได้แก่กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งเป็นธรรมของมนุษย์^{๕๑} ได้แก่ มโนกรรม ๓ วจกรรม ๔ และกายกรรม ๓ ในด้านที่เกี่ยวกับการสื่อสารก็คือ วจกรรม ๔ คือ ละเว้นจากวจกรรมฝ่ายอกุศลหรือวจีทุจริต ซึ่งได้แก่ เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๕๒}

นอกจากนี้ยังมีคำสอนซึ่งปรากฏในพระสูตร ในธรรมบท เถรคาถารวมทั้งในชาดกต่างๆ ที่เป็นแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการสื่อสารทั้งโดยทางวจนภาษาและอวจนภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางวจนภาษา หรือการพูด เช่น เรื่องความไม่สะอาดทางวาจา และความสะอาดทางวาจา ๔ อย่าง ที่ปรากฏในจุนทสูตร^{๕๓} ในอตุลอุปาสกวัตถุ ซึ่งกล่าวถึงการสรรเสริญและนินทา^{๕๔} ในโกกาลิกสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงโทษภัยของการกล่าวคำหยาบ คำติ

^{๕๐} ดูเชิงอรรถ ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๔๓.

^{๕๑} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๓/๒๐๐.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒, อิง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน อิง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๐-๓๒๑, ๓๒๓.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๗-๒๓๐/๑๐๓-๑๐๔.

เตียน คำส่อเสียด คำเท็จ การกล่าวร้ายผู้อื่น ซึ่งรวมความว่าเป็นการพูดมาก^{๕๕} (หมายถึงพูดไม่ประกอบด้วยปัญญา^{๕๖}) ในราชวสดีธรรม ว่าด้วยธรรมสำหรับผู้อยู่ในราชสำนัก ซึ่งปรากฏอยู่ในวิสุทธิศาสตร์ ความตอนหนึ่งมีเนื้อหาแสดงไว้ว่า ไม่ควรเป็นคนพูดมากเกินไป และไม่ควรริ่งไปทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลา ควรพูดพอประมาณ ไม่พรั่าเฟือ เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่กระทบกระทั่งผู้อื่น เป็นคนพูดจริง อ่อนหวาน ไม่ส่อเสียด ไม่พูดถ้อยคำเพื่อใจ^{๕๗} เหล่านี้เป็นต้น

๒. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมของภิกษุ

สังคมของภิกษุ คือ สังคมของผู้ที่สละชีวิตฆราวาสที่มีชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างกันไป ออกบวชเป็นบรรพชิต ซึ่งมีวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากวิถีชีวิตของฆราวาสทั้งหลาย จุดมุ่งหมายก็ต่างไปด้วย อีกทั้งต้องฝึกหัดขัดเกลาตนเอง ให้เหมาะสมกับความความเป็นบรรพชิต และพัฒนาตนเองเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย คือ ความพ้นทุกข์ไปเป็นลำดับ

ในการอยู่ร่วมกันของภิกษุซึ่งแต่เดิมเป็นคฤหัสถ์ที่มีภูมิหลังแตกต่างกัน อีกทั้งต้องฝึกฝนอบรมตนเองด้วย พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท หรือพระวินัยไว้สำหรับฝึกกายและวาจา เพื่อความเป็นปกติ เรียบร้อย เกื้อกูลในการอยู่ร่วมกันของภิกษุทั้งหลายผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เกื้อกูลแก่ความบริสุทธิ์ รวมทั้งเป็นเหตุให้พระสังฆธรรมดำรงอยู่ได้นาน ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะทรงเห็นประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก
- (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว
- (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๖๓-๖๗๐/๖๕๙-๖๖๐.

^{๕๖} ดูเชิงอรรถ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๔/๓๕๗.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชาม. (ไทย) ๒๘/๑๔๙๖-๑๔๙๗/๔๑๘.

(๑๐) เพื่อเชื้อเพื่อวินัย^{๔๘}

โดยข้อ ๑, ๒ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมคือสงฆ์ ข้อ ๓, ๔ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ข้อ ๕, ๖ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก่ชีวิต ข้อ ๗, ๘ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน และข้อ ๙, ๑๐ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา^{๔๙} ลึกซึ้งทบทองที่ทรงบัญญัติไว้ เมื่อหมดพระพุทธรเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ วรรณะ ซึ่งได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล ก็จะได้ใช้เป็นแนวทางปฏิบัติตนและพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้นาน^{๕๐} จึงเห็นได้ว่า การประพฤติปฏิบัติของภิกษุสงฆ์นั้นไม่ว่าจะปรากฏโดยทางกายหรือวาจา เป็นสิ่งที่มีผลกระทบต่อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของตัวภิกษุนั้นเอง และต่อภิกษุผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ด้วยกัน และยังมีผลต่อศรัทธาภาพลักษณ์ที่ปรากฏแก่ฆราวาสญาติโยมสาธุชนด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้มีผลกระทบต่อถึงความตั้งมั่นแห่งพระศาสนา

ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมของภิกษุซึ่งพระพุทธรเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เป็นสิกขาบท หรือพระวินัย หรือศีลนั้น จึงมีทั้งในส่วนที่เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติ ทั้งที่จะปรากฏเป็นการสื่อสารเชิงวัจนะ หรือการสื่อสารในทางคำพูดต่างๆ และการสื่อสารเชิงอวัจนะ หรือในการแสดงพฤติกรรมที่สามารถสื่อความหมายต่างๆ ได้

ก) แนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติ

แนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติในส่วนที่เป็นการสื่อสารเชิงวัจนะ เช่น วจีสุจจริต ๔ วาจาสุภาษิต สัมมาวาจา เป็นแนวทางที่ถือว่าเป็นหลักปฏิบัติร่วมกันไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต อย่างไรก็ตามบรรพชิตซึ่งต้องฝึกหัดขัดเกลาอบรมตนเอง แนวทางปฏิบัติเหล่านั้นจึงมีระดับความเข้มข้นของการปฏิบัติหรือมีความละเอียดลึกซึ้งที่มากกว่าการปฏิบัติของคฤหัสถ์ พร้อมทั้งมีแนวทางสำหรับปฏิบัติที่นอกเหนือไปจากแนวทางปฏิบัติของคฤหัสถ์เพิ่มขึ้นด้วย เป็นต้นว่าการสำรวจวาจา ดังที่ปรากฏในปุราณทศตนิเทศ^{๕๑} เรื่องที่ควรกล่าว ในกถาวัตถุสูตร^{๕๒}

ส่วนแนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติในส่วนที่เป็นการสื่อสารเชิงอวัจนะ ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นพฤติกรรมทางกายทั้งหลาย ดังที่ปรากฏในพระวินัย หรือที่ปรากฏในพุทฺธยถาวัตถุ

^{๔๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

^{๔๙} ดูเชิงอรรถ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๙.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓-๑๔.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๗-๒๕๘.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๐-๒๗๒.

สูตร^{๕๓} ซึ่งมีใจความกล่าวถึง ฐานะที่ควรสรรเสริญ ๑๐ ประการ โดยมีสาระสำคัญกล่าวถึง การแสดงคุณของความเป็นผู้มั่งคั่ง สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี บรรารภความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ สมบูรณ์ด้วยปัญญา สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ ตามที่ตนเองเป็นเช่นนั้นๆ รวมทั้งหลักปฏิบัติในการสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น

ข) แนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น

แนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น หรือให้ปฏิบัติด้วยการละเว้นหรือเว้นขาด ในการสื่อสารเชิงวัจนะ เป็นต้นว่า ห้ามประพฤติวิจจริต ได้แก่ พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ ห้ามละเมิดสิกขาบท สิกขาบทที่เกี่ยวกับการสื่อสาร เช่น ห้ามพุดเกี่ยวหญิง^{๕๔} นอกจากนี้ ไม่พึงพุดเลียบเคียงคนเพราะอยากได้ลาภ^{๕๕} ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ ไม่มักอวด ไม่คะนองทางวาจา ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง^{๕๖} พึงงดเว้นถ้อยคำขัดแย้งกัน^{๕๗} เป็นต้น

นอกจากนี้ ตามแนวคิดฯ นี้ ยังไม่สนับสนุนหรือส่งเสริมให้มีการพุดคุย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพุดคุยที่หมายถึง การพุดคุยเรื่องนอกกรรมนอกวินัย ดังเช่นที่ปรากฏใน กิษุอปปริหานิยธรรมว่า “ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ ภิกษุยังเป็นผู้ไม่ชอบการพุดคุย ไม่ยินดีการพุดคุย ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการพุดคุย”^{๕๘}

ส่วนแนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น หรือให้ปฏิบัติด้วยการละเว้นหรือเว้นขาด ในการสื่อสารเชิงอวัจนะ ได้แก่ ข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติให้ละเว้นอันเป็นพฤติกรรมทางกายทั้งหลาย ในพระวินัยที่สามารถสื่อความหมายต่างๆ ได้ เป็นต้นว่า ห้ามอยู่ในที่ลับสองต่อสองกับผู้หญิง ซึ่งที่ลับนั้น ได้แก่ ที่ลับตาและลับหู ที่ลับตา หมายถึง สถานที่ซึ่งเมื่อบุคคลขยิบตา ยักคิ้ว หรือผงกศีรษะขึ้นใครๆ ก็ไม่สามารถเห็นได้ ที่ลับหู หมายถึง ที่ซึ่งไม่มีใครสามารถได้ยินถ้อยคำที่พูดกันตามปกติได้^{๕๙}

^{๕๓} ฎรายละเอียดใน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๐/๑๕๓-๑๕๕.

^{๕๔} ฎรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕๒-๔๕๓/๔๗๙-๔๘๐.

^{๕๕} ฎรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๔-๑๖๕/๔๖๔-๔๖๕.

^{๕๖} ฎรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๕/๔๖๕-๔๗๐.

^{๕๗} ฎรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๒-๒๐๓.

^{๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๘๓.

^{๕๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕๔/๔๘๑.

แนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น หรือให้ปฏิบัติด้วยการละเว้นหรือเว้นขาด ไม่
ว่าจะเป็นการสื่อสารเชิงวจนะหรือเชิงอวจนะนั้น รวมไปถึงเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทน
และผู้สื่อสารซึ่งปรากฏอยู่ในจุฬศีล มัชฌิมศีล และสิกขาและสาขีพของภิกษุด้วย

อย่างไรก็ตาม ยังมีพระสูตร ธรรมบท เถรคาถา ชาตก อีกจำนวนมากที่มี
เนื้อหาแสดงเกี่ยวกับการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารเชิงวจนะ ทั้งในส่วนที่เป็นแนวทาง
สำหรับปฏิบัติหรือให้ละเว้น ดังเช่นที่ปรากฏในฉัพพัคคียภิกษุวัตถุ ในธรรมบท ว่า “บุคคลพึงรักษา
ความกำเริบทางวาจา พึงสำรวมวาจา ละวจีหุจจิตแล้ว พึงประพฤติวจีสุจจิต”^{๖๐} ในกถาวัตถุสูตร
ว่าด้วยเรื่องที่ต้องกล่าว^{๖๑}, หรือในปฐมกถาวัตถุสูตร^{๖๒} ทูติยอัปปยสูตร ว่าด้วยธรรม ๘ ประการที่
เป็นเหตุให้เป็นที่รักไม่เป็นที่รัก สูตรที่ ๒ ซึ่งหนึ่งในธรรมเหล่านั้นคือ การพูดมากหรือการไม่พูด
มาก^{๖๓} ในอรณวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกธรรมที่ไม่มีกิเลส ซึ่งมีใจความโดยย่อที่เกี่ยวกับการ
สื่อสารว่า “พึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้ว ไม่พึงยกย่อง ไม่พึงตำหนิ พึงแสดงธรรม
เท่านั้น ... ไม่พึงกล่าวความลับ ไม่พึงกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า เมื่อไม่รีบร้อน จึงพูด เมื่อรีบร้อนไม่
ควรพูด ไม่พึงยึดภาษาท้องถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ”^{๖๔} เป็นต้น

๓. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุ

ในการอยู่ร่วมกันไม่ว่าจะเป็นสังคมของคฤหัสถ์หรือสังคมของภิกษุ มีแนวคิด
เกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมที่เป็นหลักการสำหรับการปฏิบัติที่สำคัญไม่ต่างกัน
คือ ข้อพึงปฏิบัติและข้อพึงละเว้น อย่างไรก็ตาม ก็มีความแตกต่างกันบ้างในเรื่องของจุดมุ่งหมาย
ซึ่งทำให้ระดับความเข้มข้นของการประพฤติปฏิบัติในข้อพึงปฏิบัติและข้อพึงละเว้น ที่แม้จะมีชื่อ
อย่างเดียวกัน แต่ก็มีระดับความเข้มข้นของการประพฤติปฏิบัติแตกต่างกันไป ดังคำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้าที่แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติมีความแตกต่างกันไประหว่างฆราวาสกับบรรพชิต ที่ว่า
“คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่อุบาสกจะพึงหมั่นประพฤติ ในส่วนเบื้องต้น คือ ศีล ๕ ที่จะต้องรักษา
ประจำ ศีล ๘ ที่พึงรักษาในวันอุโบสถ ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำ และศีล ๑๐ (ถ้าสามารถ) และเจริญ

^{๖๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๒/๑๐๕.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๘/๒๓๐-๒๓๒.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๐-๑๕๒.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน อง.อภ. (ไทย) ๒๓/๔/๒๐๑-๒๐๒.

^{๖๔} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑.

สมมติปัญญาตามความเหมาะสมแก่ศีลที่รักษานั้น”^{๖๕} และ “ที่เป็นคฤหัสถ์ ก็ยินดีข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ คือ ขยันทำกรงาน นบถือพระรัตนตรัย ให้ทาน รักษาศีล ๕ และศีล ๘ และที่เป็นบรรพชิตก็ยินดีข้อปฏิบัติสำหรับบรรพชิต คือ รักษาศีลไม่ให้ขาด และเจริญภาวนา”^{๖๖}

แม้ในสังคมของคฤหัสถ์กับบรรพชิตจะมีแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันแตกต่างกันไปบ้าง และบางประการที่เหมือนกัน เช่น เรื่องเกี่ยวกับการพูดเท็จ แต่ก็มีระดับความเข้มข้นในการปฏิบัติต่างกัน กล่าวคือ ศีล ข้อ ๔ ในศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลสำหรับฆราวาสนั้นคือ งดเว้นจากการพูดเท็จ ซึ่งเป็นวัจกรรม ส่วนการงดเว้นจากพูดเท็จของผู้สละเรือนออกบวชเป็นภิกษุ นั้น มีโทษห้ามเพียงในระดับวัจกรรมเท่านั้น แต่ห้ามไปถึงระดับมโนกรรมทีเดียว คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ ซึ่งเจตนาอันเป็นการกระทำในระดับมโนกรรม แม้ในส่วนที่เป็นระดับวัจกรรมก็ยังมีการพิจารณาความเป็นมุสาวาทลงไปในรายละเอียดอีก เช่น มุสาวาทมิได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ก่อนพูด ก็รู้ว่าพูดเท็จ กำลังพูด ก็รู้ว่ากำลังพูดเท็จ หลังพูด ก็รู้ว่าพูดเท็จแล้ว^{๖๗} เช่นนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุย่อมต้องมีกิจในการที่จะต้องสื่อสารกันด้วยฐานะประการต่างๆ และภิกษุยังมีภารกิจเพิ่มเติมขึ้นด้วย นั่นคือ เป็นแบบอย่างและต้องอบรมสั่งสอนผู้อื่นในการขัดเกลาดนเอง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันนี้มีจุดมุ่งหมายเน้นไปที่ประโยชน์ที่ผู้รับสารจะได้รับ โดยประโยชน์ดังกล่าวนี้ เป็นประโยชน์ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา ๓ อย่าง คือ (๑) ภูมิธัมมิกัตถะ (ประโยชน์โลกนี้) (๒) สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์โลกหน้า) และ (๓) ปรมัตถะ (ประโยชน์ยอดเยี่ยม หรือประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพาน)^{๖๘} หรือในอีกแนวทางหนึ่ง คือ ประโยชน์ตน^{๖๙} ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งประโยชน์ตนและผู้อื่น^{๗๐}

ดังนั้นจึงมีหลักปฏิบัติอื่นๆ เพิ่มเติมเข้ามา ซึ่งเป็นหลักในการสื่อสาร โดยพิจารณาระบบการสื่อสารทั้งในแง่ขององค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางหรือวิธีการสื่อสาร และผู้รับสาร ซึ่งในส่วนนี้มีหลักกรรมหมวดต่างๆ คำสอนที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ

^{๖๕} ดูเชิงอรรถ ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๙.

^{๖๖} ดูเชิงอรรถ ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๔๓.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๔/๑๘๕.

^{๖๘} ดูเชิงอรรถ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๓๗, เชิงอรรถ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗.

^{๖๙} ประโยชน์ตน ในที่นี้หมายถึง อรหัตตผล ดูเชิงอรรถ อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๓/๓๒๕.

^{๗๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙//๒๑๔-๒๑๕.

และแนวปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติรวมทั้งที่ให้พระสาวกปฏิบัติ มารองรับสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

ตัวอย่างบางตัวอย่างของหลักธรรม คำสอน และแนวปฏิบัติเหล่านั้นที่พอจะประมวลเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับบุคคลอื่นในสังคม เช่น หลักสัปปริสธรรม ๗^{๑๑} แสดงให้เห็นแนวคิดและแนวปฏิบัติ ที่สามารถปรับเข้ากับคุณสมบัติขององค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารในแต่ละองค์ประกอบได้ ทั้งองค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร และผู้รับสาร

ส่วนเนื้อหาสารและจุดประสงค์ของการสื่อสาร มีหลักการที่ชัดเจนจากเกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า ที่จะตรัสก็เพราะวาจานั้นเป็นวาจาที่จริงและเป็นประโยชน์ โดยทรงรู้กาลที่จะตรัส^{๑๒} นั่นคือ เป็นเกณฑ์เกี่ยวกับการสื่อสารที่ให้คำนึงถึงทั้งเนื้อหา ผลลัพธ์และบริบทที่จะทำการสื่อสาร ซึ่งจุดประสงค์ทั้งหมดนั้นก็เพราะทรงคำนึงถึงประโยชน์ของผู้รับสาร สำหรับวิธีที่จะนำเสนอเนื้อหาสารตามภูมิหลังของผู้รับสาร ปรากฏในการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ เช่นที่ทรงแสดงอนุปฺพิกถา^{๑๓} ซึ่งเป็นเสมือนหลักการของการสื่อสารที่สื่อสารไปตามลำดับรวมทั้งการเป็นธรรมกถึก^{๑๔} หรือวิธีการแสดงธรรมทั้งของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่ แสดงธรรมโดยชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแก้ลวกฉ่ำ

^{๑๑} สัปปริสธรรม ๗ ได้แก่ (๑) เป็นธัมมัญญ (ผู้รู้จักเหตุ) (๒) เป็นอัตตัญญ (ผู้รู้จักผล) (๓) เป็นอิตตัญญ (ผู้รู้จักตน) (๔) เป็นมัตตัญญ (ผู้รู้จักประมาณ) (๕) เป็นกาลัญญ (ผู้รู้จักกาลเวลา) (๖) เป็นปริสัญญ (ผู้รู้จักชุมชน) (๗) เป็นบุคคลัญญ (ผู้รู้จักบุคคล) ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓, อัง.สตุตถ. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๖. และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

^{๑๓} อนุปฺพิกถา หมายถึง ธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อหาความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตถ์ ดูเชิงอรรถ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒.

^{๑๔} ธรรมกถึก หมายถึงผู้กล่าวสอนธรรม ผู้แสดงธรรม หรือนักเทศน์ซึ่งจะต้องมีองค์ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) แสดงธรรมไปโดยลำดับ (๒) แสดงอ้างเหตุผล (๓) แสดงธรรมอาศัยความเห็นดู (๔) ไม่เพ่งอำมิสแสดงธรรม (๕) แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น ดูเชิงอรรถ อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘/๑๒. และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๔.

ปลอบชโลมใจให้สดชื่นว่าเรียงด้วย ธรรมิกถา^{๗๕} หรือที่เรียกว่าเทศนาวิธี ๔^{๗๖} รวมทั้งวิธีการตอบปัญหา^{๗๗} เป็นต้น

สำหรับช่องทางในการสื่อสารให้เข้าถึงผู้รับสารได้มากที่สุด ทั้งในด้านปริมาณ พื้นที่ ระดับชนชั้น รวมทั้งการสื่อสารที่จะทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าถึงธรรมหรือเนื้อหาสารได้นั้น ทรงมีกุศโลบาย มีแนวปฏิบัติ ซึ่งกลายเป็นแนวทางปฏิบัติของพระสาวก รวมทั้งได้มอบหลักการแก่พระสาวกไว้หลายประการ เป็นต้นว่า การเข้าถึงผู้รับสารให้มากที่สุดและกว้างขวางที่สุด ทรงใช้วิธีส่งพระอรหันตสาวกออกไปในทิศต่างๆ โดยมีให้ไปทางเดียวกัน ๒ รูป^{๗๘} ทรงแสดงธรรมแก่ชนทุกระดับชั้นของสังคม และทรงแสดงธรรมแก่บุคคลสำคัญ (key person) เป็นต้นว่า ผู้รับสารที่มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้อย่างรวดเร็ว หรือผู้มีบทบาท อิทธิพลเป็นวงกว้างในสังคม เช่น ผู้นำผู้ปกครอง สาวกคนสำคัญของลัทธิอื่น ตลอดจนทศกัณฐ์ และพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียง นอกจากนี้ทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน^{๗๙} ทรงห้ามยกพุทธวจนะขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต^{๘๐} ทรงสอนมิให้ยึดภาษาท้องถิ่น มิให้ละเลยคำพูดสามัญ^{๘๑} การที่ทรงวางหลักเกณฑ์ในเรื่องการใช้ภาษาเช่นนี้ ก็เพื่อให้ผู้รับสารจำนวนมากที่มีอยู่ในทุกชนชั้นและในหลายท้องถิ่น สามารถเข้าใจเข้าถึงเนื้อหาสารได้เช่นเดียวกัน^{๘๒}

นอกจากการพิจารณาจากองค์ประกอบสื่อสารแล้ว ยังมีหลักการเกี่ยวกับการสื่อสารในเชิงปฏิสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมหรือการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะด้วย ดังเช่นที่ปรากฏในคำสอนให้งดเว้นถ้อยคำขัดแย้งกัน หรือคำสอนให้หมั่นประชุมกันโดยพร้อมเพรียงในอธิปไตยธรรม^{๘๓} เป็นต้น

^{๗๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๒/๑๙๓.

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๓๔.

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐-๗๑.

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๗๙} ดูเชิงอรรถที่ ๘ ในบทที่ ๑ หน้า ๒.

^{๘๐} ดูเชิงอรรถที่ ๙ ในบทที่ ๑ หน้า ๒.

^{๘๑} คำพูดสามัญ ในที่นี้หมายถึงคำพูดของชาวโลกที่กำหนดพูดกัน บัญญัติให้รู้ร่วมกัน ดูเชิงอรรถ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑.

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๙.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๗๙.

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุยังมีปรากฏอยู่ในพระสูตร และในที่ต่างๆ ในพระไตรปิฎกอีกมาก อย่างไรก็ตาม นอกจากที่ปรากฏในลักษณะของการสื่อสารเชิงวัจนะแล้ว แม้ในส่วนที่เป็นการสื่อสารเชิงอวัจนะ เป็นต้นว่า การสื่อสารด้วยเทศาภาษา (การใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสาร) กาลภาษา (การใช้เวลาเพื่อการสื่อสาร) ภาษาท่าทาง กายภาพภาษา (การใช้รูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสาร) ปริภาษา (ลักษณะของเสียงที่ใช้ในการสื่อสาร) หรือวัตถุภาษา (การใช้วัตถุสิ่งของเพื่อการสื่อสาร)^{๕๔} ก็เช่นกันที่สามารถประมวลเป็นหลักการหรือแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุได้

กล่าวโดยภาพรวม แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุ สามารถประมวลเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในองค์ประกอบต่างๆ ของการสื่อสาร เป็นต้นว่า ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสาร ผู้รับสาร จุดมุ่งหมายของการสื่อสาร บริบทของการสื่อสาร รวมทั้งการมีปฏิสัมพันธ์กันในการสื่อสาร ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารดังกล่าวนี้ สามารถปรับใช้เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับบุคคลอื่นในการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยทั่วไปด้วย ซึ่งมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ เพื่อประโยชน์สุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งเป็นประโยชน์ตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาในระดับโลกิยะที่เป็นประโยชน์โลกนี้

ข. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวง

การปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนา หมายถึง การพ้นจากทุกข์ภัยในสังสารวัฏ คือ พ้นจากกิเลส ตัณหาทั้งปวงที่ผูกมัดสัตว์ไว้ในภพที่สืบต่อเวียนไปไม่รู้จุดสิ้นสุด ผู้ที่ยังไม่สามารถพ้นจากทุกข์นี้ได้ ก็ยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏเรื่อยไป ส่วนผู้ที่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงคือ ผู้ที่บรรลุนิพพาน อย่างไรก็ตามการที่จะพ้นจากทุกข์ได้นั้นมีหลักปฏิบัติเพื่ออบรมหรือขัดเกลาหรือพัฒนาตนเองเป็นลำดับขั้นไปจนสามารถพ้นทุกข์ทั้งปวงหรือบรรลุนิพพานได้ ซึ่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงนี้ บุคคลแต่ละบุคคลต้องกระทำด้วยตัวของตัวเอง ดังนั้น การสื่อสารที่เป็นไปตามแนวคิดนี้ จึงจัดประเภทได้เป็น การสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเอง อย่างไรก็ตาม ตามแนวคิดข นี้ ผู้ปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงก็มีใช้จะทำการสื่อสารเฉพาะกับตนเองเท่านั้น ย่อมต้องมีเหตุที่จะต้องทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นหรือเพื่อนบรรพชิตด้วย แนวคิด

^{๕๔} พระมหาขวัณชัย วชิรณาโณ (โคตรขุม), “ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ที่ฆมนิกาย สุตตันตปิฎก”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

เกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวง จึงมีแนวทางในการสื่อสารที่ควรเป็นไปในยามที่ต้องสื่อสารกับตนเอง และในยามที่ต้องสื่อสารกับบุคคลอื่น

โดยส่วนใหญ่ผู้ที่มุ่งปฏิบัติตนเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวง คือ ผู้ที่ละชีวิตทางโลก ออกบวชเป็นภิกษุ ดังนั้นจึงพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารจากแนวทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวง จึงปรากฏเป็นศีลของพระภิกษุและคำสอนสำหรับการมุ่งฝึกฝนอบรมหรือพัฒนาตนเป็นลำดับไป โดยอยู่บนหลักของการสำรวมอินทรีย์ การสำรวมวาจา และการเจริญสติ เมื่อรับรู้อารมณ์ทั้ง ๖ ที่ผ่านสื่อหรือช่องทางการรับรู้จากทั้ง ๖ ช่องทาง หรือที่เรียกว่าอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และที่จะแสดงออกผ่านการกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจหรือการคิด การรู้สึก ซึ่งจำแนกแนวทางปฏิบัติได้ ๔ ลักษณะ คือ (๑) เพียรระวัง (๒) เพียรละ (๓) เพียรเจริญ (๔) เพียรรักษา^{๔๕} จากหลักการสำรวมใน ๔ ลักษณะดังกล่าว พิจารณาเทียบในประเด็นของการสื่อสารได้ว่า ในการทำการสื่อสารนั้น ให้กระทำโดย (๑) เพียรสำรวมระวังการสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่จะเป็นไปในทางที่ไม่ดีหรือเป็นอกุศลไม่ให้เกิดขึ้น (๒) เพียรละการสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นในทางที่ไม่ดีหรือเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ลดน้อยลงหรือหมดไป (๓) เพียรหมั่นทำการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่นในทางที่ดี ที่เป็นกุศล ที่ก่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น (๔) เพียรรักษาการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่นที่เป็นไปในทางที่ดี ที่เป็นกุศล ที่ก่อประโยชน์ไม่ว่าจะต่อตนเองหรือผู้อื่นให้มากยิ่งขึ้นไป

นอกจากนี้ หากพิจารณาการสื่อสารตามแนวคิดฯ นี้ ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และกับบุคคลอื่น มีแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร ดังนี้

๑. การสื่อสารกับตนเอง

การสื่อสารกับตนเองในทั้ง ๔ ลักษณะดังกล่าวข้างต้นเป็นการสื่อสารกับตนเองในลักษณะของโยนิโสมนสิการ หรือการพิจารณาโดยแยบคาย^{๔๖} หมายถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี^{๔๗} ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสรรเสริญโยนิโสมนสิการไว้ว่า “เราไม่เห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ทำเหตุซึ่งมีอยู่ภายในตนให้มีอุปการะมากอย่างนี้เหมือนโยนิโสมนสิการนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔-๒๖.

^{๔๖} ดูเชิงอรรถ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๗๘, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓.

^{๔๗} ดูเชิงอรรถ ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๕๗/๓๕๖.

ภิกษุเมื่อมนสิการโดยแยบคายย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ”^{๘๘} และ “เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป”^{๘๙} และ “ไม่มีธรรมอื่นที่จะมีอุปการะมากแก่ภิกษุผู้เป็นพระเสขะเพื่อการบรรลุประโยชน์สูงสุด เหมือนกับโยนิโสมนสิการ เพราะภิกษุเมื่อเริ่มตั้งความเพียรด้วยโยนิโสมนสิการไว้ ก็พึงบรรลุความสิ้นทุกข์ได้”^{๙๐} และเพราะโยนิโสมนสิการเป็น ๑ ใน ธรรม ๔ ประการที่บุคคลเมื่อเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อควมามีปัญญามาก^{๙๑} ควมมีปัญญาชำแรกกิเลส ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล^{๙๒}

๒. การสื่อสารกับบุคคลอื่น

ในการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนานั้น ไม่สนับสนุนให้ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นโดยไม่จำเป็น ทั้งนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโทษของการพูดมากไว้ดังนี้ “เมื่อมีการพูดมาก ความฟุ้งซ่านจึงมี เมื่อฟุ้งซ่าน จึงมีความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตจึงห่างจากสมาธิ”^{๙๓} โดยพระองค์ได้แสดงเหตุของการพูดมากประการหนึ่งว่าเนื่องมาจาก การกล่าวถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ทู่มเถียงกัน^{๙๔} พระองค์จึงทรงไม่สนับสนุน ไม่สรรเสริญการคลุกคลีกับหมู่ชน โดยตรัสว่า “เราไม่สรรเสริญการคลุกคลีด้วยหมู่ชน ทั้งคุณุหัตถ์และบรรพชิต แต่เราสรรเสริญการคลุกคลีด้วยเสนาสนะที่มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีกน้อย ปราศจากการสัญญาไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่ลึกลับ”^{๙๕}

^{๘๘} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๓๖๐.

^{๘๙} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

^{๙๐} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๓๖๐.

^{๙๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๘/๕๗๙.

^{๙๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๐/๕๘๒.

^{๙๓} อญ.สตุดก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๘.

^{๙๔} อญ.สตุดก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๘.

^{๙๕} อญ.สตุดก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๘.

กล่าวได้ว่า ในการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนานั้น ไม่สนับสนุนให้ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นโดยไม่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากการสื่อสารนั้นเป็นการสื่อสารที่เป็นไปในทางที่ไม่ดี เป็นโทษ อย่างไรก็ตาม หากต้องทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น ก็มีแนวทางปฏิบัติอยู่ ดังเช่นที่ปรากฏในกถาวัตถุสูตร อรรถวิภังคสูตร สํวรวาจา หรือ วจีสมาจาร เป็นต้น

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

สังคมมนุษย์นั้นไม่ได้อยู่ในสภาพที่หยุดนิ่ง หากแต่จะเคลื่อนไหวตลอดเวลา แนวโน้มโดยทั่วไปของสังคมจึงอยู่ในสภาพที่จะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ^{๖๖} นักวิชาการได้ให้ความสนใจและศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม จนเกิดเป็นแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมหลายแนวคิดทฤษฎี ขณะที่แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเป็นแนวคิดคำสอนหลักที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้สืบทอดมานานร่วม ๒,๖๐๐ ปีนับถึงปัจจุบัน ซึ่งได้มีการกล่าวถึงหรือมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างไรบ้าง จะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

๒.๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองทางตะวันตก

ตลอดพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของแนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม นักสังคมวิทยาได้หยิบยืมแบบจำลองของการเปลี่ยนแปลงสังคมมาจากวิชาการด้านอื่นๆ^{๖๗} โดยนำมาประกอบปรากฏเป็นแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่ปรากฏชัดเจนเริ่มขึ้นขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙^{๖๘} จากนั้นพัฒนาการทางแนวความคิดได้จำแนกไปอีกหลายกลุ่มทฤษฎีสอดคล้องไปกับแนวคิดทางสังคมที่โดดเด่นในช่วงนั้นๆ อย่างไรก็ตาม เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในเบื้องต้นนี้จะได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้ คือ ความหมาย ลักษณะ รูปแบบ ระดับ เครื่องชี้

^{๖๖} วิเชียร รักการ, *วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย*, (กรุงเทพฯ: โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, 2529), หน้า ๑.

^{๖๗} "social change", Encyclopædia Britannica, Ultimate Reference Suite, (Chicago: Encyclopædia Britannica, 2011), <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change>> [5 September 2011].

^{๖๘} Ibid.

และตัวบ่งชี้มิติการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตามด้วย ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ก. ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ไม่ว่าจะสมาชิกของสังคมจะต้องการหรือไม่ ในทางสังคมวิทยาจึงให้ความสนใจในเรื่องนี้ และเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นเรื่องปกติ สังคมใดที่ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องที่ผิดปกติ

มีผู้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายความหมาย ดังนี้

วิลเบอร์ มัวร์ ได้ให้คำนิยามของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า “เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการกระทำและการปะทะสังสรรค์รวมทั้งผลของการกระทำและโครงสร้างที่ก่อให้เกิดปทัสถานอย่างเห็นได้ชัด”^{๙๙}

สำหรับนักวิชาการไทยได้ให้ความหมายไว้หลายประการด้วยกัน^{๑๐๐} คือ

สุริชัย หวันแก้ว อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง “การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น”

พัทยา สายหู ให้ความหมายว่า “การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ด้วยกัน อันเป็นผลมาจากระเบียบที่กำหนดการกระทำ และความสัมพันธ์ของคน เช่น สิทธิ และหน้าที่ ขนบธรรมเนียมประเพณี บทบาท และสถานภาพมีการเปลี่ยนแปลง”

สนิท สมัครการ กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าหมายถึง “การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดความแตกต่างกันขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้ว การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อย หรือใหญ่โตเพียงไรก็ตามย่อมถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ทั้งสิ้น”

เฉลียว ฤกษ์รุจิพิมล ให้ความหมายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง “การเปลี่ยนรูปแบบของโครงสร้างทางสังคม และพฤติกรรมทางสังคม”

^{๙๙} อ้างถึงใน วิเชียร รักการ, *วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย*, หน้า ๑.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน “ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา :

ราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึง “การที่ระบบสังคม กระบวนการแบบอย่างหรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะ เป็นด้านก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเป็นไปในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราวโดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น”

สารานุกรมบริเทนนิกา ปรากฏความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในความหมายที่กว้างที่สุด คือ “การเปลี่ยนแปลงใดๆ ในความสัมพันธ์ทางสังคม”^{๑๑๑}

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ยังปรากฏความหมายอีกว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงแบบแผนทางสังคมของสังคม เช่น ความคิดเกี่ยวกับความก้าวหน้าทางสังคมหรือวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม แบบแผนโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม การปฏิวัติทางสังคม หรือการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมรวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ สถาบันสังคม พฤติกรรมสังคม หรือความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย^{๑๑๒}

อย่างไรก็ตามจากความหมายต่างๆ ข้างต้น พอจะกล่าวโดยรวมได้ว่า การเปลี่ยนแปลงสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีความหมายที่สื่อถึง การเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านโครงสร้าง และด้านพฤติกรรมของสังคมหรือด้านความสัมพันธ์ทางสังคม

ข. ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การอธิบายลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นนักสังคมวิทยา ได้อธิบายแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม เมื่อประกอบกับการพิจารณาจากความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมพอจะประมวลลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ใน ๓ ลักษณะ คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมของสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางด้านขนาด ดังนี้^{๑๑๓}

^{๑๑๑} See detail in Encyclopædia Britannica, Ultimate Reference Suite, "social change", <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change>> [5 September 2011]

^{๑๑๒} See detail in Wikipedia, the free encyclopedia, "Social Change", <http://en.wikipedia.org/wiki/Social_change> [5 September 2011].

^{๑๑๓} สรุปความจาก “ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา : <<http://www3.cdd.go.th/phakhai/images/3.pdf>> [๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๔], วิเชียร รักการ, **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**, หน้า ๑-๒, ๑๔-๒๒.

๑. การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางสังคม

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางสังคม มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงจากระบบหนึ่งไปสู่อีกระบบหนึ่ง เช่น ระบบการเมืองจากระบบเผด็จการเป็นระบบประชาธิปไตย หรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอำนาจจากชนชั้นหนึ่งไปอีกชนชั้นหนึ่ง เช่น จากชนชั้นสูงไปสู่ชนชั้นกลาง หรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจจากระบบหนึ่งไปเป็นอีกระบบหนึ่ง เช่น จากเศรษฐกิจแบบผูกขาดไปเป็นแบบเสรี หรือระบบเศรษฐกิจจากภาคเกษตรกรรม มาเป็นภาคอุตสาหกรรม ธุรกิจหรือบริการ นอกจากนี้ยังรวมถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะภายในระบบหรือสถาบันเดิม เช่น การเปลี่ยนจากระบบครอบครัวขยาย เป็นระบบครอบครัวเดี่ยว เป็นต้น

๒. การเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมของสังคม

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านพฤติกรรมสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม บางครั้งจึงพบว่าการจัดลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านนี้ เป็น ๒ ลักษณะ คือ การเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม อย่างไรก็ตาม ค่านิยมทางวัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการแสดงพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม เนื่องจากเกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต แบบแผนจารีต วิถีคิดและการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงในเรื่องการรับประทานอาหารเข้า จากการกินข้าวเป็นการดื่มกาแฟเพียงแก้วเดียว การเปลี่ยนวิธีการติดต่อสื่อสารจากจดหมายธรรมดาเป็นจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ การเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิสัมพันธ์ชายหญิงจากรักนวลสงวนตัวเป็นแบบถูกเนื้อต้องตัวได้โดยไม่ถือสา การเปลี่ยนแปลงค่านิยมในเรื่องความทุกข์ความสุขของคน การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายสูงสุดในชีวิต เป็นต้น

๓. การเปลี่ยนแปลงทางด้านขนาด

การเปลี่ยนแปลงทางด้านขนาด เป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณซึ่งอาจมากขึ้นหรือน้อยลงก็ได้ เช่น การขยายตัวของเมือง การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของจำนวนประชากร การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของอัตราหย่าร้าง การครองตัวเป็นโสดของผู้หญิงในวัยทำงานมีมากขึ้น การลดจำนวนลงของพระภิกษุที่อยู่ครองสมณเพศตลอดชีวิตหรือเป็นระยะเวลานาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมนี้ โดยทั่วไปจะไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วแบบที่เรียกว่า เปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีลักษณะ

แบบค่อยเป็นค่อยไป เป็นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ย่อยๆ โดยทั่วๆ ไป ตัวอย่างเช่น ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก ครูกับศิษย์ ผู้น้อยกับผู้ใหญ่ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ย่อยโดยทั่วๆ ไปนี้ จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และหากการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นเป็นระยะเวลาหลายๆ อาจมีผลทำให้ความสัมพันธ์ที่เป็นแบบแผนหรือความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างของสังคมในระดับสถาบันเปลี่ยนแปลงไปได้

ค. รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมถูกจำแนกไปหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่นำมาพิจารณา ดังเช่น พิจารณาจากลักษณะทิศทางของการเปลี่ยนแปลง หรือความเร็วช้าและลักษณะของผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง ดังนี้ ในรูปแบบต่างๆ

๑. รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมพิจารณาจากลักษณะทิศทางของการเปลี่ยนแปลง

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมที่พิจารณาจากลักษณะทิศทางของการเปลี่ยนแปลงอาจมีชื่อเรียกที่ต่างกันไปบ้าง อย่างไรก็ตาม สามารถสรุปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากข้อพิจารณานี้ ได้ ๒ รูปแบบใหญ่^{๑๐๔} คือ การเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบหรือแบบวัฏจักร และการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรงหรือแบบทิศทางเดียว

ก) การเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบหรือแบบวัฏจักร

เมื่อพิจารณาจากวิถีชีวิตของมนุษย์หรือวิถีชีวิตทางสังคมตามปกติ โดยส่วนมากผันแปรเป็นวงรอบหรือวัฏจักร เช่น ในรอบวัน รอบสัปดาห์ รอบเดือน หรือรอบปี โดยการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้มักมีแบบแผนอย่างหยาบๆ ในลักษณะของการเกิดขึ้น เจริญเฟื่องฟู และเสื่อมถอย แล้วกลับฟื้นสู่ความรุ่งเรืองอีกครั้ง หรือเสื่อมถอยอีกครั้ง เป็นวงรอบหรือวัฏจักรไปเช่นนี้

^{๑๐๔} สรุปความจาก “ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา :

<<http://www3.cdd.go.th/phakhai/images/3.pdf>> [๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๔], มหาวิทยาลัยบูรพา, **ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**, [Online].Available: URL :

<<http://www.huso.buu.ac.th/cai/Sociology/225101/Lesson13/>> 2545, อ้างถึงใน

<<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒], Encyclopædia Britannica, Ultimate Reference Suite, "social change", <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change>> [5 September 2011].

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงถูกพิจารณาในรูปแบบนี้ด้วย การเปลี่ยนแปลงแบบนี้เมื่อสังคมมีความเจริญถึงจุดสูงสุดแล้ว ก็จะไม่ค่อย ๗ เสื่อมสลายลง โดยไม่ได้สูญหายไปแต่จะมีการปรับปรุงและเจริญขึ้นมาใหม่ เช่น สังคมของกรีก อียิปต์ จีน อินเดีย เป็นต้น หรือดังเช่น วงรอบของระบบเศรษฐกิจ หรือวงรอบทางธุรกิจและการเงิน ตัวอย่างเช่น วงรอบของวัฏจักรทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งแต่ละวงรอบหรือวัฏจักรเหล่านั้นอาจกินระยะเวลาไม่เท่ากัน สามารถแบ่งได้เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบระยะสั้น และการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบระยะยาว อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าวงรอบแบบใดเป็นวงรอบระยะสั้น หรือวงรอบระยะยาว หรือจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของแต่ละวงรอบ คือ ที่ใด เนื่องจากไม่สามารถระบุได้ด้วยวิธีการเชิงประจักษ์ตามหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียวโดดๆ แต่มีปัจจัยเกี่ยวกับการประเมินทางบรรทัดฐานและการตัดสินคุณค่า รวมทั้งปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมาก ซึ่งพอจะกล่าวได้อย่างกว้างๆ เพียงว่า การเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบระยะสั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมเป็นส่วนมาก ส่วนการเปลี่ยนแปลงวงรอบระยะยาว มักถูกพิจารณาในวงรอบทางอารยธรรมของสังคม

ข) การเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรงหรือแบบทิศทางเดียว

การเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรงหรือแบบทิศทางเดียว มักถูกพิจารณาว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทางไปสู่ความก้าวหน้าหรือซับซ้อนขึ้น หรือเปลี่ยนแปลงจากชั่วหนึ่งไปสู่อีกชั่วหนึ่ง เช่น จากสังคมที่มีวิถีคิดแบบศาสนาไปเป็นสังคมที่มีวิถีคิดแบบโลกฆราวาส จากสังคมประเพณีไปสู่สังคมสมัยใหม่ จากสังคมชนบทไปเป็นสังคมเมือง การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้มักถูกพิจารณาว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีวิวัฒนาการ ทุกสังคมจะมีวิวัฒนาการแบบเดียวกันตลอด เช่น จากสังคมที่มีอารยธรรมขั้นต่ำไปสู่สังคมที่มีอารยธรรมขั้นสูง จึงเรียกการเปลี่ยนแปลงรูปแบบนี้ว่า การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในรูปแบบนี้อาจมิได้หมายถึงแต่เฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทางไปสู่ความก้าวหน้าหรือซับซ้อนขึ้นเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินต่อเนื่องไปแบบมากขึ้นหรือน้อยลงในทิศทางเดิม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้ การเปลี่ยนแปลงเป็นการสะสมโดยปกติและแสดงนัยของการเจริญเติบโตหรือเพิ่มขึ้น ดังเช่น ความหนาแน่นของประชากร หรือขนาดขององค์กร เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมที่พิจารณาจากลักษณะทิศทางการเปลี่ยนแปลงนี้อาจจัดได้อีก ๑ รูปแบบ คือ แบบผสมระหว่างการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบและการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแบบผสมนี้จะถูกสังเกตในเวลา

เดียวกัน โดยการเปลี่ยนแปลงในระยะสั้นมีแนวโน้มเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบ ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงในระยะยาวมีแนวโน้มเป็นแบบทิศทางเดียว^{๑๐๕}

๒. รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมพิจารณาจากความเร็วช้าและลักษณะของผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่พิจารณาจากความเร็วช้า และลักษณะของผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงแบ่งได้ ๓ รูปแบบ^{๑๐๖} คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบปฏิรูป และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบปฏิวัติ ดังนี้

ก) การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบวิวัฒนาการ โดยทั่วไปแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเชื่องช้า ทีละเล็กละน้อย ซึ่งอาจเป็นไปได้โดยไม่รู้ตัว การเปลี่ยนแปลงแบบนี้จะไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อความรู้สึก หรือวิถีชีวิตของมนุษย์มากนัก และส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมซึ่งต้องใช้เวลา

ข) การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิรูป

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบปฏิรูป เป็นการเปลี่ยนแปลงที่จำแนกออกเป็นส่วนๆ หรือเรื่องๆ ไป มีขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้นตอน มิได้เปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันโดยยกเลิกของเก่า เพียงแต่ปรับปรุงของเก่า เพราะการปฏิรูปมักจะเกิดจากความรู้สึกในคุณค่าของสังคม เพื่อไฝ่หาความยุติธรรม ความดีงาม และความสงบสุขของสังคม โดยเอาอารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องน้อยมาก

^{๑๐๕} See detail in Encyclopædia Britannica, Ultimate Reference Suite, "social change", <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change>> [5 September 2011].

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน “การเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา : <http://www.baanjomjut.com/library/social_sciences/39.html> [๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๔].

ค) การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบปฏิวัติ เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบถึงรากถึงโคน หรือเปลี่ยนแปลงระบบสังคมทั้งหมด โดยยกเลิกของเก่าแล้วจัดระเบียบ เป็นระบบใหม่ โดยสิ้นเชิงและดำเนินอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้จึงมักมีผลกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกนึกคิดของประชาชนหรือสมาชิกของสังคม

ง. ระดับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ระดับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบ่งได้น้อย ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับกลุ่มคนย่อยๆ และ (๒) ระดับสถาบันหรือระดับองค์กร โดยการเปลี่ยนแปลงระดับกลุ่มคนย่อยๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มคนบางกลุ่ม ส่วนการเปลี่ยนแปลงระดับสถาบันหรือระดับองค์กรเป็นการเปลี่ยนแปลงในสถาบันต่างๆ ของสังคม เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมืองหรือการปกครอง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทั้ง ๒ ระดับนี้อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมได้^{๑๐๗} อย่างไรก็ตามการแบ่งระดับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจแบ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร ระดับสถาบัน ระดับชุมชน ระดับสังคม และระดับประเทศ^{๑๐๘} ก็ได้

จ. เครื่องชี้และตัวบ่งชี้มิติการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การพิจารณาว่าสังคมมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าว สามารถพิจารณาจากเครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ พิจารณาจากพฤติกรรมของบุคคล หรือการประพฤติปฏิบัติของบุคคลหรือกลุ่มคนในสังคมนั้นเอง^{๑๐๙} การพิจารณานี้สอดคล้องกับความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมประการหนึ่งที่ระบุว่า คือ การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นได้ปฏิบัติต่อกัน และทั้งนี้เนื่องจาก การเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอาจส่งผลสะท้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ โดยผลลัพธ์ก็คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม^{๑๑๐}

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน วิเชียร รักการ, **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**, หน้า ๒.

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน พิมล พุทธิพิธ, สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม, แหล่งที่มา : <http://www.phanom.ru.ac.th/master/ma6/ps710/PS710Pimon.doc> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

^{๑๐๙} รายละเอียดใน วิเชียร รักการ, **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**, หน้า ๓.

^{๑๑๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

นอกจากนี้การพิจารณาในระดับพฤติกรรม ก็เนื่องจาก พฤติกรรมที่แสดงออกนั้น จะมีลักษณะบทบาท (role) ที่ถูกกำหนดโดยสถานภาพทางสังคม ดังนั้นบทบาทที่แสดงออกจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ คนและกลุ่มคนในสังคมต่างก็มีสถานภาพต่างๆ กัน พฤติกรรมที่แสดงออกจะสอดคล้องกับบทบาทที่ได้กลายเป็นสถาบันแล้ว (Institutionalized ideal role) ซึ่งเป็นรากฐานที่บ่งบอกได้ว่าควรจะมีบทบาทอย่างไร และเมื่อบทบาทใดบทบาทหนึ่งได้แปรเปลี่ยนไปในระยะเวลาที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะจะเป็นความแตกต่างในด้านปริมาณหรือคุณภาพ หรือทั้งสองอย่าง เมื่อนั้นแสดงว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นแล้ว^{๑๑๑}

นอกเหนือไปจากเครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของคนและบทบาทแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางสังคมยังมีตัวบ่งชี้มิติของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมถึง ๖ ลักษณะ ได้แก่ (๑) การระบุลักษณะหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง (๒) ระดับของการเปลี่ยนแปลง (๓) ช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (๔) ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (๕) ความเข้มข้นของการเปลี่ยนแปลง (๖) ความเร็วของการเปลี่ยนแปลง^{๑๑๒}

๑. การระบุลักษณะหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง (Identity of Change) ต้องระบุลักษณะของการเปลี่ยนแปลงให้ได้ว่า เปลี่ยนไปในเรื่องอะไร สิ่งใดที่เป็นสาเหตุในการเปลี่ยนแปลง เช่น การเมือง สังคม เศรษฐกิจ ครอบครัว การศึกษา อาชีพ การทำงาน ศาสนา วิธีคิดของคน ฯลฯ

๒. ระดับของการเปลี่ยนแปลง (Level of Change) เช่น ระดับปัจเจกบุคคล, กลุ่ม, องค์กร, สถาบัน, ชุมชน, สังคม, ประเทศ ฯลฯ

๓. ช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (Duration of Change) เป็นการเปลี่ยนแปลงระยะสั้น ปานกลาง หรือระยะยาว

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน พิมล พุทธิพิธ, สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม, แหล่งที่มา

๔. ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction of Change) การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในทิศทางใด แบบวงรอบ หรือแบบเส้นตรง และในแต่ละทิศทางของการเปลี่ยนแปลงนั้นนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร เช่น ก้าวไปข้างหน้าหรือถอยหลัง สูงขึ้นหรือดิ่งลง ดีขึ้นหรือเลวลงในด้านใด เป็นต้น

๕. ความเข้มข้นของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในรูปแบบใด เช่น แบบวิวัฒนาการ แบบปฏิรูป หรือแบบปฏิวัติ หากเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิรูป ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ แต่หากเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ ก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนอย่างรวดเร็ว เช่น เปลี่ยนโครงสร้างทั้งหมด ถือว่ามีความเข้มข้นของการเปลี่ยนแปลงมาก

๖. ความเร็วของการเปลี่ยนแปลง (Rate of Change) ความรวดเร็วในการเปลี่ยนแปลง ช้าหรือเร็วแค่ไหน เปลี่ยนบ้างหยุดบ้างหรือเปลี่ยนต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ

จ. สาเหตุหรือปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมถูกพิจารณาว่า มีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย^{๑๑๓} โดยที่ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้นอาจเป็นสาเหตุปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกันในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สาเหตุปัจจัยเหล่านั้น ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร นวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ ความคิดหรือวิถีคิด กระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม กระบวนการทางการเมือง เป็นต้น เมื่อพิจารณาสาเหตุหรือปัจจัยเหล่านี้ที่สัมพันธ์กับแนวคิดทฤษฎีการสื่อสาร ได้แก่ สาเหตุที่มาจากปัจจัยด้านนวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี ความคิดหรือวิถีคิด และกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรม

---

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน Encyclopædia Britannica, Ultimate Reference Suite, "social change", <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change>> [5 September 2011], มหาวิทยาลัยบูรพา, **ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**, [Online]. Available: URL : <<http://www.huso.buu.ac.th/cai/Sociology/225101/Lesson13/>> 2545, อ้างถึงใน <<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒], <<http://www3.cdd.go.th/phakhai/images/3.pdf>> [๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๔].

๑. นวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี

นวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี เป็นสิ่งกำหนดที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ เมื่อมีสิ่งใหม่ที่ทันสมัยเกิดขึ้นในสังคม ไม่ว่าจะเกิดจากคิดค้นได้เองหรือรับจากสังคมอื่นมาใช้ สังคมย่อมได้รับผลกระทบและมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจเป็นระดับกลุ่มหรือระดับโครงสร้างสังคมก็ได้ เพราะเทคโนโลยีทำให้มนุษย์ต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการกระทำต่อกิจกรรมที่นำเอาเทคโนโลยีมาใช้ หรือได้รับผลกระทบจากการใช้เทคโนโลยีนั้น เป็นต้นว่า ต้องปรับหรือสร้างระเบียบแบบแผนในการทำงานใหม่ ต้องทำงานมากขึ้นและเร็วขึ้น หรือทำงานด้วยความสะดวกเพิ่มมากขึ้นแต่อาจทำงานน้อยลง เหล่านี้กระทบต่อลักษณะการดำเนินชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัวและบุคคลรอบข้าง หรืออาจเกิดความล่าช้าทางวัฒนธรรม (Cultural lag) ซึ่งเป็นช่องว่างระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ ที่ปรับตัวในอัตราที่ไม่เท่ากันจนเกิดเป็นความเหลื่อมล้ำระหว่างกัน

๒. ความคิดหรือวิธีคิด

นักสังคมวิทยา มองว่าสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเกิดมาจากคตินิยม (Ideology) หรือความคิด (Ideas) หรือวิธีคิด (way of thought) วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (Nonmaterial culture) เหล่านี้เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ อย่างไรก็ตาม ความคิด หรือวิธีคิดใหม่ๆ หรือที่เปลี่ยนแปลงไปไม่เพียงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นวัตถุเท่านั้น แต่ยังมีผลต่อสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุด้วย เช่น แนวคิดทางศาสนาถูกพิจารณาว่า มีส่วนในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจหรือทำให้ระบบเศรษฐกิจเฉื่อยชาลง ดังเช่นแนวคิดในศาสนาคริสต์ นิกายคาลวินนิสซึม ถูกพิจารณาว่า เป็นแนวคิดที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเจริญขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้หากความคิดเห็น ความเชื่อ และวิธีการคิดของคนในสังคมต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมเพื่อให้เกิดความอยู่รอด หรือเปลี่ยนแปลงไปด้วยเหตุใดเพื่อสิ่งใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงภายในสังคมก็จะเกิดขึ้นตามมา

๓. กระบวนการทางสังคมวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่เป็นไปร่วมกันหรือเป็นไปโดยส่วนรวม มิใช่เป็นเพียงกระบวนการทางปัญญาเท่านั้น บ่อยครั้งที่การเปลี่ยนแปลงนี้ถูกเชื่อมต่อเข้ากับขบวนการทางสังคม หรือการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ (Social movements) ซึ่งการเคลื่อนไหวทางสังคมนี้ถูกพิจารณาในฐานะของสาเหตุที่เป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่มีได้ถูกจำกัดเฉพาะ

ภายในสังคมใดสังคมหนึ่งเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดการแพร่กระจาย (diffusion) จากคนกลุ่มหนึ่งหรือสังคมหนึ่ง ไปสู่คนกลุ่มอื่นหรือสังคมอื่นด้วย สังคมที่รับเอานวัตกรรมที่เป็นกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมนี้ไว้ใช้ ก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นขึ้น

นอกจากนี้การพิจารณาถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สามารถพิจารณาในอีกลักษณะหนึ่งได้ คือ พิจารณาสาเหตุที่มาจากภายในหรือนอกกระบวนการของสังคม ซึ่งพิจารณาได้ ๒ ประการ ดังนี้ (๑) การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากภายในระบบของสังคมเอง และ (๒) การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากภายนอกกระบวนการของสังคม^{๑๑๔}

๑. การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากภายในระบบของสังคมเอง

การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากภายในระบบของสังคมเอง ยังแบ่งได้อีก ๒ ประการ คือ การประดิษฐ์คิดค้น และการอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคมได้อย่างไม่ครบถ้วน

ก) การประดิษฐ์คิดค้น (Invention)

การประดิษฐ์คิดค้น เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปได้แก่ การประดิษฐ์คิดค้นทางวัตถุ (Technological invention) เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน และการประดิษฐ์คิดค้นทางสังคม (Social invention) เช่น กฎหมายใหม่ ขนบประเพณีหรือธรรมเนียมใหม่ ลัทธิศาสนาใหม่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้การดำเนินชีวิตในสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไป เช่น การเกิดขึ้นของศาสนาพุทธ ทำให้วิถีคิด พฤติกรรมและวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลเปลี่ยนแปลงจากสังคมพราหมณ์ไปเป็นสังคมพุทธ

ข) การอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคมได้อย่างไม่ครบถ้วน (Imperfect socialization)

การอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคมได้อย่างไม่ครบถ้วน ทำให้ผู้เยาว์ที่จะเป็นสมาชิกของสังคมต่อไปขาดความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมของสังคม อันมีผลต่อพฤติกรรมที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้ ซึ่งแต่เดิมนี่นี้เป็นของสถาบันครอบครัวเป็นหลัก แต่เมื่อสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ภาระหน้าที่นี้ก็ตกเป็นของคนรับใช้ สถาบันการศึกษา และสื่อสารมวลชนโดยปริยาย ซึ่งอาจทำหน้าที่อบรมสั่งสอนหรือขัดเกลา

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน วิเชียร รักการ, วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย, หน้า ๔-๕.

สมาชิกใหม่ของสังคมได้อย่างไม่ครบถ้วน หรือไม่ถูกต้อง หรือเบี่ยงเบนไป ดังนั้น จึงสังเกตได้ว่า แม้สังคมนั้นๆ จะไม่มีการประดิษฐ์คิดค้นอะไรเลย แต่สังคมก็ยังมีเปลี่ยนแปลงอยู่ดี เพราะสาเหตุอันเนื่องมาจากการอบรมสั่งสอนที่ไม่สมบูรณ์นั่นเอง

๒. การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากภายนอกของระบบของสังคม

สาเหตุที่มาจากภายนอกของระบบของสังคมนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการติดต่อกัน โดยตามปกติจะมีการปะทะสังสรรค์กันระหว่างวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่เข้ามาติดต่อกัน^{๑๑๕} เช่น เกิดการกลืนกันทางวัฒนธรรม (Assimilation) เกิดลักษณะของพหุนิยม (Pluralism) เกิดการบูรณาการทางวัฒนธรรม (Integration) หรือเกิดความขัดแย้ง (Conflict)^{๑๑๖} การเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุนี้จำแนกออก ๒ ประการ คือ^{๑๑๗} การแพร่กระจาย และการยืมทางวัฒนธรรม

ก) การแพร่กระจาย (Diffusion)

การแพร่กระจาย หมายถึงการที่วัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งกระจายไปสู่สังคมอื่น การที่วัฒนธรรมแตกต่างกันมาปะทะกันก็จะเกิดการเปรียบเทียบ และวัฒนธรรมเด่นก็จะแผ่กระจายออกไป เมื่อคนส่วนใหญ่เห็นว่าดีก็จะรับเอามาปฏิบัติ การสื่อสาร การคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วในปัจจุบัน มีส่วนช่วยทำให้การแพร่กระจายเป็นไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

ในประเด็นของวัฒนธรรมที่เด่นกว่าหรือด้อยกว่ากันนี้ (มิได้หมายถึงว่าวัฒนธรรมใดดีกว่ากัน) วัฒนธรรมที่เด่นกว่าแข็งแรงกว่ามีพลังมากกว่า (Dominant Culture) จะกลืนวัฒนธรรมที่อ่อนกว่ามีพลังน้อยกว่า (Subordinate Culture)^{๑๑๘} เรียกว่าเกิดการกลืนกันทางวัฒนธรรม หรือเกิดการครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural Domination) ซึ่งพิมล พุพิพิธ กล่าวว่า

^{๑๑๕} วิเชียร รักการ, **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**, หน้า ๕.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน พิมล พุพิพิธ, **สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**, แหล่งที่มา : <<http://www.phanom.ru.ac.th/master/ma6/ps710/PS710Pimon.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน วิเชียร รักการ, **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**, หน้า ๕-๖.

^{๑๑๘} พิมล พุพิพิธ, **สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**, แหล่งที่มา : <<http://www.phanom.ru.ac.th/master/ma6/ps710/PS710Pimon.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

โดยเฉพาะการครอบงำระหว่างประเทศ หมายถึง การใช้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเพื่อแพร่กระจายค่านิยม (Values) และความเคยชินในการปฏิบัติ (Habits) ของวัฒนธรรมจากภายนอก เพื่อเข้าไปแทนที่ค่านิยมและการปฏิบัติด้วยความเคยชินที่มีอยู่เดิม อารุธสำคัญในการครอบงำทางวัฒนธรรม คือ สื่อต่างๆ เป็นเป็นจักรวรรดินิยมทางการสื่อสาร (Media Imperialism) ทำให้เกิดการผลิตวัฒนธรรมเชิงอุตสาหกรรม (Culture Industry) เช่น การสร้างหนังสร้างละคร สร้างเพลงขึ้นมา ทำให้วัฒนธรรมต้องกลายเป็นสินค้าที่สามารถขายได้ทั้งมูลค่าใช้สอย (Use Value) และมูลค่าสัญลักษณ์ (Symbolic Value)^{๑๑๙}

จึงเห็นได้ว่าการแพร่กระจายนี้ มีการสื่อสาร เป็นเครื่องมือหนึ่งทีนอกจาก จะช่วยให้การแพร่กระจายเป็นไปอย่างรวดเร็วแล้ว ยังแฝงนัยที่เกี่ยวกับการครอบงำทางวัฒนธรรมไว้ด้วย

ข) การยืมทางวัฒนธรรม (Cultural borrowing)

การยืมทางวัฒนธรรม ซึ่งมีลักษณะของการแลกเปลี่ยน (Exchange) โดยเมื่อมีการยืมแล้วก็จะมี การนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของสังคมนั้น

นอกจากนี้ การอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ยังสามารถอธิบายในเชิงกลไกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย โดยอธิบายว่า^{๑๒๐} การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาจากการสะสมหรือเพิ่มพูนความรู้ที่สำคัญของมนุษย์ การสะสมนี้รวมถึงการขยายตัวและเติบโตทางเทคโนโลยี ซึ่งไปกระตุ้นการสะสมพูน และยังรวมถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรด้วย นอกจากนี้ ความขัดแย้ง การแข่งขันและความร่วมมือ (Conflict, competition and cooperation) ความตึงเครียดและการปรับตัว (Tension and adaptation) การแพร่กระจายของนวัตกรรม (Diffusion of innovations) แผนงานและกระบวนการทำให้เป็นสถาบันของการเปลี่ยนแปลง (Planning and institutionalization of change) เหล่านี้ล้วนเป็นกลไกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๐} See detail in Encyclopædia Britannica, Ultimate Reference Suite, "social change", <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change>> [5 September 2011].

โดยที่ความขัดแย้งมักถูกพิจารณาว่า เป็นกลไกพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านทางสังคมอย่างถาวรจากถอนโค่นและเกิดขึ้นทันทีทันใดที่เรียกว่า การปฏิวัติ ในขณะที่การแข่งขันกระตุ้นให้เกิดและแพร่กระจายนวัตกรรม ความร่วมมือทำให้เครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่ขยายกว้างขึ้น ส่วนความตึงเครียดและการปรับตัว เป็นกลไกที่ถูกอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมในแง่ที่เป็นการตอบสนองแบบปรับตัวต่อความตึงเครียดภายในระบบสังคม สำหรับการแพร่กระจายของนวัตกรรม เป็นกลไกการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นผลมาจากนวัตกรรมที่ถูกรับเข้ามาในสังคม ซึ่งนวัตกรรมนั้นอาจเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยี ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ใหม่ๆ ความเชื่อใหม่ หรือความนิยมใหม่ๆ ก็ได้ ส่วนแผนงานและกระบวนการทำให้เป็นสถาบันของการเปลี่ยนแปลง ได้รับการอธิบายในฐานะที่เป็นกลไกการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมอาจเป็นผลจากนโยบายทางสังคมขนาดใหญ่ ซึ่งมีทิศทางของเป้าหมายอย่างชัดเจนแน่นอน เช่น นโยบายของรัฐบาลหรือองค์กรขนาดใหญ่อื่นๆ ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปทั้งในส่วนที่ตั้งใจและในส่วนที่ไม่ได้ตั้งใจ

ข. แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สามารถจำแนกและแบ่งออกเป็นกลุ่มได้หลายกลุ่ม ได้แก่ แนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แนวคิดทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคม แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม และ แนวคิดทฤษฎีจิตวิทยาสังคม แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ได้แก่ (๑) แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ และ (๒) แนวคิดทฤษฎีจิตวิทยาสังคม

๑. แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม

ทาลคอตท์ พาร์สัน (Talcott Parsons)^{๑๒๑} มีแนวความคิดว่า สังคมเป็นระบบหนึ่งที่มีส่วนต่างๆ (Part) มีความสัมพันธ์และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ที่คงที่ของแต่ละส่วนจะเป็นปัจจัยทำให้ระบบสังคมเกิดความสมดุล (Equilibrium) ส่วนในด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากความสมดุลถูกทำลายลง เพราะองค์ประกอบของสังคมคือ บุคลิกภาพ

^{๑๒๑} ทาลคอตท์ พาร์สัน, “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา :

<<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

(Personality) อินทรีย์ (Organism) และวัฒนธรรม (Culture) เกิดความแตกกร้าว โดยมีสาเหตุมาจากทั้งสาเหตุภายนอกในระบบสังคม เช่น การเกิดสงคราม การแพร่กระจายของวัฒนธรรม เป็นต้น และสาเหตุจากภายในระบบสังคม ที่เกิดจากความตึงเครียด (Strain) เพราะความสัมพันธ์ของโครงสร้างบางหน่วย (Unit) หรือหลายๆ หน่วยทำงานไม่ประสานกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี เมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงจะเป็นสาเหตุทำให้ส่วนอื่นๆ มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเกิดขึ้นเฉพาะส่วนใดหนึ่งหรืออาจเกิดขึ้นทั้งระบบก็ได้ พาร์สันเน้นความสำคัญของวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึง ความเชื่อ บรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม คือ ตัวยึดเหนี่ยวให้สังคมมีการรวมตัวเข้าด้วยกันและเป็นตัวต้านทานต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม

๒. แนวคิดทฤษฎีจิตวิทยาสังคม

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)^{๑๒๒} อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยใช้หลักจิตวิทยาผ่านผลงานเรื่อง The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism ซึ่งเสนอว่า การพัฒนาในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ตามลัทธิทุนนิยม มีสาเหตุมาจากปัจจัยด้านจิตวิทยา เมื่อยุโรปตะวันตกมีการแพร่กระจายคำสอนของศาสนาคริสต์ ลัทธิโปรเตสแตนต์ (Protestant ethic) ที่สอนให้ศาสนิกชนเกิดจิตวิญญาณแบบทุนนิยม (Spirit of Capitalism) เป็นนักแสวงหาสิ่งใหม่ มุ่งสู่ความสำเร็จเพื่อให้เกิดการยอมรับ ทำงานหนักเพื่อสะสมความร่ำรวย เก็บออมเพื่อนำไปใช้ในการลงทุน สร้างกำไรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเวเบอร์ได้เสนอต่อไปว่า การพัฒนาของจิตวิญญาณแบบทุนนิยมทำให้เกิดลัทธิความมีเหตุผล (Rationalism) ซึ่งภายใต้สังคมที่ใช้ความมีเหตุผลจะทำให้บุคคลมีความน่าเชื่อถือ ชื่อสัตย์ สุจริต ยอมรับสิ่งใหม่และสามารถเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สภาวะแวดล้อมใหม่ๆ เวเบอร์เชื่อว่า อิทธิพลของความคิด ความเชื่อ และบุคลิกภาพของคนในสังคมภายใต้สภาวะดังกล่าวมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมา

อีวีเรทท์ อี เฮเกน (Everett E. Hagen)^{๑๒๓} เสนอว่า การเปลี่ยนจากสังคมดั้งเดิม (Traditional) ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (Modern) จะมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพของบุคคล (Personality) ส่วนในสังคมสมัยใหม่เฮเกนเสนอว่า บุคลิกภาพของคนที่มี

^{๑๒๒} แมกซ์ เวเบอร์, “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา :

<<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

^{๑๒๓} อีวีเรทท์ อี เฮเกน, “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา :

<<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

ความสร้างสรรค์ อยากรู้ อยากเห็น และเปิดรับประสบการณ์ใหม่ๆ มองโลกที่อยู่รอบตัวเขาอย่างมีเหตุมีผล บุคลิกภาพของคนในสังคมสมัยใหม่จึงเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง แต่อย่างไรก็ตามเฮเกนได้เสนอว่า บุคลิกของคนในสังคมดั้งเดิมสามารถที่จะเปลี่ยนไปสู่บุคลิกของในสังคมสมัยใหม่ได้โดยใช้วิธีการถอนถอนสถานภาพ (Status withdrawal) ด้วยการนำเอาปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจจากสังคมสมัยใหม่เข้าไปแทรกหรือแทนที่ในสังคมดั้งเดิม และยังได้เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมอาจทำได้จากเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของคนในสังคม โดยเริ่มจากการพัฒนาบุคลิกภาพตั้งแต่วัยเด็ก

นอกจากแนวคิดทฤษฎีทั้ง ๒ กลุ่มดังกล่าวข้างต้นแล้ว นักสังคมวิทยาสมัยใหม่ได้ศึกษาและคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพิ่มเติม ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ใช้ในงานวิจัยนี้ คือ (๑) ทฤษฎีเทคโนโลยี (๒) ทฤษฎีขบวนการสังคม และ (๓) ทฤษฎีปัจจัย

๑. แนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยี

ตามแนวคิดในทฤษฎีเทคโนโลยี วิลเลียม เอฟ. อ็อกเบิร์น (William F. Ogburn)^{๑๒๔} อธิบายเกี่ยวกับทฤษฎีนี้ว่า การประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมาจะเพิ่มความสามารถของวัฒนธรรม ชีวิตของมนุษย์ก็สืบสวนขึ้นตามเนื้อหาของวัฒนธรรมนั้น การประดิษฐ์สิ่งใหม่ยังเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ทำให้การผลิตเพิ่มขึ้น การวิภาคสินค้าและบริการกระจายออกไปในสังคมมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น โครงสร้างทางสังคมจะมีการปรับตัวให้เป็นระบบการผลิต การวิภาค และการบริโภค การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นผลมาจากกระบวนการปรับตัวนี้ โดยการเปลี่ยนแปลงมักจะเกิดขึ้นทางด้านวัตถุก่อน จากนั้นทางด้านที่ไม่ใช่วัตถุจะต้องปรับตัวตามและปรับให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุ ด้วยเหตุนี้การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่อันเนื่องมาจากการใช้เทคโนโลยีจึงเป็นเหตุให้สังคมเปลี่ยนแปลงไป ดังที่สามารถพบเห็นการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นผลมาจากการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ขึ้นมา นับตั้งแต่ เข็มทิศ วงล้อ เครื่องพิมพ์ เครื่องจักรกลต่างๆ รวมทั้งเครื่องมือสื่อสาร

^{๑๒๔} วิลเลียม เอฟ. อ็อกเบิร์น, "ทฤษฎีของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม", แหล่งที่มา :

<http://www.baanjommyut.com/library/social_sciences/39.html> [๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๔].

๒. แนวคิดทฤษฎีขบวนการสังคม

นักสังคมวิทยาบางกลุ่มพยายามอธิบายให้เห็นว่า ขบวนการทางสังคม หรือ การเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movements) เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากขบวนการทางสังคมใดๆ ก็ตาม เมื่อดำเนินการได้สำเร็จ หรือแม้แต่อยู่ในระหว่างดำเนินการ ก็มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ เนื่องจากขบวนการทางสังคม เป็นการกระทำร่วมกันของกลุ่มคนที่มีแนวคิดอุดมการณ์ร่วมกัน เพื่อต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางโครงสร้างของสังคม^{๑๒๕}

๓. แนวคิดทฤษฎีปัจจัย

ทฤษฎีปัจจัย เป็นแนวคิดที่นักสังคมวิทยานำมาอธิบายถึงปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีหลายปัจจัย ดังเช่น ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ปัจจัยทางประชากร ปัจจัยทางวัฒนธรรม เป็นต้น โดยในส่วนของปัจจัยทางวัฒนธรรมนั้นกล่าวถึง การขยายตัวของวัฒนธรรม การเลียนแบบ การยึดกันทางวัฒนธรรม รวมทั้งการผสมผสานทางวัฒนธรรมว่า ส่งผลให้โครงสร้างของสังคมเปลี่ยนแปลงไป โดยปัจจัยทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น เกิดขึ้นได้ 2 ทาง คือ การที่บุคคลติดต่อกันโดยตรงทางหนึ่ง กับอีกทางหนึ่ง คือ ติดต่อกันทางอ้อม โดยอาศัยสื่อสารมวลชน^{๑๒๖}

๒.๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนามีได้ถูกจัดระบบโดยพุ่งความสำคัญไปที่ประเด็นของการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยเฉพาะ แต่มุ่งไปที่การหาคำตอบสำหรับปัญหาที่เป็นความทุกข์ร่วมกันของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ส่วนหนึ่งของคำตอบ ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญก็คือ ความรู้ในเรื่องของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎนี้ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงสังคมด้วย ดังนั้น การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา จะได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา ก่อนเป็นลำดับแรก

^{๑๒๕} “ทฤษฎีของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, แหล่งที่มา :

<http://www.baanjommyut.com/library/social_sciences/39.html> [๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๔].

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน.

ก. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนประเภทที่เป็นสังขธรรม เป็นกฎธรรมชาติ^{๒๒๗} ที่เกี่ยวข้องและเป็นหัวใจสำคัญในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักไตรลักษณ์ และหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งหลักธรรมทั้ง ๒ นี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เพราะสืบเนื่องมาจากสังขธรรมเดียวกันและเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน เพียงแต่ถูกนำมาแสดงไว้ในชื่อต่างกัน โดยชี้ให้เห็นความจริงคนละส่วนคนละแง่ หรือคนละรูปละแนวเท่านั้น^{๒๒๘} อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้นนี้จะนำเสนอหลักธรรมทั้ง ๒ ซึ่งใช้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองทางพระพุทธศาสนาไปที่ละหลักธรรม

๑. หลักไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ เป็นกฎธรรมชาติ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณะ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไปของสรรพสิ่ง หรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง^{๒๒๙} ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะ แสดงถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลง และความเป็นเหตุเป็นปัจจัยกัน มี ๓ ลักษณะ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา

ก) อนิจจตา

อนิจจตา หมายถึง ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง^{๒๓๐} อนิจจตา ชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นอนิจจัง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแต่ยังยืนคงอยู่ตลอดไป เพราะความเป็นสิ่งที่มีความเริ่มต้นและสิ้นสุด เพราะเกิดขึ้น เสื่อมสลาย และเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น หรือเพราะความเป็นสิ่งมีแล้ว ก็ไม่มี^{๒๓๑}

^{๒๒๗} กฎธรรมชาติ เป็นกฎที่แน่นอนแห่งสภาวะอันมีอยู่จริง แท้ และแน่นอนหลบเลี่ยงไม่ได้ ต้องเป็นไปตามที่มันเป็น ดูเชิงอรรถ ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๑/๑๘๕.

^{๒๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๗.

^{๒๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๒๓๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๔๔/๒๐๕.

^{๒๓๑} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๐/๘-๙.

ข) ทุกขตา

ทุกขตา หมายถึง ความเป็นทุกข์ ภาวะที่คงทนอยู่ไม่ได้ ภาวะที่ถูกบีบคั้น ด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กอดตัน ผืนและขัดแย้งในตัว^{๑๓๒} ทุกขตา ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ด้วยความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลาย เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่ง ให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป ทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้^{๑๓๓}

ค) อนัตตตา

อนัตตตา หมายถึง ความเป็นอนัตตา^{๑๓๔} อนัตตตา หมายถึง “ความไม่มีตัวตน”^{๑๓๕} “ไม่ใช่อัตตา”^{๑๓๖} “สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา”^{๑๓๗} “ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร”^{๑๓๘}

เมื่อกล่าว สรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่มีตัวตน ไม่มีแก่นสาร ก็เพราะเมื่อ วิเคราะห์ตามสภาวะถึงที่สุดแล้ว หาใช่มีตัวตนที่แท้จริง คงที่ คงตัว ยั่งยืนถาวรตลอดไปไม่ แต่หาก จะกล่าวว่ามี ก็มีอยู่ในรูปของกระแส ที่ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ หรือองค์ประกอบต่างๆ มาประชุม หรือประมวลกันเข้า และองค์ประกอบเหล่านั้นแต่ละอย่างๆ ล้วนมีการเกิดขึ้น และเสื่อมสลาย เป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์สืบเนื่องเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเป็นไปอย่างไรนั้นก็สุดแต่ องค์ประกอบและความเป็นเหตุปัจจัยแก่กันนั่นเอง^{๑๓๙}

---

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๙๙.

^{๑๓๓} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๘, ๗๐/๙.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๑๓๕} อภ.สง. (ไทย) ๓๕/๙๔๘/๖๐๕.

^{๑๓๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^{๑๓๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๗/๓๐.

^{๑๓๘} ช.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๕.

^{๑๓๙} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๙, ๗๐/๑๘-๑๙.

ทั้งอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา เป็นภาวะที่สัมพันธ์เนื่องอยู่ด้วยกัน เป็นอาการสามด้านหรือสามอย่างของเรื่องเดียวกัน โดยปรากฏเป็นลักษณะที่สำคัญ ๔ ลักษณะ

	อนิจจตา	ทุกขตา	อนัตตตา
๑	เป็นไปโดยการเกิดและสลายไป คือ เกิดดับๆ มีแล้วก็ไม่มี (อุปปาทยายปุพฺพตฺติโต)	ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาด้วยความเกิดขึ้น ความเสื่อมโทรม ความแตกสลาย (อภิณหสมฺปตฺติปีฬนโต)	เป็นสภาพว่างเปล่า คือ ปราศจากตัวตนที่เป็นแก่นเป็นแกน (สุญญโต)
๒	เป็นของแปรปรวน เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อยๆ (วิปริณามโต)	เป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้อีกต่อไป จะต้องเปลี่ยนแปลง จะต้องกลาย (ทุกฺขมโต)	เป็นสภาพไร้เจ้าของ คือ ไม่เป็นตัวตนของใคร เป็นเพียงกระบวนการองค์ประกอบที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยล้วนๆ (อสุสฺสามิกโต)
๓	เป็นของชั่วคราว ตั้งอยู่ชั่วขณะ (ตาวกาลิกโต)	เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ คือ ทำให้เกิดทุกข์เวทนาต่างๆ เช่น ความผิดหวัง ความเจ็บปวด (ทุกฺขวตฺตฺตโต)	ไม่เป็นไปในอำนาจ คือ ไม่มีใครมีอำนาจบังคับเรียกร้อง หรือปรารถนาให้มันเป็นอย่างไรก็ได้ ไม่ได้นอกจากทำตามเหตุปัจจัย (อวสวตฺตฺตโต)
๔	แย้งต่อความเที่ยง คือ สภาวะของมันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้น ชัดกันอยู่เองในตัวกับความเที่ยง โดยสภาวะของมันปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว เมื่อมองดูรู้เห็นตรงตามสภาวะของมันแล้ว ก็จะหาไม่พบความเที่ยง (นิจฺจปฏิกฺเขปโต)	แย้ง ต่อ ความ สุข คือ ความสุขเวทนาไม่อาจตั้งอยู่ได้ในสังขาร เพราะสังขารมีสภาพเป็นทุกข์ ตัวสภาวะที่มีเป็นพื้นของสังขารได้แก่ ทุกข์ (สุขปฏิกฺเขปโต)	แย้งต่ออัตตตา คือ โดยสภาพของมันเองเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปโดยความเป็นไปตามเหตุปัจจัย จึงเป็นการปฏิเสธในตัวว่า ไม่มีตัวตนต่างหากที่จะมาแทรกแซงบงการ (อตฺตปฏิกฺเขปโต)

ตารางที่ ๒.๑ แสดงลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๑๙๐}

ความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน สัมพันธ์เนื่องกันของลักษณะทั้ง ๓ นั้น ปรากฏดังพุทธพจน์ที่ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๑๙๑} ภาวะทั้งสามลักษณะนี้ กล่าวอย่างสั้นที่สุดได้ว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ประมวลกันเข้า องค์ประกอบเหล่านั้นสัมพันธ์กันโดยอาการที่ต่างก็เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับสลาย เป็นปัจจัยส่งต่อสืบ

^{๑๙๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐/๙-๑๐, ๗๐/๑๘-๑๙.

^{๑๙๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

ทอดกัน ผันแปรเรื่อยไป ในสภาพของภาวะที่องค์ประกอบทั้งหลายเกิดสลายๆ ไม่คงที่ (อนิจจตา) ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดสลายๆ ต้องผันแปร ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่คงตัว (ทุกขตา) เกิดจากการประมวลกันขึ้น ไม่มีตัวแกนถาวร ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นตัว (อนัตตตา)

๒. หลักปัจจุสมุปบาท

หลักปัจจุสมุปบาท คือ กฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีความตั้งอยู่ตามธรรมดา มีความเป็นไปตามธรรมดา ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ไม่ว่าจะพระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม^{๑๔๒} โดยหลักปัจจุสมุปบาทนี้แสดงถึง สภาวะธรรมที่เป็นปัจจัย และสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นอันเป็นกระบวนการทางปัญญาภาพ (causality) ซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่อย่างนั้น^{๑๔๓} การอาศัยกันนี้ปรากฏในลักษณะ “ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้”^{๑๔๔} “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป”^{๑๔๕} สภาวะดังกล่าวนี้ เป็นการกล่าวถึงในแง่ของหลักทั่วไป ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา คือ “ความที่มีสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้”^{๑๔๖} หรือภาวะที่มีอันนี้ๆ เป็นปัจจัย^{๑๔๗} หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ปัจจยการ ซึ่งหมายถึงอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น^{๑๔๘} หรืออาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน^{๑๔๙} อาการที่เป็นปัจจัยแก่กันของหลักปัจจุสมุปบาท หรือหลักอิทัปปัจจยตานี้ดำเนินไปใน ๒ ส่วน คือ ส่วนที่แสดงกระบวนการเกิด และส่วนที่แสดงกระบวนการดับ อย่างไรก็ตามกระบวนการทั้ง ๒ ส่วนนี้ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นวงจรของห่วงโซ่แห่งความสัมพันธ์กันของปัจจัยที่ดำเนินต่อเนื่องกันไปในรูปแบบของกระแส ปัจจัยที่เนื่องอาศัยสืบต่อกันไปเป็นรูปวงเวียนหรือวงจรนี้ ไม่มีต้น ไม่มีปลาย คือไม่มีตัวเหตุเริ่มแรกที่สุด และอาจจะเกิดมา

^{๑๔๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

^{๑๔๓} ดูเชิงอรรถ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖.

^{๑๔๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

^{๑๔๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๗/๗๙, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๒.

^{๑๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗.

^{๑๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : มหาคุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๕.

^{๑๔๘} ดูเชิงอรรถ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

^{๑๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

จากเหตุปัจจัยเดียวหรือหลายเหตุปัจจัย หรือมีเหตุปัจจัยย่อยรวมกันเป็นปัจจัยส่งเสริม อีกทั้งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามลำดับก่อนหลังโดยกาละหรือเทศะ^{๑๕๐}

หลักไตรลักษณ์กับหลักปฏิจจสมุปบาท ทั้งสองหลักนี้ล้วนแสดงให้เห็นความจริงซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติอย่างเดียวกัน ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน เพียงแต่แสดงคนละแง่หรือคนละแนว ไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นอย่างนั้น โดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนหลักปฏิจจสมุปบาท มุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันเป็นกระแสจรมองเห็นเป็นลักษณะของไตรลักษณ์^{๑๕๑}

สรรพสิ่งทั้งปวงในจักรวาลทั้งที่เป็นรูปธรรม ทั้งที่เป็นนามธรรม ทั้งในโลกฝ่ายวัตถุ ทั้งแก่ชีวิตที่ประกอบพร้อมด้วยรูปธรรมนามธรรม ประกอบด้วยสิ่งต่างๆ มากมายมหาศาล มาประชุมประกอบเข้าด้วยกันในฐานะที่ต่างก็เป็นปัจจัยของกันและกัน สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นเหตุปัจจัยอาศัยต่อกันเป็นรูปกระแสที่เนื่องถึงกันเป็นวงจร เช่นเดียวกับห่วงโซ่ที่คล้องติดต่อกันไปตลอด ไม่มีสิ่งใดที่จะตั้งอยู่ได้โดยลำพังโดยไม่อิงอาศัยสิ่งอื่น ความเป็นปัจจัยระหว่างสิ่งต่างๆ บางกรณีอาจมองเห็นได้ง่ายและชัดเจน ในขณะที่บางกรณีมองเห็นได้ยาก เพราะเป็นเรื่องละเอียดซับซ้อน แต่ก็ไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นอย่างไร้สาเหตุ

อย่างไรก็ตามปัจจัยแต่ละปัจจัยที่มาประชุมประกอบกันนี้ ไม่มีตัวตนของมันเอง เพราะการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเปลี่ยนแปลงของสิ่งหนึ่ง ย่อมต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างเกี่ยวเนื่องประกอบกันขึ้นจากส่วนประกอบย่อยๆ เป็นอิสระ ซึ่งเกิดดับต่อกันไปเรื่อย ไม่เพียง ไม่คงที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นกระแสไหลเวียนหรือดำเนินต่อเนื่องกันไป ทำให้มองเห็นประหนึ่งคล้ายกับรักษารูปแนวและลักษณะทั่วไปไว้ได้ ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องอาศัยกันเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันไปทั้งหมดนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

จึงกล่าวได้ว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่มีความคงที่ อยู่อย่างเดิมแม้แต่ขณะเดียว เป็นไปด้วยอาศัยปัจจัยหรือเงื่อนไขอื่นๆ ที่อยู่นอกตัว เมื่อปัจจัยหรือ

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๑, ๘๓-๘๔, ๘๘, เดือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๘๓-๘๔, สุวัฒน์ จันทระจาง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๑๕๔๐), หน้า ๑๑๘, ๒๐๐.

^{๑๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๗.

เงื่อนไขอื่นๆ เปลี่ยนแปลงไปมันก็จะเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นสิ่งที่มองเห็นว่า ตั้งอยู่อย่างสงบนิ่งนั้น แท้จริงเปี่ยมไปด้วยการเปลี่ยนแปลง^{๑๕๒}

ข. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในพระพุทธศาสนา

การเปลี่ยนแปลงสังคม โดยพิจารณาในประเด็นต่างๆ ได้แก่ ความหมาย ลักษณะ รูปแบบ ระดับ เครื่องชี้และตัวบ่งชี้มีการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา พอจะประมวล ได้ดังนี้

๑. ความหมายของการเปลี่ยนแปลง

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาจากหลักไตรลักษณ์ และหลักปฏิจจสมุปบาท อาจกล่าวอย่างสั้นได้ว่า หมายถึง สภาวะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับสลาย ผันแปรจากสภาวะหนึ่ง ไปสู่อีกสภาวะหนึ่งเรื่อยไป ไม่สามารถคงตัวอยู่ในสภาวะเดิมได้ ตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัยที่มาประชุมประกอบเข้าด้วยกันในฐานะที่ ต่างก็เป็นปัจจัยของกันและกัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นลักษณะร่วมกันของสรรพสิ่งทั้งมวลและเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ในแง่มุมของการเปลี่ยนแปลงสังคม ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงสังคมก็เป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ อันเป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งปวง ตามหลักไตรลักษณ์และหลักปฏิจจสมุปบาท ความหมายของการเปลี่ยนแปลงสังคม จึงพอประมวลได้ว่า หมายถึง สภาวะที่ส่วนประกอบหรือระบบของสังคมใดสังคมหนึ่งเกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมถอย หรือผันแปรไป ตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

^{๑๕๒} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๘, เดือน ค่ำดี, **พุทธปรัชญา**, หน้า ๘๓, สุวัฒน์ จันทระจาง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, หน้า ๒๐๑, พระมหาสุทัศน์ ติสุสรวาที (นักการศึกษา), “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**, แหล่งที่มา :

<http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=39%20> [๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๔], หน้า ๓๒, พระมหาถนอม อานนุโท (ชิตรัมย์), “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**, แหล่งที่มา :

<http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=113> [๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔], หน้า ๘, ๑๑-๑๒.

๒. ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาจากอนิจจตา ประมวลได้ดังนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงมีลักษณะเกิดดับๆ หรือเกิดขึ้นแล้วสลายไป (อุปปาทวยปฺวตฺตโต) แปรปรวน เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อยๆ (วิปริณามโต) เป็นของชั่วคราว ตั้งอยู่ได้ชั่วคราว (ตาวกาลิกโต) แฝงต่อความเที่ยง คือ โดยสภาวะที่ไม่เที่ยงนั้น ชัดกันอยู่เองในตัวกับความเที่ยง หรือปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว เมื่อมองดูรู้เห็นตรงตามสภาวะแล้ว ก็จะไม่พบความเที่ยง (นิจุจปฏิกุเขปโต)^{๑๕๓}

อย่างไรก็ดี หากนำแนวคิดการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดทางตะวันตก มาพิจารณาลักษณะของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในมุมมองทางพระพุทธศาสนา พบว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงนั้นในทางพระพุทธศาสนามีได้มุ่งไปที่การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางสังคม แต่มุ่งเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นหลัก ทั้งในส่วนที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกและระดับสังคม แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นทั้งในด้านโครงสร้างทางสังคม ด้านพฤติกรรมของสังคม และด้านขนาด

๓. รูปแบบของการเปลี่ยนแปลง

แม้ว่า ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา จะมีคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นไปตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัยที่มาประชุมประกอบเข้าด้วยกันในฐานะที่ต่างก็เป็นปัจจัยของกันและกัน ซึ่งเสมือนหนึ่งว่าไม่อาจจะระบุรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงที่แน่นอนได้ แต่กระนั้นเมื่อพิจารณาจากความเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันแล้ว ความเปลี่ยนแปลงก็ไม่ใช่อะไรที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน ดังนั้น รูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงมีแบบแผนบางประการที่แน่นอน เป็นต้นว่า ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง ความเร็วช้าและลักษณะของผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง

ก) รูปแบบการเปลี่ยนแปลงพิจารณาจากทิศทางของการเปลี่ยนแปลง

ในทางพระพุทธศาสนาพิจารณาประเด็นเรื่องทิศทางของการเปลี่ยนแปลงในทางที่แตกต่างไปจากแนวคิดทางตะวันตกอยู่บ้าง กล่าวคือ การพิจารณารูปแบบของการเปลี่ยนแปลงในประเด็นทิศทางของการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาสามารถพิจารณาได้ ๓ ลักษณะรูปแบบ คือ (๑) พิจารณาจากทิศทางที่นำไปสู่ผลลัพธ์ (๒)

^{๑๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๙๑.

พิจารณาจากคุณค่าของการดำเนินไปในทิศทางนั้น และ(๓) พิจารณาจากลักษณะของการดำเนินไปในทิศทางนั้น^{๑๕๔} ดังนี้

๑) พิจารณาจากทิศทางที่นำไปสู่ผลลัพธ์

จากหลักปรัชญาสมุปบาท พบว่า รูปแบบของการเปลี่ยนแปลงเมื่อพิจารณาในแง่ของทิศทางจากทิศทางที่นำไปสู่ผลลัพธ์ มี ๒ รูปแบบ คือ รูปแบบที่เรียกว่า สายเกิด หรือ สมุททวาร ซึ่งมีลักษณะรูปแบบของกระบวนการที่แสดงไปตามลำดับ อธิบายถึงการเกิดขึ้น ผลลัพธ์ คือ การเกิด (เกิดมีขึ้น เป็นขึ้น) และ สายดับ หรือนิโรธวาร ซึ่งมีลักษณะรูปแบบของกระบวนการที่แสดงย้อนลำดับ อธิบายถึงการดับลง ผลลัพธ์ คือ การดับ

การพิจารณารูปแบบของการเปลี่ยนแปลงเป็นสายเกิด และสายดับตามแนวปรัชญาสมุปบาทนี้ มุ่งหมายรูปแบบการเปลี่ยนแปลงแบบสายเกิดว่า เป็นทิศทางที่นำไปสู่ผลลัพธ์ คือ การเกิดขึ้นของกิเลสทั้งปวงที่สัมพันธ์เป็นห่วงโซ่แห่งปัจจัยซึ่งกันและกัน อันนำไปสู่ความทุกข์ ส่วนสายดับ เป็นทิศทางที่นำไปสู่ผลลัพธ์ คือ การดับของกิเลสทั้งปวงที่สัมพันธ์เป็นห่วงโซ่แห่งปัจจัยซึ่งกันและกัน อันนำไปสู่การดับทุกข์ หรือนำไปสู่ความสุข

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในประเด็นของทิศทางตามแนวความคิดทางตะวันตก ที่พิจารณารูปแบบของการเปลี่ยนแปลงสังคม ในประเด็นทิศทางของการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบทิศทางเดียว หรือแบบวงรอบ สามารถพิจารณาได้ว่า การเปลี่ยนแปลงของแต่ละปัจจัยที่อิงอาศัยเนื่องกันไปเป็นห่วงโซ่ทั้งในสายเกิด และสายดับ นั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบเป็นวงจรหรือแบบวงรอบ แต่ก็มีลักษณะเป็นรูปแบบการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียวด้วย กล่าวคือ เป็นวงจรที่หมุนต่อเนื่องไปในทิศทางที่นำไปสู่ผลลัพธ์ตามองค์ประกอบของเหตุปัจจัยที่เป็นปัจจัยอิงอาศัยเนื่องกันมา อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในคาบเวลาที่ยาวขึ้น ก็อาจจะพบได้ว่า รูปแบบการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียวนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบ แต่เป็นวงรอบที่ใหญ่ขึ้นหรือยาวนานขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเป็นการเปลี่ยนแปลงในสายเกิด ที่จะนำไปสู่ผล

^{๑๕๔} สรุปลงความจาก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๑-๘๒, ๘๘, เดือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, หน้า ๘๔, สุวัฒน์ จันทรวงศ์, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, หน้า ๒๐๑, พระมหาถนอม อานนฺโท (ชิตธรรม์), “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต (ปรัชญา)**, แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=113> [๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔], หน้า ๒๒, ๒๗.

คือความทุกข์ในสังสารวัฏ แต่หากเป็นการเปลี่ยนแปลงในสายดับ แม้นในคาบระยะเวลายาวขึ้น หรือนานขึ้น การเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบที่ใหญ่ขึ้นด้วยนั้น ก็มีทิศทางที่เป็นไปในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว คือ เป็นทิศทางที่นำไปสู่ผลลัพธ์ คือ การดับทุกข์ หลุดพ้นไปจากวงจรของสังสารวัฏ

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงในสายเกิด และสายดับ อาจกล่าวอย่างกว้างๆ ได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว แต่มีข้อสังเกต คือ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงใน ๒ สายนั้น เป็นทิศทางที่สวนกัน นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงในสายเกิด เมื่อพิจารณาในคาบระยะเวลายาวนานขึ้น รูปแบบการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบที่ โดยมีทิศทางที่เรียกว่า “ขึ้นสูง ลงต่ำ” ไปได้เรื่อยๆ เวียนไปไม่สิ้นสุด ในขณะที่ การเปลี่ยนแปลงในสายดับ เมื่อพิจารณาในคาบระยะเวลายาวนานขึ้น แม้อารูปแบบการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบเช่นกันก็ตาม แต่ทิศทางหลักของการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบนั้นก็ไม่ได้เวียนขึ้นสูงลงต่ำอย่างในสายเกิด แต่จะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทางที่แน่นอน เป็นแบบทิศทางเดียว และมีจุดสิ้นสุด ที่สำคัญ ตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของสายดับ เพื่อนำไปสู่ผล คือ ความดับทุกข์ หรือนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง

๒) พิจารณาจากคุณค่าของการดำเนินไปในทิศทางนั้น

การพิจารณาคุณค่าของการดำเนินไปของการเปลี่ยนแปลงในทิศทางนั้นๆ อาจกล่าวได้ว่า เป็นการพิจารณาถึงคุณค่าของเหตุปัจจัย หรือแรงผลักดันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดมาจากแรงผลักดันด้านบวกหรือกุศล หรือเกิดมาจากแรงผลักดันด้านลบหรืออกุศล ซึ่งจะทำให้คุณค่าของการดำเนินการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในทิศทางที่เป็นบวกเป็นกุศล หรือเป็นลบเป็นอกุศล เช่น เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีหรือเจริญขึ้น หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางไม่ดีหรือเสื่อมลง เป็นต้น

๓) พิจารณาจากลักษณะของการดำเนินไปในทิศทางนั้น

การพิจารณารูปแบบของการเปลี่ยนแปลง โดยพิจารณาในแง่ของทิศทางทั้ง ๒ ลักษณะรูปแบบข้างต้น ล้วนอยู่ในกรอบของการพิจารณารูปแบบของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากลักษณะของการดำเนินไปในทิศทางนั้นทั้งสิ้น กล่าวคือ ลักษณะของการดำเนินไปของการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นกระแสของ

ความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกัน ซึ่งอาจมิได้เกิดจากเหตุปัจจัยใดเหตุปัจจัยหนึ่ง เพียงเหตุปัจจัยเดียว แต่เกิดจากเหตุปัจจัยหลายเหตุปัจจัยร่วมกัน หรือสนับสนุนส่งเสริมกัน จากเหตุปัจจัยนี้ก่อให้เกิดเหตุปัจจัยนั้น ซึ่งส่งผลให้เกิดเป็นเหตุปัจจัยอื่นตามมา และมีผลกระทบต่อกัน และกัน ความสัมพันธ์เนื่องกันเช่นนี้เป็นวงจร โดยไม่อาจระบุต้นกำเนิดเดิมสุดหรือมูลการณ์ได้ การดำเนินไปของการเปลี่ยนแปลงนี้จึงมีรูปแบบที่เป็นวงจร แต่เป็นวงจรที่เป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ต่อกันยืดยาวไป เมื่อพิจารณาในระยะยาว อาจกล่าวได้ว่ามีทิศทางเป็นแบบทิศทางเดียวก็ได้ มีลักษณะรูปแบบในทำนองเดียวกับห่วงโซ่ ซึ่งสัมพันธ์คล้องเกี่ยวกันไว้เป็นสายยืดยาวไป ขึ้นอยู่กับว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทิศทางเดียวนี้เป็นทิศทางที่มีผลลัพธ์นำไปสู่การเกิด หรือการดับ หรือเป็นทิศทางที่เจริญขึ้นหรือเสื่อมลง แต่หากพิจารณาในวงรอบที่ยาวนานกว่านั้นอีก ก็พบว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นก็ย้อนกลับมามีลักษณะรูปแบบเป็นวงจรอีกเช่นกัน ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตร^{๕๕} ที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่กำเนิดโลกเรื่อยมา หรือในจักกวัตติสูตร^{๕๖} ที่กล่าวถึง ความเสื่อมหรือความเจริญของอายุและวรรณะ เป็นต้น

ข) รูปแบบการเปลี่ยนแปลงพิจารณาจากความเร็วช้าและลักษณะของผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง

หากพิจารณารูปแบบของการเปลี่ยนแปลงสังคมจากความเร็วช้าและลักษณะของผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดในทางตะวันตก ที่พิจารณาได้เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ แบบปฏิรูป และแบบปฏิวัติ พบว่า โดยแนวคิดและปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นจากแนวคิดมุมมองในพระพุทธศาสนา รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมมีลักษณะแบบปฏิรูป อย่างเป็นลำดับและค่อยเป็นค่อยไป ดังเช่น การบัญญัติพระวินัย การปรับเปลี่ยนหรือการให้นิยามความหมายตลอดจนแนวปฏิบัติใหม่ในคำเรียกและคำสอนบางเรื่อง เช่น คำว่าพรหม คำว่าพราหมณ์ การบูชาอัยม การบูชาทิศทั้ง ๖ และเรื่องวรรณะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจก อาจพบได้ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในรูปแบบวิวัฒนาการ หรือแบบปฏิวัติก็ได้ กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงของปัจเจกในแง่ของคุณภาพของความเป็นมนุษย์ หรือการพัฒนาตนเพื่อการบรรลุธรรม มีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบวิวัฒนาการ เช่น การเปลี่ยนจากความเป็นอันธพาล^{๕๗}

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๕๗} อันธพาลุชน หมายถึง คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต ดูเชิงอรรถ ที.สี. (ไทย) ๙/๗/๓.

หรือพาลปฤชณ^{๑๕๘} เป็นกัลยาณปฤชณ^{๑๕๙} หรือการเปลี่ยนจากอริยชนในระดับโสดาบัน เป็นสกทาคามี อนาคามี และอรหนต์ ส่วนการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิรูป คือ การเปลี่ยนจากความเป็นปฤชณ ไปเป็นอริยชน ซึ่งความเร็วช้าของการเปลี่ยนแปลงทั้งสองรูปแบบนี้ไม่อาจกำหนดแน่นอนจนตายตัวได้ ขึ้นอยู่กับศักยภาพในการพัฒนาตนหรือการบรรลุนิพพานของแต่ละปัจเจก เช่น เป็นผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้า^{๑๖๐}หรือน้อย เป็นต้น ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกรรมและการให้ผลของกรรมที่บุคคลได้กระทำ

๔. ระดับของการเปลี่ยนแปลง

พุทธพจน์ ที่เป็นตัวบทแสดงหลักปฏิจสุมุขบาทนั้น แยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ที่แสดงเป็นหลักกลางๆ หรือหลักทั่วไป ประเภทหนึ่ง อีกประเภทหนึ่งแสดงเจาะจงโดยระบุชื่อหัวข้อปัจจัยต่างๆ ซึ่งสืบทอดต่อกันโดยลำดับเป็นกระบวนการ เรียกได้ว่าเป็นหลักแจ้งหัวข้อ หรือขยายความ เพราะแสดงรายละเอียดให้เห็น หรือเป็นหลักประยุกต์ เพราะนำเอากระบวนการธรรมชาติมาแสดงให้เห็นความหมายตามหลักทั่วไปนั้น^{๑๖๑}

หลักทั่วไปนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา ส่วนหลักแจ้งหัวข้อที่แสดงอย่างเจาะจง นั้นคือ คำที่มักเรียกว่า ปฏิจสุมุขบาท ดังที่ท่านพุทธทาสได้อธิบายว่า อิทัปปัจจยตา มีความหมายกว้างทั่วไป ใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีใดกรณีหนึ่งก็ได้ เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้ ส่วนปฏิจสุมุขบาท มุ่งหมายใช้เฉพาะ เรื่องเกิดทุกข์ และดับทุกข์โดยตรงในพุทธศาสนาเท่านั้น^{๑๖๒}

^{๑๕๘} พาลปฤชณ คือ ผู้ไม่คลายกำหนด ผู้ที่ยังไม่หมดสิ้นราคะ โทสะ โมหะ เป็นผู้ที่ยังมิได้ดำรงอยู่ในอริยวาสนธรรม หรือประพตติธรรม ยังมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ดูรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๖, เจริญธรรม อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๕/๒๐๔.

^{๑๕๙} กัลยาณปฤชณ หมายถึง คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว ได้ชื่อว่าการกำลังประพตติ พรหมจรรย์ เป็นปฤชณผู้มีคุณธรรมสูง ดูรายละเอียดในเจริญธรรม ที.ส. (ไทย) ๙/๗/๓, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๘/๑๖๗.

^{๑๖๐} อินทรีย์แก่กล้า หมายถึงมีอินทรีย์ ๕ บริบูรณ์ คือ (๑) สัทธา (ความเชื่อ) (๒) วิริยะ (ความเพียร) (๓) สติ (ความระลึกได้) (๔) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) (๕) ปัญญา (ความรู้ทั่ว) ดูเจริญธรรม ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๙/๓๙.

^{๑๖๑} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๑-๘๒.

^{๑๖๒} **พจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาส**, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗๒.

ดังนั้น จึงอาจจำแนกระดับของการเปลี่ยนแปลงได้เป็น ๒ ระดับใหญ่ คือ การเปลี่ยนแปลงในระดับที่เป็นระดับกว้างเป็นสากล กับระดับที่มีลักษณะเฉพาะ ดังนี้

ก) การเปลี่ยนแปลงในระดับกว้างเป็นสากล

เมื่อพิจารณาถึงสภาวะธรรมที่เป็นปัจจัย และสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัย เกิดขึ้นในลักษณะที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป” ซึ่งเป็นหลักทั่วไป ซึ่งเข้ากับชื่อที่เรียกว่า อิททัปปัจจยตา การพิจารณาจากหลักทั่วไปนี้ โดยมากมักใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกันในระดับกว้างเป็นสากล เพราะสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงได้ครอบคลุมในทุกระดับ ทุกสรรพสิ่งที่เป็นสังขารธรรม (ยกเว้นพระนิพพาน) การอธิบายในระดับนี้ อาจจะเรียกว่าเป็นระดับสังคม

ข) การเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะเฉพาะ

หลักปฏิจสุมุขปาทที่แสดงเจาะจงโดยระบุชื่อหัวข้อปัจจัยต่างๆ แบบแจ่งหัวข้อ หรือขยายความ โดยแสดงรายละเอียดให้เห็น เป็นต้นว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ”^{๑๖๓} นั้น ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกันในเรื่องของการเกิดขึ้นของทุกข์และการดับทุกข์ ที่เป็นสภาวะจิตของมนุษย์เป็นสำคัญ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นระดับปัจเจกก็ได้

๕. เครื่องชี้และตัวบ่งชี้มิติการเปลี่ยนแปลง

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการเปลี่ยนแปลง เพราะนอกจากแนวคิด คำสอนที่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาจะกล่าวถึง เรื่องหลักไตรลักษณ์และปฏิจสุมุขปาท ซึ่งล้วนอธิบายให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลง อันเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นธรรมดาตามกฎธรรมชาติ แล้ว เหตุการณ์หลังจากแรกตรัสรู้ที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจสุมุขปาท พระองค์ทรงดำริที่จะยังไม่ประกาศธรรม เหตุผลหนึ่งคือ เพราะธรรมนี้เป็นสิ่งพาทวนกระแสนี้ แม้ความหมายของคำว่า “พาทวนกระแสนี้” จะหมายถึง “พาเข้าถึงพระนิพพาน”^{๑๖๔} ก็ตาม แต่กระนั้นคำว่าทวนกระแสนี้ ก็

^{๑๖๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

^{๑๖๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

สื่อถึงการเปลี่ยนแปลงด้วย ซึ่งไม่ได้เจาะจงเฉพาะในส่วนองระดับปัจเจก แต่รวมถึงระดับสังคม

กล่าวคือ ในระดับปัจเจก ผู้ที่จะเข้าถึงพระนิพพานได้ ย่อมต้องมีการเปลี่ยนแปลงในหลายประการ ทั้งในเรื่องของวิถีคิด (ทิวฐิติ) เป้าหมาย วิธีการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตน หรือการแสดงพฤติกรรม การกระทำต่างๆ ทั้งทางกาย วาจา ใจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในสิ่งเหล่านั้นคือเครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยอาศัยศีลและหลักธรรมสำหรับดเว้นและสำหรับปฏิบัติเป็นเครื่องมือ

ส่วนตัวบ่งชี้มิติการเปลี่ยนแปลงนั้น ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาพิจารณาจากทิศทางของการเปลี่ยนแปลง คือ เป็นทิศทางที่เป็นไปในฝ่ายกุศลหรืออกุศล และที่สำคัญคือพิจารณาจากภูมิธรรมที่บุคคลได้บรรลุ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพในคุณลักษณะของความเป็นมนุษย์ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงจากความเป็นปุถุชน เป็นอริยชน ซึ่งมีคุณค่าของการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ และการละความหยาบละเอียดของกิเลสได้เป็นลำดับๆ เป็นเกณฑ์หรือเครื่องชี้ระดับของการเปลี่ยนแปลง เช่น ในระดับปุถุชน แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ พาลปุถุชนและกัลยาณปุถุชน ส่วนในระดับอริยชน แบ่งอย่างกว้างได้เป็น ๔ ระดับ ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์^{๑๖๕}

ส่วนในระดับสังคม เครื่องชี้และตัวบ่งชี้มิติการเปลี่ยนแปลง นอกจากจะพิจารณาในแง่ของปริมาณการเปลี่ยนแปลงองระดับปัจเจกในเชิงคุณภาพแล้ว การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างองระบบต่างๆ ในสังคม เช่น สถานภาพองบุคคล ระบบความสัมพันธ์ในบทบาทหน้าที่องสมาชิกองสังคม คตินิยมและธรรมเนียมปฏิบัติองสังคม (ทิวฐิติองสังคม) ระบบการศึกษา ระบบการปกครอง เป็นต้น เป็นเครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม สำหรับตัวบ่งชี้มิติการเปลี่ยนแปลงนั้น พิจารณาจากทิศทางองการเปลี่ยนแปลง หรือทิศทางองพัฒนาการองสังคม เช่น เจริญขึ้นหรือเสื่อมลงองสังคม หรือว่าเป็นไปในทิศทางใด รวมทั้งการไปสู่สังคมที่พึงประสงค์ ซึ่งมีแนวทางในการอยู่ร่วมกัน และปฏิสัมพันธ์องสมาชิกในสังคมเป็นเกณฑ์

^{๑๖๕} ดูรายละเอียดใน ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๔-๑๒๗.

๖. ปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง

จากมุมมองทางพระพุทธศาสนา สามารถพิจารณาปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงได้ ๓ แนวทางใหญ่ ได้แก่ (๑) พิจารณาในแง่ของกระบวนการที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท (๒) พิจารณาในแง่ของปัจจัยที่เป็นแรงกระทำซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และ (๓) แยกแยะปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง

ก) พิจารณาในแง่ของกระบวนการที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท

เพราะสรรพสิ่งตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ทั้งนี้ เมื่อสรรพสิ่งทั้งหลาย มีอยู่ในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ไม่มีอะไรที่มีอยู่โดยอิสระเพียงลำพัง ต้องอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลงแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน จึงบีบคั้นสิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยนั้นๆ ประองต์ขึ้นให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งเป็นไปตามภาวะที่สัมพันธ์เนื่องอยู่ด้วยกันของอนิจจตา ทุกขตา และ อนัตตตา

ข) พิจารณาในแง่ของแรงกระทำซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

หลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท มีความสัมพันธ์กับหลักกรรม ซึ่งเป็นแนวคิดหลักอีกแนวคิดหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่เป็นกฎธรรมชาติ ที่สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนอยู่ภายใต้ความเป็นไปของกฎธรรมชาตินี้ แนวคิดเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่า มีแรงกระทำบางประการที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้ ๒ แนวทาง คือ แนวทางที่หนึ่ง พิจารณาแรงกระทำในแง่ของประเภทของที่มาของแรงกระทำ แนวทางที่สอง พิจารณาแรงกระทำในแง่ของคุณค่าของแรงกระทำ

๑) แรงกระทำซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พิจารณาในแง่ของประเภทแรงกระทำ

ประเภทของแรงกระทำ แบ่งได้ ๒ ประเภท คือ แรงผลักดันตามธรรมชาติที่เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ และแรงผลักดันที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของมนุษย์ ซึ่งทั้ง ๒ ประเภทนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปคนละประเภทด้วย ดังนี้

(ก) แรงผลักดันตามธรรมชาติที่เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า การเปลี่ยนแปลงทางมวลสาร เป็นการเปลี่ยนแปลงในรูปร่าง ขนาดของมวลสารในสิ่งต่างๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางร่างกายของมนุษย์ ความทрудโทรมของ สิ่งก่อสร้าง^{๑๖๖} เป็นต้น

(ข) แรงผลักดันที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของมนุษย์ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า การเปลี่ยนแปลงทางเนื้อหา เป็นลักษณะซ้อนอยู่กับการเปลี่ยนแปลง ประเภทแรก ไม่ว่าจะนำไปในทางสร้างสรรค์ หรือเสื่อมถอยก็ตาม เช่น การเปลี่ยนสถานะ ความเชื่อ หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น^{๑๖๗}

หลักไตรลักษณ์และหลักปัจจุสมุปบาท บอกถึงความไม่เที่ยง ของสิ่งทั้งหลาย ความไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาพเดิม และความอิงอาศัยกันและกัน เมื่อมา อธิบายเกี่ยวเนื่องกับหลักกรรม ซึ่งแสดงทั้งการกระทำและผลของการกระทำ จึงอธิบายได้ว่า พฤติกรรมที่ประกอบด้วยเจตนา ซึ่งเรียกว่ากรรมนั้นเป็นส่วนที่มนุษย์เป็นเจ้าของและเป็น ผู้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ เพราะมนุษย์เป็นผู้กำหนดเจตนาหรือกรรมของตนขึ้นเอง แล้วเจตนาหรือ กรรมของตนเองก็มากำหนดชีวิตตลอดจนสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและสังคม^{๑๖๘}

๒) แรงกระทำซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พิจารณาในแง่ของ คุณค่าของแรงกระทำ

พลังที่มีอยู่ในธรรมชาติที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมีอยู่ ๒ ประการ คือ พลังฝ่ายบวก หรือฝ่ายกุศล และพลังฝ่ายลบ หรือฝ่ายอกุศล^{๑๖๙} พลังทั้งสองฝ่ายนี้ เป็นแรงกระทำซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ เมื่อสรรพพลังล้วนไม่เที่ยง ไม่สามารถคงอยู่ใน สภาพเดิมได้ ทั้งต้องอิงอาศัยกัน ไม่เว้นว่าเป็นพลังจากฝ่ายใด เมื่อพลังทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ซึ่งเป็นพลังที่มี คุณภาพตรงกันข้ามเกิดการปะทะ ขัดแย้งกัน แรงปะทะนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้าน

^{๑๖๖} พระมหาอุทัย ญาณธโร, พุทธวิธีแห่งสังคม : ปรัชญาสังคมและการเมืองของ

พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๑๖๘} พระมหาถนอม อานนุโท (ชิตรัมย์), “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของ พุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา), แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=113> [๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔], หน้า ๒๙.

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

คุณภาพ กล่าวคือ เจริญขึ้นหรือเสื่อมลง ดีหรือชั่ว พัฒนาหรือล่าหลัง ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ว่า พลังฝ่ายใดมีมากกว่า^{๑๗๐}

ค) พิจารณาในแง่ของการแจกแจงปัจจัยที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง

ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา การพิจารณาโดยการแจกแจงปัจจัยที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง พิจารณาได้จากปัจจัยเหล่านี้ คือ

๑) กฎธรรมชาติ

ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแก่สรรพสิ่ง เป็นไปตามธรรมดา อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ หรือ นิยาม แปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นๆ แน่นนอน กฎธรรมชาติหรือนิยาม แบ่งออกเป็น ๕ ประการ ได้แก่ อุดุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม^{๑๗๑}

(ก) อุดุนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นเรื่องของวัตถุภายนอก เช่น ดิน ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล

(ข) พีชนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกว่าพันธุกรรม ซึ่งรวมสิ่งมีชีวิตทั้งหมด เช่น พืช สัตว์ บุคคล

(ค) จิตตนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต

(ง) กรรมนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการกระทำของมนุษย์ ทั้งในแง่การกระทำและการให้ผล

(จ) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันของสิ่งทั้งหลาย เช่น สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปเนื่องเพราะเหตุปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงไป

^{๑๗๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน.

^{๑๗๑} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๘-๘๙, ๑๕๒-๑๕๓.

กฎธรรมชาติดัง ๕ ประการนี้ ในทัศนะทางพระพุทธศาสนา ยอมรับว่า สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีส่วนสำคัญในการกำหนดความเป็นอยู่และความเป็นไปของสังคมมนุษย์ กฎธรรมชาติดัง ๕ ประการนี้ ครอบคลุมทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ทั้งปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน จึงถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่เฉพาะในสังคมมนุษย์ เท่านั้น แต่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งทั้งหมดด้วย

๒) ปัจจัยหรือสาเหตุจากมนุษย์

มนุษย์เป็นปัจจัยหรือสาเหตุหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง สาเหตุปัจจัยข้อนี้ตรงกับหลักกรรมนิยาม และตรงกับแรงกระทำซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประเภทที่เป็นแรงกระทำหรือแรงผลักดันที่เกิดจากเจตจำนงของมนุษย์ หรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งเป็นกระบวนการก่อการกระทำและให้ผลของการกระทำ ซึ่งมนุษย์เป็นผู้กระทำหรือกำหนดขึ้นเอง

เจตนาหรือการกระทำที่มนุษย์กำหนดขึ้นเองนี้ ก็จะมากำหนดชีวิตของมนุษย์ตลอดถึงสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและสังคม ส่งผลกระทบต่อกันไปในระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด การกระทำของมนุษย์จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านบวก หรือด้านลบ ทางสร้างสรรค์ หรือเสื่อมถอยก็ตาม กล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากเจตจำนงหรือการกระทำของมนุษย์ ซึ่งขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์ทั้ง ๓ ทาง คือ ทางใจหรือมโนกรรม ทางกายหรือกายกรรม และทางวาจาหรือวจีกรรมว่าเป็นไปในทิศทางใด ทิศทางที่ดีเป็นกุศล หรือทิศทางที่ไม่ดีเป็นอกุศล^{๑๒๒}

๓) ปัจจัยหรือสาเหตุด้านเศรษฐกิจ

ด้านเศรษฐกิจ หรือปัญหาปากท้อง ค่าตอบแทนจากการทำงานหรือการประกอบอาชีพ การครอบครองและการกระจายทรัพย์สิน เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น ในพระพุทธศาสนาได้แสดงความสำคัญของปัจจัยหรือ

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดใน พระมหาดนอม อานนุโท (ชิตรัมย์), “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสม์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**, แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=113> [๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔], หน้า ๒๙, ๓๙-๔๐.

สาเหตุด้านเศรษฐกิจนี้ในพระสูตรที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น จักกวัตติสูตร^{๑๗๓} อัคคัณฺณสูตร^{๑๗๔} ญฺญทนต์สูตร^{๑๗๕} เป็นต้น

๔) ปัจจัยหรือสาเหตุด้านการเมืองการปกครอง

ปัจจัยหรือสาเหตุด้านการเมืองการปกครอง เป็นอีกหนึ่งสาเหตุปัจจัยที่มีส่วนสำคัญ ในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงชีวิตของคนในสังคม ทั้งในทางที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา ลักษณะปรากฏของปัจจัยด้านนี้ได้แก่ แนวทางการบริหาร การปกครอง และพฤติกรรมของผู้นำผู้ปกครอง วิถีชีวิตของคนในสังคม ตลอดจนวิถีคิด และการแสดงออกทางการกระทำทั้งทางกายและวาจา ย่อมแตกต่างกัน หรือเปลี่ยนแปลงไปตามแนวนโยบายทางการเมือง และรูปแบบการปกครองหรือการใช้อำนาจอรัฐของผู้ปกครอง รวมถึงพฤติกรรมของผู้นำผู้ปกครองด้วย ซึ่งในประการหลังนี้ ความประพฤติ หรือศีลธรรมจรรยา ตลอดจนวิสัยทัศน์ของผู้นำผู้ปกครอง ย่อมเป็นสิ่งสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อคนผู้อยู่ใต้ปกครองด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับการปกครองและผู้นำปรากฏเป็นหลักธรรมคำสอนในการปกครองและสำหรับผู้นำอยู่จำนวนไม่น้อย เช่น ในราชอปริหานิยธรรม^{๑๗๖} ราชสังคหวัตถุ^{๑๗๗} จักกวัตติสูตร^{๑๗๘} ทศพิธราชธรรม^{๑๗๙} เป็นต้น

จากมุมมองทางพระพุทธศาสนา มนุษย์และสังคมมนุษย์ต่างก็ตกอยู่ภายใต้วิญญูะแห่งการเปลี่ยนแปลง ตามสภาพแห่งไตรลักษณ์และกฎของปฏิจจสมุปบาท การเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็เป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ อันเป็น (กฎ) ธรรมดาของสิ่งทั้งปวง

^{๑๗๓} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑-๑๐๖/๖๐-๗๘.

^{๑๗๔} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙-๑๓๗/๘๘-๑๐๑.

^{๑๗๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๔-๓๔๗/๑๓๐-๑๔๔.

^{๑๗๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐.

^{๑๗๗} ดูรายละเอียดใน อง.อภฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔-๑๙๕.

^{๑๗๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑-๑๐๖/๖๐-๗๘.

^{๑๗๙} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๕-๑๗๖/๑๑๒, เชียงอรวิไน ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๑๒/

บทที่ ๓

อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

การเปลี่ยนแปลงสังคม ย่อมมีความสัมพันธ์กับการสื่อสาร ทั้งในฐานะที่การสื่อสาร เป็นสิ่งที่มนุษย์กระทำอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งการทำหน้าที่ของการสื่อสารนั้นมีผลกระทบหรือมีบทบาทอิทธิพลที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และทั้งเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มีบทบาทหน้าที่หรือเป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตรง ในบทนี้เป็นการศึกษาอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ในลักษณะของการอธิบายเกี่ยวกับแนวคิดที่ว่าทำไมการสื่อสารจึงมีอิทธิพลและสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและมีอย่างไร โดยศึกษาทั้งจากแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารและแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จากมุมมองทางตะวันตกและมุมมองทางพระพุทธศาสนา

๓.๑ อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิด มุมมองทางตะวันตก

จากคำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัยสำหรับการวิจัยเรื่องนี้ คำว่า อิทธิพลของการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม หมายถึง การสื่อสารที่ส่งผลกระทบต่อจนถึงสังคม ก่อให้เกิดสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งตามแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตามมุมมองทางตะวันตกพิจารณาว่า การสื่อสารที่มีผลมากในการส่งผลกระทบต่อจนถึงสังคมนั้น ก็คือ การสื่อสารมวลชน ดังที่พบได้ว่า แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารนั้น เป็นแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารมวลชนเป็นจำนวนมาก ส่วนคำว่า ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม หมายถึง การสื่อสารที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง เกี่ยวเนื่อง หรือสนับสนุน หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งตามแนวคิดมุมมองทางตะวันตกพิจารณาการสื่อสารนั้นได้ว่า คือ การสื่อสารมวลชนเช่นกัน

จากความหมายของทั้งคำว่าอิทธิพลและความสัมพันธ์ ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม เมื่อพิจารณาจากแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตามแนวคิดทางตะวันตก ในหัวข้อแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งได้พิจารณาจากบทบาทหน้าที่และการใช้แนวคิดทฤษฎีการสื่อสาร^๑ พบว่า หลายแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารทั้งมี

^๑ ดูรายละเอียดในเล่มนี้ บทที่ ๒ หน้า ๔๐-๔๘.

อิทธิพลและมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม กล่าวคือ ตามแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสาร บางทฤษฎีถูกกำหนดให้มีบทบาทหน้าที่โดยตรงหรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม บางทฤษฎีไม่ได้ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่โดยตรง แต่ได้แสดงความเกี่ยวข้องในแง่ของการมีบทบาทอิทธิพลซึ่งก่อให้เกิดหรือมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งจะได้อธิบายร่วมกันกับการอธิบายจากแนวคิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในบางประเด็นที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๓.๑.๑ แนวคิดการสื่อสารที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม

แนวคิดทฤษฎีที่ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม แสดงให้เห็นว่าการสื่อสารมีอิทธิพล หรือส่งผลกระทบต่อจนถึงสังคม ก่อให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีทั้งแนวคิดทฤษฎีที่มีอิทธิพลโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงคือ ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา ส่วนที่ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่โดยอ้อม คือ ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม

ทั้งทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาและทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม นั้นต่างก็ถูกใช้หรือได้รับการอธิบายว่าเป็นกลไกสำคัญกลไกหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงสังคมทางด้านเศรษฐกิจ และทางด้านการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี

ก. ทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยตรง : ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา

ในด้านการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการพัฒนานั้น จากศักยภาพของสื่อสารมวลชนที่มีความสามารถในการกระจายข่าวสารข้อมูลไปสู่คนจำนวนมากได้ ในพื้นที่กว้างขวาง จึงทำให้การสื่อสารมวลชนมีพลังที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาสังคม^๒ ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา (Development Media Theory) จึงเป็นทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกกำหนดบทบาทให้ทำหน้าที่ หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตรง โดยถูกพิจารณาว่าสื่อเป็น “เครื่องยนต์แห่งการเปลี่ยนแปลง” (Engine of change)^๓ และถูกนำมาใช้ใน

^๒ ดูรายละเอียดใน ประมะ สตะเวทิน, การสื่อสารมวลชน : กระบวนการและทฤษฎี, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^๓ กาญจนา แก้วเทพ, สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗.

การเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาด้านต่างๆ ทั้งการเกษตร การอุตสาหกรรม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย และการศึกษา ซึ่งล้วนเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาประเทศ

การสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา จึงเป็นการสื่อสารที่ถูกใช้อย่างมีเป้าหมาย และมีกระบวนการที่เป็นขั้นเป็นตอนที่เป็นระบบ การสื่อสารแบบสองจังหวะ คือ การสื่อสารที่เข้าหาผู้นำชุมชนก่อน เป็นรูปแบบการสื่อสารที่ถูกใช้ร่วมกับการแพร่กระจายตามแนวคิดการแพร่กระจายนวัตกรรมในการแบ่งกลุ่มผู้รับสาร เพื่อให้สารจากรัฐบาลไปถึงประชาชนอย่างกว้างขวางและรวดเร็วที่สุด เพื่อให้เกิดผลในด้านการพัฒนาประเทศซึ่งส่งผลให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในด้านต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น

จากบทบาทและการทำหน้าที่ของสื่อตามแนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา นี้ เป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในลักษณะต่างๆ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านโครงสร้างทางสังคม การเปลี่ยนแปลงสังคมทางด้านขนาด และการเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคม

๑. การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านโครงสร้างทางสังคม และด้านขนาด

แนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา เป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางสังคม คือ จากระบบการผลิตในภาคเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ มาเป็นการผลิตเพื่อธุรกิจซึ่งอยู่ในระบบเศรษฐกิจ และจากระบบเศรษฐกิจในภาคเกษตรกรรม มาเป็นภาคอุตสาหกรรม ธุรกิจหรือบริการ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสังคมในด้านอื่นๆ ด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัว คือ การเปลี่ยนจากระบบครอบครัวขยาย เป็นระบบครอบครัวเดี่ยว เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงาน เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะความเป็นชุมชน จากชุมชนชนบทเป็นชุมชนเมือง ชุมชนเกษตรเป็นชุมชนอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงาน และลักษณะความเป็นชุมชนนี้ เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงสังคมทางด้านขนาด ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณ เป็นต้นว่า การขยายตัวของเมือง การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของจำนวนประชากร ดังเช่น ในชนบทมีจำนวนคนวัยทำงานลดลง เนื่องจากได้อพยพเข้าไปทำมาหากินในเมือง ทำให้ในเมืองมีจำนวนประชากรที่เข้าไปอยู่อาศัยหรือทำมาหากินเพิ่มมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านโครงสร้างทางสังคมและด้านขนาดนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม

๒. การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคม

นอกจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านโครงสร้างทางสังคมและด้านขนาดแล้ว การทำบทบาทหน้าที่ตามแนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา ยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคมด้วย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม ทั้งนี้เนื่องจากค่านิยมทางวัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการแสดงพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม เพราะเกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต แบบแผนจารีต วิถีคิดและการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงในเรื่องแบบแผนการบริโภค การเปลี่ยนแปลงในวิถีการติดต่อสื่อสาร การเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง การเปลี่ยนแปลงค่านิยมในเรื่องความทุกข์ความสุขของคน การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายสูงสุดในชีวิต เป็นต้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคมนี้ มีความเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับวิถีคิด ค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปจากการทำหน้าที่ของสื่อตามแนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา ซึ่งกระทำผ่านการสื่อสารทุกรูปแบบ ดังตัวอย่างคำขวัญหนึ่งที่รัฐบาลใช้สื่อสารไปยังประชาชนในยุคสมัยของการเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ที่ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” เป็นต้น จากคำขวัญนี้สะท้อนถึงไปถึงวิถีคิด ค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปในเรื่องความทุกข์ความสุขของคนในสังคม รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายสูงสุดในชีวิตเลยทีเดียว การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก แต่เป็นระดับปัจเจกที่มีลักษณะร่วมกันเป็นสังคมโดยรวม (collective) ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย

เมื่อพิจารณารูปแบบของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดจากการทำหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา พบว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว โดยมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิรูป ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่จำแนกออกเป็นส่วนๆ หรือเป็นเรื่องๆ ไป เช่น การเกษตร การอุตสาหกรรม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย และการศึกษา ซึ่งมีขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้นตอน ซึ่งสัมพันธ์ไปตามแผนพัฒนาฯ โดยระดับของการเปลี่ยนแปลงนั้นมีทั้ง ๒ ระดับ คือ การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม ได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางสังคมและทางด้านขนาด ส่วนการเปลี่ยนแปลงอีกระดับหนึ่ง คือ การเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจกหรือระดับกลุ่มคนย่อยๆ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมสังคม

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดจากการทำหน้าที่ของการสื่อสารตาม ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา^๑ ได้ส่งผลย้อนกลับมาที่การสื่อสารเองด้วย กล่าวคือ การสื่อสาร ที่เป็นการสื่อสารหลักของสังคม คือ การสื่อสารมวลชนไม่ได้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และ ทำหน้าที่เกี่ยวกับ “จิตสำนึกของสังคม” ได้ลดลง แต่ในขณะเดียวกันก็เน้นการพึ่งพิงผู้อื่นมากขึ้น โดยเฉพาะการพึ่งพิงรัฐ ทั้งนี้เพราะสื่อเองก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและการครอบงำจากแนวคิดที่ เกี่ยวข้องและอยู่เบื้องหลังแนวคิดการพัฒนา เช่น แนวคิดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ ทุนนิยมเสรี ความทันสมัย ที่ปรากฏเป็นเชิงพฤติกรรมได้ เช่น ระบบตลาด โครงสร้างย่อยของรัฐ ผลประโยชน์ ของชนชั้นหรือกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ เป็นต้น ซึ่งการทำหน้าที่ของสื่อในด้านความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์และจิตสำนึกของสังคมที่พร่องไปนี้ ก็ส่งผลย้อนกลับไปที่สมาชิกของสังคมในด้าน พฤติกรรมของสังคมอีก เกิดการเปลี่ยนแปลงที่กระทบซึ่งกันและกันไปในลักษณะของการสั่งสม หรือเป็นไปในทิศทางเดิมที่เพิ่มมากขึ้นนั่นเอง ทำให้วิถีคิด ความเชื่อ ค่านิยมและบุคลิกภาพของ คนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมาอีก

ข. ทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยอ้อม : ทฤษฎีการแพร่กระจาย

ในการอธิบายสาเหตุในเชิงกลไกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แนวคิดเกี่ยวกับการแพร่กระจายนวัตกรรมถูกพิจารณาว่าเป็นกลไกหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมีความ เกี่ยวข้องกับการสื่อสารอย่างใกล้ชิดในแง่ที่ว่า การสื่อสารคือกลไกหรือเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดการแพร่กระจาย ดังนั้นการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม จึงเป็นการสื่อสารที่มีบทบาทและทำหน้าที่แพร่กระจายนวัตกรรม

การเปลี่ยนแปลงสังคมส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายนวัตกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นวัฒนธรรมจากภายนอก หรือที่ถูกประดิษฐ์คิดค้น ขึ้นภายในสังคม โดยนวัตกรรมที่ถ่ายทอดกันนั้นอาจเป็นความคิด หรือวัตถุที่ปรากฏในรูปของการ กระทำ^๒ การพิจารณาเงื่อนไขการยอมรับ และการตัดสินใจรับนวัตกรรม รวมทั้งการจัดกลุ่มบุคคล ในสังคมในการรับนวัตกรรม ได้ถูกนำมาพิจารณาในแง่ของผู้รับสารแต่ละกลุ่มที่จะทำการสื่อสาร และใช้ประกอบกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือพัฒนาประเทศ

^๑ ดูรายละเอียดใน “ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม”, แหล่งที่มา :

<<http://social.cru.in.th/link/Comdev/.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

การเปลี่ยนแปลงสังคมอาจเป็นผลจากนโยบายทางสังคมขนาดใหญ่ ซึ่งมีทิศทางของเป้าหมายอย่างชัดเจนแน่นอน เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นแผนพัฒนาประเทศ หรือนโยบายของรัฐบาล สิ่งเหล่านี้ถือเป็นนวัตกรรมภายในสังคมที่ส่งผลให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ ในการแพร่กระจายแนวทางหรือนโยบาย ทั้งในส่วนที่เป็นวิถีคิดและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับแผนงานหรือนโยบายนั้น จึงต้องอาศัยการสื่อสาร ในฐานะที่การสื่อสารเป็นกลไกสำคัญในการแพร่กระจายข้อมูลข่าวสาร วิถีคิด ความเชื่อ ค่านิยมที่เป็นนวัตกรรม ซึ่งจะทำให้การแพร่กระจายนวัตกรรมเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็วและกว้างขวางยิ่งขึ้น ดังนั้นในกรณีเช่นนี้การสื่อสารเพื่อการแพร่กระจายนวัตกรรมจึงถูกใช้ควบคู่ไปกับแนวคิดทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา

อย่างไรก็ตามการทำบทบาทหน้าที่แพร่กระจายของการสื่อสาร ก็ได้จำเพาะเจาะจงว่าต้องใช้ควบคู่ไปกับทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาเท่านั้น แต่สิ่งใดก็ตามที่เป็นนวัตกรรมทั้งที่มาจากภายนอกระบบสังคมหรือภายในระบบสังคมเองก็ถูกแพร่กระจายโดยมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการแพร่กระจายหรือถ่ายทอดทั้งสิ้น โดยความเร็วหรือช้าในการยอมรับนวัตกรรม ซึ่งหมายถึง ความเร็วหรือช้าที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของนวัตกรรม และประเภทของกลุ่มบุคคลหรือประเภทของกลุ่มผู้รับสาร ตามแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม กล่าวคือ ถ้าเป็นกลุ่มที่เรียกว่า กลุ่มผู้ประดิษฐ์คิดค้น (Innovators) กลุ่มผู้รับเร็ว (Early adopters) หรือกลุ่มผู้รับเร็วส่วนมาก (Early majority) เหล่านี้ ก็จะยอมรับนวัตกรรมได้เร็ว ส่วนกลุ่มที่เรียกว่า กลุ่มผู้รับช้าส่วนมาก (Late majority) และกลุ่มล่าช้า (Laggards) ๒ กลุ่มนี้ก็จะยอมรับนวัตกรรมช้า ในสังคมมีสัดส่วนของกลุ่มคนประเภทใดมากกว่ากัน อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปในสังคมมีกลุ่มผู้รับเร็ว กลุ่มผู้รับเร็วส่วนมาก และกลุ่มผู้รับช้าส่วนมาก รวมกันเป็นสัดส่วนที่มากกว่ากลุ่มผู้ประดิษฐ์คิดค้น และกลุ่มล่าช้า รวมกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมจึงน่าจะมีได้เป็นไปโดยรวดเร็วแบบฉับพลันทันที แต่มีรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป และเป็นรูปแบบการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว และโดยมากมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นสำคัญเป็นลำดับแรก คือกระทบต่อด้านความคิดหรือวิถีคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ก่อนที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมในด้านอื่น ทั้งนี้เนื่องจากขึ้นอยู่กับวิถีคิดของผู้รับสาร ซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือไม่ ยอมรับหรือไม่ยอมรับอย่างไร เร็วช้าเพียงใด และการสื่อสารเพื่อการแพร่กระจายนวัตกรรมนี้ถูกนำไปใช้ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีใด เพื่อเหตุผลหรือเป้าหมายใด ด้วยวิธีการอย่างไร

๓.๑.๒ แนวคิดการสื่อสารที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม

แนวคิดทฤษฎีบางทฤษฎีที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้มีได้ถูกกำหนดบทบาท หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่ก็ได้แสดงความเกี่ยวข้องในแง่ของการมีบทบาทอิทธิพลซึ่งก่อให้เกิดหรือมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในเชิงโครงสร้างของสังคม และในเชิงพฤติกรรมของสังคม แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่แสดงบทบาทอิทธิพลหรือมีผลกระทบในเชิงโครงสร้างและในเชิงพฤติกรรมของสังคม คือ แนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด ส่วนที่มีผลกระทบในเชิงพฤติกรรม ได้แก่ แนวคิดในกลุ่มทฤษฎีหน้าที่นิยม แนวคิดในกลุ่มทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และแนวคิดในกลุ่มทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง

ก. ทฤษฎีการสื่อสารที่มีอิทธิพลหรือมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในเชิงโครงสร้างและเชิงพฤติกรรมของสังคม : ทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด

ในแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี เป็นสิ่งกำหนดที่สำคัญหรือเป็นสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ เมื่อมีสิ่งใหม่ที่ทันสมัยเกิดขึ้นในสังคม ไม่ว่าจะเกิดจากการคิดค้นได้เอง หรือรับจากสังคมอื่นมาใช้ สังคมย่อมได้รับผลกระทบและมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจเป็นระดับกลุ่มหรือระดับโครงสร้างสังคมก็ได้ เพราะเทคโนโลยีทำให้มนุษย์ต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการกระทำต่อกิจกรรมที่นำเอาเทคโนโลยีมาใช้ หรือได้รับผลกระทบจากการใช้เทคโนโลยีนั้น

แนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด (Communication Technology Determinism) เป็นแนวคิดทฤษฎีที่ถูกพิจารณาว่า การเปลี่ยนแปลงในตัวเทคโนโลยีการสื่อสารทุกครั้ง จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นพื้นฐานของทุกสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับสังคมและระดับปัจเจก รวมถึงในด้านการสื่อสารเองด้วย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งด้านโครงสร้างทางสังคม ด้านขนาด และด้านพฤติกรรมของสังคม

๑. การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม : การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางสังคมและด้านขนาด

ตามแนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนดแสดงให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมนั้น คือ เทคโนโลยีการสื่อสารกระทบในเรื่องของโครงสร้างอำนาจการปกครอง ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างทางสังคม กล่าวคือ ความสัมพันธ์

ระหว่างแบบวิถีของการสื่อสารกับโครงสร้างอำนาจในสังคมนั้น การสื่อสารถูกใช้เพื่อประโยชน์ในทางการทหาร ความมั่นคง ทางการเมืองการปกครอง การรักษาและขยายกำลังอำนาจรวมทั้งฐานเสียงหรือคะแนนนิยม ตลอดจนทั้งถูกใช้เพื่อทำลายความน่าเชื่อถือของฝ่ายตรงข้าม หรือใช้ทำลายฝ่ายตรงข้ามด้วย รวมทั้งถูกใช้ในการระดมมวลชน การสร้างกระแสทางการเมืองต่างๆ และการปลุกฝังหรือสนับสนุนอุดมการณ์ค่านิยมทางการเมือง ซึ่งเทคโนโลยีการสื่อสารที่เปลี่ยนแปลงไปมีความทันสมัยและมีประสิทธิภาพสูงนั้น ยิ่งส่งเสริมให้ภารกิจทางการเมืองต่างๆ เหล่านั้นเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว และมีประสิทธิผลดียิ่ง ดังตัวอย่างเหตุการณ์ความไม่สงบทางการเมืองในสังคมไทย ระหว่างคนต่างสี ที่แต่ละฝ่ายต่างก็นำเทคโนโลยีการสื่อสาร เป็นต้นว่า การสื่อสารแบบกลุ่มมวลชนผ่านเคเบิลทีวี ผ่านดาวเทียม ระบบเครือข่ายสังคมออนไลน์ หรือที่เรียกว่า โซเชียลมีเดีย (Social Media) มาใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของฝ่ายตนอย่างเข้มข้น และผลกระทบที่เกิดขึ้น ก็คือ ความแตกแยกทางความคิดของคนในสังคม ซึ่งนำไปสู่ผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวและการบริหารปกครองบ้านเมือง

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการสื่อสาร จากระบบกลไก (mechanics) และระบบอนาล็อก (analog) แบบมีสาย (wire) ที่เคยเป็นระบบเดี่ยว (stand alone) มาเป็นระบบดิจิทัล (digital) แบบไร้สาย (wireless) เชื่อมโยงเป็นโครงข่ายครอบคลุมได้ทั่วโลก (global network) ทำให้ระบบเศรษฐกิจกระจายและเชื่อมโยงกับประเทศต่างๆ ได้ทุกภูมิภาคทั่วโลก ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมในด้านโครงสร้างของสังคมด้วย ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจขึ้นในประเทศใดประเทศหนึ่ง ก็ส่งผลกระทบไปถึงประเทศอื่นๆ ทั่วโลกที่แม้จะมีได้เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจก็ตาม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ยังแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมด้านขนาดในมิติของจำนวนและพื้นที่ด้วย เช่น กลุ่มพลังมวลชน มีอาจกำหนดจำนวนที่แน่นอนหรือจำกัดขอบเขตในมิติของพื้นที่ที่แน่นอนได้ เนื่องจากเป็นการรวมกันในลักษณะของชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) หรือนักธุรกิจนักลงทุน รวมถึงมูลค่าการลงทุนหรือความเสียหาย อาจขยายขอบเขต หรือลดจำนวนลงได้อย่างรวดเร็ว โดยกำหนดค่าตัวเลขที่แน่นอนได้ยาก

๒. การเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก : การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคม

ผลกระทบหรือการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกตามแนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด ได้รับการอธิบายว่า เทคโนโลยีการสื่อสารกระทบต่อปัจเจกในเรื่องของ

การขยายผัสสะของมนุษย์ในแง่การเป็นอิสระจากกาลและเทศะ (time and space) เป็นต้นว่า สามารถติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารผ่านประสาทสัมผัสทั้งทางตา และหูได้ไปพร้อมๆ กัน ทั้งที่บุคคลหรือแหล่งข้อมูลข่าวสารนั้นอยู่ห่างไกลแม้คนละซีกโลก ภายในเวลาเพียงเสี้ยววินาที สิ่งที่เกิดขึ้นนี้ส่งผลกระทบต่อประสบการณ์ และวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคม เป็นต้นว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตและการใช้เวลาของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ต้องให้เวลากับการสื่อสารผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ เพิ่มมากขึ้นและเป็นประจำทุกวัน การทำงานอาจไม่จำเป็นต้องเดินทางไปทำงาน ไม่ว่าจะอยู่ ณ สถานที่แห่งใดก็สามารถทำงานได้ หรือสามารถทำงานหรือทำกิจกรรมหลายอย่างในช่วงเวลาเดียวกันได้ เป็นต้น

๓. การเปลี่ยนแปลงในด้านการสื่อสาร

การเปลี่ยนแปลงในเทคโนโลยีการสื่อสาร และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการสื่อสารนั้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการสื่อสารเองด้วย กล่าวคือ เมื่อเทคโนโลยีการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไป สังคมได้รับผลกระทบเกิดการเปลี่ยนแปลง ในด้านการสื่อสารก็ย่อมได้รับผลกระทบเกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งจากการเปลี่ยนแปลงไปของตัวเทคโนโลยีการสื่อสารเองโดยตรง และทั้งจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น โดยในด้านการสื่อสารมีการเปลี่ยนแปลงในองคาพยพต่างๆ ของการสื่อสาร เช่น องค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางและรูปแบบหรือวิธีการสื่อสาร ผู้รับสาร รวมถึงบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารด้วย

ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการสื่อสารจากระบบอนาล็อกมาเป็นระบบดิจิทัล ส่งผลให้การสื่อสารเป็นไปอย่างรวดเร็วมากขึ้น ข้อมูลข่าวสารมีมากมายและมีความสำคัญเพิ่มขึ้น ความต้องการข้อมูลข่าวสารของสังคมก็มีเพิ่มมากขึ้น ดังที่เรียกสังคมที่อยู่ในสภาวะเช่นนี้ว่า สังคมข้อมูลข่าวสาร (Information Society) ในสังคมข้อมูลข่าวสาร ผู้ที่สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้เร็วกว่า และมีมากกว่า เป็นผู้ที่สามารถจะใช้ประโยชน์จากข้อมูลข่าวสารนั้นได้มากกว่า รวมไปถึงมีอำนาจมากกว่าด้วย การทำงานของสื่อโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานของสื่อมวลชนก็มีการแข่งขันกันสูงมากขึ้นในการที่จะเสนอข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็วกว่า และได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นหรือมากกว่า ทั้งนี้เพื่อผลทางธุรกิจ เนื่องจากการดำเนินงานของสื่อมวลชนนั้นเป็นระบบธุรกิจ การดำเนินไปเช่นนี้ย่อมมีผลกระทบต่อกระบวนการและคุณภาพในการทำงาน รวมทั้งเนื้อหาสารที่สื่อมวลชนสื่อสารออกไปด้วย ภาวะที่สังคมประสบตามมาก็คือ

ภาวะสำคัญของข้อมูลข่าวสาร ในท่ามกลางข้อมูลข่าวสารที่มากมายนั้น ผู้รับสารเกิดความสับสนว่า ควรเสพบริโภคข้อมูลข่าวสารใด ข้อมูลข่าวสารใดเป็นประโยชน์ จำเป็น หรือไม่เป็นประโยชน์ ไม่จำเป็น เพราะผู้รับสารถูกกระตุ้นให้รับสารอยู่ตลอดเวลา และเมื่อความต้องการในการเสพบริโภค ข้อมูลข่าวสารมีเพิ่มมากขึ้น เทคโนโลยีได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพดีเพิ่มมากขึ้น สะดวกมากขึ้น และถูกเสนอให้ใช้เพิ่มมากขึ้นไปอีก (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งผู้รับสารถูกกระตุ้นให้ใช้ เทคโนโลยี หรือถูกบังคับโดยปริยายให้ใช้เทคโนโลยีใหม่ เนื่องจากเทคโนโลยีเดิมได้ถูกนำออกไปจากระบบแล้ว) เช่น การสื่อสารด้วยช่องทางใหม่ เป็นต้นว่า เครือข่ายสังคมออนไลน์ ด้วย ศักยภาพของเทคโนโลยีการสื่อสารช่องทางนี้ ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ก็ยิ่งแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็ว มากขึ้น โดยไร้ข้อจำกัดในเรื่องกาลเทศะ (time and space) ของครุผู้ผลิตสื่อที่เป็นสื่อใหญ่อย่าง สื่อสารมวลชนได้รับผลกระทบในบทบาทหน้าที่ และต้องปรับตัวทั้งในเรื่องรูปแบบ วิธีการนำเสนอ เนื้อหา และการดำเนินงาน ผู้ส่งสารไม่จำเป็นต้องเป็นมืออาชีพหรือทำงานอยู่ในองค์กร สื่อสารมวลชนอีกต่อไป เนื้อหาสารมีหลากหลายและถูกควบคุมได้ยาก วิธีการสื่อสารไม่ จำเป็นต้องมีรูปแบบที่เป็นมาตรฐาน ผู้รับสารไม่ใช่ผู้ตั้งรับในการเสพบริโภคข้อมูลข่าวสารฝ่าย เดียวอีกต่อไป แต่ได้ทำการสื่อสารกลับในฐานะผู้ส่งสารคนหนึ่งด้วยเช่นกัน

ผลกระทบที่เกิดขึ้นในด้านการสื่อสารนี้ จะส่งผลกระทบย้อนกลับไปถึงแบบ แผนการดำเนินชีวิตของคนในสังคมอีก ทั้งในส่วนของวิถีการดำเนินชีวิตส่วนตัวและในระบบการ ทำงาน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคม การเปลี่ยนแปลงนี้จะส่งผลกระทบซึ่ง กันและกันกลับไปกลับมาเช่นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการ สื่อสาร ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง และรวดเร็วยิ่งขึ้นทุกทีๆ

กล่าวโดยรวม การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นตามแนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการ สื่อสารเป็นตัวกำหนด เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะทั้งการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้าง สังคม ด้านขนาด และด้านพฤติกรรมของสังคม โดยมีทิศทางการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว หรือแบบวิวัฒนาการ เนื่องจากมีทิศทางไปสู่ความก้าวหน้าหรือซับซ้อนขึ้น ซึ่งตามแนวคิดเกี่ยวกับการ เปลี่ยนแปลงสังคม ทฤษฎีเทคโนโลยีได้เสนอว่า การประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมาจะเพิ่มความ สลับซับซ้อนของวัฒนธรรม และชีวิตของมนุษย์ก็สืบสนขึ้นตามเนื้อหาของวัฒนธรรมนั้น โดย ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้นใช้เวลาไม่นาน ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว มีการยกเลิกของ เก่า และทำให้ผู้ใช้เทคโนโลยีต้องปรับตัวในเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและการ ทำงานเสียใหม่ เช่น มีการจัดระเบียบอย่างใหม่เกี่ยวกับอุปกรณ์เครื่องมือ ระบบและวิธีการใช้

รวมถึงพฤติกรรมในการกระทำต่อกิจกรรมที่นำเอาเทคโนโลยีมาใช้ด้วยโดยสิ้นเชิง ดังเช่น การเปลี่ยนจากเทคโนโลยีการสื่อสารจากระบบอนาล็อก มาเป็นระบบดิจิทัล ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้เรียกว่า การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ

ข. ทฤษฎีการสื่อสารที่มีอิทธิพลหรือมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคมโดยตรง : ทฤษฎีหน้าที่นิยม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง

แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคมโดยตรง โดยมากมักเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชน ทั้งโดยการทำหน้าที่ที่เปิดเผยหรือไม่เปิดเผย โดยการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลในระยะยาว กล่าวคือ ต้องใช้ระยะเวลาจึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงนั้นให้ผลในระยะยาว เนื่องจากในระยะเวลาของการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชน ส่งผลกระทบต่อในแง่ของการเรียนรู้ วิธีในการมองโลก ค่านิยม คุณ徳การณ์ แนวคิด วัฒนธรรม รวมทั้งวิธีในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมในด้านพฤติกรรมของสังคม กลุ่มทฤษฎีที่อธิบายการทำหน้าที่เช่นนี้ของการสื่อสาร ได้แก่ แนวคิดในกลุ่มทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) กลุ่มทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) และทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง (Cultivation Theory) เนื่องจากกลุ่มทฤษฎีเหล่านี้แสดงถึงบทบาทและหน้าที่ของการสื่อสารโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารมวลชน ในการทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะ หรือ ชัดเภาทางสังคมให้แก่สมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นเรื่องของการเรียนรู้ วิธีในการมองโลก ค่านิยม คุณ徳การณ์ แนวคิด วัฒนธรรม รวมทั้งวิธีในการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมนั่นเอง

กล่าวคือ ทุกสังคมย่อมต้องการการการอบรมบ่มเพาะแบบใดแบบหนึ่งเสมอ เนื่องจากความจำเป็นทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม คือช่วยทำให้ทั้งปัจเจกและสังคมสามารถดำรงสืบต่อไปได้อย่างเป็นปกติสุขและยาวนาน การสื่อสารโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารมวลชนในกลุ่มทฤษฎีหน้าที่นิยมบางแนวคิดถูกกำหนดบทบาทหน้าที่ให้ทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะโดยตรง และการทำหน้าที่ของการสื่อสารในบางทฤษฎี เช่น ในกลุ่มทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมและการปลูกฝังความเป็นจริง ก็ได้ส่งผลกระทบต่อด้านพฤติกรรมของสังคมโดยตรง ยิ่งไปกว่านี้การทำหน้าที่ของการสื่อสารตามหน้าที่ที่กำหนดยังอาจเกิดผลกระทบบางประการที่อาจผิดเพี้ยนไปหรือไม่คาดหมาย หรือการทำหน้าที่ตามบทบาท (Function) นั้นอาจกลับกลายเป็นการทำหน้าที่ที่อันตรายหรือผิดเพี้ยนไปได้ (Dysfunction) เป็นต้นว่า ในการทำหน้าที่แสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นหน้าที่ที่ถูกกำหนดในทฤษฎีหน้าที่นิยม แหล่งข่าวสารที่จะเป็นผู้กำหนดการอบรมบ่มเพาะซึ่งมีอยู่

มากมาย เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เจ้าหน้าที่ของรัฐหน่วยงานต่างๆ ชัดแย้งหรือไม่ตรงกัน ก็จะเป็น การสร้างภาวะสับสนแก่สมาชิกในสังคม และทำให้การอบรมบ่มเพาะสมาชิกในสังคมผิดเพี้ยนไป ซึ่งส่งผลให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปได้

ในขณะที่คำอธิบายตามแนวคิดในกลุ่มทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมและการ ปลูกฝังความเป็นจริงนั้น อธิบายว่า เนื่องจากสื่อมวลชนเป็นสิ่งแวดล้อมหนึ่งของคนที่สำคัญ อย่างยิ่งในการให้แบบอย่างการเรียนรู้จำนวนนับไม่ถ้วน ทั้งในแง่ของการแสดงพฤติกรรมที่เป็น แบบแผนใหม่โดยตรง หรือเป็นแนวความคิดแรงจูงใจให้กระทำตามแบบอย่าง อีกทั้งการทำงานของ สื่อมวลชนนั้น จะเลือกแนวคิดบางแนวคิดเท่านั้นมานำเสนอ หรือเลือกเน้นการกระทำ บางอย่างมากกว่าบางอย่าง หรือกำหนดประเด็นทางสังคม (Agenda-setting) บางประเด็น ผลจากการทำงานหรือการทำหน้าที่เช่นนั้น ทำให้ผู้รับสารค่อยๆ เรียนรู้ว่าอะไรเป็นกฎกติกาทาง สังคม และในการดำเนินชีวิต หรือสังคมให้ความสนใจในเรื่องใด ต้องการให้ทำอะไร อย่างไร

การสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารมวลชนจึงเท่ากับมีอิทธิพลต่อการ กระทำหรือพฤติกรรมของบุคคล แต่ยิ่งไปกว่านั้น การสื่อสารมวลชนได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อวิธี คิดและวิถีการมองโลกของบุคคล ซึ่งการทำหน้าที่ด้วยการอบรมบ่มเพาะ และปลูกฝังทาง วัฒนธรรม (Enculturation) ของสื่อเช่นนี้ได้สร้างโลกทางสังคมที่แวดล้อมตัวคนและหล่อหลอมให้ บุคคลเป็นไปตามที่สื่อสร้างขึ้นมา ซึ่งขึ้นอยู่กับแนวคิด ค่านิยม อุดมการณ์ วัฒนธรรม ตลอดจนวิถี ในการมองโลก วิธีในการดำเนินชีวิตที่อยู่เบื้องหลังว่าเป็นไปอย่างไรในทิศทางใด โดยพลังที่สำคัญ อย่างยิ่งของสื่ออยู่ที่ความสามารถในการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ และความเข้าใจของปัจเจกบุคคล อันจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

ดังที่ปรากฏในการศึกษาการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม ของ พัทธพีร์ มะลิสุวรรณ^๕ ที่พบว่า การสื่อสารก่อให้เกิดผลในการเปลี่ยนแปลง ๓ ด้าน ได้แก่ การ เปลี่ยนแปลงทางด้านพุทธิพิสัย ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นในสมองที่เกี่ยวกับความรู้และความจำ การ เปลี่ยนแปลงทางด้านเจตพิสัย ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นในจิตใจที่เกี่ยวกับคุณธรรม ค่านิยม และนิสัย และการเปลี่ยนแปลงทางด้านทักษะพิสัย ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นในการแสดงออกของอากัปกริยาที่ เกี่ยวกับความชอบ ความผูกพันต่อกิจกรรมที่ปฏิบัติหรือการกระทำ

^๕ พัทธพีร์ มะลิสุวรรณ, “กระบวนการสื่อสารในการขัดเกลาทางสังคมของนักเรียนนายร้อย โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า”, **วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะนิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

การเปลี่ยนแปลงทั้ง ๓ ด้านนี้เกี่ยวเนื่องกับการรับรู้และความเข้าใจของบุคคลซึ่งเป็นเรื่องของการเรียนรู้ วิธีในการมองโลก ค่านิยม อุดมการณ์ แนวคิด วัฒนธรรม รวมทั้งวิถีในการดำเนินชีวิตนั่นเอง ซึ่งกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคม ที่แม้เป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก และแม้จะเห็นผลเพียงเล็กน้อย แต่ทิศทางของการเกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างสม่ำเสมอ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกนี้เป็นระดับปัจเจกที่มีลักษณะร่วมกันเป็นสังคมโดยรวม (collective) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็เป็นผลที่เป็นจริงและมีความหมาย เนื่องจากการสั่งสมในระยะยาวที่มีผลกระทบต่อจิตสำนึกโดยรวมของผู้คน ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย และมีความสำคัญอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตามในสมัยปัจจุบันการสื่อสารมวลชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างสูงกับการเมืองและธุรกิจหรือระบบเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับบริบททางสังคมในปัจจุบัน การใช้สื่อเพื่อประโยชน์ทางการเมือง และการโฆษณาสินค้าหรือการโฆษณาชวนเชื่อทางการเมืองและธุรกิจ (political and commercial propaganda) จึงได้กลายเป็นหน้าที่หลักอีกหน้าที่หนึ่งในการระดมให้สมาชิกของสังคม คิดและบริโภคในทิศทางที่ถูกนำเสนอผ่านสื่อสารมวลชน^๖ ซึ่งหน้าที่ในส่วนนี้เป็นไปโดยไม่เปิดเผย เป็นการอบรมบ่มเพาะอย่างไม่เปิดเผย โดยผ่านมาทางการทำหน้าที่ที่เปิดเผยของการสื่อสารมวลชน เป็นต้นว่า การทำหน้าที่ที่เปิดเผย คือ หน้าที่ให้ความบันเทิง แต่หน้าที่ที่อบรมบ่มเพาะ หรือการปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม อุดมการณ์วัฒนธรรม อย่างไม่เปิดเผย คือ การปลูกฝังแนวคิดบริโภคนิยมและวัตถุนิยม ดังเช่นที่แฝงมากับอุตสาหกรรมธุรกิจบันเทิงจากฮอลลีวูดของอเมริกา จากญี่ปุ่น หรือจากเกาหลี เป็นต้น

การทำหน้าที่อย่างไม่เปิดเผยเช่นนี้จึงถูกพิจารณาว่า เป็นการครอบงำทางวัฒนธรรมด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ลึกกลงไปอีกตามแนวคิดการครอบงำทางวัฒนธรรม จะพบว่า การครอบงำทางวัฒนธรรมนี้มีเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่งนั่นก็คือ เหตุผลทางธุรกิจ ซึ่งอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมข้ามชาติ อย่างไรก็ตามด้วยกลไกการทำงานและประสิทธิภาพของเทคโนโลยีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้นทุกที ไม่เพียงการทำหน้าที่ที่ไม่เปิดเผยซึ่งแฝงมากับการทำหน้าที่ที่เปิดเผยเท่านั้น แม้การทำหน้าที่ที่เปิดเผยประการอื่นๆ ของการสื่อสารก็มีส่วนส่งเสริมระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมข้ามชาตินี้ให้แพร่กระจายครอบคลุมทั่วโลก ด้วยความสำคัญและส่งผลกระทบต่อกันและกันอย่างซับซ้อนมากยิ่งขึ้นทุกที

^๖ อูบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, บรรณาธิการ, **สื่อสารมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖.

นอกจากนี้ ยังมีอีกแนวคิดทฤษฎีหนึ่งที่ การทำบทบาทหน้าที่ตามแนวคิดทฤษฎีนั้น สามารถส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นได้โดยอ้อม นั่นคือการทำบทบาทหน้าที่ตามแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อมวลชน แม้ในส่วนของแนวคิดการครอบงำทางวัฒนธรรมจะแสดงให้เห็นถึงผลกระทบจากการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อซึ่งไม่เป็นที่เปิดเผยนี้ได้อย่างชัดเจนว่า สื่อมีการทำบทบาทหน้าที่โดยอ้อมหรือไม่เปิดเผย แต่ในกระบวนการใช้แนวคิดทฤษฎีวิพากษ์นี้มา วิพากษ์การทำงานของสื่อเองโดยตรง ก็ส่งผลกระทบต่อการทำงานของสื่อโดยอ้อมด้วยเช่นกัน กล่าวคือ เป็นเสมือนการพิจารณาสภาพที่เป็นอยู่ และศึกษาสาเหตุไปถึงสาเหตุ ซึ่งอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่แตกต่างไปจากเดิม

เมื่อพิจารณารูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้น จากการทำหน้าที่ตามบทบาทหน้าที่พื้นฐานของการสื่อสารมวลชน รวมถึงบทบาทหน้าที่ในการอบรมบ่มเพาะสมาชิกของสังคม ทั้งที่เป็นไปโดยเปิดเผยและไม่เปิดเผย กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นโดยมากเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคม โดยมีทั้งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบและแบบทิศทางเดียว

การเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมเป็นส่วนมาก อย่างไรก็ตาม รอยต่อของช่วงเปลี่ยนผ่านในแต่ละช่วงของค่านิยม แนวคิด วัฒนธรรม วิธีในการมองโลกหรือวิถีคิด รวมทั้งพฤติกรรม ในการดำเนินชีวิตนั้นไม่ชัดเจน ทั้งมีปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อด้วยมากมาย จึงไม่อาจระบุคาบของวงรอบอย่างแน่ชัดได้ การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคม ทั้งการเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมบางลักษณะหรือบางประการ อาจมีช่วงระยะเวลาไม่เท่ากัน เป็นต้นว่า ความนิยมในวัฒนธรรมการแต่งกายมีการเปลี่ยนแปลงเร็วมาก หรืออยู่ในระยะเวลาช่วงสั้นๆ และอาจเวียนย้อนกลับไปนิยมรูปแบบการแต่งกายแบบที่เคยได้รับความนิยมมาก่อนก็ได้ ในขณะที่ค่านิยมเกี่ยวกับอาชีพมีการเปลี่ยนแปลงที่ช้ากว่า เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียวก็เช่นกันที่ไม่อาจกำหนดจุดเปลี่ยนผ่านที่ชัดเจนได้ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นดำรงอยู่และจะดำเนินต่อไปในทิศทางเดียวกันหรือเพิ่มขึ้นในทิศทางเดียวกัน ในระยะเวลาที่ยาวนานกว่า เป็นต้นว่า ค่านิยมแบบวัตถุนิยม หรือวิถีการดำเนินชีวิตแบบบริโภคนิยม

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านพฤติกรรมของสังคม ที่เป็นผลกระทบมาจากการแสดงบทบาทและการทำหน้าที่ของการสื่อสาร อาจถูกพิจารณาว่ามีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบผสมระหว่างการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบและการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทาง

เดียว กล่าวคือ ค่านิยม หรือพฤติกรรมของสังคมบางประการเป็นการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบวงรอบ ในขณะที่เดียวกันค่านิยม หรือพฤติกรรมของสังคมบางประการเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว หรือแม้จะมีการผสมผสานที่อาจพิจารณาว่าเป็นแบบวงรอบ แต่ก็จะมีใช้การเวียนกลับมาที่เดิม แต่เป็นการเวียนโดยมีทิศทางไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง เป็นต้นว่า ความนิยมที่ย้อนกลับไปนิยมในวัฒนธรรมดั้งเดิมบางประการ แต่ก็ไม่สามารถที่จะนำวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้นมาใช้ได้เหมือนเดิม ยกตัวอย่าง ค่านิยมย้อนยุค เช่น การที่คนในสังคมปัจจุบันนิยมไปจับจ่ายซื้อของ ณ ตลาด ๑๐๐ ปี (ตลาดโบราณ) ซึ่งก็ไม่อาจเป็นสภาพ บรรยากาศ หรือวิถีชีวิตแบบเมื่อ ๑๐๐ ปีก่อนได้ แต่ตลาด ๑๐๐ ปีนั้นต้องมีสิ่งที่สามารถตอบสนองของความต้องการ และวิถีชีวิตของคนในปัจจุบันได้ ทั้งนี้ ค่านิยมย้อนยุคเป็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมแบบวงรอบระยะสั้น ในขณะที่เดียวกันวิถีชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันเป็นการเปลี่ยนแปลง(จากวิถีชีวิตแบบเมื่อ ๑๐๐ ปีก่อน) แบบทิศทางเดียวที่มีช่วงระยะเวลาของการดำรงอยู่และจะดำเนินต่อไปที่ยาวนานกว่า เป็นต้น

๓.๑.๓ สาเหตุและผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสารตามแนวคิดมุมมองทางตะวันตก

จากการศึกษาอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่ออธิบายในเชิงแนวคิดทฤษฎีว่าทำไมการสื่อสารจึงมีอิทธิพลและสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและได้อย่างไร ตามแนวคิดมุมมองทางตะวันตกที่ได้ศึกษามาข้างต้นนั้น นำมาประมวลถึงสาเหตุและผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสาร ซึ่งเป็นการตอบคำถามทำไมและอย่างไร ดังนี้

ก. สาเหตุที่การสื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม

สาเหตุที่การสื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม กล่าวในแง่ของการสื่อสารได้ว่า เนื่องจากลักษณะโดยทั่วไปและบทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร ซึ่งตามแนวคิดตะวันตก การพิจารณาว่า การสื่อสารที่มีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น โดยทั่วไปจะหมายถึง การสื่อสารมวลชน ดังนั้น การประมวลถึงสาเหตุที่การสื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม จึงอยู่บนพื้นฐานของการสื่อสารมวลชนเป็นส่วนมาก โดยประมวลได้ ดังนี้

๑. ลักษณะโดยทั่วไปของการสื่อสาร

ลักษณะโดยทั่วไป หรือเรียกว่าเป็นลักษณะธรรมชาติของการสื่อสาร ซึ่งหมายถึง การสื่อสารมวลชนเป็นสำคัญนั้น ได้แก่

- ก) การสื่อสารเป็นพื้นฐานของชีวิต และการสื่อสารมวลชนก็เป็นพื้นฐานของสังคม
- ข) สามารถแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง
- ค) มีพลังและมีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ และความเข้าใจของปัจเจกบุคคล และสังคม
- ง) มีพลังในการชี้นำสังคม

๒. บทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร

การสื่อสารมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมโดยธรรมชาติ และจากลักษณะโดยทั่วไปของการสื่อสารมวลชน ทำให้มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารต่อสังคมด้วย ตามที่ปรากฏในแนวคิดทฤษฎีต่างๆ

- ก) เป็นสายใยของสังคม หรือตัวเชื่อมประสานหน่วยต่างๆ ของสังคมเข้าไว้ด้วยกัน
- ข) ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นเครื่องมือหรือกลไกสำคัญในการพัฒนาประเทศ
- ค) มีบทบาทหน้าที่ต่อสังคม ทั้งโดยเปิดเผยและไม่เปิดเผย ในส่วนที่เปิดเผย เช่น หน้าที่พื้นฐาน ๔ ประการใน ทฤษฎีหน้าที่นิยม หน้าที่ในการอบรมบ่มเพาะสมาชิกของสังคมในหลายทฤษฎี เช่น ทฤษฎีหน้าที่นิยมและตามมติของยูเนสโก ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ทฤษฎีการปลุกฝังความเป็นจริง หน้าที่กำหนดวาระสารหรือประเด็นทางสังคม หน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรม หน้าที่ในการวิพากษ์ตั้งคำถามกับสังคมถึงปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้น ในส่วนที่ไม่เปิดเผยหรือที่ผิดเพี้ยนไป (Dysfunction) เช่น การครอบงำทางวัฒนธรรม
- ง) เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ

จากลักษณะโดยทั่วไปและบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามที่ได้ศึกษาในงานวิจัยนี้ เมื่อนำมาอธิบายร่วมกับสาเหตุหรือปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวคิด

การเปลี่ยนแปลงสังคม สามารถอธิบายในมิติของแหล่งที่มาซึ่งอ้างอิงกับระบบของสังคม และอธิบายในมิติที่การสื่อสารสัมพันธ์กับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้ดังนี้

๑. อธิบายในมิติของแหล่งที่มาซึ่งอ้างอิงกับระบบของสังคม

การอธิบายในมิติของแหล่งที่มาซึ่งอ้างอิงกับระบบของสังคม สามารถพิจารณาสาเหตุหรือปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ๒ ประการ ได้แก่ สาเหตุหรือปัจจัยภายนอกของระบบของสังคม และสาเหตุหรือปัจจัยภายในระบบของสังคม

ก) สาเหตุหรือปัจจัยภายนอกของระบบของสังคม

การเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีสาเหตุมาจากภายนอกของระบบของสังคมนั้น มี ๒ ลักษณะที่เป็นเสมือนเครื่องมือหรือวิธีการที่จะนำประดิษฐกรรมจากภายนอกของระบบของสังคม ทั้งในส่วนที่เป็นประดิษฐกรรมทางวัตถุ (Technological invention) หรือประดิษฐกรรมทางสังคม (Social invention) เข้ามาในระบบของสังคม นั่นคือ การแพร่กระจาย (Diffusion) และการยืมทางวัฒนธรรม (Cultural borrowing) ซึ่งทั้ง ๒ วิธีการนี้มีการสื่อสารเป็นช่องทางหรือเป็นเครื่องมือ นำประดิษฐกรรมจากภายนอกเข้าสู่ภายในระบบของสังคมได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแพร่กระจายนั้น หากประดิษฐกรรมจากภายนอกมีความเด่นกว่า มีพลังมากกว่า ก็จะเกิดการกลืนกันหรือเกิดการครอบงำกันเกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางวัฒนธรรม ที่เรียกว่า การกลืนกันทางวัฒนธรรมหรือการครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural Domination) ซึ่งการครอบงำทางวัฒนธรรมนี้มีการสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยผ่านการทำหน้าที่ที่ไม่เปิดเผยของสื่อมวลชนนั่นเองโดยเฉพาะจากสื่อขนาดใหญ่ ดังที่พิมล พุพิพิธ กล่าวว่า

โดยเฉพาะการครอบงำระหว่างประเทศ หมายถึง การใช้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเพื่อแพร่กระจายค่านิยม (Values) และความเคยชินในการปฏิบัติ (Habits) ของวัฒนธรรมจากภายนอก เพื่อเข้าไปแทนที่ค่านิยมและการปฏิบัติด้วยความเคยชินที่มีอยู่เดิม อาวุธสำคัญในการครอบงำทางวัฒนธรรม คือ สื่อต่างๆ เป็นเป็นจักรวรรดินิยมทางการสื่อสาร (Media Imperialism) ทำให้เกิดการผลิตวัฒนธรรมเชิงอุตสาหกรรม (Culture Industry) เช่น

การสร้างหนังสร้างละคร สร้างเพลงขึ้นมา ทำให้วัฒนธรรมต้องกลายเป็นสินค้าที่สามารถขายได้ทั้งมูลค่าใช้สอย (Use Value) และมูลค่าสัญลักษณ์ (Symbolic Value)^๑

และดังที่เฮอเบิร์ต ไอ. ซิลเลอร์ (Herbert I. Schiller) ได้กล่าววิเคราะห์ไว้ว่า “สินค้าทางวัฒนธรรมและข่าวสารนั้นมีความหมายมากกว่าการเป็นสินค้าหรือเครื่องอุปโภคบริโภคส่วนตัว เนื่องจากมันเป็นเครื่องหมายทางอุดมการณ์ของระบบทุนนิยมโลก”^๒ ในทำนองเดียวกันเมื่อแนวคิดการค้าเสรี ทุนนิยม และการพัฒนาได้เกิดขึ้น แนวคิดเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด ดังนั้นการสื่อสารทั้งหลายจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ และการเมือง และเพื่อตอบสนองแนวคิดอุดมการณ์ดังกล่าว นั่น ดังที่ภาพยนตร์ฮอลลีวูดได้กลายเป็นสื่อเพื่อความบันเทิงที่สอดแทรกอุดมการณ์ค่านิยมความเป็นตะวันตก และความทันสมัยให้กระจายไปทั่วโลก จนเห็นได้ว่าทุกวันนี้วัฒนธรรมที่กำหนดโลกก็คือ วัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งนั่นหมายถึงระบบธุรกิจของอเมริกันได้กระจายไปด้วยเช่นกัน

ในปัจจุบันมิใช่เพียงอเมริกาเท่านั้นที่ใช้วิธีการเช่นนี้ ประเทศอื่นๆ ต่างก็ได้แบบอย่างมาจากอเมริกาด้วยเช่นกัน สำหรับในประเทศไทย ที่พบเห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ วัฒนธรรม และค่านิยมต่างๆ ที่สอดแทรกมากับสื่อบันเทิงของญี่ปุ่น และเกาหลี เกิดเป็นค่านิยมเจป๊อป (J-Pop) และเคป๊อป (K-Pop) ตามลำดับ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เบื้องหลังของการทำหน้าที่แพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหน้าที่ที่ไม่เปิดเผยของการสื่อสารในรูปแบบของสื่อสารมวลชนเช่นนี้ ก็มีมิใช่เพียงแค่การครอบงำทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่เป็นเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดระบบเศรษฐกิจทุนนิยมข้ามชาติ (หรือระบบเศรษฐกิจภายในประเทศก็ตาม) ถึงกระนั้นการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่ผ่านมาทางสื่อสารมวลชนนี้ก็ได้อธิบายครอบคลุมไปทั่วสถาบันการเรียนรู้ทางสังคมทุกสถาบันในสังคม และผลกระทบนี้ก็ได้อธิบายไปถึงจิตสำนึกทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม^๓

^๑ พิมล พุทธิพิธ, สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม, แหล่งที่มา :

<<http://www.phanom.ru.ac.th/master/ma6/ps710/PS710Pimon.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

^๒ เฮอเบิร์ต ไอ. ซิลเลอร์, เขียน, อุลลริคส์ คิริยูดัคกี, แปล, การสื่อสารและการครอบงำทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๗.

^๓ ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๙.

ข) สาเหตุหรือปัจจัยภายในระบบของสังคม

เมื่อพิจารณาสาเหตุหรือปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มาจากภายในระบบของสังคม ซึ่งเชื่อมโยงกับแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารสามารถพิจารณาได้ว่า เกิดจากนโยบายขนาดใหญ่ การอบรมสั่งสอนสมาชิกของสังคมที่ไม่สมบูรณ์ กระบวนการทางการเมือง และกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรม

๑) นโยบายขนาดใหญ่

นโยบายขนาดใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากรัฐบาล มีผลต่อการกำหนดทิศทางของสังคมว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ในทิศทางใด ดังเช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งการสื่อสารถูกกำหนดให้เป็นเป็นกลไกที่สำคัญกลไกหนึ่งในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามแผนพัฒนาฯ หรือตามนโยบาย ทั้งนี้มีการใช้การสื่อสารร่วมกับการสื่อสารตามแนวคิดการแพร่กระจายนวัตกรรม

๒) การอบรมสั่งสอนสมาชิกของสังคมที่ไม่สมบูรณ์

การเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นเกิดจากการอบรมสั่งสอนสมาชิกของสังคมที่ไม่สมบูรณ์ (Imperfect socialization) ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้ แม้ว่าแต่เดิมนี่นี้เป็นของสถาบันครอบครัวเป็นหลัก แต่เมื่อสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ภาระหน้าที่นี้ก็ตกเป็นของสถาบันการศึกษา และสื่อสารมวลชนโดยปริยาย ซึ่งการทำหน้าที่ของสื่อสารมวลชนนั้น อาจทำหน้าที่อบรมสั่งสอนหรือขัดเกลาสมาชิกของสังคมได้อย่างไม่ครบถ้วน หรือไม่ถูกต้อง หรือเบี่ยงเบนไป (Disfunction) ดังที่ปรากฏในคำอธิบายตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสาร ทฤษฎีหน้าที่นิยม รวมทั้งทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง

๓) กระบวนการทางการเมือง

สาเหตุการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดจากกระบวนการทางการเมือง นั้น พบว่า การสื่อสารมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกระบวนการทางการเมือง ทั้งที่ปรากฏตามแนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนด และในประเด็นที่ว่า ผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองนั้นใช้และควบคุมการสื่อสารเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งทำให้บทบาทหน้าที่ของการสื่อสารนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบาย สภาวะและขีดอำนาจทางการเมือง และส่งผล

ย้อนกลับมาที่สังคมอีก โดยทำให้การทำหน้าที่ของการสื่อสารนั้นเป็นการทำหน้าที่ที่เป็นอันตราย หรือผิดเพี้ยนไป (Dysfunction) หรือก่อให้เกิดการเรียนรู้ ความเข้าใจ หรืออบรมบ่มเพาะสมาชิก ของสังคมไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่งซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

๔) กระบวนการทางสังคมวัฒนธรรม

สาเหตุการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดจากกระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม ก็เช่น การทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์ ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม ด้วยวิธีการสื่อสารที่มีขนาดเล็กลงเข้าถึงกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมได้มากขึ้นในขณะเดียวกันกลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้ก็มีโอกาสมีส่วนร่วมต่อประเด็นหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้เพิ่มมากขึ้น การตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งที่เกิดขึ้นโดยการทำหน้าที่ของสื่อเองทั้งหน้าที่ที่เปิดเผยและไม่เปิดเผย หรือเกิดขึ้นโดยสาเหตุประการอื่น เป็นเสมือนการพิจารณาสภาพของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์ซึ่งถูกพิจารณาว่าเป็นปัญหาหรือนำไปสู่ปัญหาของสังคม พร้อมกันนั้นก็เป็นการศึกษาสาเหตุไปถึงสาเหตุของปัญหาของปรากฏการณ์นั้นๆ ด้วย ซึ่งอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่แตกต่างไปจากเดิม โดยมากถูกพิจารณาว่าเป็นวิธีการของการนำการสื่อสาร มาใช้เพื่อแก้ปัญหาวิธีหนึ่ง

กล่าวโดยรวมได้ว่า สาเหตุหรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ตามแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารที่ใช้ในการศึกษานี้ทุกทฤษฎี มีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการสื่อสาร ร่วมกับแนวคิดที่สนับสนุนหรืออยู่เบื้องหลังระบบเศรษฐกิจ นั้น เช่น แนวคิดในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมข้ามชาติ ซึ่งประกอบไปด้วยอุดมการณ์การค้าเสรี ทุนนิยมเชิงพาณิชย์ การพัฒนาและโลกาภิวัตน์ ซึ่งได้ขยายตัวแพร่กระจายไปทั่วโลก จนกลายเป็น โครงสร้างพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจโลกในทุกวันนี้ หรือที่เรียกว่าเศรษฐกิจกระแสหลัก โดยมีการ สื่อสารตามแนวคิดการแพร่กระจายนวัตกรรมเป็นสาเหตุปัจจัยหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงสังคม

๒. อธิบายในมิติที่การสื่อสารสัมพันธ์กับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมในมิติของความสัมพันธ์ของการสื่อสารกับ แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สามารถพิจารณาได้จากทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของ สังคม ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม ทฤษฎีเทคโนโลยี ทฤษฎีขบวนการสังคม และทฤษฎีปัจจัย โดย อธิบายได้ดังนี้

ตามแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมอธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากความสมดุลถูกทำลายลง เพราะองค์ประกอบของสังคมคือ บุคลิกภาพ (Personality) อินทรีย์ (Organism) และวัฒนธรรม (Culture) เกิดความแตกกร้าว โดยมีสาเหตุมาจากทั้งสาเหตุภายนอกระบบสังคม เช่น การแพร่กระจายของวัฒนธรรม และภายในระบบสังคม ที่เกิดจากความตึงเครียด (Strain) เพราะความสัมพันธ์ของโครงสร้างบางหน่วย (Unit) หรือหลายๆหน่วยทำงานไม่ประสานกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ซึ่งตามทฤษฎีเทคโนโลยีอธิบายว่า การประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมาจะเพิ่มความสลับซับซ้อนของวัฒนธรรม เมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงจะเป็นสาเหตุทำให้ส่วนอื่นๆ มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเกิดขึ้นเฉพาะส่วนใดหนึ่งหรืออาจเกิดขึ้นทั้งระบบก็ได้

ทั้งการแพร่กระจายนวัตกรรม การปรับตัวในเชิงวัฒนธรรมของสังคม ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อ บรรทัดฐาน ค่านิยม มีการสื่อสารเป็นกลไกสำคัญ กล่าวคือ ความเชื่อ บรรทัดฐาน ค่านิยมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับนวัตกรรม และกระบวนการในการปรับตัวถูกถ่ายทอดหรือแพร่กระจายด้วยการสื่อสาร หากปราศจากการสื่อสารหรือการทำหน้าที่นี้ของการสื่อสารแล้ว ความเชื่อ บรรทัดฐาน ค่านิยมใหม่ จะไม่ถูกแพร่กระจายไป และการเปลี่ยนแปลงสังคมก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ทั้งนี้เพราะในอีกด้านหนึ่ง การสื่อสารก็ทำหน้าที่ถ่ายทอดความเชื่อ บรรทัดฐาน ค่านิยมของสังคมที่มีอยู่เดิมด้วย เนื่องจากความเชื่อ บรรทัดฐาน ค่านิยมตามแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมนั้น คือ ตัวยึดเหนี่ยวให้สังคมมีการรวมตัวเข้าด้วยกันและเป็นตัวต้านทานต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม เพื่อมิให้ความสมดุลในสังคมถูกทำลายลง หรือเกิดการแตกกร้าวในองค์ประกอบของสังคม ดังนั้นการสื่อสารจึงทำหน้าที่ทั้งเป็นกลไกในการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และทั้งเป็นกลไกในการธำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมเดิมของระบบเพื่อรักษาความสมดุลของสังคม ซึ่งการทำหน้าที่นี้ของการสื่อสารเป็นไปตามแนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง

ในขณะที่แนวคิดทฤษฎีปัจเจก กล่าวถึง การขยายตัวของวัฒนธรรม การเลียนแบบ การยึดกันทางวัฒนธรรม รวมทั้งการผสมผสานทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยทางวัฒนธรรมว่า ส่งผลให้โครงสร้างของสังคมเปลี่ยนแปลงไป โดยปัจจัยทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น เกิดขึ้นได้ 2 ทาง คือ การที่บุคคลติดต่อกันโดยตรงทางหนึ่ง กับอีกทางหนึ่ง คือ ติดต่อกันทางอ้อม โดยอาศัยสื่อสารมวลชน

แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมอีกแนวคิดหนึ่ง คือ แนวคิดทฤษฎีจิตวิทยาสังคมเชื่อว่า อิทธิพลของความคิด ความเชื่อ และบุคลิกภาพของคนในสังคมมีผลทำให้

เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงของสังคมอาจทำได้จากเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของคนในสังคม ซึ่งจะกระทำได้โดยการนำเอาปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม รวมทั้งเศรษฐกิจ ซึ่งหล่อหลอมเป็นบุคลิกภาพของคนในสังคมจากสังคมหนึ่ง หรือจากแนวคิด วัฒนธรรมที่พึงประสงค์เข้าไปแทรกหรือแทนที่ในสังคม หรือแนวคิดเดิม ซึ่งกลไกที่จะทำหน้าที่แทรกหรือแทนที่นี้ก็คือ การกระทำผ่านการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ทฤษฎีหน้าที่นิยม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง

สำหรับทฤษฎีขบวนการทางสังคม อธิบายว่าขบวนการทางสังคมใดๆ ก็ตาม เมื่อดำเนินการได้สำเร็จ หรือแม้แต่อยู่ในระหว่างดำเนินการ ก็มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ เนื่องจากขบวนการทางสังคมเป็นการกระทำร่วมกันของกลุ่มคนที่มีแนวคิดอุดมการณ์ร่วมกัน เพื่อต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางโครงสร้างของสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งในสังคม การสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์แห่งสื่อ เป็นกลไกหนึ่งในการดำเนินไปของขบวนการทางสังคม เช่น การตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น การแสดงหรือระดมความคิด การแสวงหาทางออกจากสถานการณ์ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งการทำบทบาทหน้าที่เช่นนี้ของการสื่อสาร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการทางสังคมเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ข. ผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสาร

ผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสาร เป็นการประมวลภาพรวมว่า อิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสารต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นคืออย่างไร โดยพิจารณาจากแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ลักษณะ รูปแบบ ทิศทาง ความเร็วช้าของการเปลี่ยนแปลง ร่วมกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกใช้ในแง่ของการอธิบายหรือวิพากษ์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อทำความเข้าใจ หรือถูกใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ก็มีใช้ว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นจะเป็นผลมาจากการอธิบายหรือการทำหน้าที่ด้วยแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารแนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง แต่เกิดมาจากการอธิบายทำความเข้าใจ และการทำบทบาทหน้าที่ร่วมกันของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารหลายแนวคิดทฤษฎีร่วมกัน

๑. ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้น ร่วมกันระหว่างแนวคิดทฤษฎีด้านการสื่อสารกับด้านการเปลี่ยนแปลงสังคม พบว่า การเปลี่ยนแปลงมีลักษณะทั้งการเปลี่ยนแปลงสังคมด้านโครงสร้างสังคม ด้านพฤติกรรมของสังคม และด้านขนาด โดยการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างสังคมและด้านขนาดนั้นมีลักษณะที่ควบคู่ไปด้วยกันโดยสัมพันธ์กับการทำบทบาทหน้าที่ หรือสัมพันธ์กับคำอธิบายจากทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนาและทฤษฎีเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนด

อย่างไรก็ตามจากคำอธิบายและการทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ได้ใช้ในการศึกษานี้ทุกทฤษฎี ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมทางด้านพฤติกรรมของสังคม คือ ด้านการเรียนรู้ วิธีในการมองโลก วิธีคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ แนวคิด วัฒนธรรม รวมทั้งวิธีในการดำเนินชีวิต กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นเป็นไปในลักษณะของ การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นสำคัญ

๒. รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบของการเปลี่ยนแปลง พบว่า จากคำอธิบายและการทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ได้ใช้ในการศึกษานี้ทุกทฤษฎี ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงแบบวงรอบ หรือแบบผสมระหว่างแบบวงรอบกับแบบทิศทางเดียวแต่ก็เป็นแบบวงรอบระยะสั้น และโดยมากมักถูกสังเกตในช่วงเวลาเดียวกันว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว เช่น จากสังคมชนบทไปเป็นสังคมเมือง จากสังคมประเพณีไปสู่สังคมสมัยใหม่ จากสังคมที่มีวิถีคิดแบบศาสนาไปเป็นสังคมที่มีวิถีคิดแบบโลกฆราวาส โดยมีระบบเศรษฐกิจเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนสังคม

แต่เมื่อพิจารณาจากรูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมซึ่งพิจารณาจากความเร็วช้าและลักษณะของผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบวิวัฒนาการ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเชื่องช้า ที่ละเอียดละน้อย แม้จากการทำหน้าที่ของแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงสังคม เช่น ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ที่ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นเป็นไปในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบปฏิรูป ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่จำแนกออกเป็น ส่วนๆ หรือเรื่องๆ ไป ก็มีขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้นตอน

โดยภาพรวมกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นเป็นไปแบบค่อยเป็นค่อยไป เป็นไปอย่างช้าๆ แต่ก่อผลระยะยาว มีเพียงการเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นตัวกำหนดที่การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเร็ว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงนั้นสัมพันธ์กับพัฒนาการของเทคโนโลยีในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงเร็วมาก

ในกรณีของการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสังคมจากประเด็นความเร็วช้านี้ มีข้อสังเกตว่า การใช้การสื่อสารอย่างมีเป้าหมาย เช่น การใช้การสื่อสารตามทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมเร็วกว่าการใช้การสื่อสารที่เป็นไปตามบทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร เช่น บทบาทหน้าที่ของสื่อตามทฤษฎีหน้าที่นิยม ทฤษฎีการเรียนรู้ ทฤษฎีการปลูกฝังความเป็นจริง กล่าวคือ ผลกระทบที่เกิดจากการทำหน้าที่ของการสื่อสารนั้น เกิดขึ้นช้ากว่า และเป็นผลระยะยาว แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่า เนื้อหาสารตลอดจนวิธีการนำเสนอเนื้อหาสารนั้นได้ถูกสอดแทรกแนวคิด ค่านิยม อุดมการณ์ วิถีคิด วิถีการมองโลก และวัฒนธรรมอะไรเข้าไป ซึ่งสิ่งนี้จะส่งผลในแง่ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงสังคม

๓. ระดับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ในประเด็นของระดับของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น จากคำอธิบายและการทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ได้ใช้ในการศึกษานี้ ทุกทฤษฎีส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก และระดับสังคม โดยในระดับปัจเจกนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีคิด วิถีในการมองโลกและพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคล ส่วนในระดับสังคมนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคม ในลักษณะของการร่วมกันของแต่ละปัจเจกเป็นสังคมโดยรวม (collective) เช่น จิตสำนึกร่วมของผู้คนในสังคม วิถีคิด หรือวิถีในการมองโลก หรือวิถีในการดำเนินชีวิต และการแสดงพฤติกรรมของคนในสังคมที่มีลักษณะร่วมกัน เป็นแบบเดียวกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เป็นต้น

๔. เครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

จากคำอธิบายและการทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่ได้ใช้ในการศึกษานี้ ทุกทฤษฎีมีวิถีคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ แนวคิด วัฒนธรรม แบบแผนวิถีในการดำเนินชีวิต และการแสดงพฤติกรรมตามวิถีคิด ฯลฯ นั้นๆ หรือที่เรียกว่า พฤติกรรมของสังคม เป็นเครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด ฯลฯ หรือพฤติกรรมของสังคมนั้น ได้ส่งผลสะท้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ ก่อเกิดเป็นการ

เปลี่ยนแปลงสังคมไปเรื่อยๆ ในลักษณะของการต่อยอดจากการเปลี่ยนแปลงเดิม แต่กระนั้นก็ถือว่า มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้น เป็นต้นว่า การเปลี่ยนแปลงวิถีคิด ค่านิยม วิถีในการดำเนินชีวิตจากการพอกอยู่พอกิน มาดำเนินไปในแบบบริโภคนิยมและวัตถุนิยม ซึ่งก็ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมประการอื่นๆ ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เป็นฐานเดิมนั้น เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไป ความเสื่อมทางด้านจริยธรรม คุณธรรมของสมาชิกในสังคม ซึ่งก็จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเด็นอื่นๆ ตามมาอีก เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปว่า ทำไมการสื่อสารจึงมีอิทธิพลและสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและมียังไง ตามแนวคิดมุมมองทางตะวันตกให้ความสำคัญกับการสื่อสารประเภทการสื่อสารมวลชนว่ามีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม การอธิบายด้วยมุมมองนี้แสดงให้เห็นว่า เพราะลักษณะโดยทั่วไปและการทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารมวลชนประการต่างๆ ทั้งหน้าที่ที่เปิดเผยตามที่ถูกกำหนดไว้และหน้าที่ที่ไม่ได้เปิดเผยซึ่งสัมพันธ์กับสาเหตุหรือปัจจัยของต่างๆ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และโดยเฉพาะกับแนวคิดที่อยู่เบื้องหลัง เช่น แนวคิดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ ส่วนการสื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างไร กล่าวในภาพรวมได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นสำคัญ โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียว อย่างค่อยเป็นค่อยไป มีผลระยะยาว เป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับปัจเจก และระดับสังคมในลักษณะการร่วมกันเป็นสังคมโดยรวม (collective) โดยมีเครื่องชี้การเปลี่ยนแปลง คือ ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมของสังคม รวมทั้งปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น ปัญหาสังคมที่มีสาเหตุมาจากระบบเศรษฐกิจและพัฒนาการของเทคโนโลยีการสื่อสาร ตลอดจนแนวคิดที่สนับสนุนหรืออยู่เบื้องหลังระบบเศรษฐกิจนั้น

๓.๒ อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิด มุมมองทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร และแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในมุมมองทางพระพุทธศาสนา^{๑๑} รวมทั้งจากคำจำกัดความของคำว่า อิทธิพลของการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม และคำว่า ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่ใช้ในการวิจัยเรื่องนี้ สามารถพิจารณาได้ว่า การสื่อสารที่มีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการ

^{๑๑} ดูรายละเอียดในเล่มนี้ บทที่ ๒ หน้า ๘๐-๙๘.

เปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนานั้น คือ การสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเอง และการสื่อสารกับบุคคลอื่น

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากตามมุมมองทางพระพุทธศาสนานั้น แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารอยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม ในขณะที่คำอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงอยู่ในส่วนที่เป็นสังคม แต่ทั้งสองส่วนนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ซึ่งจะได้ศึกษาทำความเข้าใจในประเด็นนี้เป็นลำดับแรก โดยสามารถพิจารณาได้ดังนี้

๓.๒.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม : พิจารณาในแง่ความเชื่อมโยงของระบบจริยธรรมกับสังคม

จริยธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม หรือกฎแห่งกรรม หรือกรรมนิยาม^{๑๐} ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ เป็นสังคม เป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตาที่ว่า “ความที่มีสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้”^{๑๑} ซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุและผล คือ “การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมี”^{๑๒} กล่าวคือ ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุปัจจัยทำให้เกิด และสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วนั้น (ผล) ย่อมเป็นไปตามเหตุแห่งการกระทำ (ให้เกิดสิ่งนั้นขึ้น) เมื่อทำเหตุที่ดีไว้ ก็ย่อมได้รับผลที่ดี หรือกล่าวในทางกลับกันได้ว่า ผลที่ดี ย่อมเกิดแต่เหตุที่ดี ส่วนผลชั่วหรือผลที่ไม่ดี ย่อมเกิดแต่เหตุที่ชั่วหรือที่ไม่ดี ดังนั้น ในโอวาทปาติโมกข์ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เป็นหลักการเกี่ยวกับการกระทำ จึงมีเนื้อหาคำสอนส่วนหนึ่ง คือ ทรงสอนให้ไม่ทำบาปทั้งปวง ให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม และให้ทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^{๑๓} นี้ถือเป็นหลักการสำหรับการปฏิบัติหรือการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจที่สำคัญตามมุมมองทางพระพุทธศาสนา

หลักปฏิบัตินี้ก็คือนำแนวทางสำหรับการกระทำ ซึ่งการกระทำนี้เป็นปัจจัยหรือสาเหตุประการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง คือ เป็นปัจจัยหรือสาเหตุที่เป็นแรงกระทำที่มาจากมนุษย์ นั่นคือเจตจำนงของมนุษย์ หรือที่เรียกว่า กรรม ซึ่งมีคุณค่าของแรงกระทำไปในทิศทางที่ดีเป็นกุศลหรือไม่ดีเป็นอกุศลก็ได้ นอกจากนี้ การกระทำยังอยู่ในส่วนที่เป็นคำอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เรียกว่า กรรมนิยาม หรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ด้วย

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๙.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

ซึ่งเป็นไปตามเหตุและผล โดยกรรมกับผลของกรรมย่อมสอดคล้องกัน ถ้ากระทำความดี ผลที่ได้รับก็จะต้องเป็นผลดี ถ้ากระทำความชั่ว ผลที่ได้รับก็ต้องเป็นผลชั่ว

การกระทำของมนุษย์นี่เองเป็นสาเหตุหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง เพราะเจตนาหรือการกระทำที่มนุษย์กำหนดขึ้นเองนี้ จะมากำหนดชีวิตของมนุษย์ตลอดถึงสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและสังคม ส่งผลกระทบต่อๆ กันไปในระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด ดังที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า “สังคมแยกกันไม่ได้จากบุคคล หรือบุคคลแยกออกจากสังคมไม่ได้”^{๑๕} การกระทำของมนุษย์จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านบวก หรือด้านลบ ทางสร้างสรรค์ หรือเสื่อมถอยก็ตาม ขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์ทั้ง ๓ ทาง คือ ทางใจหรือมโนกรรม ทางกายหรือกายกรรม และทางวาจาหรือวจีกรรม ว่าเป็นไปในทิศทางใด ทิศทางที่ดีเป็นกุศล หรือทิศทางที่ไม่ดีเป็นอกุศล และการสื่อสารก็เป็นการกระทำของมนุษย์ในทั้ง ๓ ทางนั้น

นอกจากนี้ โดยเหตุที่ในการกระทำทั้ง ๓ ทางนั้น การกระทำทางวาจา เป็นการกระทำที่ปรากฏออกมาภายนอก (ตัวตนของบุคคล) ให้ผู้อื่นรับรู้หรือเกิดผลได้ง่ายที่สุด รวดเร็วที่สุด ดังนั้นจึงเป็นคำสอนที่ปรากฏอยู่ในโอวาทปาติโมกข์อีกว่า “ไม่ให้กล่าวร้ายผู้อื่น”^{๑๖} และยังปรากฏหลักการคำสอนที่เกี่ยวกับวจีกรรมอีกมากมายในพระไตรปิฎกทั้งในส่วนที่เป็นข้อให้ละเว้น และข้ออนุญาตให้ทำตาม หรือข้อให้ปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสำหรับการปฏิบัติในโอวาทปาติโมกข์

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม จึงมีหลักการที่นำไปสู่หลักปฏิบัติที่สำคัญเกี่ยวกับการสื่อสารใน ๒ แนวทาง คือ (๑) แนวทางที่ให้ปฏิบัติ และ (๒) แนวทางที่ให้ละเว้น ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติทั้งในแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสารกับตนเอง หรือกล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสารในระดับปัจเจก และแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม หรือแนวคิดที่เกี่ยวกับการสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารในระดับสังคม

กล่าวโดยรวมได้ว่า จากหลักของการกระทำซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ เป็นสังขธรรม เป็นกฎแห่งเหตุและผลตามหลักปัจจุสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตา ได้ถูกปรับใช้เป็นหลักการสำหรับการปฏิบัติ ทั้งการกระทำทางกาย วาจา ใจ ซึ่งอยู่ในส่วนของระบบจริยธรรม และการกระทำนี้เป็น

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรม**, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๘.

^{๑๖} คู่มือระเบียบวินัย ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

ปัจจัยหรือสาเหตุประการหนึ่งที่น่าไปสู่การเปลี่ยนแปลง โดยขึ้นอยู่กับทิศทางหรือคุณค่าของการกระทำนั้นว่าจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบหรือทิศทางใด การสื่อสารก็เป็นการกระทำที่อยู่ในส่วนของระบบจริยธรรมของคนในสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับทั้งกับตนเองและผู้อื่น โดยที่ทั้งบุคคลและสังคมนั้นไม่อาจแยกออกจากกันได้ การสื่อสารซึ่งเป็นการกระทำของคนในสังคม ทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น จึงเป็นปัจจัยหรือสาเหตุประการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งเป็นไปตามหลักปรัชญาสมุบัติหรืออทิปปัจฉยตา คือ ความเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันของสรรพสิ่ง

๓.๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม : พิจารณาในแง่ความเชื่อมโยงของระดับปัจเจกกับระดับสังคม

ในขณะที่แนวคิดการสื่อสารตามมุมมองทางตะวันตกให้ความสำคัญกับการสื่อสารมวลชนว่ามีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม สำหรับตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนานั้น ให้ความสำคัญกับการสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเอง ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับปัจเจก และการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับสังคมว่ามีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยสามารถพิจารณาการสื่อสารทั้ง ๒ ประเภท ๒ ระดับนั้น ว่ามีความเชื่อมโยงกัน และมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ดังนี้

ก. การสื่อสารกับตนเอง : การสื่อสารระดับปัจเจกกับการเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจก

การสื่อสารกับตนเอง หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารคือตนเอง ทำการสื่อสารไปยังผู้รับสารซึ่งก็คือตนเองเช่นกัน กล่าวได้ว่า เป็นการสื่อสารที่ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารก็คือบุคคลคนเดียวกัน หรือคือตนเอง และการสื่อสารนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคลนั้น จึงเรียกการสื่อสารนี้ได้ชื่ออย่างหนึ่งว่า การสื่อสารภายในตนเอง^{๑๘}

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘, ๒๖-๒๗, “Intrapersonal Communication”, <http://zimmer.csufresno.edu/~johnca/spch100/intrapersonal.html> [5 September 2010].

การสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองเป็นกระบวนการทางจิตใจภายใน^{๑๘} ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็นการกระทำในระดับจิตใจ หรือเป็นมโนกรรม คือ เป็นกระบวนการหรืออาการที่ปรากฏขึ้นภายในตนเองของบุคคล เช่น การคิดในลักษณะต่างๆ ความรู้สึก การเข้าใจ การรับรู้ การระลึกถึง การตระหนักรู้^{๑๙} เป็นต้น และการกระทำในระดับจิตใจนี้เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นก่อนและควบคู่กับพฤติกรรมสื่อสารในฐานะที่เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของกระบวนการสื่อสาร^{๒๐} และมีความเชื่อมโยงกับพฤติกรรมสื่อสารประเภทอื่นที่ปรากฏภายนอกหรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น ได้แก่ การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารแบบกลุ่ม การสื่อสารมวลชน รวมถึงพฤติกรรมอื่นๆ ของบุคคลในการกระทำต่างๆ ด้วย^{๒๑}

การสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเอง เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นทางเดียว หรือสองทางก็ได้ การสื่อสารทางเดียว เช่น การที่บุคคลคิดบางสิ่งบางอย่างไปเรื่อยๆ ส่วนการสื่อสารสองทางที่เกิดขึ้น เช่น การปรึกษาหารือกับตนเอง การโต้เถียง การโต้ตอบกับตนเอง หรือการอบรมตนเอง ในลักษณะที่เหมือนมีอีกคนหนึ่ง หรือหลายคนโต้ตอบกัน แม้ว่าทั้งหมดนั้นจะเป็นบุคคลคนนั้นเพียงคนเดียวก็ตาม^{๒๒} เป็นต้น การสื่อสารกับตนเองไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารทางเดียวหรือสองทาง การสื่อสารนั้นก็เกิดขึ้นตามลำพังตนเอง เป็นการสื่อสารเฉพาะตน มิได้มุ่งสื่อสารไปยังบุคคลอื่น^{๒๓} การสื่อสารกับตนเองจึงเป็นการสื่อสารในระดับปัจเจก

เกี่ยวกับเรื่องทิศทางของการสื่อสาร ในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญในประเด็นนี้ โดยพิจารณาในแง่มุมของทิศทางที่เป็นไปในทางที่ดี เป็นฝ่ายกุศล หรือที่เป็นไปในทางที่ไม่ดี เป็นฝ่ายอกุศล มากกว่าการพิจารณาทิศทางของการสื่อสารในลักษณะแรก ทั้งนี้ เนื่องจากการสื่อสารกับตนเอง เป็นการกระทำในระดับจิตใจ ซึ่งมีผลต่อการกระทำทางกายและวาจา การกระทำที่เป็นไปในฝ่ายกุศลหรืออกุศลนี้ ย่อมส่งผลกระทบให้สิ่งอื่นๆ ที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน “Intrapersonal Communication”,

http://en.wikipedia.org/wiki/Intrapersonal_communication [5 September 2010].

^{๑๙} ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๓๔.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน “Intrapersonal Communication”,

http://en.wikipedia.org/wiki/Intrapersonal_communication [5 September 2010].

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๑๔.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๒๓} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗, ๓๔.

เป็นไปในทิศทางนั้นๆ ด้วย นอกจากนี้ยังเชื่อมโยงกับแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารซึ่งอยู่ในส่วนของระบบจริยธรรม รวมทั้งหลักศีลธรรมด้วยที่ว่า การกระทำทุกการกระทำย่อมมีผลตามมาเสมอ และติดตามตัวผู้กระทำดุจเงาติดตามตัวไป ไม่ว่าจะการกระทำนั้นจะเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือทางใจก็ตาม^{๒๔}

นอกจากนี้ การสื่อสารกับตนเองมีความเชื่อมโยงกับความคิด ความเชื่อ ค่านิยม การมองโลกหรือทิวทัศน์^{๒๕} อย่างใกล้ชิด ในกรรรมบท^{๒๖} ทิวทัศน์จัดเป็นมโนกรรม^{๒๗} ซึ่งถือว่าเป็นกรรมที่มีบทบาทสำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของกายกรรมและวจีกรรม^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่

ทิวทัศน์เป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิต ทั้งในด้านรับเข้าและแสดงออก กล่าวคือ จะมองเห็นโลกและชีวิตเป็นอย่างไร และจะปฏิบัติต่อโลกและชีวิตนั้นอย่างไร พุดหรือทำอะไรกับบุคคล สิ่ง สภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์นั้น พร้อมทั้งสร้างเหตุผลประกอบสำหรับการที่พุดจะทำเช่นนั้น กล่าวสั้นๆ ด้วยศัพท์ธรรมว่า ปฐมตั้งชักนำองค์ธรรมต่างๆ ตั้งแต่สังกัปปะ คือ ความคิดหรือความดำริเป็นต้นไป ให้เป็นมิจฉาหรือเป็นสัมมาตามทิวทัศน์นั้นๆ^{๒๙}

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๙-๑๖๐.

^{๒๕} ทิวทัศน์ แปลว่า ความเห็น มีความหมายรวมถึงความเชื่อ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความเข้าใจของตน ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ และแนวทัศนะในการมองโลกและชีวิต ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาคุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๓๕.

^{๒๖} กรรรมบท หมายถึง ทางแห่งกรรม มี ๒ อย่าง ตามลักษณะ คือ กุศลกรรรมบทและอกุศลกรรรมบท ที่มา : ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐**, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป., กรรรมบท ปรากฏได้ในการกระทำทั้ง ๓ คือ กายกรรม (การกระทำทางกาย), วจีกรรม (การกระทำทางวาจา), มโนกรรม (การกระทำทางใจ) ดูรายละเอียดใน ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๑/๑๑๙.

^{๒๗} ทิวทัศน์เป็นมโนกรรมในกรรรมบท ดังที่ปรากฏใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๐,๔๔๑/๔๗๕,๔๗๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๑/๒๐๓.

^{๒๘} พระมหาสมบุญรณ วุฑฒิกโร (พรธนา), “ทิวทัศน์ : บทบาทของความเห็นความเชื่อในการชี้นำชีวิตและสังคม”, **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๘.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๓๕.

ท่านพุทธทาสได้แสดงทัศนะไว้เช่นกันว่า “คนเราที่เป็นอยู่กันนี้ ล้วนแต่อยู่ด้วยทิวฏฐิด้วยกันทั้งนั้น”^{๓๐} ซึ่งพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร ได้ขยายความว่า “แม้จะพูดว่า จิตเจตนา กรรม หรือ สังขาร เป็นตัวชี้นำก็ตาม ก็เท่ากับเป็นการพูดถึงทิวฏฐิโดยปริยายนั่นเอง เพราะกระบวนการคิด การปรุงแต่งสร้างสรรค์หรือตั้งเจตจำนง ล้วนทำงานบนรากฐานของระบบความคิดความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ”^{๓๑} และเนื่องจากการคิดของคนเรานั้น ส่วนมากคิดเป็นภาษา ดังนั้นการที่บุคคลคิด หรือปรุงแต่งการคิดนั้นไปในทิศทางใด อย่างไร จึงเท่ากับบุคคลได้ทำการสื่อสารกับตนเองในขณะเดียวกันนั้นด้วย^{๓๒} ซึ่งสัมพันธ์กับทิวฏฐิ หรือความคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ หรือแนวคิด วิธีการมองโลกของบุคคลนั้นว่าเป็นไปในทิศทางใด อย่างไร

ในทางพระพุทธศาสนาแบ่งทิวฏฐิไว้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่ มิจฉาทิวฏฐิและสัมมาทิวฏฐิ ทิวฏฐิทั้ง ๒ ประเภทนี้ทำให้บุคคลทั้งหลายมีวิถีคิด ความเชื่อ ค่านิยม วิธีการมองโลก ซึ่งเป็นพื้นฐานนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติ รวมทั้งวิถีการดำเนินชีวิตเป็นไปตามทิวฏฐินั้นๆ หากทิวฏฐินั้นเป็นมิจฉา การประพฤติปฏิบัติ การกระทำต่างๆ การดำเนินชีวิตของบุคคลนั้นย่อมดำเนินไปในฝ่ายอกุศล แต่หากทิวฏฐินั้นเป็นสัมมา การประพฤติปฏิบัติ การกระทำต่างๆ การดำเนินชีวิตย่อมดำเนินไปในฝ่ายกุศล ซึ่งแสดงออกทั้งในการกระทำทางกาย วาจา ใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลที่มีต่อการกระทำทางใจหรือมโนกรรม จะส่งผลเป็นการประพฤติปฏิบัติ การกระทำต่างๆ และการดำเนินชีวิตของบุคคล

อย่างไรก็ตาม ทิวฏฐิของบุคคลเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ เมื่อทิวฏฐิเปลี่ยนแปลงไปวิถีที่บุคคลทำการสื่อสารกับตนเองย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วยตามทิวฏฐิที่สัมพันธ์กัน ซึ่งก็จะส่งผลมาถึงด้านพฤติกรรม การประพฤติปฏิบัติต่างๆ ตลอดจนการดำเนินชีวิตด้วย อย่างไรก็ตาม วิถีของการสื่อสารกับตนเองของบุคคลก็มีผลต่อทิวฏฐิของบุคคลนั่นเองด้วยว่า จะตอกย้ำทิวฏฐิที่มีอยู่เดิมให้หยั่งรากลึกกลงแน่นหนา หรือเปลี่ยนแปลงไป กล่าวได้ว่า การสื่อสารกับตนเองมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในด้านที่เกี่ยวกับความคิด ความเชื่อ ค่านิยม วิธีการมองโลก วิถี

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, *ความเป็นเจ้าโลก*, (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า ๕๒ อ้างถึงในพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา), “ทิวฏฐิ : บทบาทของความเห็นความเชื่อในการชี้นำชีวิตและสังคม”, *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙.

^{๓๑} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา), “ทิวฏฐิ : บทบาทของความเห็นความเชื่อในการชี้นำชีวิตและสังคม”, *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อรวรรณ ปิณฑน์โอวาท, “การสื่อสารกับตนเองโดยการปฏิบัติสมาธิเพื่อสู่วิกฤตเศรษฐกิจ”, ใน *โลกของสื่อ ลำดับที่ ๓ : สื่อกับศาสนา*, กิตติ กันภัย, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : ที.พี.พรินท์, ๒๕๕๒), หน้า ๘๕-๙๙.

การดำเนินชีวิต ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคล หรือเรียกว่า ทัศนคติในระดับปัจเจก การเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ด้านทัศนคติในระดับปัจเจก คือ การเปลี่ยนจากมิจฉาทัศนคติ เป็นสัมมาทัศนคติ^{๓๓}

ก. การสื่อสารกับบุคคลอื่น : การสื่อสารระดับสังคม กับการเปลี่ยนแปลงระดับสังคม

การสื่อสารกับบุคคลอื่น ในงานวิจัยนี้หมายรวมการสื่อสารที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น ๆ หรือระหว่างกันและกันของผู้สื่อสารทั้งหมด ที่มีใช้การสื่อสารกับตนเอง ได้แก่ การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารแบบกลุ่ม หรือการสื่อสารมวลชน อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่ปรากฏคำว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารแบบกลุ่ม หรือการสื่อสารมวลชน ซึ่งล้วนแต่เป็นคำที่บัญญัติขึ้นใหม่ในสมัยปัจจุบัน แต่กระนั้นคำเหล่านี้ก็สื่อถึงถึงจำนวนของผู้สื่อสารตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปถึงคนเป็นจำนวนมากทั้งที่นับได้หรือนับไม่ได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกภาษาไทย^{๓๔} ปรากฏคำที่แสดงถึงจำนวนของบุคคลอื่น ๆ ที่มีจำนวนมากที่นับไม่ได้ ซึ่งเทียบได้กับคำว่า มวลชน ได้แก่ คำว่า คนหมู่มาก พุชนหรือพหูชน^{๓๕} ชนจำนวนมาก ชนทั้งหลาย^{๓๖} เป็นต้น

ตามแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตามมุมมองทางพระพุทธศาสนา การสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นกับผู้สื่อสารตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปถึงคนจำนวนมาก หรือชนทั้งหลาย ซึ่งเป็นการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งการอยู่ร่วมกันในสังคมของคฤหัสถ์ การอยู่ร่วมกันในสังคมของภิกษุ และการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุ หรือการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยทั่วไปนั่นเอง

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๒-๑๔๐.

^{๓๔} พระไตรปิฎกภาษาไทย ในที่นี้หมายถึง พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙.

^{๓๕} พหู หรือ พหู หมายถึง มาก ที่มา : ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๓๖} ทั้งหลาย หมายถึง หมดด้วยกัน, มีจำนวนมาก ที่มา : ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

วิธีการที่ใช้ในการสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคม นั้น ในสมัยพุทธกาลใช้วิธีการสื่อสารโดยการใช้ภาษาพูด หรือวจนภาษา ภาษาท่าทาง สัญลักษณ์ หรืออวจนภาษาต่างๆ ที่กระทำโดยตรงระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร ซึ่งโดยมากมีบุคคลเป็นสื่อ หรือช่องทางการสื่อสาร ที่เรียกในสมัยปัจจุบันว่า สื่อบุคคล อย่างไรก็ตาม การสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมยังกระทำผ่านกระบวนการทางสังคม ซึ่งได้แก่ ประเพณี ศาสนา วัฒนธรรมด้วย การสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคม จึงเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการดำเนินชีวิตและมีความสัมพันธ์กับแนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม วิธีการมองโลก ศาสนา และวัฒนธรรมของสังคม หรือที่รวมเรียกว่า ภูมิรัฐของสังคม

การสื่อสารกับบุคคลอื่นมีความสัมพันธ์กับภูมิรัฐของสังคมในลักษณะที่ต่างก็มี อิทธิพลต่อกันและกัน กล่าวคือ ภูมิรัฐของสังคมเป็นอย่างไร ย่อมกำหนดเนื้อหา รูปแบบหรือวิธีการของการสื่อสารกับบุคคลให้เป็นอย่างนั้น ดังเช่น สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลในช่วงก่อนที่ พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น สังคมอินเดียเกือบทั้งหมดเป็นสังคมพราหมณ์ วิถีแห่งพราหมณ์ คือ วิถีแห่งการดำเนินไปของสังคมในทุกเรื่องไม่ว่าจะเป็นระบบความเชื่อ แนวคิด คตินิยมและธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ตัวอย่างเช่น สังคมพราหมณ์เป็นสังคมในระบบวรรณะ ผู้ที่อยู่ในวรรณะต่ำเป็นผู้ที่ถูกเกลียดชังและถูกดูถูกเหยียดหยาม จะมีคำเรียกเฉพาะสำหรับคนวรรณะต่ำเหล่านั้น และเมื่อจะต่ำ ก็มีรูปแบบของการต่ำซึ่งสัมพันธ์กับวรรณะที่ถูกดูถูกเหยียดหยาม เช่น ต่ำอย่างเต็มรูปแบบ^{๓๗} เมื่อต่ำสมณะได้้น เพราะสมณะได้้นจัดเป็นวรรณะต่ำ เป็นผู้ที่ถูกเกลียดชังและถูกดูถูกเหยียดหยามอย่างยิ่ง^{๓๘} เป็นต้น

ในทางกลับกัน เนื้อหา รูปแบบหรือวิธีการของการสื่อสารของคนในสังคม ก็เป็นสิ่งสะท้อนถึงภูมิรัฐของสังคมนั้นด้วย เป็นต้นว่า การที่ภิกษุ ๒ รูป ชื่อเมฆฐะและโกกฐะ ได้ทูลขอ วโรกาสจากพระพุทธเจ้า โดยจะขอยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต แต่พระพุทธเจ้าทรง ตำหนิ และทรงห้ามยกพุทธวจนะขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต แต่ทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วย ภาษาของตน^{๓๙} จากปรากฏการณ์เกี่ยวกับวิธีการสื่อสารที่เกิดขึ้นนั้นสะท้อนถึง วิธีคิด คตินิยม

^{๓๗} ต่ำอย่างเต็มรูปแบบ หมายถึง ต่ำโดยการยกอักโกสวัตถุ ๑๐ อย่างมาต่ำ อักโกสวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เจ้าเป็นคนพาล (๓) เจ้าเป็นคนหลง (๔) เจ้าเป็นอูฐ (๕) เจ้าเป็นโค (๖) เจ้าเป็นลา (๗) เจ้าเป็นสัตว์นรก (๘) เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) เจ้าไม่ได้สูคติ (๑๐) เจ้าหวังได้แต่ทุกคติเท่านั้น ดูเชิงอรรถ ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๕.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๓-๘๔.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

และธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับระบบวรรณะของสังคมอินเดียในสมัยนั้นได้ กล่าวคือ สำหรับทิวฐิ
ของสังคมแบบพราหมณ์ ภาษาบ่งบอกวรรณะที่แตกต่างกัน และเป็นสิ่งหนึ่งที่รักษาระบบวรรณะ
ไว้ ในขณะที่ทิวฐิของสังคมแบบพุทธ ภาษาบ่งบอกความเสมอภาคไร้วรรณะ และเป็นสิ่งหนึ่งที่
สลายระบบวรรณะ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น การสื่อสารกับบุคคลอื่นที่มีเนื้อหา รูปแบบหรือวิถีของการสื่อสารที่
เปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลกระทบต่อทิวฐิของสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังที่ปรากฏว่า
หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ส่งพระอรหันตสาวกไปประกาศศาสนาแล้วนั้น สังคมอินเดียเกิดการ
เปลี่ยนแปลงในด้านทิวฐิของสังคม หรือด้านพฤติกรรมของสังคม ได้แก่ แนวคิด ความเชื่อ วิธีการ
มองโลก คตินิยมและธรรมเนียมปฏิบัติของสังคม จากพราหมณ์มาเป็นพุทธ

นอกจากนี้ การสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมย่อม
เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไป จากแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารจากมุมมองทาง
พระพุทธศาสนา พบว่า การสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมมี
วัตถุประสงค์ คือ เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความปกติผาสุกทั้งโดยส่วนตนและโดยส่วนรวม
หรือทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม เพื่อฝึกหัดขัดเกลาตนเอง เพื่อความเป็นปกติ เรียบร้อย
เกื้อกูลในการอยู่ร่วมกันของภิกษุทั้งหลายผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เกื้อกูลแก่ความบริสุทธิ์ รวมทั้ง
เป็นเหตุให้พระสังฆธรรมดำรงอยู่ได้นาน เพื่อเป็นแบบอย่างและเพื่ออบรมสั่งสอนผู้อื่น ซึ่งทั้งหมดนี้
รวมอยู่ในเรื่องประโยชน์ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา การสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารใน
การอยู่ร่วมกันตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนานั้น จึงเน้นไปที่ประโยชน์ ดังพุทธดำรัสที่ให้
พระอรหันตสาวกไปประกาศศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชน
จำนวนมาก”^{๕๐} ดังนั้น การสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น จึง
ก่อให้เกิดผลในวงกว้างระดับสังคมในทิศทางที่ประกอบไปด้วยประโยชน์ในการอยู่ร่วมกัน

ดังในคราวที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ในครั้งนั้นมีพราหมณ์
คบดีชวามคธแวดล้อมพระเจ้าพิมพิสารถึง ๑๒ นหุต^{๕๑} หรือ ๑๒๐,๐๐๐ คน พระพุทธองค์ยังได้
เสด็จไปยังเมืองทั้งหลายในแคว้นต่างๆ ทรงทำการสื่อสารกับบุคคลทั้งหลายทุกระดับชั้นใน
สังคม แม้พระสงฆ์สาวกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน แม้แต่พระราชชา เช่น พระเจ้าพิมพิสารเองก็ได้ทำ
การสื่อสารกับบุคคลอื่นๆ ในสังคม โดยทรงทำหน้าที่สอนธรรมแก่กุลบุตรในหมู่บ้านจำนวน

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓/๔๐.

^{๕๑} นหุต เป็นมาตรานับ ๑ นหุต เท่ากับ ๑๐,๐๐๐ คน ๑๒ นหุต เท่ากับ ๑๒๐,๐๐๐ คน ดูเชิงอรรถ
วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๖.

๘๐,๐๐๐ คน^{๔๒} การสื่อสารกับบุคคลอื่นในวงกว้างและในทุกระดับชนชั้นทางสังคมนี้ อาจเรียกเป็นการสื่อสารอย่างในปัจจุบันได้ว่า เป็นการสื่อสารมวลชน ซึ่งทำให้ทิวทัศน์ของสังคม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ วิธีการมองโลก คตินิยมและธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมเปลี่ยนแปลงไป หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคม และส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางสังคมด้วย คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบหรือเกณฑ์การให้สถานภาพของบุคคลในสังคม ระบบความสัมพันธ์กันของบุคคลกับบุคคลอื่นๆ ระบบการศึกษา และระบบการปกครอง^{๔๓}

ก. การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม : ความเชื่อมโยงของระดับปัจเจกกับระดับสังคม

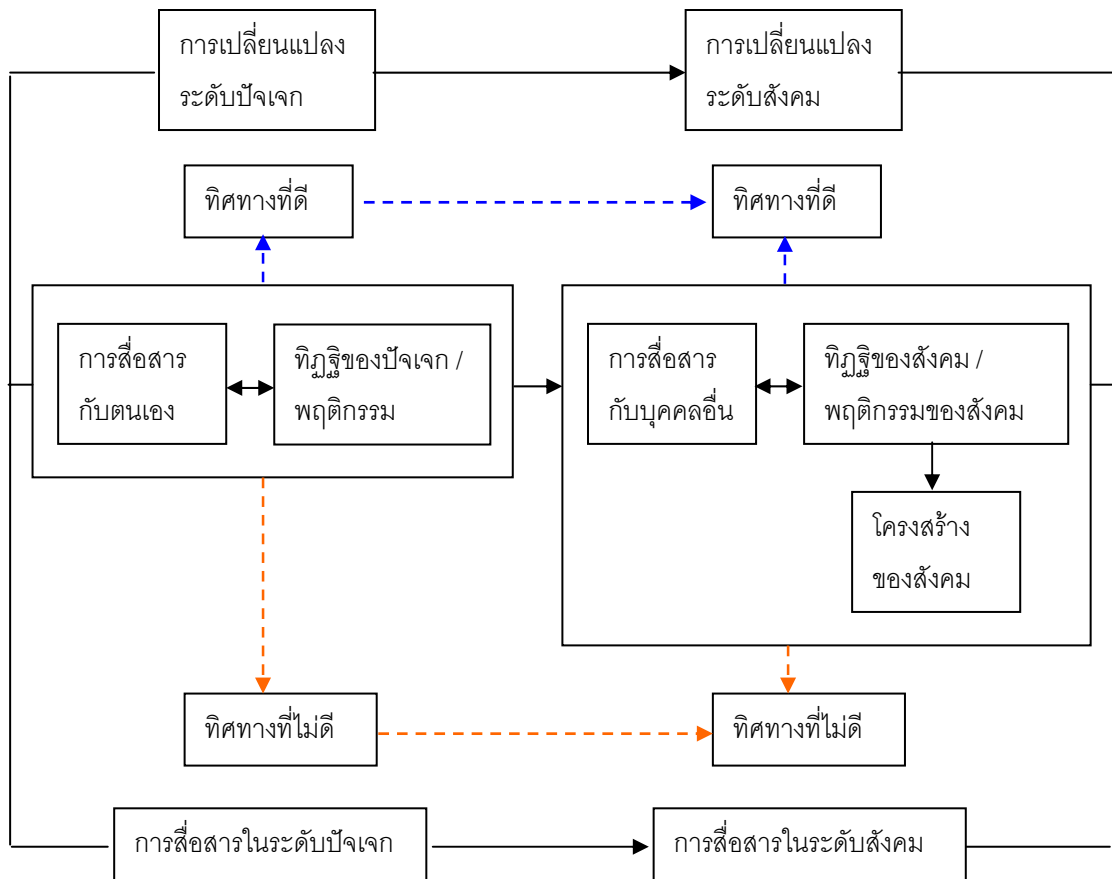
จากการศึกษาอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม พบว่า การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงในทั้งสองระดับนั้นมีความเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ การสื่อสารกับตนเอง ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับปัจเจกมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับสังคม และเมื่อการสื่อสารเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกนั้นก็มีความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมด้วย โดยการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านของทิวทัศน์และด้านพฤติกรรมเป็นสำคัญ ซึ่งทิวทัศน์ของสังคมและพฤติกรรมของสังคมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของสังคมในด้านต่างๆ

จากการศึกษาการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงในทั้งสองระดับข้างต้นนั้น นำมาเขียนเป็นแผนภาพแสดงความเชื่อมโยงกันได้ดังนี้

^{๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๒.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๔๑-๑๕๗.

แผนภาพที่ ๓.๑ แสดงการเชื่อมโยงการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ระหว่างระดับปัจเจกกับระดับสังคม

การเชื่อมโยงการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ระหว่างระดับปัจเจกกับระดับสังคม สามารถอธิบายได้ดังนี้

การสื่อสารกับตนเอง หรือการสื่อสารภายในตนเอง เป็นการกระทำในระดับจิตใจ เช่น คิดในลักษณะต่างๆ พิจารณา รู้สึก ระลึก นึกถึง เป็นต้น ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นก่อนและควบคู่กับพฤติกรรมสื่อสารประเภทอื่นที่ปรากฏภายนอก หรือการสื่อสารกับบุคคลอื่นประเภทต่างๆ การสื่อสารกับตนเองที่เป็นการกระทำในระดับจิตใจนี้ จัดเป็นมโนกรรม ในขณะที่การสื่อสารกับบุคคลอื่นที่ทำการสื่อสารกันทั้งการสื่อสารเชิงวัจนะด้วยวัจนภาษา และการสื่อสารเชิงอวัจนะด้วยอวัจนภาษาต่างๆ นั้น การสื่อสารดังกล่าวจัดเป็นการกระทำทั้งทางวาจาและทางกาย กล่าวคือ การกระทำทางวาจา หรืออวัจนกรรมนั้น อยู่ในส่วนที่บุคคลทำการสื่อสารเชิงวัจนะ ส่วนการกระทำทางกาย หรืออวัจนกรรมนั้น อยู่ในส่วนที่บุคคลทำการสื่อสารเชิงอวัจนะ

ตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาถือว่า มโนกรรมเป็นใหญ่กว่ากายกรรมและ
วจีกรรม มโนกรรมมีอำนาจเหนือกว่าและส่งผลให้กายกรรมและวจีกรรมเป็นไปในทิศทางของ
มโนกรรม ดังพุทธพจน์ ที่ว่า

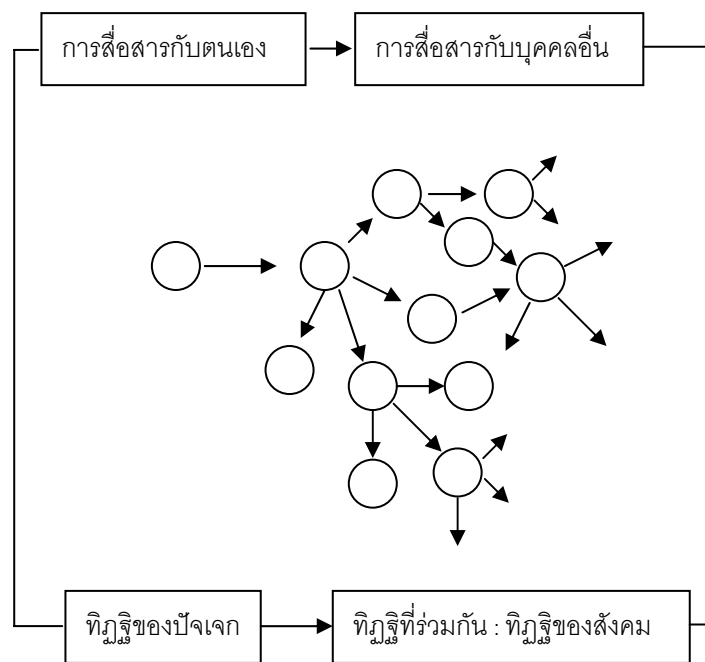
ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า
มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ
ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย^{๔๔}
แต่
ถ้าคนมีใจดี ก็จะทำดีหรือทำดีตามไปด้วย^{๔๕}

มโนกรรม จึงจัดเป็นกรรมที่มีบทบาทสำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของ
กายกรรมและวจีกรรมว่าจะเป็นไปในทิศทางใด นอกจากนี้ การสื่อสารกับตนเองมีความเชื่อมโยง
กับแนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ การมองโลกหรือทิวทัศน์อย่างใกล้ชิด ซึ่งทิวทัศน์ก็จัดเป็น
มโนกรรมเช่นกัน ดังนั้นการที่บุคคลจะสื่อสารกับตนเองอย่างไร เป็นไปในทิศทางใด จึงสัมพันธ์
กับทิวทัศน์ของบุคคลนั่นเองว่าเป็นผู้ที่มีทิวทัศน์อย่างไร เป็นไปในทิศทางใด ยกตัวอย่างคือ การที่บุคคล
คิดอย่างไร ก็สัมพันธ์กับแนวคิดหรือการมองโลกของบุคคลนั้น อย่างไรก็ตามทั้งการสื่อสารกับ
ตนเองและทิวทัศน์ของบุคคลต่างสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีบทบาทส่งผลกระทบต่อกันและกัน กล่าวคือ
เมื่อบุคคลเปลี่ยนวิธีคิดของตนไป แนวคิดหรือการมองโลกของบุคคลย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย
ยิ่งไปกว่านี้ ทิวทัศน์ของบุคคลมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆ ของบุคคลทั้งทาง
กายและทางวาจา โดยเป็นตัวกำหนดการกระทำทางกายและวาจา เนื่องจากทิวทัศน์เป็นมโนกรรม
ดังนั้นการสื่อสารกับตนเองซึ่งมีความสัมพันธ์กับทิวทัศน์ของบุคคลจึงมีความสัมพันธ์ส่งผลกระทบต่อ
พฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคลด้วย ซึ่งย่อมส่งผลต่อวิถีที่บุคคลจะทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น
ไม่ว่าจะโดยทางกายหรือทางวาจา พร้อมกันนั้นทิวทัศน์ของบุคคลย่อมถูกสื่อสารไปยังบุคคลอื่นด้วย
ซึ่งขึ้นอยู่กับว่า ทิวทัศน์ที่ถูกสื่อสารออกไปนั้นเป็นทิวทัศน์ใด ทิศทางใด เป็นมิจฉาทิวทัศน์ซึ่งเป็นไปใน
ทิศทางที่ไม่ดี หรือเป็นสัมมาทิวทัศน์ซึ่งเป็นไปในทิศทางที่ดี

^{๔๔} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๔๕} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

ลักษณะประการหนึ่งของสังคมนั้น คือ การอยู่ร่วมกันของบุคคล ท่านพุทธทาสกล่าว
ว่า “สังคมแยกกันไม่ได้จากบุคคล หรือบุคคลแยกออกจากสังคมไม่ได้”^{๔๖} เมื่อการสื่อสารกับบุคคล
อื่นถูกกระทำต่อๆ กันไปในสังคม ทิวทัศน์ของปัจเจกบุคคลหนึ่งย่อมถูกสื่อสารแพร่กระจายไปยัง
ปัจเจกบุคคลอื่นๆ ด้วย เกิดเป็นทิวทัศน์ของสังคมนั้นในลักษณะของการร่วมกันเป็นสังคม (collective)
ดังแผนภาพ

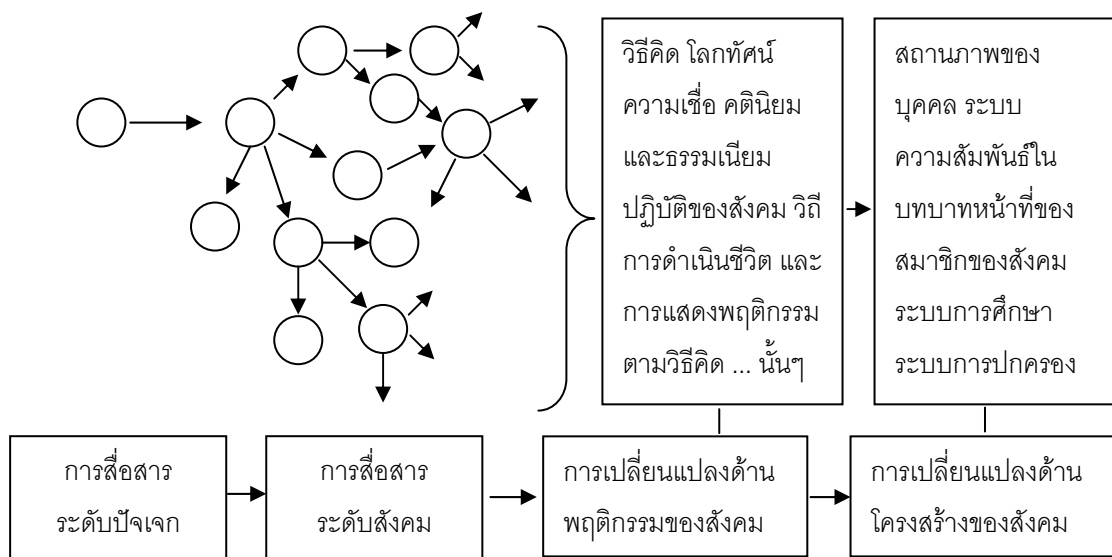
แผนภาพที่ ๓.๒ แสดงการเชื่อมโยงการสื่อสารและทิวทัศน์ของปัจเจกกับสังคม

ทิวทัศน์ของสังคมนั้น เป็นต้นว่า แนวคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ คตินิยมและธรรมเนียม
ปฏิบัติของสังคมนั้น นำไปสู่การกระทำทั้งทางกายและวาจา หรือการแสดงพฤติกรรมต่างๆ วิธีการ
ดำเนินชีวิตตามทิวทัศน์นั้นของคนในสังคมนั้น ถือเป็นพฤติกรรมของสังคมนั้น ซึ่งมีผลกระทบต่อโครงสร้าง
ของสังคมนั้นอีกทอดหนึ่ง

การสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งนำไปสู่การ
เปลี่ยนแปลงสังคมนั้นด้านทิวทัศน์ของสังคมนั้นหรือพฤติกรรมของสังคมนั้น อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น
ด้านโครงสร้างของสังคมนั้นในสมัยพุทธกาลตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้แก่ สถานภาพของบุคคล

^{๔๖} พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรม**, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๘.

ระบบความสัมพันธ์ในบทบาทหน้าที่ของสมาชิกของสังคม ระบบการศึกษา และระบบการปกครอง^{๔๗} ซึ่งทั้งหมดนี้มีจุดเริ่มต้นมาจากปัจเจก คือ พระพุทธเจ้าที่ทรงมีพระกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตัดสินพระทัยทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นๆ^{๔๘} การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านทฤษฎีของสังคมหรือพฤติกรรมของสังคม ที่เป็นผลมาจากการสื่อสารในระดับปัจเจก จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมด้านโครงสร้างของสังคมได้ ดังแสดงในแผนภาพ

แผนภาพที่ ๓.๓ แสดงการเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เชื่อมโยงมาจากการสื่อสารของปัจเจกสู่การสื่อสารของสังคม

อย่างไรก็ตาม การดำเนินชีวิตของคนในสังคมและการดำเนินไปของสังคมไม่อาจแบ่งแยกได้อย่างเด็ดขาดชัดเจน รวมถึงการสื่อสารในระดับปัจเจกและการสื่อสารในระดับสังคมด้วยเช่นกันซึ่งไม่อาจแบ่งแยกได้อย่างเด็ดขาดชัดเจนว่า การสื่อสารในระดับปัจเจก คือ การสื่อสารกับตนเองเท่านั้น และการสื่อสารในระดับสังคม คือ การสื่อสารกับบุคคลอื่นเท่านั้นเช่นกัน

ในอีกทางหนึ่ง สามารถกล่าวได้ว่า การสื่อสารกับตนเอง เป็นการสื่อสารในระดับปัจเจก ทั้งนี้เพราะการสื่อสารกับตนเองเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นเฉพาะตนของบุคคล มีตนเอง

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, "การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก", *สารนิพนธ์พุทธศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, หน้า ๑๔๑-๑๕๗.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

เท่านั้นที่รับรู้ แต่เนื่องจากในการดำเนินชีวิตของบุคคลแต่ละคนย่อมต้องทำการสื่อสารทั้งกับตนเองและกับบุคคลอื่น อีกทั้งการสื่อสารกับตนเองที่เกิดขึ้นภายในตนเองยังเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นก่อนและควบคู่ไปกับการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เกิดขึ้นภายนอก ดังนั้นการสื่อสารในระดับปัจเจกจึงมีทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น แต่อาจกล่าวได้ว่าการสื่อสารกับตนเองเป็นหลัก

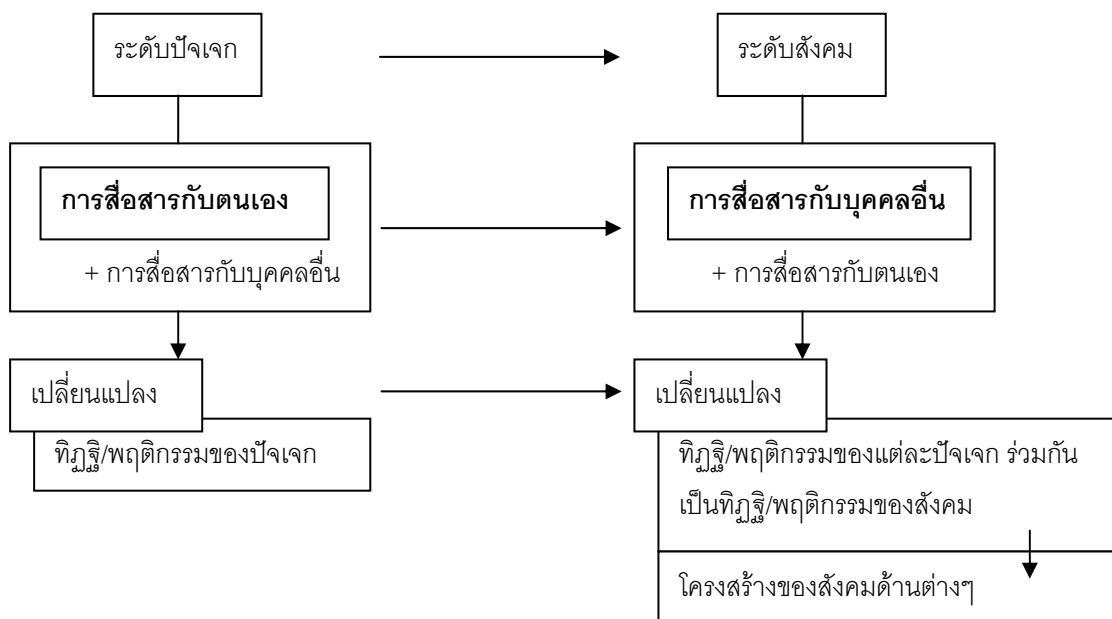
ในทำนองเดียวกัน การสื่อสารในระดับสังคม ก็มีได้เป็นแต่เพียงการสื่อสารกับบุคคลอื่นเท่านั้น หากแต่ต้องร่วมกับการสื่อสารกับตนเองด้วย ตัวอย่างเช่น ในวิธีการศึกษาตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาที่เน้นทั้งการฟัง การคิด การถาม และการปฏิบัติด้วยตนเองของผู้เรียน การศึกษาที่มีวิธีศึกษาดังกล่าวนี้ ต้องอาศัยการสื่อสารกับบุคคลอื่นในการฟังและการถาม กล่าวคือ การฟัง ต้องมีเสียงจากผู้อื่น หรือเรียกว่า ปรโตโมสะ ซึ่งต้องเป็นเสียงที่ดังาม ถูกต้อง บอกกล่าวชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ที่เกิดจากความรักความปรารถนาดีจากผู้ที่เกี่ยวข้องว่ากัลยาณมิตร^{๔๙} การถามก็ต้องมีกัลยาณมิตรที่จะให้ความรู้ และตอบข้อสงสัยต่างๆ ส่วนการคิดและการปฏิบัติด้วยตนเองของผู้เรียน เป็นการกระทำภายในของบุคคล นั่นคือ การคิดเป็นการสื่อสารภายในตนเอง ซึ่งในวิธีการศึกษาทางพระพุทธศาสนาต้องการการคิดแบบที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ สำหรับการปฏิบัติด้วยตนเองของผู้เรียนนั้นในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงการปฏิบัติที่ต้องอบรมทั้งกายควบคู่ไปกับจิตใจอย่างจริงจัง ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรมบนฐานของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งบุคคลต้องปฏิบัติด้วยตนเอง และเป็นการปฏิบัติที่เนื่องอยู่กับตัวเอง ด้วยการพิจารณาจากภายในเป็นสำคัญ ถึงแม้ว่าการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาในส่วนของศีล ซึ่งเป็นการประพฤติปฏิบัติในส่วนของกายและวาจา แต่การปฏิบัตินั้นก็สัมพันธ์กับการสื่อสารภายในตนเองที่เป็นการกระทำทางใจด้วย^{๕๐} ในส่วนของสมาธิและปัญญานั้นเป็นการกระทำภายใน ที่เป็นกระบวนการทางจิตโดยตรง

ดังนั้นในวิธีการศึกษาตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงต้องอาศัยการสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งในการดำเนินชีวิตของบุคคลหรือความเป็นไปของสังคม ก็ย่อมต้องอาศัยทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นควบคู่กันไป

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวนิธิสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๑-๑๐๔.

เช่นกัน จึงกล่าวได้ว่า ในระดับปัจเจก การสื่อสาร ซึ่งหมายรวมทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก จากนั้นปัจเจกทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นบุคคลอื่นเพียงคนเดียว หรือเป็นกลุ่ม หรือชนทั้งหลายในสังคม ซึ่งบุคคลอื่นเหล่านั้นก็ต้องทำการสื่อสารกับตนเองและสื่อสารกับบุคคลอื่นอีกต่อไป เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นทั่วไปทั้งสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงในแต่ละปัจเจกบุคคลก่อน จากนั้นจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมในลักษณะของการร่วมกันเป็นสังคม (collective) ดังภาพแสดง

แผนภาพที่ ๓.๔ แสดงความเชื่อมโยงระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงจากระดับปัจเจกไปสู่ระดับสังคม

๓.๒.๓ สาเหตุและผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสารตามแนวคิดมูมมองทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาถึงอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่ออธิบายในเชิงแนวคิดว่าทำไมการสื่อสารจึงมีอิทธิพลและสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและมีอย่างไร ตามแนวคิดมูมมองทางพระพุทธศาสนาที่ได้ศึกษามาข้างต้นนั้น พอจะประมวลถึงสาเหตุและผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสาร ซึ่งเป็นการตอบคำถามทำไมและอย่างไร ดังนี้

ก. สาเหตุที่การสื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม

สาเหตุที่การสื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม ตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนาพิจารณาได้จากกฎธรรมชาติ และจากประเภทของการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการกระทำและทิวฏฐิ ดังนี้

๑. พิจารณาจากกฎธรรมชาติ

สาเหตุที่การสื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม อธิบายได้ด้วยกฎธรรมชาติ ๓ กฎ คือ กรรมนิยาม จิตตนิยาม และธรรมนิยาม เนื่องจากการสื่อสารเป็นการกระทำของมนุษย์ที่กระทำใน ๓ ทาง ได้แก่ กระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ การกระทำของมนุษย์ในทั้ง ๓ ทางนั้นย่อมเป็นไปตามกรรมนิยาม ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ เป็นกระบวนการแห่งเจตน์จำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน^{๕๐} และเนื่องจากการกระทำนั้นเป็นการกระทำทางใจด้วย จึงเป็นไปตามจิตตนิยาม หรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต^{๕๑} การสื่อสารกับตนเองซึ่งเป็นการกระทำทางใจนั้นเป็นการกระทำที่เป็นไปตามกระบวนการทำงานของจิต^{๕๒} โดยที่จิตเป็นต้นเหตุให้มีการทำกรรม จึงมีหน้าที่ในการสั่งสมกรรมและมีอำนาจในการรักษาวิบากหรือผลของกรรม^{๕๓} ดังนั้น การทำงานของจิตตามหลักจิตตนิยามจึงมีความสัมพันธ์กับหลักกรรมนิยามด้วย

ยิ่งไปกว่านั้น ทั้งจิตตนิยามและกรรมนิยาม ล้วนรวมลงอยู่ในธรรมนิยาม^{๕๔} ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันของสิ่งทั้งหลาย^{๕๕} การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นผลมาจากการสื่อสารก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติทั้ง ๓ กฎนี้ กล่าวคือ การสื่อสารเป็นการกระทำที่เป็นแรงผลักดันที่เกิดขึ้นจากเจตน์จำนงของมนุษย์ เนื่องจาก

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”,

สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๔๐-๕๔.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๓.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน.

มนุษย์เป็นผู้กำหนดเจตนาหรือกรรมของตนขึ้นเอง จากนั้นเจตนาหรือกรรมของตนเองก็มากำหนดชีวิตตลอดจนสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและสังคม^{๕๗}

๒. พิจารณาจากประเภทของการสื่อสารที่สัมพันธ์กับการกระทำและทิวฐิ

ประเภทของการสื่อสารมีความสัมพันธ์กับการกระทำ ซึ่งมีอยู่ ๓ ทาง ได้แก่ การกระทำทางใจ การกระทำทางกาย และการกระทำทางวาจา การสื่อสารกับตนเองซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นภายในระดับจิตใจ จัดเป็นการกระทำทางใจ ส่วนการสื่อสารกับบุคคลอื่นซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นภายนอกด้วยวัจนภาษาและอวัจนภาษา จัดเป็นการกระทำทางวาจา และการกระทำทางกาย ตามลำดับ ในการกระทำทั้ง ๓ ทางนั้น การกระทำทางใจเป็นใหญ่ มีอำนาจเหนือการกระทำทางวาจาและการกระทำทางกาย โดยที่การกระทำทางใจนั้นเป็นการกระทำที่เป็นไปตามกระบวนการทำงานของจิต ซึ่งจิตเป็นต้นเหตุให้มีการทำกรรม การสื่อสารกับตนเองเป็นกระบวนการทางจิตใจภายใน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็นการกระทำในระดับจิตใจ หรือเป็นมโนกรรม คือ เป็นกระบวนการหรืออาการที่ปรากฏขึ้นภายในตนเองของบุคคล เช่น การคิดในลักษณะต่างๆ ความรู้สึก การเข้าใจ การรับรู้ การระลึกถึง การตระหนักรู้^{๕๘} เป็นต้น และการกระทำในระดับจิตใจนี้เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นก่อนและควบคู่กับพฤติกรรมการสื่อสาร โดยมีความเชื่อมโยงกับพฤติกรรมการสื่อสารประเภทอื่นที่ปรากฏภายนอก หรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น รวมถึงพฤติกรรมอื่นๆ ของบุคคลที่เป็นการกระทำทางกายต่างๆ ด้วย

นอกจากนี้ เนื่องจากการสื่อสารกับตนเองมีความเชื่อมโยงกับความคิด ความเชื่อ ค่านิยม การมองโลกหรือทิวฐิอย่างใกล้ชิด โดยที่ทิวฐินั้นเป็นมโนกรรม ซึ่งถือว่าเป็นกรรมที่มีบทบาทสำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของกายกรรมและวจีกรรมเช่นเดียวกัน การสื่อสารกับตนเองและทิวฐิมีความสัมพันธ์กันโดยส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เมื่อทิวฐิเปลี่ยนแปลงไป วิธีของการสื่อสารกับตนเองย่อมเปลี่ยนแปลงไป ในทางกลับกันวิธีของการสื่อสารกับตนเองที่เปลี่ยนแปลงไปก็มีผลทำให้ทิวฐิเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ซึ่งสิ่งนี้ คือ สิ่งที่กำหนดความเป็นไปของบุคคลและสังคม

^{๕๗} พระมหาถนอม อานนุโท (ชิตรัมย์), “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสม์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**, หน้า ๒๙.

^{๕๘} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๓๔.

การสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นการกระทำที่เชื่อมโยงและได้รับอิทธิพลมาจากการสื่อสารกับตนเองซึ่งดำเนินควบคู่ไปกับปฏิสัมพันธ์กัน ปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกจึงถูกแพร่กระจายไปยังปัจเจกบุคคลอื่น หรือกลุ่มคนอื่นๆ ในสังคม กลายเป็นปฏิสัมพันธ์ของสังคม การสื่อสารกับบุคคลอื่นที่มีเนื้อหา รูปแบบหรือวิธีการสื่อสารที่เปลี่ยนแปลงไปจึงส่งผลกระทบต่อปฏิสัมพันธ์ของสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทางด้านโครงสร้างสังคมได้

ข. ผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสาร

ผลการเปลี่ยนแปลงสังคมจากอิทธิพลและความสัมพันธ์ของการสื่อสาร เป็นการศึกษารวบรวมจากการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นผลมาจากการสื่อสารของพระพุทธเจ้าและพระสาวกกับชนทั้งหลาย หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยด้วยพระกรุณานับยิ่ง ทำการสื่อสารหรือประกาศธรรมแก่เวไนยสัตว์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นปรากฏทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม^{๕๙} กล่าวโดยภาพรวมได้ดังนี้

๑. การเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก

การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจกที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงของบุคคลในด้านสถานภาพของบุคคล เป้าหมายของชีวิต และความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม การดำเนินชีวิต

ก) การเปลี่ยนแปลงในด้านสถานภาพของบุคคล

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของบุคคลเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีได้เป็นการเปลี่ยนสถานภาพจากวรรณะหนึ่งไปเป็นวรรณะอื่น แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงสถานภาพในแง่ของคุณภาพของความเป็นมนุษย์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้าง คือ เปลี่ยนแปลงจากความเป็นปุถุชนไปเป็นอริยชน กล่าวคือ ปุถุชน หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา เพราะยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลส

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

อย่างหนานาน้ำปีการ^{๖๐} ส่วนอริยชนหรืออริยบุคคล หมายถึง บุคคลผู้เจริญ^{๖๑} บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้เป็นอารยะ ผู้บรรลุนิพพานพิเศษตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไป^{๖๒} อริยบุคคล เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง และดำรงอยู่ในมรรค^{๖๓}

การเปลี่ยนแปลงนี้พิจารณาจากคุณธรรมที่มีอยู่ประจำตน หรือตามความเบาบางของกิเลส หรือตามกำลังการขัดเกลาดตนเองของบุคคลในแต่ละระดับ ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพในแง่ของคุณภาพของความเป็นมนุษย์ ซึ่งสถานภาพของบุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้ บุคคลในวรรณะใดก็ได้ เพศ หรือวัยใดก็ได้^{๖๔} บุคคลที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านนี้เป็นบุคคลแรก คือ พระพุทธเจ้า ส่วนบุคคลที่เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพในแง่นี้เป็นบุคคลแรก หลังจากการที่พระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือทรงประกาศธรรม ก็คือ โภณฑัญญะ หนึ่งในปัญจวัคคีย์ หลังจากนั้นก็มีบุคคลที่เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพจากความเป็นปุถุชนเป็นอริยชนในระดับต่างๆ ตามมาจำนวนมาก กระจายไปในทุกชนชั้นวรรณะ^{๖๕}ในสังคม

การเปลี่ยนแปลงในด้านสถานภาพของบุคคลตามแนวทางในพระพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงจากปุถุชนไปเป็นอริยชน เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะทิศทางเดียวในรูปแบบปฏิบัติ แบบฉบับพลันทันที เช่น การได้ดวงตาเห็นธรรมของท่านโกณฑัญญะ ซึ่งก็คือ การบรรลุนิพพาน เกิดการเปลี่ยนแปลงจากความเป็นปุถุชนเป็นอริยชนในทันที ส่วนการเปลี่ยนแปลงจากอริยชนลำดับต้น เช่น โสดาบัน ไปสู่ความเป็นอริยชนลำดับที่สูงขึ้นไป กระทั่งสูงสุด คือ อรหันต์ ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบทิศทางเดียวเช่นกัน โดยเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นลำดับแบบมีพัฒนาการ และเมื่อเปลี่ยนแปลงไปแล้วจะไม่ย้อนกลับไปสู่ระดับที่ต่ำกว่าอีกเลย

^{๖๐} ดูเชิงอรรถ ที.ล. (ไทย) ๙/๗/๓.

^{๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยอเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗.

^{๖๓} ดูเชิงอรรถ อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๕/๓๔๗.

^{๖๔} ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, หน้า ๑๒๗.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

ข) การเปลี่ยนแปลงในด้านเป้าหมายของชีวิต

เป้าหมายของชีวิตที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของคนในสังคมสมัยพุทธกาล มี ๒ แนวทางใหญ่ คือ การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และการแสวงหาความสุขความเพลิดเพลินให้มากที่สุดในชีวิตนี้ทางประสาทสัมผัส เพราะไม่เชื่อในเรื่องกรรมและสังสารวัฏ หรือที่เรียกว่า สุขนิยม^{๖๖} การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายสูงสุดนี้มีการเปลี่ยนแปลง ๒ ประการ คือ ประการแรกมีการเปลี่ยนแปลงที่ตัวเป้าหมาย ประการที่สองเปลี่ยนวิธีการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดนั้น กล่าวคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายสูงสุดจากคนที่มีเป้าหมายแบบสุขนิยมมาเป็นการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และเปลี่ยนแปลงเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากสังสารวัฏในแบบอื่นๆ เช่น การเข้าถึงโมกษะในศาสนาพราหมณ์ การบรรลุไภวาลในศาสนาเชน มาเป็นการบรรลุนิพพานในศาสนาพุทธ^{๖๗}

นอกจากนี้ในการเปลี่ยนแปลงที่ตัวเป้าหมาย ตามแนวคิดในศาสนาพุทธ ยังมีการจัดระดับเป้าหมายตามแนวคิดเรื่องประโยชน์ที่แบ่งเป็น ๓ ประเภท ใน ๒ ระดับด้วย นั่นคือ ประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์โลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตหรือการบรรลุนิพพาน โดยประโยชน์โลกนี้และประโยชน์โลกหน้าเป็นประโยชน์ในระดับโลกียะ ส่วนประโยชน์อย่างยิ่งเป็นประโยชน์ในระดับโลกุตระ ยิ่งไปกว่านั้นแนวคิดเรื่องประโยชน์นี้ยังจำแนกไปเป็นประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์เพื่อผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งเพื่อตนและผู้อื่น ซึ่งบุคคลสามารถกำหนดเป้าหมายของตนตามแนวคิดในพระพุทธศาสนานี้ได้ด้วยตนเอง^{๖๘}

ส่วนการเปลี่ยนแปลงวิธีการเข้าถึงเป้าหมายนั้น กล่าวคือ ในสมัยพุทธกาล ซึ่งมีแนวคิดเรื่องการหลุดพ้นจากสังสารวัฏอยู่แต่เดิมแล้วนั้น มีวิธีการเข้าถึงเป้าหมายนี้แตกต่างกัน กล่าวคือ ในศาสนาพราหมณ์ใช้วิธีการสวดอ้อนวอนพระเจ้าเพื่อกลับไปรวมเข้ากับพระพรหม หรือการเข้าถึงโมกษะ จึงจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ในศาสนาเชนหรือไชนะใช้วิธีการงดทำกรรม ด้วยการบำเพ็ญตบะทรมานร่างกายด้วยวิธีต่างๆ จนบรรลุไภวาล จึงจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ซึ่งเป็นวิธีการแบบสุดโต่งที่เรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค นอกจากนี้ในลัทธิอื่นก็ใช้วิธีการทรมานตนด้วย รวมถึงวิธีการอื่นๆ อีกหลากหลาย เช่น บูชาไฟ อย่างไรก็ตามเมื่อเป้าหมายสูงสุดเปลี่ยนมาเป็นการหลุดพ้นจากสังสารวัฏในแบบศาสนาพุทธ หรือการบรรลุนิพพาน วิธีการ

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน.

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

เหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นกามสุขัลลิกานุโยค^{๖๙} แบบสุขนิยม หรืออัสติกลมถานุโยค^{๗๐} ได้เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเข้าถึงหรือบรรลุนิพพานด้วยทางสายกลางหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ และจากเดิมคือการสวดอ้อนวอนพระเจ้ามาเป็นการบำเพ็ญเพียรเจริญศีล สมาธิ ปัญญาซึ่งสามารถกระทำได้ด้วยตนเอง การเปลี่ยนแปลงนี้ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความตระหนักถึงศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในแต่ละปัจเจกบุคคลด้วย กล่าวคือ มนุษย์มีศักยภาพที่สามารถหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ด้วยตนเอง ด้วยปัญญาของตนเอง โดยมีต้องพึ่งพิงพระเจ้าหรือสิ่งอื่นๆ รวมทั้งบุคคลอื่นด้วย^{๗๑}

การเปลี่ยนแปลงในด้านเป้าหมายของชีวิต ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่ตัวเป้าหมาย และวิธีการเข้าถึงเป้าหมาย จากเป้าหมายของชีวิตหรือเป้าหมายสูงสุดตามแนวคิด ลัทธิหรือศาสนาอื่นๆ มาเป็นตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน และไม่กลับไปเป็นเป้าหมายหรือวิธีการเข้าถึงเป้าหมายแบบเดิมอีก

ค) การเปลี่ยนแปลงในด้านความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม การดำเนินชีวิต

การเปลี่ยนแปลงในด้านความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม การดำเนินชีวิตนี้พิจารณาได้เป็น ๒ ส่วน คือ ด้านความคิด ความเชื่อ ความเห็น ค่านิยม วิถีการมองโลก ที่รวมเรียกว่า ทิฏฐิ ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งคือ พฤติกรรม การดำเนินชีวิตหรือวิถีในการดำเนินชีวิต ซึ่งทั้ง ๒ ส่วนนี้สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างใกล้ชิด

๑) การเปลี่ยนแปลงในส่วนของทิฏฐิ

การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกด้านทิฏฐิ คือ การเปลี่ยนจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นสัมมาทิฏฐิ

^{๖๙} กามสุขัลลิกานุโยค ในที่นี้หมายถึงการหมกมุ่นด้วยกามสุขในวัตถุกาม ดูเชิงอรรถ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๐/๑๒๒.

^{๗๐} อัสติกลมถานุโยค ในที่นี้หมายถึงการหมกมุ่นที่เป็นเหตุให้ตนเดือดร้อน เกรี้ยวร้อน เช่น การบำเพ็ญตบะแบบทรมานตน ดูเชิงอรรถ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๐/๑๒๒.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

มิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ความเชื่อในเรื่องการสวดอ้อนวอนพระเจ้า การบูชา ยัญ การประพาศสัตว์ปฏิบัติต่างๆ เช่น การไหว้ทิศ การบูชาไฟ การประพาศเลี้ยงสัตว์ต่างๆ ว่าเป็นมงคล เป็นความบริสุทธิ์ การได้พบเห็นหรือได้ยินสิ่งที่เชื่อว่าเป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคลต่างๆ การบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานตนอย่างยิ่งยวด การบริโภคน้ำ ยินดีพอใจในกาม ปล่อยตัวปล่อยใจไปตามกระแสแห่งกิเลส ไม่เชื่อกรรมและวิบากแห่งกรรม เชื่อว่าโลกเพียง (สัสสตทิฏฐิ) เชื่อว่าโลกนี้ขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) เชื่อว่าโลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะ^{๗๒}ไม่มี สมณพราหมณ์ที่ดำเนินตนชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้วประกาศให้ (ผู้อื่น) ทราบไม่มี^{๗๓} เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งทิฏฐิเหล่านี้เป็นทิฏฐิที่มีอยู่ในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล

สัมมาทิฏฐิ เป็นความเห็นชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม^{๗๔} สัมมาทิฏฐิ มี ๒ อย่าง คือ โลกียสัมมาทิฏฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ^{๗๕} โลกียสัมมาทิฏฐิ เป็นความเห็นชอบระดับโลกียะ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดีสอดคล้องกับศีลธรรม โลกียสัมมาทิฏฐินี้ เกิดจากปรโตโฆสะ ซึ่งเป็นปัจจัยฝ่ายภายนอก^{๗๖} หรือเป็นผลมาจากการสื่อสารกับบุคคลอื่น และการหล่อหลอมกลุ่มกลมเกลียวของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม สัมมาทิฏฐิในระดับนี้จึงยังสามารถแกว่งไกวโอนไปตามค่านิยมที่สังคมหล่อหลอมได้^{๗๗} ส่วนโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ เป็นตัวปัญญา ที่เป็นอิสระจากการหล่อหลอมของสังคม ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โลกุตตรสัมมาทิฏฐิเกิดจากโยนิโสมนสิการ หรือการพิจารณาโดยแยบคาย ซึ่งเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล ที่เป็นการสื่อสารภายในตนเอง^{๗๘} สามารถทำให้เกิดการ

^{๗๒} โอปปาติกะ หมายถึง สัตว์เกิดผุดขึ้น คือ สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรก เป็นต้น ดูเชิงอรรถ ที.สี. (ไทย) ๙/๖๕/๒๗.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๕-๑๐๘, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๔๓/๔๕๙-๔๖๐.

^{๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๓๔.

^{๗๕} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑.

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๓๗.

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๗, ๗๓๙.

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธานุชาตนา”,

เปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพอย่างที่เราเรียกว่า ถอนรากถอนโคน เพราะสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระนี้สามารถกำจัดกิเลสได้โดยแท้จริง^{๗๙}

เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านสถานภาพของบุคคล และในด้านเป้าหมายแล้ว พบว่า โดยแท้จริงนั้นต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านทิฐินี้ก่อน คือ เปลี่ยนจากมิจฉาทิฐิมาเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสถึงสัมมาทิฐิว่าเป็นตัวนำ เป็นบุพนิमितเพื่อการตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ประการ เปรียบดังเมื่อดวงอาทิตย์ขึ้น ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน^{๘๐} ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ที่เป็นทางดำเนินหรือความประพฤติเพื่อความตรัสรู้ สัมมาทิฐิก็เป็นมรรคองค์แรก^{๘๑} และดังเช่น ท่านโกณฑัญญะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านสถานภาพจากปุถุชนเป็นอริยชน ก็เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงจากมิจฉาทิฐิในวิธีการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด คือ การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ด้วยวิธีการแบบสุดโต่ง คือ อุตตกิลมถานโยค มาเป็นสัมมาทิฐิ คือ เกิดปัญญาเข้าใจชัดในมัชฌิมาปฏิปทาว่า เป็นทางดำเนินเพื่อความตรัสรู้ บรรลุนิพพาน^{๘๒} อันเป็นการหลุดพ้นจากสังสารวัฏอย่างแท้จริง

การที่ท่านโกณฑัญญะ สามารถเปลี่ยนทิฐิจากมิจฉาทิฐิเป็นสัมมาทิฐิได้นั้น ก็เนื่องจากการได้สื่อสารกับบุคคลอื่น คือ พระพุทธเจ้า ซึ่งถือว่าพระองค์ทรงเป็นปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตร จากนั้นสัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลจากกระบวนการภายในของท่านโกณฑัญญะเอง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกจึงอาศัยทั้งการสื่อสารจากบุคคลอื่น และที่สำคัญ คือ การสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเอง และในมุมมองทางพระพุทธศาสนา มองว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ ซึ่งเป็นการปฏิวัติที่เกิดขึ้นภายในตนเองของปัจเจกบุคคล

๒) การเปลี่ยนแปลงในส่วนของพฤติกรรม การดำเนินชีวิต

การเปลี่ยนแปลงในส่วนของพฤติกรรม การดำเนินชีวิตนั้นมีความสัมพันธ์แนบแน่นหรือเป็นไปตามทิฐิที่มีอยู่ การเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในส่วนนี้ คือ ในฝ่ายของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เมื่อมีการเปลี่ยนจากมิจฉาทิฐิเป็นสัมมาทิฐิ การ

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๓๘-๗๓๙.

^{๘๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๗/๖๑๗.

^{๘๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๑๖/๑๘-๒๔.

เปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม การดำเนินชีวิตก็เปลี่ยนแปลงตามไป เป็นต้นว่า เลิกการสวดอ้อนวอน การบูชาัญญ การไหว้ทิศ การอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ การถือฤกษ์ยาม ถือสิ่งที่เป็นมงคลไม่เป็นมงคลต่างๆ เป็นต้น โดยเปลี่ยนมาเป็นการมีพฤติกรรมและดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและดีงาม เช่น มีปฏิสัมพันธ์และปฏิบัติต่อบุคคลรอบตัวอย่างถูกต้องเหมาะสม ไม่เบียดเบียนกันและกันรวมทั้งชีวิตสัตว์ทั้งหลาย หมั่นประกอบแต่กุศลกรรม รู้จักดำเนินชีวิตในทางที่ไม่ตกต่ำ ไม่เป็นอันตรายต่อทรัพย์สิน และชีวิตทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ส่วนบรรพชิตทั้งหลาย ซึ่งเคยมีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามมิจฉาทิฎฐิที่เคยมี เป็นต้นว่า การประพาศิโยกสัตว์ เช่น การประพาศิโยกสัตว์^{๔๓} หรือโควัตร^{๔๔} การบูชาไฟ การบำเพ็ญตบะด้วยการทรมานตนที่เรียกว่า อุตตกิลมถานุโยค หรือย่อนหมกมุ่นอยู่ในกาม ที่เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค มาประพาศิโยคในมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง^{๔๕} ซึ่งเป็นสัมมาทิฎฐิ

การเปลี่ยนแปลงในส่วนของพฤติกรรมการดำเนินชีวิตในระดับปัจเจกนี้ เป็นไปในรูปแบบปฏิวัติ หากทิฎฐิที่เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในแบบถาวร ในกรณีของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพในแง่ของคุณภาพของความเป็นมนุษย์จากปุถุชนไปเป็นอริยชน แต่อย่างไรก็ตาม ปัจเจกบุคคลที่ยังไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากปุถุชนไปเป็นอริยชน กล่าวคือ ยังเป็นปุถุชนอยู่ ทิฎฐิที่มีอยู่ เป็นอยู่นั้น อันเนื่องมาจากการสื่อสารผ่านการอบรมขัดเกลาทางสังคม ย่อมยังอยู่ในภาวะที่ไหวเอนหรือไม่มั่นคงได้ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงในกรณีเช่นนี้จึงอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปในแบบของการปฏิรูป

๒. การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม

การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล มีความเชื่อมโยงมาจากการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจก นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงสถานภาพในแง่คุณภาพของความเป็นมนุษย์ของเจ้าชายสิทธัตถะ จากเจ้าชายปุถุชนองค์หนึ่งมาเป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และหลังจากที่พระองค์ทรงตัดสินใจพระทัยสื่อสารกับบุคคลอื่นหรือทรงประกาศ

^{๔๓} ประพาศิโยกสัตว์ หมายถึง ประพาศิโยกแบบสุนัข หรือทำกริยาอาการเหมือนสุนัขทุกอย่าง ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕.

^{๔๔} ประพาศิโยคโควัตร หมายถึง ประพาศิโยกแบบโค คือ ผูกเขา ผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๓๗-๑๓๙.

ธรรมด้วยพระกรุณาอันยิ่งใหญ่ที่มีต่อหมู่สัตว์ สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการสื่อสารของพระองค์และพระสาวกในลำดับต่อมา กล่าวคือ เมื่อมีปัจเจกบุคคลที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองในเชิงคุณภาพของความเป็นมนุษย์จาก ๑ เป็น ๒ เป็น ๖ เป็น ๗ เป็น ๑๑ เป็น ๖๑ เป็น ๑๐๖๔ เป็นแสน^{๖๖} ซึ่งนี่เป็นจุดเริ่มต้น และยังเพิ่มจำนวนต่อไปอีก สังคมที่ประกอบด้วยบุคคลที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเองแล้วย่อมได้รับผลกระทบ^{๖๗} คือ การเปลี่ยนแปลงตามมาในระดับสังคม ซึ่งพิจารณาได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและเกิดขึ้นก่อน คือ การเปลี่ยนแปลงในด้านที่เกี่ยวกับทฤษฎีของสังคม ทำให้ความคิด ความเชื่อ วิถีการมองโลก คตินิยมและธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมเปลี่ยนแปลงไป หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคม และส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมในด้านโครงสร้างทางสังคมด้วย คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบหรือเกณฑ์การให้สถานภาพของบุคคลในสังคม ระบบความสัมพันธ์กันของบุคคลกับบุคคลอื่นๆ ระบบการศึกษา และระบบการปกครอง^{๖๘}

ก) การเปลี่ยนแปลงในระบบหรือเกณฑ์การให้สถานภาพของบุคคลในสังคม

การเปลี่ยนแปลงในระบบหรือเกณฑ์การให้สถานภาพของบุคคลในสังคม เชื่อมโยงมาจากเกณฑ์ในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของปัจเจกบุคคลในแง่ของคุณภาพของความเป็นมนุษย์ ที่พิจารณาจากคุณธรรมหรือความเบาบางของกิเลส หรือตามกำลังการขัดเกลาตนเองของบุคคลในแต่ละระดับ ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคม แม้ว่าสถานภาพของบุคคลที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก แต่เนื่องจากเกณฑ์ดังกล่าวได้กลายเป็นทฤษฎีของสังคม ระบบเกณฑ์ในการให้สถานภาพของบุคคลในสังคมจึงเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมด้านโครงสร้างทางสังคม เช่น สถานภาพของบุคคลมิได้ผูกติดอย่างตายตัวอยู่กับชาติกำเนิดตั้งในระบอบวรรณะ แต่ขึ้นอยู่กับการกระทำ ซึ่งส่งผลให้สถานภาพนั้นเปลี่ยนแปลงได้ และสถานภาพที่สะท้อนความมีตัวตน หรืออัตตานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควร

^{๖๖} เริ่มจาก ๑ คือ พระพุทธเจ้า ๒ คือ พระพุทธเจ้าและพระอัญญาโกณฑัญญะ ๖ คือ พระพุทธเจ้ากับพระปัญจวัคคีย์ ๗ คือ รวมพระยส ๑๑ คือ รวมสหหายของพระยสอีก ๔ คน ๖๑ คือ รวมสหหายของพระยสอีก ๕๐ คน ๑๐๖๔ คือ รวมอดีตขฤลิ ๓ พี่น้องพร้อมสาวกอีก ๑๐๐๐ คน เป็นแสน คือ รวมพระเจ้าพิมพิสารและชาวเมืองมคธอีก ๑๒ นหุตหรือ ๑๒๐,๐๐๐ คน

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน ทศนิยม เจนวิทีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, หน้า ๑๔๑.

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑-๑๕๗.

ยึดมั่นถือมั่น^{๔๙} นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงสถานะและสิทธิของสตรีในสังคมด้วย ในประเด็นที่เกี่ยวกับสิทธิในการเข้าถึงบุญกุศลที่เท่าเทียมกับบุรุษ ซึ่งสามารถกระทำได้โดยตรงด้วยตนเอง โดยมีต้องกระทำผ่านหรืออาศัยผู้ชายในการเข้าถึงบุญกุศล ยิ่งไปกว่านี้ ผู้หญิงยังมีสิทธิในการเข้าถึงธรรมตามศักยภาพของตน หรือบรรลุธรรมขั้นสูงสุดซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดทางศาสนาได้อย่างสมบูรณ์เช่นเดียวกันกับผู้ชาย^{๕๐} ซึ่งแต่เดิมในสังคมพราหมณ์ผู้หญิงอยู่ในสถานะที่ต่ำกว่าผู้ชาย ไม่อยู่ในสถานะหรือไม่มีสิทธิที่จะทำเช่นนั้นได้

การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระดับสังคมนี้ แม้ว่าผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงจะแตกต่างไปจากสิ่งเดิมๆ ที่มีอยู่ เป็นอยู่ของสังคม ซึ่งในบางกรณีนั้นความแตกต่างเป็นไปอย่างตรงกันข้ามหรือโดยสิ้นเชิง แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นก็จะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้นตอน ทีละส่วน ทีละเรื่องไป และค้ำึงถึงบริบททางสังคมด้วย กล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะรูปแบบ แบบปฏิรูป โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิรูปด้านโครงสร้างทางสังคม

ข) การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์กันของบุคคลกับบุคคลอื่นๆ

ระบบความสัมพันธ์กันของบุคคลกับบุคคลอื่นๆ เปลี่ยนแปลงไปโดยอยู่บนฐานของความสัมพันธ์และหน้าที่ที่มีต่อกันของคนในสังคม ระหว่างปัจเจกกับบุคคลอื่นๆ ในสังคม ซึ่งเป็นตัวแทนของหน่วยย่อยในระบบของสังคม คือ ครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ บุตร ภรรยา การศึกษา ได้แก่ อาจารย์กับศิษย์ ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ได้แก่ มิตรสหาย การงาน ได้แก่ ทาส กรรมกรหรือผู้ที่ต่ำกว่า และศาสนา ได้แก่ สมณพราหมณ์^{๕๑} การมีปฏิสัมพันธ์และทำตามบทบาทหน้าที่ที่ถูกต้องต่อตัวแทนของหน่วยย่อยในระบบของสังคมเหล่านี้ ซึ่งเปรียบเสมือนทิศทั้ง ๖ ที่แวดล้อมบุคคลอยู่ถือว่าการบูชาที่ถูกต้อง มิใช่การกราบไหว้ทิศต่างๆ ทั้ง ๖ ทิศตามธรรมเนียมปฏิบัติที่มีอยู่แต่เดิมในสังคมพราหมณ์ นี่ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติในด้านบทบาทหน้าที่และปฏิสัมพันธ์ที่พึงมีต่อกันของคนในสังคม

การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์กันของบุคคลกับบุคคลอื่นๆ เป็นสิ่งที่จะต้องกระทบกับพฤติกรรม การกระทำและการแสดงออกต่างๆ ของสมาชิกในสังคม ซึ่งมีความหลากหลาย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะที่อิงอยู่กับโครงสร้างทางสังคมแบบเดิม แต่

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑-๑๔๓.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

เปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมของสังคม ซึ่งเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปในรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิรูป

ค) การเปลี่ยนแปลงในด้านระบบการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษาที่ชัดเจน คือ สิ่งที่ศึกษาเรียนรู้ วิธีการศึกษาหรือวิธีการเข้าถึงความรู้ การจัดการศึกษาหรือส่วนสนับสนุนวิธีการศึกษา ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

๑) การเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ศึกษาเรียนรู้

การเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ศึกษาเรียนรู้ กล่าวคือ สิ่งที่ศึกษาเรียนรู้ นั้นเปลี่ยนแปลงจากสิ่งภายนอกตัว เช่น ศาสตร์ศิลปวิทยาและคัมภีร์ต่างๆ มาเป็น เรียนรู้สิ่งภายในตัว คือ จิตและกระบวนการทางจิต ซึ่งการกระทำทางจิต หรือมโนกรรมนั้นเป็นใหญ่เหนือการกระทำทางกายและวาจา ทุกข์หรือสุขที่เกิดขึ้นก็ล้วนแต่เกิดมาจากการกระทำทางจิตที่ประกอบไปด้วย อกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นเป็นต้นตอแห่งความชั่ว หรือกุศลมูล ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่เป็นต้นตอแห่งความดี ยิ่งไปกว่านั้นการเรียนรู้ภายในเกี่ยวกับจิตและกระบวนการทางจิตนี้ ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถเข้าถึงสัจธรรมอันเป็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ เพื่อความพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิงด้วย อย่างไรก็ตามการเรียนรู้ภายในนี้ พระพุทธองค์มิได้ทรงเน้นแต่จิตประการเดียวเท่านั้น แต่ทรงเน้นสิ่งที่จะต้องศึกษาเรียนรู้ทั้งกายและจิต ดังที่ตรัสกับสัจจกะ นิครนถบุตร ว่า เพราะเหตุที่ได้อบรมกายเพราะเหตุที่ได้อบรมจิต สุขเวทนา และทุกขเวทนามิสามารถครอบงำจิตได้^{๑๒} ซึ่งสิ่งที่จะต้องศึกษาเรียนรู้ หรืออบรม หรือพิจารณา นั้น จำแนกขยายออกไปได้ใน ๔ หมวด คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งทั้ง ๔ หมวดนั้นเนื่องอยู่กับตัวเราเอง ด้วยการพิจารณาจากภายในเป็นสำคัญ เพื่อเข้าถึงสัจธรรม ๔ ประการจากตัวเราเอง^{๑๓}

๒) การเปลี่ยนแปลงในด้านวิธีการศึกษาหรือวิธีการเข้าถึงความรู้

วิธีการศึกษาหรือวิธีการเข้าถึงความรู้ นั้น แม้ว่าในทางพระพุทธศาสนาก็มีการท่องจำหรือทรงจำเช่นเดียวกับวิธีการศึกษาแบบของพราหมณ์ แต่สิ่งที่

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๙/๔๐๔.

^{๑๓} ทศนีย์ เจนวิทีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๕๑.

แตกต่างกันและเปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ ก็คือ วิธีการศึกษาที่เน้นทั้งการฟัง การคิด การถาม และการปฏิบัติด้วยตนเองของผู้เรียนอย่างจริงจัง^{๙๔} โดยการฟังนั้น ต้องเป็นการฟังอย่างตั้งใจ ดังที่มักปรากฏข้อความในพระสูตรต่างๆ เสมอในคราวที่พระพุทธองค์จะทรงสอน หรือบอกกล่าว หรือตอบข้อคำถามต่างๆ ที่มีผู้กราบทูลถามว่า “เธอทั้งหลาย จงตั้งใจฟัง ... จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”^{๙๕} เนื่องจากการฟังมีความสำคัญและมีผลมากดังปรากฏในพระสูตรต่างๆ^{๙๖} กระบวนการหรือวิธีการศึกษาดังกล่าวนี้นี้ กล่าวได้ว่า เป็นวิธีการศึกษาที่ต้องอาศัยการสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยมีแหล่งสารหรือปรโตโฆษะที่เป็นกัลยาณมิตร (ในที่นี้หมายถึงอาจารย์)^{๙๗} ที่จะให้ความรู้ และตอบข้อสงสัยต่างๆ การถามนั้น ถือเป็นวิธีการศึกษาที่สำคัญที่พระพุทธองค์ทรงเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ถามในทุกโอกาส แม้ในวาระที่จวนเจียนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็ตาม^{๙๘} สำหรับการคิดนั้น อยู่ในส่วนของการสื่อสารกับตนเอง ส่วนการปฏิบัติด้วยตนเองของผู้เรียนนั้นเป็นการให้ความสำคัญที่ผู้เรียน มิใช่ที่ตัวอาจารย์ ดังพุทธวจนะที่ว่า “ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทาง พระพุทธเจ้าก็เพียงบอกทางให้ บุคคลผู้ปฏิบัติด้วยตนเอง จะพึงหลุดพ้นได้”^{๙๙} โดยการปฏิบัตินี้เป็นวิธีการศึกษาที่ต้องอบรมทั้งกายควบคู่ไปกับจิตใจอย่างจริงจัง ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ บนฐานของไตรสิกขา คือ ศีล สมภาณี ปัญญา เพื่อให้เกิดปัญญา ความรู้แจ้งอย่างแท้จริง วิธีการศึกษาหรือวิธีการเข้าถึงความรู้ที่เปลี่ยนแปลงไปตามแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การศึกษาที่มุ่งเพียงให้เกิดความรู้ตามคัมภีร์หรือตามทฤษฎีด้วยการท่องจำเท่านั้น

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๙๕} ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๑๓๒/๑๗๑.

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน สัม.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๖/๕๖๘-๕๖๙, สัม.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑/๕๗๖-๕๗๗, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖-๑๒๗/๑๑๕, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗-๓๖๘, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๓๑-๓๒, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิสิษฐ, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๑๕๑.

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๗/๑๖๕-๑๖๖.

^{๙๙} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖.

๓) การเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการศึกษาหรือส่วนสนับสนุนวิธีการศึกษา

การจัดการศึกษาหรือส่วนสนับสนุนวิธีการศึกษา ได้แก่ ผู้สอนคือ อาจารย์ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์^{๑๐๐} แม้โดยภาพกว้างจะมีการจัดการศึกษาที่มีลักษณะเหมือนๆ กับที่ปฏิบัติกันอยู่ในสมัยนั้น คือ ผู้เป็นศิษย์เข้าไปศึกษาอยู่ในสำนักของอาจารย์ อย่างไรก็ตาม ก็มีการเปลี่ยนแปลงในบางประการในระบบการจัดการศึกษานั้น กล่าวคือ ตามแนวทางในพระพุทธศาสนา มีการกำหนดคุณสมบัติของผู้เป็นอาจารย์เป็นพิเศษ ว่าต้องเป็นผู้ที่รู้จักจริง เป็นผู้ฉลาดผู้สามารถและมีอายุพรรษาครบ ๑๐ หรือเกิน ๑๐ ปีจึงสามารถรับศิษย์ได้^{๑๐๑} อีกทั้งยังต้องเป็นผู้ที่ใคร่ต่อการศึกษา และสนับสนุนการศึกษาของศิษย์หรือบุคคลอื่นด้วย^{๑๐๒} โดยไม่หวงวิชา^{๑๐๓} ส่วนในด้านของปฏิสัมพันธ์ของอาจารย์กับศิษย์นั้น ให้มีการดูแล ปรนนิบัติซึ่งกันและกันอย่างสนิทสนมกันฉันบิดากับบุตร^{๑๐๔} ที่สำคัญคือ สามารถตักเตือน แนะนำกันได้ เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งเกิดความเห็นผิด หรือต้องอาบัติ^{๑๐๕}

การเปลี่ยนแปลงในด้านระบบการศึกษา มีลักษณะรูปแบบการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบปฏิรูป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนๆ เป็นเรื่องๆ ไป และเป็นไปแบบค่อยเป็นค่อยไป ยังอิงอยู่กับโครงสร้างทางสังคมแบบเดิม แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนในบางส่วนและเสริมในบางส่วนของที่เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติในด้านการจัดการศึกษาหรือส่วนสนับสนุนวิธีการศึกษา อย่างไรก็ดี การปรับเปลี่ยนในบางส่วน ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปแบบตรงกันข้าม เช่น การเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ศึกษาเรียนรู้ และในด้านวิธีการศึกษาหรือวิธีการเข้าถึงความรู้

ง) การเปลี่ยนแปลงในด้านระบบการปกครอง

การเปลี่ยนแปลงในด้านระบบการปกครอง มิใช่การเปลี่ยนแปลงจากระบบการปกครองรูปแบบหนึ่งไปเป็นอีกรูปแบบหนึ่ง แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องด้วยแนวคิดและธรรมเนียมปฏิบัติของพระราชาในสิ่งที่จะมีผลกระทบต่อประชาชนหมู่มาก ได้แก่

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิทีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๕-๗๖/๑๐๓-๑๐๔.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๓.

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๗/๑๐๗.

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๘/๑๐๗-๑๑๒.

แนวคิดและธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องการนุชาญญ และการสงเคราะห์ ซึ่งมีความเชื่อมโยงไปถึงการปกครองและเศรษฐกิจหรือเรื่องปากท้องความเป็นอยู่ของประชาชน รวมไปถึงการป้องกันปัญหาความขัดแย้งของประชาชนซึ่งเกี่ยวข้องกับความสงบเรียบร้อยในสังคม นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงในด้านการทำบทบาทหน้าที่ของพระราชา คือ พระราชามีบทบาทในการสร้างสังคมสันติสุข โดยมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นพระราชาผู้สอนธรรม^{๑๑๖}

การเปลี่ยนแปลงในด้านระบบการปกครอง มีลักษณะรูปแบบการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบปฏิรูปอย่างชัดเจน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงนั้นแทบไม่กระทบในด้านโครงสร้างเลย ยังคงบทบาทหน้าที่ของส่วนต่างๆ ไว้ แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนในบางส่วน และเสริมในบางส่วนที่เป็นแนวทางประเพณีปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฝ่ายของผู้นำผู้ปกครอง เพื่อให้สังคมเกิดความผาสุกยิ่งขึ้น

---

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๕๔-๑๕๗.

บทที่ ๔

รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา

การสื่อสารที่มีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา ที่ได้ศึกษาในบทที่ ๓^๑ นั้น พบว่า คือ การสื่อสารกับตนเอง และการสื่อสารกับบุคคลอื่น ในบทนี้จึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยศึกษาจากรูปแบบและกระบวนการสื่อสารที่เป็นการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น

๔.๑ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับตนเอง

การสื่อสารกับตนเอง กับการเปลี่ยนแปลงสังคมมีความสัมพันธ์กันในแง่ที่การสื่อสารกับตนเองทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายในตนเองของแต่ละปัจเจก ทั้งนี้ การสื่อสารกับตนเองนั้นมีรูปแบบและกระบวนการสื่อสารอย่างไร จะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

๔.๑.๑ รูปแบบการสื่อสารกับตนเอง

การศึกษารูปแบบการสื่อสารกับตนเองตามทัศนะหรือแนวคิดในพระพุทธศาสนา ในงานวิจัยนี้จะศึกษาโดยสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก และอรรถกถาเป็นเบื้องต้นก่อน เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองตามทัศนะหรือแนวคิดในพระพุทธศาสนา

ก. การศึกษาข้อมูลเชิงสำรวจเกี่ยวกับการสื่อสารกับตนเองที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎกและในอรรถกถาปรากฏข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเอง ทั้งจากข้อมูลตัวอย่างที่บุคคลทำการสื่อสารกับตนเองหรือทำการสื่อสาร

---

^๑ ดูรายละเอียดในเล่มนี้ บทที่ ๓ หน้า ๑๒๓-๑๕๔.

ภายในตนเอง และเนื้อหาคำสอน หรือคำอธิบายที่เกี่ยวกับการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเอง ดังนี้

๑. ข้อมูลตัวอย่างที่บุคคลทำการสื่อสารกับตนเอง

พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังทรงแสวงหาหนทางแห่งความดับทุกข์อยู่ในระหว่างหนทางแห่งการแสวงหาหนั้น พระองค์ได้ทรงทำการสื่อสารกับพระองค์เองในหลายๆ คราว เป็นต้นว่าทรงเกิดอุปมาเรื่องไม้ ๓ ประเภทที่จะนำมาใช้ไฟได้ คือ ไม้สดมียางแช่อยู่ในน้ำ ไม้สดมียางวางอยู่บนบกอยู่ห่างจากน้ำ และไม้แห้งสนิทวางอยู่บนบกอยู่ห่างจากน้ำ โดยทรงอุปมาเข้ากับกายและจิตของบุคคลที่ยังสัมพันธ์อยู่กับกาม และการละกามอย่างเด็ดขาดในภายใน กับการเป็นผู้ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม^๒

นอกจากนี้เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานกายอยู่นั้น เมื่อทรมานด้วยวิธีใดแล้วยังไม่พบสัจธรรม ก็ทรงสื่อสารกับพระองค์เองด้วยการดำริว่า “เราควรบำเพ็ญมานอันไม่มีลมปราณเกิด”^๓ เมื่อยังไม่สำเร็จ ก็ทรงดำริว่า “ทางที่ดี เราควรปฏิบัติด้วยการอดอาหารทุกอย่าง”^๔ คือทรงทดลองทรมานพระองค์ด้วยวิธีอื่นๆ ต่อไป เมื่อยังไม่สำเร็จ ก็ทรงดำริว่าควรทรมานด้วยวิธีอื่นๆ ต่อไปอีก จนกระทั่งทรงทรมานพระองค์อย่างยิ่งยวดก็แล้ว จึงทรงสื่อสารกับพระองค์เองอีก ด้วยการใคร่ครวญพิจารณา และตั้งคำถามกับพระองค์เองว่า มีวิธีการอื่นอีกหรือไม่นอกจากการทรมานกาย จึงทำให้ทรงระลึกได้ถึงการทำเพ็ญทางจิต อันนำไปสู่การตัดสินใจพระทัยเลิกการทรมานกาย แล้วไปบำเพ็ญเพียรทางจิตแทน จนได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ^๕

จากเรื่องราวข้างต้นแสดงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายในตนเอง เช่น การคิดแบบอุปมาเปรียบเทียบ หรือกับตนเอง ตั้งคำถามกับตนเอง การนึกหรือระลึกได้ถึงเหตุการณ์เรื่องราวหรือประสบการณ์เดิม เหล่านี้ล้วนเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเองกับตนเอง ซึ่งการสื่อสารกับตนเองในลักษณะต่างๆ เช่น การอุปมาเปรียบเทียบ การใคร่ครวญพิจารณา การคิด การตั้งคำถามกับตนเอง การระลึกได้ การตัดสินใจอันนำไปสู่การกระทำอื่นๆ ตามมา

ตัวอย่างอื่น เช่น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เมื่อครั้งยังเป็นอุปัถฐุสสมาณพ และโกณฑัญญะ ขณะที่ยังเป็นอุปัถฐุสสมาณพอยู่นั้นเกิดการสื่อสารกับตนเองขึ้นในลักษณะ

^๒ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๔-๓๗๖/๔๑๐-๔๑๑.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๘/๔๑๒.

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๙/๔๑๔.

^๕ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๗-๓๘๖/๔๑๒-๔๑๘.

หนึ่ง คือ เกิดความสลดสังเวชใจว่า “จะมีอะไรเล่า ที่นำคุณในการนี้ ชนทั้งหมดแม้นี้ เมื่อยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ก็จักถึงความเป็นสภาพหาบัญญัติมิได้ เราทั้ง ๒ ควรแสวงหาธรรมเครื่องพ้นอย่างเอก ... การคุณนี้ไม่มีประโยชน์ เราควรจักแสวงหาโมกขธรรมเพื่อตน”^๖ การสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเอง เช่นนี้ของท่านทั้งสองนำให้ท่านทั้งสองออกบวชเป็นปริพาชก กระทั่งอุปติสสะปริพาชกได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ ซึ่งในขณะที่ฟังนั้นได้ใคร่ครวญตาม ซึ่งก็คือได้ทำการสื่อสารกับตนเองไปด้วย จึงได้บรรลุโสดาบัน แม้ท่านโกณฑิยะก็เช่นกัน พระสารีบุตรนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงเวทนาปริคหสูตรให้แก่ที่ชนขปริพาชกหลานของท่านนั้น ท่านก็ใคร่ครวญพิจารณา ส่งญาณไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนานั้นจนได้บรรลุอรหัตตผล^๗

พระมหากาลได้พิจารณาศพที่กำดั่งไหม้ไฟอยู่ว่า “สรีระนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ดูแลอยู่ในบัดเดี๋ยวนี้เอง แต่บัดนี้ (กลับ) ถึงความสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว”^๘ การพิจารณาศพที่กำดั่งไหม้ไฟอยู่นั้น เป็นการทำการสื่อสารกับตนเองด้วยการพิจารณาไตร่ตรองเพื่ออบรมตนเองของพระมหากาล ทำให้พระมหากาลได้บรรลุอรหัตตผล

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า การสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเอง อาจเป็นไปในลักษณะของความรู้สึกสลดสังเวชใจ อันนำไปสู่การกระทำอื่นๆ ตามมา รวมทั้งการใคร่ครวญพิจารณา อบรมตน จากการที่สิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้นที่เกี่ยวกับการเห็น การได้ยินได้ฟัง การได้กลิ่น การรู้รส และการสัมผัส เข้ามากระทบกับประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ซึ่งสิ่งที่เข้ามากระทบนี้เป็นได้ทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น บุคคล วัตถุสิ่งของ สถานที่ เวลา บรรยากาศและเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก^๙ หรือที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อารมณฺ์ ที่เข้ามากระทบ โดยผ่านทางอายตนะภายนอก หรือทวารทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย^{๑๐} และเชื่อมโยงหรือส่งผลต่อการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองของบุคคล

^๖ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๐, ๑๒๑.

^๗ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๕/๒๓๙-๒๔๓.

^๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค ๑**, หน้า ๙๖.

^๙ ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕.

^{๑๐} ทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ดูเชิงอรรถ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๔.

นอกจากนี้เรื่องราวซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในการยกตัวอย่างการสื่อสารกับตนเอง หรือการสื่อสารภายในตนเอง ก็คือ พระจักษุบาลหรือพระมหาปาละปริชากรรัชทาย^{๑๑} เกี่ยวกับการรักษานัยน์ตาของท่าน คำว่ารัชทาย หมายถึง ร่างกาย^{๑๒} ซึ่งหมายถึงกาย ร่างกาย หรือตัวตน ของตนเองนั่นเอง กล่าวคือ พระจักษุบาลได้ทำการสื่อสารกับตนเองด้วยการปรึกษาตัวเอง^{๑๓} โดยการตั้งคำถามกับตัวเอง เพื่อให้ตัวเองได้เกิดการใคร่ครวญ ชั่งน้ำหนัก สำหรับการตัดสินใจที่จะ เลือกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง^{๑๔} นอกจากนี้ในอรรถกถาธรรมบท ยังปรากฏข้อความอีกว่า ท่านกล่าวสอนภุตกาย คำว่าภุตกาย นั้น คำว่า ภุต หมายถึง “สัตว์, สัตว์โลก”^{๑๕} หรือหมายถึง “ซึ่ง เกิดแล้ว ซึ่งเป็นแล้ว”^{๑๖} ภุตกาย จึงหมายถึง กายซึ่งเกิดแล้ว ในที่นี้หมายถึงกายหรือตัวของท่าน พระจักษุบาลเองเช่นกัน และท่านยังได้ให้โอวาทแก่ตนเอง^{๑๗} อีกด้วย

จากตัวอย่างเรื่องของพระจักษุบาลนี้พบลักษณะของการสื่อสารกับตนเอง คือ การปรึกษาตนเอง ด้วยการตั้งคำถาม ใคร่ครวญ การตัดสินใจ การสอน (แสดงให้เข้าใจโดยวิธี บอกร^{๑๘}) ตนเอง และการให้โอวาท (คำแนะนำ คำตักเตือน^{๑๙}) แก่ตนเอง ซึ่งนำไปสู่การตัดสินใจที่จะ กระทำหรือแสดงพฤติกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด ในกรณีของพระจักษุบาล การกระทำที่ตามมาคือ ท่านตัดสินใจที่จะทำตามเจตจำนงเดิมแต่แรกที่ได้ตั้งใจไว้ คือ ไม่นอน แม้ว่าการนอนนั้นอยู่ใน ขั้นตอนของการรักษานัยน์ตาของท่านก็ตาม

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๙-๒๐. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย**, (นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๐ และ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐**, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๑๓} ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตร-ดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๒๙.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒, มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระธัมมปัทมรัฐกถาแปล ภาค ๑**, หน้า ๑๔.

^{๑๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๔๙๒.

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐**, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๙-๒๐.

^{๑๘} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐**, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ดี นอกจากตัวอย่างทั้งหลายข้างต้น ยังมีตัวอย่างการสื่อสารกับตนเองที่แตกต่างออกไปและก่อให้เกิดผลในทางตรงข้ามกับตัวอย่างทั้งหลายข้างต้น ดังเช่น เรื่องของพระภาคินายสังขรักขิต หรือพระสังขรักขิตผู้หลานที่ทำการสื่อสารกับตนเองด้วยความคิดว่า หลวงลุง ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ของท่าน ไม่ยอมรับผ้าสาฎกที่ท่านตั้งใจถวาย ดังนั้นท่านจะเป็นสมณะอยู่ไปทำไม ไปเป็นคฤหัสถ์ดีกว่า จากนั้นยังได้คิดต่อไปอีกยี่สิบวัน กระทั่งว่าได้แต่งงานมีลูกภรรยาทำลูกตก ท่านจึงโกรธเอาด้ามปฏักตีหัวภรรยา แต่การกระทำจริงที่เกิดขึ้น คือ ท่านเอาด้ามปัดตีหัวหลวงลุงของท่านเพราะเพลินไปคิดว่าเป็นภรรยาตน^{๒๐}

การสื่อสารกับตนเองของพระภาคินายสังขรักขิตที่เกิดขึ้นนั้น เริ่มมาจากความรู้สึกน้อยใจ จากนั้นคิดปรุงแต่งต่อไปเป็นเรื่องเป็นราวในอนาคตที่มีได้เกิดขึ้นจริง ดังที่เรียกว่า ฝันกลางวัน หรือจินตนาการเรื่องราวไปเรื่อยเปื่อยนั่นเอง แต่กระนั้นก็ยังส่งผลถึงการกระทำด้วยเช่นกัน

๒. ข้อมูลตัวอย่างเนื้อหาคำสอน หรือคำอธิบายที่เกี่ยวกับการสื่อสารกับตนเอง

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีเนื้อหาคำสอน หรือคำอธิบายที่เกี่ยวกับการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเองหลายประการ เช่น การมนสิการ การพิจารณา การรู้ อยู่ การมีสติ การรู้จักหรือเข้าใจตนเอง การตระหนักถึงความเป็นไปของตนเอง หรือการตระหนักรู้ เป็นต้น

ก) การมนสิการ

การมนสิการ หรือการทำไว้ในใจ^{๒๑} หรือความใส่ใจ^{๒๒} หรือการพิจารณา ไตร่ตรองแล้วทรงจำไว้ในใจ^{๒๓} หรือการทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา^{๒๔} โดยการ

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

^{๒๑} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๗.

^{๒๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๑.

^{๒๓} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖๙-๖๗๐.

มนสิการนี้แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ โยนิโสมนสิการหรือการมนสิการโดยแยบคาย^{๒๕} และ โยนิโสมนสิการหรือการมนสิการโดยไม่แยบคาย^{๒๖}

๑) โยนิโสมนสิการ หรือการมนสิการโดยแยบคาย หรือการพิจารณาโดยแยบคาย^{๒๗} หรือการทำในใจโดยแยบคาย^{๒๘} หมายถึงการใช้ความคิดอย่างถูกต้อง^{๒๙} การทำไว้ในใจโดยถูกต้อง^{๓๐} โดยถูกต้อง^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายคำว่าโยนิโสมนสิการมีใจความสรุปว่า

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย คือ การใช้ความคิดถูกต้อง ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างเป็นระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามที่ตั้งนั้นนั้นมันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหา อุปาทานของตนเข้าจับ^{๓๑}

โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล^{๓๒} โดยถือเป็นคุณเครื่องภายใน^{๓๓} ทั้งนี้เพราะโยนิโสมนสิการเป็นธรรม ๑ ใน ๔ ประการ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อแจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล^{๓๔} เนื่องจากเป็นไปเพื่อ

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖, มนสิการโดยแยบคาย หมายถึงการคิดถูกต้อง (อุบายมนสิการ) และการคิดถูกต้อง (ปถมนสิการ) ดูเชิงอรรถ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๐.

^{๒๖} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๑๒.

^{๒๗} ดูเชิงอรรถ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๗๘, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓.

^{๒๘} ดูเชิงอรรถ ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๕๗/๓๕๖.

^{๒๙} ดูเชิงอรรถ ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๕๗/๓๕๖.

^{๓๐} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๒๑.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๓} ดูเชิงอรรถ ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๙.

^{๓๔} ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สัมปรีตสังเสวะ (คบสัตบุรุษ) (๒) สัมมัสมณวิเสส (ฟังพระสัทธรรม)

(๓) โยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยแยบคาย) (๔) รัทธานุวัตรปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓.

ความเจริญแห่งปัญญา ได้ปัญญา เป็นผู้ที่มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาลึกซึ้ง มีปัญญาไพบูรณ์ มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาแล่นไป มีปัญญาเฉียบแหลม และมีปัญญาซ้ำแรกกิเลส^{๓๕} ดังที่พระสุนทรสมุทรได้กล่าวภาสิตแสดงถึงเหตุการณ์ที่ท่านบรรลุธรรมไว้ว่า หลังจากที่ท่านถูกหญิงแพศยาพูดเล้าโลมให้ท่านบริโภคมกาม โยนิโสมนสิการได้เกิดขึ้นแก่ท่าน โทษและความเบื่อหน่ายก็ปรากฏ จิตของท่านก็หลุดพ้น^{๓๖} พระพุทธองค์ยังได้ตรัสไว้ว่า “โยนิโสมนสิการ (การมณสิการโดยแยบคาย) เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป”^{๓๗} ทั้งนี้ตั้งความปรากฏในพุทธวจนะว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการ (การมณสิการโดยแยบคาย) นี้ เมื่อมณสิการโดยแยบคาย กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๓๘}

๒) อโยนิโสมนสิการ หรือการมณสิการโดยไม่แยบคาย หรือการไม่มณสิการโดยแยบคาย^{๓๙} หมายถึงการทำให้ไว้ในใจโดยไม่ถูกอุบาย โดยไม่ถูกทาง^{๔๐} เช่น การทำให้ไว้ในใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา^{๔๑} หรือการนึก การน้อมนึก การผูกใจ การใฝ่ใจ การทำให้ไว้ในใจถึงความคิดโดยนัยที่กลับกันกับสังขธรรม^{๔๒}

อโยนิโสมนสิการ เป็นหนึ่งในรากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้า^{๔๓} คือ ตัณหา ทิฏฐิ และเป็นรากแห่งความโกรธ ความดูหมิ่น^{๔๔} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อโยนิโส-

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๔.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๕๙-๔๖๕/๔๑๘.

^{๓๗} พระพุทธองค์ตรัสว่า อโลภะ อโทสะ อโมหะ โยนิโสมนสิการ สัมมาปณิหิตจิต (จิตที่ตั้งไว้ถูก) เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป ขง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓.

^{๓๘} ขง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

^{๓๙} ดูเชิงอรรถ ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๖๖/๓๑๕.

^{๔๐} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

^{๔๑} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

^{๔๒} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

^{๔๓} รากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้า หมายถึง อวิชชา (ความไม่รู้) อโยนิโสมนสิการ (การไม่มณสิการโดยแยบคาย) อัสมิมานะ (ความถือตัว) อหิริกะ (ความไม่ละอาย) อนินตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัว) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ดูเชิงอรรถ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๒๓/๗๒๒.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๓/๕๙๓.

มนสิการ (การมนสิการโดยไม่แยกกาย) เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป”^{๕๕} ทั้งนี้ตั้งข้อความที่ปรากฏในพุทธดำรัสว่า “เราไม่เห็นกรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนอโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยไม่แยกกาย) นี้ เมื่อมนสิการโดยไม่แยกกาย อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๕๖}

ในส่วนที่เกี่ยวกับการมนสิการ โยนิโสมนสิการ และอโยนิโสมนสิการนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเน้นให้บุคคลมนสิการในลักษณะของโยนิโสมนสิการ หรือมนสิการโดยแยกกาย แต่ให้ละอโยนิโสมนสิการเสีย ทั้งนี้เพราะเมื่อพิจารณาร่วมกับข้อมูลตัวอย่างที่บุคคลทำการสื่อสารกับตนเองข้างต้น พบว่า ความคิด ความรู้สึก การทำในใจ การพิจารณาต่างๆ นั้นเป็นเรื่องภายในระดับจิตใจ ซึ่งมีผลเชื่อมโยงหรือกระทบต่อการกระทำ ซึ่งอาจเป็นไปในทางที่ดี หรือไม่ดีก็ได้ นั่นคือในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีเนื้อหาแสดงถึงการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองทั้งที่ปรากฏเป็นไปในทางที่ดี และไม่ดี โดยขึ้นอยู่กับจิตใจของผู้ทำการสื่อสารนั้น ที่ จะทำการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองไปในทิศทางใด แต่ทิศทางที่พระพุทธองค์ทรงสอนและเน้น นั่นคือ ให้ทำการสื่อสารไปในทิศทางที่ดี เป็นกุศล เป็นโยนิโสมนสิการ

ข) การพิจารณา การรู้อยู่ การมีสติ การรู้จักหรือเข้าใจตนเอง

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏคำ ข้อความ หรือเนื้อความที่สะท้อนหรือปรากฏนัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเอง เป็นต้นว่า คำว่า “รู้อยู่” คำว่า “พิจารณาเห็น” เหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคลเช่นกัน เช่น “...บุคคลรู้อยู่เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นทุกขว่ามีชาติเป็นแดนเกิด ไม่ควรก่ออุปธิ”^{๕๗} หรือ “เมื่อภิกษุ นั้นพิจารณาเห็นนิรวรณ ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ...”^{๕๘} หรือ “ภิกษุควรพิจารณาตนเองอย่างนี้ว่า ‘เราเป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความ

^{๕๕} พระพุทธองค์ตรัสว่า โลกะ โทสะ โมหะ อโยนิโสมนสิการ มิจฉาปณินทิจิต (จิตที่ตั้งไว้ผิด) เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓.

^{๕๖} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๑๒.

^{๕๗} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๓๔/๖๗๔.

^{๕๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๕/๗๕.

ปรารถนาที่เป็นบาปจริงหรือ' ถ้าพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า ฯลฯ ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาปจริง' ภิกษุนั้นก็ควรพยายามเพื่อละบาปอกุศลกรรมเหล่านั้นเสีย"^{๔๙}

พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ สติบัญญัติวิภังค์ ปรากฏคำอธิบายคำว่า "พิจารณาเห็น" ไว้ดังนี้ "พิจารณาเห็น คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิวฐิ"^{๕๐} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน มีคำอธิบายคำว่า "พิจารณา" ว่าหมายถึง ตรวจตรา, ตริตรอง, สอบสวน และอธิบายคำว่า "เห็น" ว่าหมายถึง อากาของตาที่ประสปรูป, ปรากฏแก่ตา, ปรากฏแก่ใจ, คิดรู้"^{๕๑} เมื่อรวมความแล้วก็จะให้ความหมายว่า การตรวจตรา ตริตรอง สอบสวน หรือคิดรู้ ซึ่งปรากฏแก่ใจ

นอกจากนี้ ยังมีการกระทำภายในหรือการกระทำในใจลักษณะอื่นอีก คือ การระลึกถึง เช่น การระลึกถึงพระพุทธรูปที่เรียกว่า พุทธานุสสติ การระลึกถึงพระธรรม (ธัมมานุสสติ) การระลึกถึงพระสงฆ์ (สังฆานุสสติ) หรือ การระลึกถึงความตาย (มรณานุสสติ) รวมทั้งการตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก ที่เรียกว่าอานาปานสติ เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่าอานุสสติ คือ ความระลึกถึง"^{๕๒}

คำว่า "สติ" ในสารีปุตตสูตรตนิทเทศ มีข้อความอธิบายว่า "สติ คือ ความตามระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือ ความระลึกได้ ความจำได้ ความไม่เลือนลหาย ความไม่หลงลืม"^{๕๓}

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ปรากฏคำอธิบายคำว่า "สติ" ว่า "ความระลึกได้, นึกได้, ความไม่เผอเรอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือกุ่มจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง จำการที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม้นานได้"^{๕๔}

^{๔๙} ดูรายละเอียดในการพิจารณาตนเอง ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๔/๑๙๓.

^{๕๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๗,๓๖๑/๓๐๘,๓๐๙.

^{๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗๖.

^{๕๓} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๙/๖๑๔.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๙๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ อธิบายคำว่า “สติ” ว่า “ความระลึกได้”^{๕๕} โดยยกตัวอย่างประโยค คือ “สรวติ จินฺเตตตีติ สติ” แปลว่า กิริยาที่ระลึกได้ โดยอธิบายแยกศัพท์ดังนี้คือ สรว ภาตุในความหมายว่าคิด ระลึก, ตี ปัจจัย, ลบ ร ที่สุดธาตุ^{๕๖}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานปรากฏคำอธิบายคำว่า “สติ” คือ “ความรู้สึกรู้จักตัว ความรู้สึกผิดชอบ ความระลึกได้ เช่น ตั้งสติ กำหนดสติ”^{๕๗}

จากคำหรือข้อความที่สำคัญซึ่งเป็นเนื้อหาที่เน้นและพบมากในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาซึ่งพิจารณาได้ว่า เป็นคำหรือข้อความที่มีนัยถึงการแสดงออกมาในภายใน เช่น มีสติ รู้อยู่ พิจารณาเห็น การระลึกถึง หรือระลึกได้ ในลักษณะของการเจริญสติ หรือกำหนดสติ เช่น การเจริญพุทธานุสสติ หรือการมีสติตามรู้อาการ ซึ่งมักควบคู่กับคำว่า “สัมปชัญญะ” ซึ่งหมายถึง “ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ”^{๕๘} หรือ “ความรู้ตัวอยู่เสมอ, ความไม่เผลอตัว”^{๕๙} “ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนักรู้ชัดเข้าใจชัด ซึ่งสิ่งทีนึกได้”^{๖๐} รวมทั้งการกำหนดสติ มีใจจดจ่ออยู่กับคำบริกรรมที่กำหนดไว้ในใจ เหล่านี้ก็เป็นลักษณะของการที่บุคคลทำการสื่อสารกับตนเอง ซึ่งเกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคลด้วย

นอกจากนี้ ความสามารถบอกตนเองได้ด้วยตนเอง หรือสื่อสารกับตนเองภายในตนเอง มิต้องให้ผู้อื่นบอก หรือทำการสื่อสารอย่างหนึ่งอย่างใดให้ตัวเรา รู้ นั้น ปรากฏเนื้อหาในธรรมข้ออรรถัตถุญญา^{๖๑} ความรู้จักตน เช่นรู้ว่า เราเป็นผู้มีศรัทธา ศีล ความเสียสละ คุณธรรม ปัญญา ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และฐานะ เป็นต้น แค่นั้นเพียงไร^{๖๒} และในหลักธรรมชื่อว่า แฉนธรรม ซึ่งหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องส่องดูตนเองจนสามารถพยากรณ์ตนได้ ในที่นี้ ได้แก่

^{๕๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๖๕๕.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๐/๓๐๘.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๗.

^{๖๑} หรืออรรถัตถุญญา เป็นธรรม ๑ ใน ๗ ข้อ ในสัปปุริสธรรม ๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓, ธรรม ๗ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐, และธัมมัญญสูตร อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓.

^{๖๒} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๘.

อริยมรรคญาณ^{๖๓} ซึ่งมีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^{๖๔} เนื้อหาดังกล่าวนี้แสดงถึงการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคล ซึ่งปรากฏเป็นความรู้จักตนเอง ความเข้าใจตนเอง และความตระหนักรู้ที่ถูกต้องแท้ในความ เป็นไปของตนเอง

ข. รูปแบบการสื่อสารกับตนเองที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

จากข้อมูลเชิงสำรวจเกี่ยวกับการสื่อสารกับตนเองที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นำมาวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองตาม ทักษะหรือแนวคิดในพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์จัดหมวดหมู่รูปแบบการสื่อสารกับตนเองจาก การพิจารณาในประเด็นต่างๆ ดังนี้

๑. รูปแบบการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากวิธีการสื่อสาร^{๖๕}

วิธีการสื่อสารกับตนเอง หรือการสื่อสารภายในตนเองที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีหลายรูปแบบ ได้แก่

ก) การคิดในรูปแบบต่างๆ เป็นต้นว่า การคิดแบบอุปมา เปรียบเทียบ การตั้งคำถามกับตนเอง การหาข้อหรือปรึกษากับตนเอง การสอน การให้โอวาทหรือ เตือนตนเอง การมนสิการ การพิจารณา การใคร่ครวญ การตัดสินใจ การคิดปรุงแต่ง จินตนาการ เรื่องราวไปเรื่อย หรือการฝันกลางวัน

ข) การนึก การระลึกได้หรือจำได้ถึงเหตุการณ์ เรื่องราวต่างๆ หรือ ประสบการณ์เดิม

ค) การรู้สึก เช่น ความสลดสังเวชใจ ความน้อยใจ เป็นต้น

^{๖๓} ดูเชิงอรรถ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๐๓.

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๓.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ทักษิณี เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพ เพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๓๒-๓๓.

ง) การมีสติ การรู้อยู่ พิจารณาเห็น การระลึกถึงหรือระลึกได้ การเจริญสติ การกำหนดสติ เช่น การมีใจจดจ่ออยู่กับคำบริกรรมที่กำหนดไว้ในใจ

จ) การเข้าใจตนเอง การรู้จักตนเอง การตระหนักรู้

๒. รูปแบบการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากความเจาะจงผู้รับสารหรือวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร^{๖๖}

แม้การสื่อสารกับตนเองจะเป็นการสื่อสารที่ผู้สื่อสารทำการสื่อสารกับตนเอง มีตนเองเป็นผู้รับสาร แต่ก็ยังสามารถพิจารณาความเจาะจงผู้รับสารได้ด้วย โดยพิจารณาร่วมกับวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร ดังนี้

ก) รูปแบบการสื่อสารกับตนเองที่มีการเจาะจงผู้รับสารอย่างชัดเจน คือ มีความตั้งใจแนชัดว่าต้องการสื่อสารกับตนเอง ด้วยวัตถุประสงค์บางประการ เช่น เพื่อปรึกษากับตนเอง เพื่อสอน หรือให้โอวาท หรืออบรมตนเอง ดังกรณีของพระเจ้ากษุบาล หรือพระมหากาล เป็นต้น

ข) รูปแบบการสื่อสารกับตนเองที่ไม่ได้มีการเจาะจงผู้รับสารอย่างชัดเจน แต่ก็ไม่มีความตั้งใจที่จะสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นต้นว่า การคิด การมนสิการในลักษณะต่างๆ การระลึกถึงต่างๆ การรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในตน รูปแบบการสื่อสารในลักษณะนี้ยังจำแนกตามความตั้งใจที่จะทำการสื่อสารหรือวัตถุประสงค์ที่จะทำการสื่อสารด้วย คือ

๑) รูปแบบที่ตั้งใจที่จะทำการสื่อสารหรือมีวัตถุประสงค์ที่แนชัดในการสื่อสาร เช่น การมนสิการ ทั้งที่เป็นโยนิโสมนสิการหรืออโยนิโสมนสิการ การกำหนดสติ การมีใจจดจ่ออยู่กับคำบริกรรมที่กำหนดไว้ในใจ เป็นต้น

๒) รูปแบบที่ไม่มีความตั้งใจที่จะทำการสื่อสารหรือไม่มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการสื่อสาร เป็นต้นว่า การคิดย้อนไปในอดีต หรืออนาคตในลักษณะของ

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๓๖-๓๗.

การพักผ่อน เช่น การพักผ่อนกลางวัน หรือการวิตกกังวลต่างๆ ฟุ้งซ่าน ความสลดสังเวชใจ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจต่างๆ ไม่ว่าจะไปในทางกุศลหรืออกุศล

๓. รูปแบบการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากทิศทางการสื่อสาร^{๖๗}

ทิศทางการสื่อสารสามารถพิจารณาได้ ๒ มิติ คือ พิจารณาจากทิศทางการไหลของข้อมูลข่าวสาร และพิจารณาจากคุณค่าของการกระทำ

ก) รูปแบบการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากทิศทางการไหลของข้อมูลข่าวสาร

จากทิศทางการไหลของข้อมูลข่าวสารที่แบ่งออกเป็น การสื่อสารทางเดียว หรือสองทางนั้น การสื่อสารกับตนเองมีลักษณะเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นทางเดียว หรือสองทางก็ได้ กล่าวคือ

๑) รูปแบบการสื่อสารกับตนเองแบบทางเดียว

การคิด หรือพิจารณาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง บุคคลคิดหรือพิจารณาไปเรื่อยๆ ในเรื่องนั้นๆ โดยไม่ได้มีการเจาะจงผู้รับสารอย่างชัดเจน ทั้งในรูปแบบที่มีความตั้งใจที่จะทำการสื่อสาร มีวัตถุประสงค์ที่แน่ชัด ไม่ว่าจะป็นโยนิโสมนสิการหรืออโยนิโสมนสิการ และในรูปแบบที่ไม่มีความตั้งใจที่จะทำการสื่อสารหรือไม่มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการสื่อสาร เช่น ผันกลางวัน วิตก ฟุ้งซ่าน เหล่านี้โดยส่วนมากเป็นการสื่อสารทางเดียว

๒) รูปแบบการสื่อสารกับตนเองแบบสองทาง

การปรึกษาหารือ หรือตั้งคำถามกับตนเอง หรือให้อิวาทตนเองนั้น เสมือนมีตัวเราอีกคนหนึ่งทำการสื่อสาร ได้ตอบไปมากับตัวเราอีกคนหนึ่ง (หรืออาจหลายคนก็ได้) การสื่อสารได้ตอบไปมา หรือตัวเราคนหนึ่งทำการสื่อสารอยู่และตัวเราอีกคนหนึ่งรับรู้อยู่ ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นการสื่อสารที่อยู่ภายในตัวเราเอง และเราสื่อสารกับตัวเราเองเพียงคนเดียวเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้เป็นรูปแบบการสื่อสารกับตนเองแบบสองทาง

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน ทศนิยม เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๓๑๙, ทศนิยม เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๓๓-๓๔.

ข) รูปแบบการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากทิศทางของคุณค่าของการกระทำ

ทิศทางของคุณค่าของการกระทำ ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาพิจารณาในแง่ของความเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ซึ่งพบว่า การสื่อสารกับตนเองที่เป็นไปในทิศทางที่ดี เป็นบุญ เป็นกุศล เช่น โยนิโสมนสิการ การมีสติ การรู้อยู่ พิจารณาเห็น การเจริญสติ การกำหนดสติในการเจริญสมาธิภาวนา เป็นต้น เป็นการสื่อสารกับตนเองที่เป็นไปในทิศทางของกุศลกรรม ส่วนการสื่อสารกับตนเองที่เป็นไปในทิศทางที่ไม่ดี เป็นบาป เป็นอกุศล เช่น อโยนิโสมนสิการ คิดเคียดแค้นพยาบาทปองร้าย ผันกลางวัน ฟุ้งซ่าน น้อยอกน้อยใจ เป็นต้น เป็นการสื่อสารกับตนเองที่เป็นไปในทิศทางของอกุศลกรรม

ในเรื่องรูปแบบการสื่อสารกับตนเองที่พิจารณาจากทิศทางของการสื่อสาร ตามทัศนะหรือแนวคิดทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญในประเด็นของรูปแบบที่พิจารณาจากทิศทางของคุณค่าของการกระทำมากกว่าการพิจารณาจากการไหลของข้อมูลข่าวสาร ทั้งนี้ เพราะแนวคิดทางพระพุทธศาสนาให้คุณค่าความสำคัญกับการกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระทำทางใจซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าการกระทำทางกายและวาจา และการสื่อสารกับตนเองนี้ก็เป็นการกระทำในระดับจิตใจ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองแบบทางเดียวหรือสองทางก็ตาม ก็ล้วนแต่ขึ้นอยู่กับคุณค่าของการกระทำนั้นว่าจะไปในทิศทางใด เป็นกุศล หรืออกุศล ซึ่งผลที่ตามมานั้นจะขึ้นอยู่กับเหตุหรือการกระทำนั่นเอง ดังเช่น พระมหากาลให้โอวาทตนเอง (สื่อสารกับตนเองแบบสองทาง) จากนั้น นำสิ่งที่พบเห็นมาพิจารณาต่อด้วยโยนิโสมนสิการ (สื่อสารกับตนเองแบบทางเดียว) จนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระสังฆรักขิตผู้หลาน น้อยใจหลงงมงาย และผันกลางวันคิดปรุงแต่งไปเรื่อย (สื่อสารกับตนเองแบบทางเดียว) ผลที่สุดต้องลาสิกขาไป เป็นต้น

๔. รูปแบบการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากรหัสสัญญาณที่ใช้ในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร

รหัสสัญญาณที่ใช้ในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้ส่งกับผู้รับซึ่งก็คือตนเองนี้ ใช้รหัสสัญญาณโดยตรงใน ๒ รูปแบบที่สำคัญ คือ ภาษาพูด และภาพ กล่าวคือโดยทั่วไปบุคคลทำการสื่อสารกับตนเองด้วยภาษาพูด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารกับตนเองในรูปแบบของการคิดในลักษณะต่างๆ ซึ่งกล่าวอย่างง่าย ๆ ได้ว่า คนเราคิดเป็นภาษาพูด แม้จะเป็นการสื่อสารกับตนเองในรูปแบบอื่นๆ เช่น การรู้สึก การจำได้หมายรู้ ก็ย่อมแปลความรู้สึก หรือการ

นี่ก็ออก จำได้นั้นๆ ด้วยภาษาพูด อย่างไรก็ตามคนเราก็สามารถคิดเป็นภาพได้ด้วยเช่นกัน เช่น การคิด หรือการฝันเป็นภาพเหตุการณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นฝันกลางวัน หรือฝันตอนกลางคืน หรือการฝันที่แจ่มชัดก็ตาม^{๖๘}

๔.๑.๒ กระบวนการสื่อสารกับตนเอง

การสื่อสารกับตนเองเป็นการกระทำในระดับจิตใจ เกี่ยวเนื่องด้วยการกระทำของจิต กล่าวคือ จิตเป็นธรรมชาติที่รู้หรือทำหน้าที่ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สีต่อการสัมผัสผัสวัตถุของทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจ^{๖๙} โดยทั่วไปกล่าวได้ว่า “การสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นทันทีที่บุคคลมีการคิด”^{๗๐} มีการอธิบายในทางพระพุทธศาสนาว่า การคิดเป็นธรรมชาติประการหนึ่ง หรือพฤติกรรมหนึ่ง หรือเป็นหน้าที่หนึ่งของจิต หรือกล่าวว่าเป็นการเกิดขึ้นของจิตในขณะหนึ่งก็ได้ นอกจากการคิดแล้ว การเป็นไปของจิตยังปรากฏในลักษณะของการรู้สึก รับรู้ เข้าใจ หมายรู้ จำได้ ระลึกได้ นึกออก ด้วย เมื่ออาการความเป็นไปเหล่านั้นปรากฏขึ้น เท่ากับเป็นการที่บุคคลได้ส่งสารบางประการให้กับตนเองได้รับรู้ เข้าใจ หรือเกิดความรู้สึกบางอย่างขึ้นด้วย จึงกล่าวได้ว่าการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองก็เกิดขึ้นในขณะนั้นด้วยเช่นกัน ในเมื่อพฤติกรรมหรือการทำหน้าที่หรือการเกิดขึ้นของจิตเหล่านั้นเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา การศึกษากระบวนการสื่อสารกับตนเองจึงเป็นการศึกษาจากกระบวนการทำหน้าที่ของจิต ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิถีจิต

อย่างไรก็ตามในเบื้องต้นจะได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับจิตพอสังเขป เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการทำหน้าที่ของจิต หรือวิถีจิต และเพื่อให้เห็นภาพกว้างโดยรวมเป็นแนวคิดรวบยอดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารกับตนเอง ดังนี้

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”,

สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๓๙.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๗๐} สุวิทย์ ขาวนอก, ลิขสิทธิ์ สิงห์ฮอย, วันชัย พลเมืองดี, เกรียงศักดิ์ พลอยแสง, เขียน, สมชัย ศรีนอก และเกรียงศักดิ์ พลอยแสง, บรรณาธิการ, “ภาษากับการสื่อสาร”, ภาษากับการสื่อสาร, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓.

ก. ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติการทำหน้าที่ของจิต

จิต เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์^{๗๑} หรือสภาวะรู้อารมณ์^{๗๒} จิต มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น มโน มานัส หทัย ปัดนทะระ มนายตนะ มนินทริย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ^{๗๓} ส่วน อารมณ์ เป็นสิ่งสำหรัทำให้จิตยึดหน่วง^{๗๔} เป็นสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้^{๗๕} เรียกว่า อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์^{๗๖} โดยเรียกชื่อว่า รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธรรมารมณ์ ตามลำดับ

ที่ว่า จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ คือ ได้รับอารมณ์อยู่เสมอ^{๗๗} ส่วนที่ว่า สภาวะรู้ อารมณ์นั้น หมายถึง การรับรู้สิ่งต่างๆ ที่มาปรากฏทางใจโดยผ่านทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ^{๗๘} ดังนั้น จิตจึงเป็นธรรมชาติที่รู้หรือทำหน้าที่ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสการสัมผัส ถูกต้องทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจ เมื่อจิตเกิดขึ้นทุกครั้งที่ต้องมีอารมณ์ให้รู้เสมอ การรับรู้ของ จิต เรียกว่า วิญญาณ (จิต ชื่อว่า วิญญาณ เพราะรับรู้อารมณ์ต่างๆ^{๗๙}) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ทางทวาร หรือทางรับรู้อารมณ์^{๘๐} ทั้ง ๖ ได้แก่ ตา (จักขุ) หู (โสต) จมูก ลิ้น (ชีวนหา) กาย (กาย) และใจ (มโน)^{๘๑}

^{๗๑} พระสังฆมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, (กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๐), หน้า ๕.

^{๗๒} พระคันทสสารากิวงส์ แปลและอธิบาย, **อภิธัมมวาทาร**, (กรุงเทพฯ : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

^{๗๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖/๒๘.

^{๗๔} ดูเชิงอรรถ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๖, และดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๔-๑๖๗/๑๑๒-๑๑๘.

^{๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๑๑.

^{๗๖} ดูเชิงอรรถ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓/๑๑.

^{๗๗} พระสังฆมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๕.

^{๗๘} พระคันทสสารากิวงส์ แปลและอธิบาย, **อภิธัมมวาทาร**, หน้า ๓.

^{๗๙} ดูเชิงอรรถ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒/๓.

^{๘๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๘๙-๙๐.

^{๘๑} ดูเชิงอรรถ ชุ.ม. (ไทย) ๒๕/๗๔/๕๐.

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายปัจจัยเป็นเหตุเกิดแห่งวิญญาณไว้ในมหาตัมหาสัชยสูตร ว่า “ปราศจากปัจจัย ก็ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ”^{๔๒} โดยทรงอธิบายอีกว่า

วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยใดๆ ก็นับว่า ‘วิญญาณ’ ตามปัจจัยนั้นๆ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ ก็นับว่า ‘จักขุวิญญาณ’ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตและสัททารมณฺ์ก็นับว่า ‘โสตวิญญาณ’ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณฺ์ก็นับว่า ‘ฆานวิญญาณ’ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณฺ์ก็นับว่า ‘ชีวหาวิญญาณ’ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณฺ์ก็นับว่า ‘กายวิญญาณ’ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ก็นับว่า ‘มโนวิญญาณ’^{๔๓}

ตามธรรมชาติของจิต เมื่อมีอารมณ์มาปรากฏทางทวารใด จิตหรือวิญญาณจะเกิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์ทางทวารนั้น ดังที่พระมหากัจจายนะ ได้อธิบายไว้ในมคฺฐปิณฺธิกสูตรว่า การเกิดขึ้นของวิญญาณเป็นการประจวบกันของทวาร อารมณฺ์ และวิญญาณ ว่า “จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและ รูปารมณฺ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ”^{๔๔} และยังได้อธิบายต่อจากนี้อีกว่า “บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตรึกอารมณ์นั้น บุคคลตรึกอารมณ์ใด ย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น ฯลฯ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน”^{๔๕} อารมณฺ์และทวารอื่นๆ ที่เหลือได้แก่ สัททารมณฺ์ ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ และโสตทวาร ฯลฯ มโนทวาร ก็เกิดขึ้นในลักษณะเช่นเดียวกัน

ดังนั้น วิญญาณจึงไม่สามารถเกิดขึ้นหรือรับรู้ได้ทางทวารอื่น วิญญาณที่เกิดขึ้นจึงมี ๖ ด้วยเช่นกัน และเรียกชื่อวิญญาณที่เกิดขึ้นทางทวารนั้นๆ เรียงไปตามลำดับชื่อทวาร ดังแสดงในตาราง

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๙/๔๓๑.

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑.

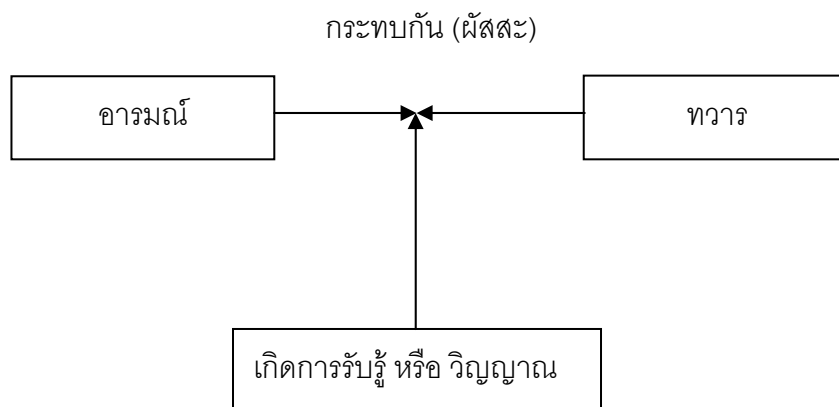
^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓.

^{๔๕} คู่มือละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓.

ชื่อของอารมณ์ทั้ง ๖	ชื่อทวารทั้ง ๖	ชื่อของจิตที่เกิดแต่ละทวาร
รูปารมณ์	จักขุทวาร = ตา	จักขุวิญญาณ
สีทวารมณ์	โสตทวาร = หู	โสตวิญญาณ
คันธารมณ์	ฆานทวาร = จมูก	ฆานวิญญาณ
รสารมณ์	ชิวหาทวาร = ลิ้น	ชิวหาวิญญาณ
โผฏฐัพพารมณ์	กายทวาร = กาย	กายวิญญาณ
ธรรมารมณ์	มโนทวาร = ใจ	มโนวิญญาณ

ตารางที่ ๔.๑ แสดงชื่อของอารมณ์ ทวาร และจิตที่เกิดทางแต่ละทวาร

การเกิดขึ้นของจิต หรือวิญญาณ เพราะการรับรู้อารมณ์นั้น เกิดขึ้นเพราะการประจวบกันของอารมณ์ ทวารและวิญญาณที่ผัสสะหรือมากระทบกัน^{๔๖} เขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้^{๔๗}

แผนภาพที่ ๔.๑ แสดงการเกิดขึ้นของวิญญาณหรือจิต

การรับรู้หรือการเกิดขึ้นของวิญญาณ หรือการเกิดขึ้นของจิตนั้นเกิดขึ้นที่ละขณะ หรือเกิดขึ้นจากทีละทวาร การเกิดขึ้นของจิตจากทวารทั้ง ๕ คือ ตา (จักขุทวาร) หู (โสตทวาร) จมูก

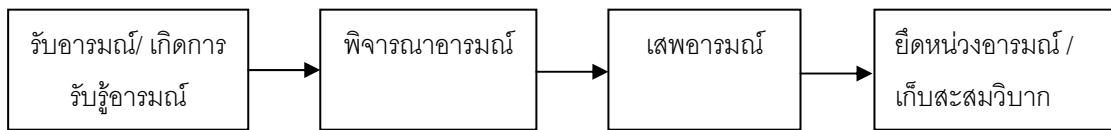
^{๔๖} ผัสสะ คือ ความกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้อง อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๒/๒๗.

^{๔๗} ทัศนีย์ เจนวิทีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๔๓.

(ขามทวาร) ลึ้น (ชีวหาทวาร) กาย (กายทวาร) เรียกว่าปัญญาทวาร จิตที่เกิดแต่ละขณะจะรับอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อเกิดขึ้นหรือรับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแล้วก็ดับไป การเกิดดับของจิตนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า “จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน”^{๔๔}

ข. กระบวนการทำหน้าที่ของจิต หรือวิถีจิต

การเกิดดับของจิต เป็นไปในลักษณะของการเกิดดับสลับกันอย่างรวดเร็ว ต่อเนื่องกันไปอย่างไม่ขาดสาย เรียกว่า วิถีจิต ซึ่งเป็นกระบวนการทำงานหรือการทำหน้าที่ของจิต ในการการรับรู้อารมณ์ โดยมีขั้นตอนหลักที่สำคัญ คือ จิตรับอารมณ์ เกิดการรับรู้อารมณ์ จากนั้นมีการพิจารณาอารมณ์ เสพอารมณ์ และยึดหน่วงอารมณ์ เก็บสะสมวิบาก เมื่อจิตทำงานหรือทำหน้าที่ในแต่ละขั้นตอนตลอดทั้งกระบวนการ เรียกว่า จิตขึ้นสู่วิถี เขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้^{๔๕}

แผนภาพที่ ๔.๒ แสดงขั้นตอนการทำงานของจิตเมื่อขึ้นสู่วิถี

ขั้นตอนที่ ๑ รับอารมณ์ เกิดการรับรู้อารมณ์ คือเกิดการกระทบหรือผัสสะระหว่างอารมณ์กับทวาร เกิดการรับรู้หรือเกิดวิญญาณขึ้น

ขั้นตอนที่ ๒ พิจารณาอารมณ์ ในขั้นตอนนี้จิตทำหน้าที่ไต่สวน พิจารณาอารมณ์ และตัดสินอารมณ์ หรือกำหนดอารมณ์นั้นๆ ว่าทำให้จิตเป็นกุศลหรืออกุศล

ขั้นตอนที่ ๓ เสพอารมณ์ ในขั้นตอนนี้จิตทำหน้าที่เสพอารมณ์ที่เป็นกุศลหรืออกุศล

^{๔๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

^{๔๕} ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, สารนิพนธ์พุทธศาสนาคณะศึกษาศาสตร์, หน้า ๔๘.

ขั้นตอนที่ ๔ ยึดห่วงอารมณ์ เก็บสะสมวิบาก^{๙๐} ในขั้นตอนนี้จิตจะรับหรือห่วง
อารมณ์ที่ได้เสพแล้วนั้น มาทำหน้าที่เก็บสะสมวิบาก^{๙๑}

อย่างไรก็ตามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้น เป็นขั้นตอนที่พิจารณาการทำงานหรือการ
ทำหน้าที่ของจิต หรือจิตขั้นสู่วิถีในขั้นตอนใหญ่ๆ โดยทั่วไปเท่านั้น การทำหน้าที่ของจิตในการรับรู้
อารมณ์ เมื่อพิจารณาจากแหล่งที่มาของอารมณ์ พิจารณาได้ ๒ ลักษณะใหญ่ คือ ลักษณะแรกจิต
รับรู้อารมณ์ที่มาจากปัญจทวาร (ทวารใดทวารหนึ่ง เพราะจิตรับรู้ได้ที่ละขณะ) ซึ่งการรับรู้จะ
สมบูรณ์ก็ต่อเมื่อมีการรับรู้ทางใจหรือมโนทวารเกิดขึ้นด้วย ส่วนอีกลักษณะหนึ่ง คือ จิตรับรู้
อารมณ์ที่มาจากมโนทวารโดยตรง^{๙๒}

อย่างไรก็ดี การทำหน้าที่ของจิตหรือจิตขั้นสู่วิถีนี้ยังไม่ครบวงรอบของกระบวนการ
โดยสมบูรณ์ เนื่องจากในกระแสจิตมีธรรมชาติอยู่ ๒ ประการคือ (๑) วิถีจิต (๒) ภาวังคจิต ซึ่ง
ภาวังคจิตเป็นส่วนหนึ่งของกระแสจิต เป็นกระแสเดียวกับกระแสจิต^{๙๓} กล่าวคือ ก่อนที่จิตจะขึ้นสู่วิถี
และหลังจากที่จิตขึ้นสู่วิถีแล้ว จิตจะอยู่ในสภาวะของ ภาวังค เรียกว่า ภาวังคจิต^{๙๔} ทำหน้าที่รักษาจิต
ในขณะที่จิตไม่ได้ขึ้นสู่วิถีหรือมิได้เสวยอารมณ์ใด ในแต่ละวิถีจิต เมื่อจิตอยู่ในสภาวะของภาวังค
ก่อนที่จิตจะขึ้นสู่วิถี ภาวังคจิตแต่ละดวงมีการทำหน้าที่ ได้แก่ เก็บรักษาวิบากที่พ้นวิถี (อดีตภาวังค
หรือภาวังคจากอดีต) ไหวตัว (ภาวังคคจลนะหรือภาวังคไหว) และตัดกระแสภาวังค (ภาวังคบุัจเฉทะ) คือ
ตัดกระแสภาวังคเดิมเพื่อให้จิตขึ้นสู่วิถี หรือรับ หรือเสวยอารมณ์ใหม่ได้^{๙๕} กระบวนการทำงานของ

^{๙๐} วิบาก หมายถึง ผล ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว. ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมไทย
อิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐**, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวินิสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธานุชาสนา”,
สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๔๕-๔๖, ๔๘-๔๙.

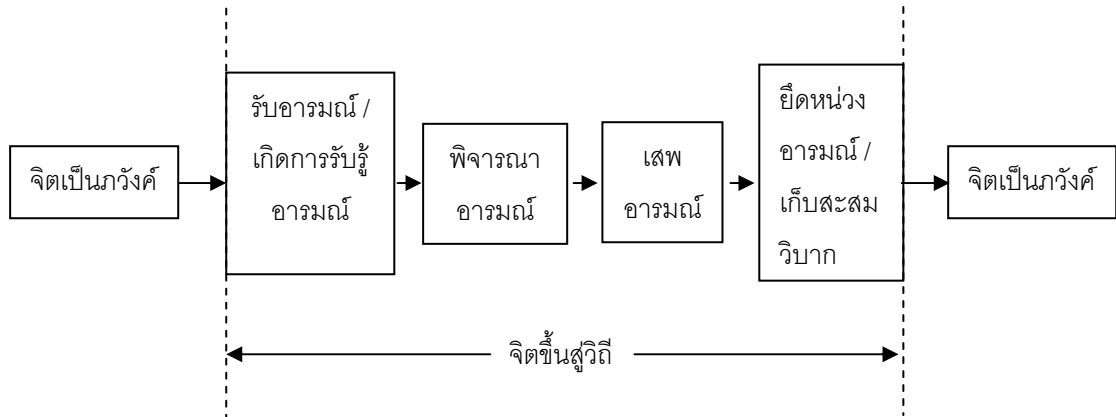
^{๙๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕, ๔๙-๕๐.

^{๙๓} พระบุญญฤทธิ์ รตินุโร (นุชเทียน), “ศึกษาเปรียบเทียบภาวังคจิตของพุทธปรัชญาเถรวาทกับจิต
ได้สำนึกของซิกมันด์ ฟรอยด์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ก.

^{๙๔} ภาวังคจิต คือ จิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิจิตกับจิตคือตั้งแต่เกิดจนถึงตายในเวลาที่มีได้เสวย
อารมณ์ทางทวาร ๖ มีจักขุทวาร เป็นต้น ดูเชิงอรรถ อุง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๙/๙. ภาวังคจิตเป็นนามธรรมไม่มี
รูปร่าง มีการเกิดดับอยู่ในกระแสจิตตลอดเวลาและสามารถสืบต่อไปสู่ภพใหม่ได้ พระบุญญฤทธิ์ รตินุโร
(นุชเทียน), “ศึกษาเปรียบเทียบภาวังคจิตของพุทธปรัชญาเถรวาทกับจิตได้สำนึกของซิกมันด์ ฟรอยด์”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ก.

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวินิสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธานุชาสนา”,
สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๔๕-๔๖, ๔๘-๔๙.

จิต จึงมีขั้นตอนที่สำคัญคือ จิตเป็นภวังค์-จิตขึ้นสู่วิถี-จิตเป็นภวังค์ สลับกันไปเช่นนี้อย่างรวดเร็ว มากและอย่างต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสายจนแยกไม่ออก เขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๔.๓ แสดงกระบวนการทำหน้าที่ของจิต

นอกจากนี้ ในการเกิดขึ้นของจิต จะต้องมียุติเกิดขึ้นพร้อมกับจิตด้วยเสมอไป เพราะ ยุติคือ สภาวะที่ประกอบกับจิตหรือเกิดในจิต^{๙๖} เกิดดับพร้อมจิต มีอารมณ์และที่อาศัย เกิดเดียวกันกับจิต^{๙๗} เป็นคุณสมบัติและอาการของจิต^{๙๘} กล่าวคือ “จิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ส่วนจิตเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตที่รับรู้อารมณ์นั้นๆ”^{๙๙} ทำให้จิตมีความแตกต่างกัน^{๑๐๐} จิตที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะนั้นจะเป็นไปในทิศทางที่ดีหรือไม่ดี เป็นบุญหรือบาป เป็นกุศลหรืออกุศล ก็ขึ้นอยู่กับจิตที่ประกอบกับจิตนั้นเป็นจิตในกลุ่มใด หากเป็นไปในทางที่ดี เป็นบุญ เป็นกุศล จิตที่ประกอบกับจิตเป็นจิตที่เป็นกุศลจิตในกลุ่มโสภณจิต เช่น ปัญญา สติ ศรัทธา

^{๙๖} พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์ แปลและอธิบาย, อภิธัมมมาตาร, หน้า ๔๕.

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต** **เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๒๘-๒๙.

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๒๒, ๒๗๘.

^{๙๙} ทองสุข ทองกระจ่าง, รวบรวมและเรียบเรียง, “ชุดที่ ๔ : เจตสิก”, **เอกสารประกอบการศึกษา พระอภิธรรมทางปรัษณีย์**, (กรุงเทพฯ : ฝ่ายการศึกษาทางไกล มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๐๐} นัตติมา ชูดวงแก้ว, “การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับพระสุตตันตปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ก.

กรุณา มุทิตา เป็นต้น^{๑๐๑} แต่หากเป็นไปในทางที่ไม่ดี เป็นบาป เป็นอกุศล เจตสิกที่ประกอบกับจิต เป็นเจตสิกในกลุ่มอกุศลเจตสิก ได้แก่ โภคะ โทสะ และโมหะ^{๑๐๒} ที่เป็นรากเหง้าของอกุศล^{๑๐๓}

การทำหน้าที่ของเจตสิกนี้มีรายละเอียดและความสลับซับซ้อนมาก เช่นเดียวกับ วิถีจิตที่มีกระบวนการ ขั้นตอนที่สลับซับซ้อนไปในแต่ละวิถี ซึ่งมีเป็นจำนวนมากมายหลายวิถี ในการนำกระบวนการทำงานของจิตและเจตสิก เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการสื่อสารกับตนเองใน พระพุทธศาสนานี้ ไม่ได้ลงไปในเรื่องละเอียดแต่ละวิถีและการปรุงแต่งจิตของเจตสิกทุกประเภท แต่ได้นำวิถีจิตประเภทที่มีวิถีจิตเกิดมากที่สุดทางปัญญาทวารวิถี คือ อติมหันตารมณ^{๑๐๔} และวิถีจิต ประเภทที่มีอารมณ์ที่ปรากฏชัดในทางใจทางมโนทวารวิถี คือ วิภูตารมณ^{๑๐๕} มาอธิบายร่วมกับการ เข้าปรุงแต่งจิตของเจตสิกในส่วนที่มีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสารกับตนเอง เพื่อให้เห็นภาพรวมเชิงความคิดรวบยอด (concept) ของกระบวนการทำงาน ซึ่งจะได้แสดงในหัวข้อต่อไป

ค. กระบวนการสื่อสารกับตนเอง

จากกระบวนการทำงานของจิตที่เรียกว่า วิถีจิต และการเข้าปรุงแต่งจิตของเจตสิก นำมาอธิบายกระบวนการสื่อสารกับตนเอง ดังนี้

๑. กระบวนการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากวิถีจิต

จากกระบวนการทำงานของจิตที่เรียกว่า วิถีจิตนี้ นำมาพิจารณาการเกิดขึ้นของการสื่อสารกับตนเอง พบว่าจุดเริ่มต้นที่การสื่อสารกับตนเองจะเกิดขึ้นก็คือ ตั้งแต่จิตเริ่มขึ้นสู่วิถีในขั้นตอนที่ ๑ อย่างไม่รู้ตัว เมื่อพิจารณาจากจิตซึ่งทำหน้าที่ต่างกันในแต่ละขณะ พบว่า ขณะของการเกิดการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองอย่างแท้จริง เกิดขึ้น ณ ขณะที่เกิดการรับรู้อารมณ์ คือ เกิดการกระทบหรือผัสสะระหว่างอารมณ์กับทวาร และเกิดการรับรู้หรือเกิด

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน พระสังฆมณฑลปิณฑิกะ ธรรมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต**

เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๓๓-๓๕.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๑๐๓} อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๕.

^{๑๐๔} อติมหันตารมณ คือ อารมณ์ที่มีจิตตกขณะมีจำนวนมากเหลือนับตั้งแต่การปรากฏแห่งอารมณ์ในปัญญาทวาร ดูรายละเอียดในพระสังฆมณฑลปิณฑิกะ ธรรมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิถีสังคหะ**, (กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙.

^{๑๐๕} วิภูตารมณ คือ อารมณ์ที่ปรากฏชัดในทางใจ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙,๗๔.

วิญญานขึ้นซึ่งเมื่อพิจารณาจากแหล่งที่มาของอารมณ์ใน ๒ ลักษณะ คือ อารมณ์ที่มาทางปัญจทวาร กับอารมณ์ที่มาจากทางมโนทวารโดยตรง พิจารณาได้ว่า

ก) อารมณ์ที่มาจากปัญจทวาร

อารมณ์ที่มาจากปัญจทวาร เรียกว่า ปัญจทวารวิถี ในขณะที่จิตรับอารมณ์เมื่อเริ่มขึ้นสู่วิตินั้น เป็นขณะของอารมณ์ที่มากกระทบกับปัญจทวารซึ่งเทียบได้กับการกระทบกันระหว่างสิ่งเร้าภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัส กับเครื่องรับภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เท่านั้น ยังไม่เกิดการรับรู้อารมณ์ขึ้น ซึ่งอารมณ์ที่มาจากทางปัญจทวารนั้น การรับรู้อารมณ์ต้องมีการรับรู้ทางใจเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง จึงจะถือว่ามี การรับรู้เกิดขึ้น และการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้น ณ ขณะจิตนี้ มิใช่เกิดขึ้น ณ ขณะของการเริ่มขึ้นสู่วิตีของจิตในการรับอารมณ์^{๑๐๖}

ข) อารมณ์ที่มาจากมโนทวาร

อารมณ์ที่มาจากมโนทวารโดยตรง เรียกว่า มโนทวารวิถี เช่น เรื่องราว ความรู้สึก นึกคิดที่มีอยู่ ซึ่งอาจเป็นเรื่องราว ความรู้สึกจากอดีต หรือ ที่คิดคำนึงถึงในอนาคตก็ได้ เทียบได้กับการกระทบกันระหว่างสิ่งเร้าภายในกับเครื่องรับภายใน ซึ่งเป็นทางใจอยู่แล้ว ดังนั้น การรับรู้จึงเกิดขึ้นทันที การสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองเกิดขึ้นทันที ณ ขณะจิตนี้^{๑๐๗}

หลังจากนั้นในขั้นตอนที่ ๒, ๓ และ ๔ เป็นการดำเนินไปของกระบวนการสื่อสารสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองจนครบวงจรของกระบวนการเมื่อจิตพ้นวิถีเข้าสู่ภวังค์ แต่จากการเกิดดับของจิตที่รวดเร็วมากและเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องสลับต่อกันไปตลอด ทำให้เสมือนว่ากระบวนการนี้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เหมือนดังที่เราเข้าใจว่าเราคิดอยู่ตลอดเวลา นั่นเอง

๒. กระบวนการสื่อสารกับตนเองพิจารณาจากการเข้าปรุงแต่งจิตของเจตสิก การอธิบายการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองจากการเข้าปรุงแต่งจิตของเจตสิก พิจารณาจากเจตสิกในส่วนที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการสื่อสารกับตนเอง

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๔๔-๔๖.

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๕๐.

ในเบื้องต้น ได้แก่ เจตสิกในกลุ่มสัพพจิตตสาธารณเจตสิก^{๑๐๘} ซึ่งเป็นเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตทุกดวง ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ซีวิตินทรีย์ มนสิการ เจตสิกในกลุ่มปกิณณกเจตสิก^{๑๐๙} บางดวง เช่น วิตก วิจાર อธิโมกข์ และร่วมด้วยเจตสิกในกลุ่มโสภณสาธารณเจตสิก อีก ๑ ดวง คือ สติเจตสิก ดังนี้

จากแผนภาพที่ ๔.๑ (หน้า ๑๗๒) แสดงการเกิดขึ้นของวิญญานหรือจิต เห็นได้ว่าการเกิดขึ้นนั้นจะมีขึ้นไม่ได้ถ้าไม่เกิดการกระทบกัน นั่นคือ การทำหน้าที่ของผัสสะเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์^{๑๑๐} คือ รับการกระทบอารมณ์ที่มาจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เพราะผัสสะเจตสิกทำหน้าที่เป็นตัวประสานระหว่างอารมณ์ วัตถุ ทวารและวิญญาน เมื่อผัสสะเจตสิกเกิดขึ้นแล้วทำให้มีการประชุมพร้อมกันของปัจจัยทั้ง ๓ ประการนั้น ทำให้อารมณ์มาปรากฏเกิดขึ้น เป็นธรรมดาว่าเมื่อผัสสะไม่เกิดขึ้นการรับอารมณ์ก็ไม่มีตามไปด้วย^{๑๑๑} นอกจากนี้ การเกิดขึ้นของการรับรู้^{๑๑๒} นั้นต้องประกอบด้วย การรับรู้ทางใจด้วย ซึ่งเป็นการทำงานที่ของมนสิการเจตสิก เพราะมนสิการเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตรวมสู่อารมณ์^{๑๑๓} หรือเป็นธรรมชาติที่โน้มจิตใจไปสู่อารมณ์ ทั้งนี้มนสิการมี ๓ อย่าง คือ (๑) วิถีปฏิบัติาทกมนสิการ คือ การโน้มไปในอารมณ์ ๕ มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เพื่อให้วิถีจิตเกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย^{๑๑๔} ซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่จิตรับอารมณ์ในขั้นตอนที่ ๑ จากอารมณ์ที่มาจากปัญจทวาร (ทวารใดทวาร

^{๑๐๘} สพุพ + จิตต + สาธารณ / สพุพ = ทั้งหมด จิตต = จิต สาธารณ = ทั่วไป รวมทั้ง ๓ บทเป็น สพุพจิตตสาธารณ = ทั่วไปแก่จิตทั้งหมด, พระสังฆมมชิติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถชิติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๓๑.

^{๑๐๙} ป + กิณณ + ก / ป = โดยทั่วไป กิณณ = เรียงราย ก = ไม่มีเนื้อความโดยเฉพาะ รวมทั้ง ๓ บทเป็น ปกิณณก = เรียงรายโดยทั่วไป หมายความว่า เจตสิกกลุ่มนี้ได้แก่ วิตก วิจાર อธิโมกข์ วีริยะ ปิติ ฉันทะ ประกอบทั่วไปทั้งฝ่ายโลกียะ โลกุตตระ โสภณะ อโสภณะ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา ได้ แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ต่างกันกับการประกอบของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ซึ่งประกอบได้ทั่วไปและทั้งหมด, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๑๐} พระสังฆมมชิติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถชิติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๓๑.

^{๑๑๑} ทองสุข ทองกระจ่าง, รวบรวมและเรียบเรียง, “ชุดที่ ๔ : เจตสิก”, **เอกสารประกอบการศึกษาพระอภิธรรมทางไปรษณีย์**, หน้า ๓.

^{๑๑๒} พระสังฆมมชิติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถชิติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๓๑.

^{๑๑๓} ทองสุข ทองกระจ่าง, รวบรวมและเรียบเรียง, “ชุดที่ ๔ : เจตสิก”, **เอกสารประกอบการศึกษาพระอภิธรรมทางไปรษณีย์**, หน้า ๕.

หนึ่ง) (๒) ชวนปฏิบัติทกมนสิการ คือ การน้อมไปในอารมณ์ที่เกิดทางใจ ที่เรียกว่า ธรรมารมณ์ เพื่อให้วิถีจิตเกิดขึ้นทางใจ^{๑๑๔} และ(๓) อารัมมณปฏิบัติทกมนสิการ คือ ทำให้อารมณ์เป็นไปหมายความว่า ทำให้เกิดกระแสจิตเป็นไปต่อเนื่องนับตั้งแต่เกิด คือ เมื่อไม่มีอารมณ์อื่นที่ชัดเจนกว่ามาปรากฏ ก็ทำให้เกิดกระแสจิตในอารมณ์เก่าได้^{๑๑๕} ในขณะที่อภิมกซ์เจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์^{๑๑๖} เข้าประกอบกับจิตในการทำหน้าที่ในขั้นตอนที่ ๒

นอกจากนี้ชีวิตินทรีย์เจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่หล่อเลี้ยงรักษานามธรรม คือ จิตและเจตสิกให้มีชีวิตอยู่ได้ เอกัคคตาเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ทำให้จิตตั้งมั่นไม่ซัดส่าย เป็นสมาธิ^{๑๑๗} ก็ถือได้ว่าเป็นการทำหน้าที่ของเจตสิกที่ทำให้การสื่อสารกับตนเองดำรงต่อไปได้ รวมไปถึงเจตนาเจตสิก ที่เป็นธรรมชาติที่ตั้งใจ^{๑๑๘} เป็นการทำหน้าที่ของเจตสิกที่เข้าปรุงแต่งจิตในแง่ของความตั้งใจ เช่น ตั้งใจที่จะสื่อสารกับตนเองอย่างเฉพาะเจาะจง เช่น ปรึกษากับตนเอง หรือก่อให้เกิดการกระทำ หรือสื่อสารกับตนเอง (รวมทั้งสื่อสารกับบุคคลอื่นด้วย ซึ่งก็ต้องมีการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นก่อน^{๑๑๙})

ส่วนเวทนาเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่รับรู้รสแห่งอารมณ์ ว่าเป็นสุข มีความสบายทางกาย (สุขเวทนา) เป็นทุกข์ มีความไม่สบายทางกาย (ทุกขเวทนา) เฉยๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข เป็นกลางๆ มีความสงบ (ซึ่งไม่มีปีติประกอบ) (อุเบกขาเวทนา) ความสบายทางใจ สุขใจ ปลอดโปร่ง เบิกบานใจ (โสมนัสเวทนา) หรือความไม่สบายทางใจ เสียใจ เป็นทุกข์ใจ (โทมนัสเวทนา) เป็นต้น เป็นการทำหน้าที่ของเจตสิก ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารกับตนเองประเภทที่เป็นความรู้สึกต่างๆ

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๑๖} พระสังฆมณฑลสังฆคัมภีร์ อภิธรรมสังคีต, **ปรมัตถสังคีต ปรีเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๓๒.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์ แปลและอธิบาย, **อภิธรรมมาตราช**, หน้า ๕๔.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^{๑๑๙} การถ่ายทอดภาษาซึ่งรวมทั้งการเขียนและการพูดนั้นเป็นการกระทำทางกายและวาจา การถ่ายทอดภาษานั้นต้องเป็นไปตามจิตใจ กล่าวคือ ก่อนจะเขียนหรือพูดจะต้องปรากฏสิ่งที่ต้องการจะถ่ายทอดในจิตใจก่อน นันทพล โจนโกศล, “พุทธประสาททฤษฎีศาสตร์กับภาวะบัพพรวงทางสมอง”, **วิทยานิพนธ์พุทธ-ศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕๒.

ในขณะที่สัญญาเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์^{๑๒๐} เกี่ยวข้องกับการสื่อสารกับตนเองประเภทที่เกี่ยวกับความจำได้ หมายถึง ระลึกได้ ระลึกถึง และยังมีสติเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีความระลึกในอารมณ์^{๑๒๑} เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในการระลึกถึงต่างๆ เช่น ระลึกถึง พุทธคุณ เป็นต้น

สำหรับการสื่อสารกับตนเองที่เกี่ยวข้องกับการคิด เป็นการทำหน้าที่ของวิตกเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ความคิดนึก หรือตริ่กไปในเรื่องราวต่างๆ เป็นเรื่องราวที่ผ่านมาแล้วบ้าง เรื่องราวที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง นอกจากนี้ ยังมีวิจาร์เจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ตรองพิจารณา อารมณ์

วิตก วิจาร์ เป็นปกิณณกเจตสิก แม้ว่าจะเป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตทั่วไป แต่ก็ยังเป็นเพียงบางส่วน ดังนั้น แม้มีบางเวลาที่ไม่ได้คิด แต่ก็มีการกระทบ (ผัสสะ) อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นตลอดเวลา ทั้งนี้เนื่องจากเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต เกิดดับพร้อมจิต และเจตสิกในกลุ่มสัมพัชิตตสาธารณะ ซึ่งประกอบไปด้วย ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ซีวิตินทรีย์ และมนสิการนั้น ประกอบกับจิตทั่วไป หมายถึง การเกิดขึ้นของจิตทุกดวงประกอบไปด้วยเจตสิกทั้ง ๗ นั้น ดังนั้น แม้ในบางเวลาที่บุคคลไม่ได้คิด ก็ได้หมายความว่าไม่มีการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้น เพราะจิตนั้นรับอารมณ์ คือ ขึ้นสู่วิถีแทบตลอดเวลา ขณะที่ไม่เกิดการสื่อสารกับตนเองก็คือ ขณะที่จิตตกสู่ภวังค์ แต่การที่จิตตกสู่ภวังค์และขึ้นสู่วิธินั้นเกิดขึ้นสลับกันไปอย่างรวดเร็วมากและต่อเนื่องกันไปตลอดเวลา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าบุคคลทำการสื่อสารกับตนเองอยู่ตลอดเวลา แต่จะเกิดในลักษณะประเภทใด เป็นไปในทิศทางใดเป็นกุศลหรืออกุศล ก็ขึ้นอยู่กับเจตสิกอื่นๆ ว่าเป็นเจตสิกในกลุ่มใด ที่เด่นชัดที่มากประกอบเข้ากับจิตในขณะนั้นๆ

กล่าวโดยสรุป การสื่อสารกับตนเองมีลักษณะเป็นการสื่อสารที่มีตัวเองเป็นทั้งผู้ส่งและผู้รับสาร เกิดขึ้นเฉพาะตน ภายในตนเองของบุคคล จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า การสื่อสารภายในตนเอง รูปแบบของการสื่อสารกับตนเองปรากฏได้หลายรูปแบบ ได้แก่ การคิดในรูปแบบต่างๆ การนึก การระลึกได้หรือจำได้ การรู้สึก การมีสติ การรู้อยู่ พิจารณาเห็น การระลึกถึงหรือระลึกได้ การเจริญสติ การกำหนดสติ รวมถึงการเข้าใจตนเอง การรู้จักตนเอง และการตระหนักรู้ โดยการสื่อสารกับตนเองนั้นเป็นได้ทั้งการสื่อสารทางเดียวหรือสองทาง ทั้งที่มีวัตถุประสงค์แน่ชัดว่า

^{๑๒๐} พระสังฆมัตตปิณฑิกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถปิณฑิกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๓๑.

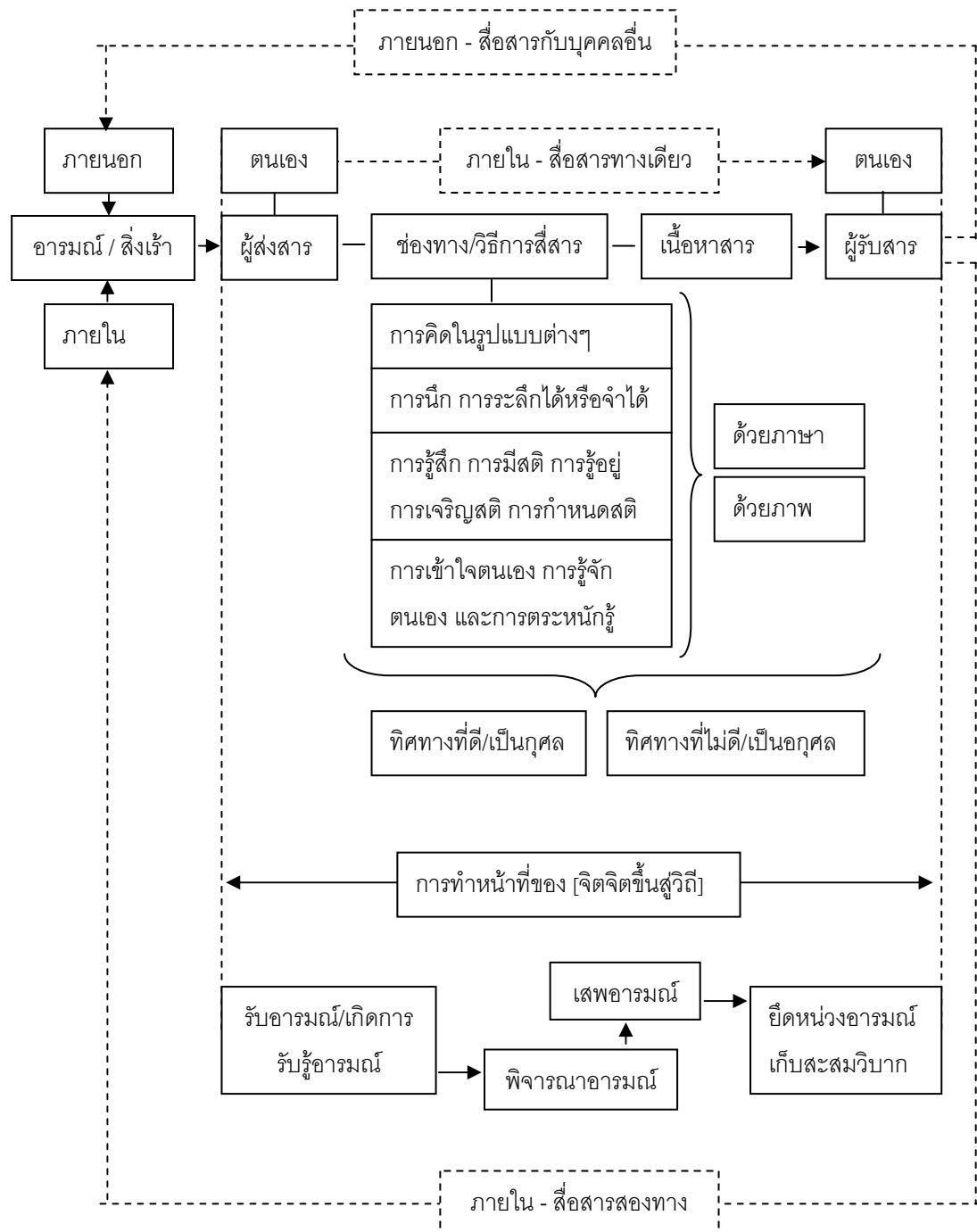
^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

ต้องการสื่อสารกับตนเองหรือไม่ได้กำหนดแน่ชัด แต่กระนั้นก็ได้มุ่งที่จะทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น ยังคงเป็นตนเองที่เป็นผู้รับสารหรือรับรู้เนื้อหาสารที่ได้ทำการสื่อสารนั้น โดยการสื่อสารกับตนเองที่เกิดขึ้นโดยมากเป็นภาษาพูด อย่างไรก็ตามบุคคลสามารถสื่อสารกับตนเองเป็นภาพได้ด้วย นอกจากนี้ในทางพระพุทธศาสนายังพิจารณาทิศทางของการสื่อสารกับตนเองในมิติของคุณค่าของการกระทำว่าเป็นกุศลหรืออกุศลด้วย ซึ่งมีความสำคัญในแง่ที่ว่า การสื่อสารกับตนเองเป็นการกระทำในระดับจิตใจ ซึ่งมีอำนาจเหนือการกระทำทางกายและวาจา ซึ่งเป็นมูลรากของการกระทำที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่จะตามมา

การสื่อสารกับตนเองมีกระบวนการที่พิจารณาจากกระบวนการทำงานหรือการทำหน้าที่ของจิต ที่เรียกว่า วิถีจิต โดยการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นเมื่อจิตขึ้นสู่วิถี และดำเนินต่อไปจนกระทั่งจิตพ้นวิถีตกสู่ภวังค์ แต่เนื่องจากการที่จิตขึ้นสู่วิถีและตกสู่ภวังค์นั้นเกิดขึ้นสลับกันโดยเป็นไปอย่างรวดเร็วมากและต่อเนื่องกันไปจนแยกไม่ออก จึงเหมือนว่าการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ยังพิจารณาจากการเข้าปฐมนำตั้งจิตของเจตสิกซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นพร้อมจิต โดยเจตสิกนี้ทำให้การสื่อสารเกิดขึ้น และดำเนินไป ส่วนจะดำเนินไปในทิศทางที่เป็นกุศลหรืออกุศลนั้นขึ้นอยู่กับกลุ่มประเภทของเจตสิกที่เข้าประกอบกับจิตว่าเป็นเจตสิกกลุ่มโสภณเจตสิกซึ่งเป็นเจตสิกกลุ่มที่ดี เป็นกุศล หรือเป็นเจตสิกกลุ่มที่เป็นอกุศลเจตสิก ยิ่งไปกว่านั้น ในกระบวนการทำหน้าที่ของจิต จิตมีหน้าที่ในการเก็บสะสมวิบากด้วย ซึ่งการทำหน้าที่นี้จะส่งผลต่อการกระทำทางกายและวาจาของบุคคลอีกทอดหนึ่ง ซึ่งเป็นไปตามอำนาจของจิตที่มีอำนาจเหนือการกระทำทางกายและวาจา ซึ่งเป็นการสื่อสารกับบุคคลอื่น

กระบวนการสื่อสารกับตนเอง เขียนเป็นแผนภาพเทียบกับการทำหน้าที่ของจิตและเจตสิก ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๔.๔ แสดงกระบวนการสื่อสารกับตนเอง

๔.๒ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา นอกจากการสื่อสารกับตนเองแล้ว การสื่อสารกับบุคคลอื่นก็มีความสำคัญเช่นกันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม ดังคราวที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูปไปประกาศธรรม^{๑๒๒} แม้ว่าโดยจุดมุ่งหมายที่พระองค์ทรงส่งพระอรหันตสาวกไปประกาศธรรมพระองค์มิได้มีพระประสงค์เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม หรือเพื่อความปรารถนาสาวก ชื่อเสียง ลาภ หรือสักการะใด พระองค์ทรงตัดสินพระทัยทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นก็เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนจำนวนมากเท่านั้น^{๑๒๓} ดังที่พระองค์ตรัสว่า “ตถาคตยอมแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่าอื่นโดยชอบเพื่อประโยชน์ให้รู้แจ้งอย่างเดียว”^{๑๒๔} แต่ด้วยการสื่อสารทั้งจากพระองค์เอง และพระสาวกที่มีแก่บุคคลอื่นๆ ในสังคมนั้นเอง ที่ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม ซึ่งมีรูปแบบและกระบวนการสื่อสารอย่างไรนั้น จะได้ศึกษาต่อไป

อย่างไรก็ตาม การศึกษารูปแบบการสื่อสารกับบุคคลอื่น จะได้ศึกษาจากกระบวนการสื่อสารที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสาร และผู้รับสาร ซึ่งมีการดำเนินการสื่อสารต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง คือ มีการกำหนดสาร (องค์ประกอบด้านเนื้อหาสาร) สารถูกส่งออกไปยังผู้รับ (องค์ประกอบด้านช่องทางการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสาร) และผู้รับก็รับรู้ถึงสารที่ถูกส่งมานั้นและเกิดปฏิกิริยาตอบสนอง (องค์ประกอบด้านผู้รับสาร)

จากองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารดังกล่าวข้างต้น รูปแบบการสื่อสาร ซึ่งจะมีรูปแบบอย่างไรนั้นอยู่ในส่วนขององค์ประกอบด้านช่องทางการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสาร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับผู้รับสาร วัตถุประสงค์ในการสื่อสาร และสถานการณ์หรือบริบทที่ทำการสื่อสาร โดยจะเชื่อมโยงมาถึงองค์ประกอบด้านเนื้อหาสารที่ผู้ส่งสารจะกำหนดเนื้อหาสารใดในการสื่อสารกับผู้รับสารนั้น เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร และสอดคล้องกับสถานการณ์หรือบริบทที่ทำการสื่อสาร อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้นจะได้ศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารด้านผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เสียก่อน

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๘/๑๙๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๘/๕๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๗/๔๑๘.

๔.๒.๑ ผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

การเปลี่ยนแปลงสังคมตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาจาก องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารด้านผู้ส่งสาร และผู้รับสาร พบว่า

ก. องค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร

สำหรับองค์ประกอบด้านผู้ส่งสารนั้น เนื่องจากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก ปรากฏผู้ส่งสารโดยมาก คือ พระพุทธเจ้า โดยพระองค์ได้ทรงทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น ด้วยรูปแบบหรือวิธีการสื่อสารหลากหลายรูปแบบ ทั้งการสื่อสารเชิงวัจนะ การสื่อสารเชิงอวัจนะ หรือทั้งสองอย่างร่วมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้รับสารที่มีอยู่หลากหลายกลุ่มประเภท ตลอดจนวัตถุประสงค์เฉพาะในการสื่อสารครั้งนั้นๆ และบริบทที่แวดล้อมอยู่ ดังนั้น งานวิจัยในบทนี้ ในประเด็นการศึกษารูปแบบการสื่อสารกับบุคคลอื่น จึงปรากฏเป็นรูปแบบหรือวิธีการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ (ซึ่งได้กลายเป็นหลักการและแนวทางปฏิบัติสำหรับพระสาวก หรืออนุชนในเวลาต่อมา) หรือทรงเป็นผู้ส่งสารเป็นหลัก

อย่างไรก็ดี ในส่วนของหลักการและแนวทางปฏิบัติในส่วนขององค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร ปรากฏตัวอย่างและหลักธรรมที่สำคัญจำนวนมาก ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ส่งสารในการสื่อสารกับบุคคลอื่น เช่น สัมปยุตธรรม ๗ เกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า การมีกายและวาจาที่ตรงกัน รัชมกถิกสูตร

๑. สัมปยุตธรรม ๗

ในรัชมกถิกสูตร^{๑๒๕} ว่าด้วยบุคคลผู้รู้ธรรม มีเนื้อหากล่าวถึงสัมปยุตธรรม ๗ ซึ่งได้แก่ (๑) เป็นรัชมกถิก (ผู้รู้จักเหตุ) (๒) เป็นอัตถัญญ (ผู้รู้จักผล) (๓) เป็นอิตถัญญ (ผู้รู้จักตน) (๔) เป็นมัตถัญญ (ผู้รู้จักประมาณ) (๕) เป็นกาลัญญ (ผู้รู้จักกาลเวลา) (๖) เป็นปริสัญญ (ผู้รู้จักชุมชน) และ (๗) เป็นบุคคลัญญ (ผู้รู้จักบุคคล)^{๑๒๖} ธรรม ๗ ประการนี้สามารถนำมาประยุกต์เป็นคุณสมบัติของผู้ส่งสารได้ กล่าวคือ ธรรมข้อรัชมกถิก ขอตัญญูตา และอิตถัญญูตา โดยประยุกต์กล่าวถึงคุณลักษณะด้านความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาสารของผู้ส่งสารว่า ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้

^{๑๒๕} คุรยลละเฮียดใน อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๖.

^{๑๒๖} คุรยลละเฮียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๑, อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๖. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

ทั้งอรรถและธรรมในเนื้อหาสารเป็นอย่างดี กล่าวคือมีความรู้ทั้งแบบแผน^{๑๒๗}และความหมาย ความมุ่งหมาย ผลและประโยชน์ของเนื้อหาสารที่จะสื่อสารออกไป รวมทั้งรู้จักตน คือ ฐานะ ภาวะ กำลัง ความสำเร็จความสามารถ คุณธรรมที่ตนเองมีอยู่เป็นอยู่^{๑๒๘} นอกจากนี้ยังต้องเป็นผู้รู้จัก กาลเวลาที่เหมาะสม ระยะเวลาที่ควรหรือที่จะต้องใช้ในการสื่อสาร รวมทั้งต้องรู้จักชุมชน บุคคลที่จะทำการสื่อสารด้วยว่ามีอัยาศัย ความสำเร็จ คุณธรรมอย่างไร ควรจะประพุดิตต่อชุมชน บุคคลเหล่านั้นอย่างไร^{๑๒๙} เป็นต้น นั่นคือ ผู้ส่งสาร นอกจากจะรู้ความสามารถของตนเองแล้ว ยังต้องรู้จักผู้รับสาร และวิธีการที่จะสื่อสารกับผู้รับสารเหล่านั้นโดยคำนึงถึงกาล วัตถุประสงค์ และบริบทที่ทำการสื่อสารด้วย

๒. เกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า

เกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า^{๑๓๐} เป็นตัวอย่างที่สำคัญซึ่งสามารถนำมาเป็นหลักการที่สำคัญสำหรับผู้ส่งสารทั่วไปในการทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารที่ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยยึดถือเป็นเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติในการกล่าววาจา หรือเกณฑ์ในการพูด ซึ่งมีเนื้อหา กล่าวโดยย่อ คือ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แม้จะเป็นจริง เป็นที่รักที่ชอบใจของบุคคลอื่น ก็ไม่กล่าว วาจานั้น แต่หากเป็นวาจาที่เป็นจริง ที่แท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ว่าจะวาจานั้นจะเป็นที่รักที่ชอบใจของบุคคลอื่นหรือไม่ก็ตาม ก็ให้กล่าววาจานั้น โดยกล่าวในเวลาที่เหมาะสมจะกล่าว สำหรับในปัจจุบัน เกณฑ์นี้สามารถขยายขอบเขตที่นอกเหนือกว่าวิธีการสื่อสารด้วยการพูด แต่สามารถครอบคลุมวิธีการสื่อสารได้ทุกรูปแบบ โดยคำว่าประโยชน์นั้น หมายถึง ประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา

๓. การมีกายและวาจาที่ตรงกัน

การมีกายและวาจาที่ตรงกัน เป็นตัวอย่างอีกหนึ่งตัวอย่างของการเป็นผู้ส่งสารของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพระวรกายตรงกับพระวาจา มีพระวาจาตรงกับพระวรกาย^{๑๓๑} คือ ทรง

^{๑๒๗} รูปแบบแผนของเนื้อหาสารอยู่ในข้ออัมมัญญาตา คืออรรถธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัปภูตธรรม เวทลละ หรืออวัจนศาสตร์

^{๑๒๘} ดูรายละเอียดในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ธรรม**, หน้า ๒๑๐.

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๑๓๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

^{๑๓๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๙-๓๖๑/๔๔๓-๔๔๗.

มีพระวาจาอย่างไร ก็ทรงมีพระวรกายอย่างนั้น ทรงมีพระวรกายอย่างไร ก็ทรงมีพระวาจาอย่างนั้น นั่นคือ มีวาจาอย่างไร หรือเมื่อพูดอย่างไร ก็กระทำอย่างนั้น และเมื่อกระทำอย่างใด ก็มีวาจาอย่างนั้นหรือพูดอย่างนั้น ดังพุทธดำรัสที่ว่า “บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็ฟังทำตนอย่างนั้น”^{๑๓๒} นี่เป็นหลักการสำหรับปฏิบัติตนของผู้ส่งสาร คือ การที่ผู้ส่งสารจะทำการสื่อสารด้วยเนื้อหาสารได้ออกไปสู่ผู้รับสาร ก็ควรมีการกระทำที่ตรงกันกับเนื้อหาสารที่ตนเองได้สื่อสารออกไป

๔. ธัมมกติกสูตร

ธัมมกติกสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึกหรือผู้แสดงธรรม ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุปว่า ผู้แสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง^{๑๓๓} ตามแนวคิดในพระพุทธานุศาสน โดยผู้แสดงธรรมหรือผู้ส่งสารต้องมีลักษณะหรือคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ยกตน (๒) ไม่ข่มผู้อื่น (๓) ไม่มองดูด้วยเหยียดหยาม (๔) ไม่กระทบกระทั่งท่านผู้รู้แจ้ง (๕) ไม่กล่าวคุณความดีของตนในที่ชุมชน นอกจากนี้คือ ไม่ฟุ้งซ่าน กล่าวแต่พอประมาณ มีวัตรดีงาม เห็นเนื้อความอันสุขุมและละเอียด มีปัญญาเฉลียวฉลาด ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ และปฏิบัติตามศีลของพระพุทธเจ้าเป็นอาจिन^{๑๓๔} โดยขณะแสดงธรรมหรือขณะทำการสื่อสารต้องมีองค์ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) แสดงธรรมไปตามลำดับ (๒) แสดงอ้างเหตุ (๓) แสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู (๔) ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม (๕) แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น^{๑๓๕} เหล่านี้เป็นคุณสมบัติและวิธีการส่งสารของผู้ส่งสารที่ควรเรียกว่าเป็น ธรรมกถึกหรือผู้แสดงธรรม

นอกจากนี้ยังมีพระสูตรอื่นๆ อีกที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร เช่น วาจาสูตร ว่าด้วยองค์แห่งวาจาสุภาสิตซึ่งเป็นวาจาที่ไม่มีโทษ ประกอบด้วย พูดถูกกาล พูดคำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ พูดด้วยเมตตาจิต^{๑๓๖} และวาทีสูตร ว่าด้วยนักพูด^{๑๓๗} ที่แสดงลักษณะนักพูดประเภทต่างๆ เป็นต้น รวมถึงที่ปรากฏเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งที่เป็นแนวทางที่ให้ปฏิบัติ และแนวทางที่ให้ละเว้น ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ ๒ ด้วย

^{๑๓๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๙/๘๒.

^{๑๓๓} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖/๒๕-๒๖.

^{๑๓๔} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๐๙-๒๑๐/๓๗๐.

^{๑๓๕} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓ ดูเชิงอรรถ อญ.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๗๑/๓๗๙.

^{๑๓๖} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^{๑๓๗} ดูรายละเอียดใน อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๐/๒๐๘.

กล่าวโดยรวมได้ว่า ตัวอย่างและหลักธรรมที่สำคัญ ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ส่งสารในการสื่อสารกับบุคคลอื่น มุ่งเน้นไปที่คุณสมบัติของผู้ส่งสารที่จะต้องเป็นผู้รู้จริง เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ รู้จักกาลเทศะและวิธีการที่จะสื่อสารกับผู้รับสาร มีความรับผิดชอบในเนื้อหาสารที่ตนเองได้สื่อสารออกไป และที่สำคัญ คือ มีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์แก่ผู้รับสาร ซึ่งเป็นประโยชน์ในความหมายตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ที่อาจประยุกต์เป็นประโยชน์เพื่อความสุขโดยรวมของสังคม

ข. องค์ประกอบด้านผู้รับสาร

ในกระบวนการสื่อสาร องค์ประกอบด้านผู้รับสารเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญ เนื่องจากผู้รับสารนั้นมีความแตกต่างหลากหลายซึ่งผู้ส่งสารจะต้องทำความเข้าใจหรือรู้จักผู้รับสารที่จะทำการสื่อสารด้วยว่าจะทำการสื่อสารด้วยเนื้อหาใด ด้วยวิธีการอย่างไร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อะไร นอกจากนี้ในฝ่ายของผู้รับสารเอง จะรับสารอย่างไรเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ตามแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในพระพุทธศาสนามีเนื้อความเกี่ยวกับประเด็นเหล่านี้ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. การจำแนกกลุ่มผู้รับสาร

ผู้รับสารที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำการสื่อสารด้วยนั้นแบ่งได้เป็นหลายกลุ่มตามศักยภาพที่สามารถสอนให้รู้ได้ยาก สอนให้รู้ได้ง่าย เข้ากับบัว ๓ เหล่า^{๑๓๘} คือ บัวที่ยังไม่พินน้ำ จมอยู่ในน้ำ บัวที่อยู่เสมอน้ำ และบัวที่ขึ้นพินน้ำ ไม่แตะน้ำ^{๑๓๙} อย่างไรก็ตาม ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ยังแสดงให้เห็นว่า สังคมยังประกอบไปด้วยผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ที่มีความเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลด้วย ซึ่งสามารถจัดกลุ่มประเภทผู้รับ

^{๑๓๘} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

^{๑๓๙} นอกจากบัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพินน้ำ ๓ เหล่านี้ อรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรค ยังไม่พินน้ำเป็นอาหารของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาสี แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า ดูเชิงอรรถ วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔ คือ (๑) อุกษมิทัญญู (ผู้เข้าใจได้ในฉับพลัน) (๒) วิปจิตัญญู (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) (๓) เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) (๔) ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒ แล้วเปรียบอุกษมิทัญญู เป็นเหมือนบัวพินน้ำที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันนี้ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรคยังไม่พินน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า ดูเชิงอรรถ วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

สารเหล่านั้นได้เป็นกลุ่มต่างๆ คือ กลุ่มผู้รับสารซึ่งเป็นผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็วหรือสามารถสอนให้รู้ได้ง่าย กลุ่มผู้นำหรือผู้ปกครอง กลุ่มสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่น กลุ่มคหบดี พราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีกรรมหรือปฏิบัติตามธรรมเนียมปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมในขณะนั้น^{๑๔๐}

ก) กลุ่มผู้รับสารซึ่งเป็นผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็ว

กลุ่มผู้รับสารซึ่งเป็นผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็ว หรือสามารถสอนให้รู้ได้ง่าย ผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นผู้รับสารกลุ่มแรกๆ ที่สามารถเข้าถึงเนื้อหาสาระระดับปรมัตถส์ัจที่เป็นแก่นแกนของพระพุทธศาสนาได้อย่างรวดเร็ว^{๑๔๑} และได้กลายเป็นผู้ส่งสารที่เป็นกำลังสำคัญในการทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นในสังคมต่อไปอีก

ข) กลุ่มผู้นำหรือผู้ปกครอง

กลุ่มผู้นำหรือผู้ปกครอง ได้แก่ กษัตริย์ พระราชา ซึ่งเป็นผู้ปกครองประเทศ แคว้นแคว้น หรือเมือง ผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นผู้มีอำนาจ เป็นผู้นำในทางอาณาจักร หรือสังคม ชุมชน ซึ่งความเป็นผู้มีอำนาจเป็นผู้นำนั้นสามารถบันดาลสิ่งต่างๆ ในอาณาจักร หรือสังคม ชุมชน ให้เป็นไปดังประสงค์ได้ นอกจากนี้ผู้รับสารกลุ่มนี้ยังเป็นผู้ที่มีชื่อเสียง เป็นผู้ที่มีผู้รู้จักมาก เมื่อกระทำการใดไม่ว่าจะเป็นพระจริยาวัตรส่วนพระองค์ หรือต่อสาธารณชนก็ตาม ย่อมส่งผลกระทบต่อในวงกว้างทั้งสังคม^{๑๔๒}

ค) กลุ่มสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่น

กลุ่มสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่น เป็นผู้รับสารที่สามารถกล่าวได้ว่า เป็นกลุ่มผู้รับสารที่เป็นกลุ่มชนชั้นนำในสังคม ผู้รับสารกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นกษัตริย์ เสนาบดี คหบดีผู้มีชื่อเสียงที่มีผู้รู้จักมาก กุลบุตรของเศรษฐี นักบวช เป็นต้น ผู้รับสารกลุ่มนี้ยังเป็นผู้อุปัฏฐากคนสำคัญ หรือเป็นกำลังสำคัญของผู้รู้ นักปราชญ์เจ้าลัทธิต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมด้วย การแสดงความคิดเห็น

^{๑๔๐} ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”,

สารนิพนธ์พุทธศาสนดุฎฐิบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙-๔๐.

หรือการกระทำต่างๆ ของคนกลุ่มนี้ย่อมเป็นที่สนใจ และมีผลเชิงความคิด หรือการกระทำของคนอื่นๆ ในสังคมด้วย

ง) กลุ่มคหบดี พราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีกรรมหรือปฏิบัติตามธรรมเนียมที่แพร่หลายอยู่ในสังคมในขณะนั้น

กลุ่มคหบดี พราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีกรรมหรือปฏิบัติตามธรรมเนียมปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมในขณะนั้น ผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม ซึ่งมีทิวทัศน์และวัตรปฏิบัติเป็นไปตามทิวทัศน์ของสังคม ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เมื่อทิวทัศน์และวัตรปฏิบัติของผู้รับสารกลุ่มนี้ซึ่งเป็นสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมเปลี่ยนแปลงไป ย่อมส่งผลกระทบต่อทิวทัศน์ของสังคม ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมเปลี่ยนแปลงไปได้

การแบ่งกลุ่มผู้รับสารออกเป็นกลุ่มต่างๆ ข้างต้น เป็นการแบ่งกลุ่มผู้รับสารที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้รับสารกับวิธีการสื่อสาร วัตถุประสงค์ และบริบททางสังคมที่แวดล้อมอยู่ ซึ่งผู้ส่งสารต้องรู้จักผู้รับสารที่จะทำการสื่อสารด้วย อันจะนำไปสู่รูปแบบวิธีการสื่อสารที่มีความแตกต่างกันไป

๒. การรับสารของผู้รับสาร

ในองค์ประกอบด้านผู้รับสาร สำหรับผู้รับสารเองนั้นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ปราภฏตัวอย่างและหลักธรรมที่สำคัญ ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้รับสารได้ดังนี้

ก) หลักธรรมสำคัญที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับผู้รับสาร

ในกระบวนการของการสื่อสารกับบุคคลอื่น หลักธรรมสำคัญที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับผู้รับสารซึ่งอยู่ในขณะของการสื่อสารในฐานะของผู้รับสาร ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกล้วนให้ความสำคัญในเรื่องการฟัง^{๑๔๓} พระพุทธองค์ตรัสถึงธรรมมีอุปการะมากประการหนึ่งว่า “การฟังธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงจำธรรม ถ้าบุคคลไม่ฟังธรรมนั้น ก็จะไม่ฟัง

^{๑๔๓} เนื่องจากสังคมในสมัยพุทธกาลเป็นสังคมมุขปาฐะ การสื่อสารที่เกิดขึ้นอาศัยช่องทางการสื่อสาร คือ สื่อบุคคล สื่อสารด้วยการใช้รหัสสัญญาณโดยตรงที่กระทำโดยตรงระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้รับด้วยภาษาพูด มิได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นผู้รับสารจึงอาศัยการฟังเป็นสำคัญในการรับสาร - ผู้วิจัย

ทรงจำธรรมนี้ไม่ได้”^{๑๔๔} และยังตรัสต่อไปถึงอาการแห่งการฟังด้วยว่า “การเจียโลตลงมีอุปการะมากแก่การฟังธรรม ถ้าบุคคลไม่เจียโลตลง ก็จะไม่ฟังธรรมนี้ไม่ได้”^{๑๔๕} นั่นคือ ทรงให้ตั้งใจฟัง เพราะถ้าไม่ตั้งใจฟังก็ไม่สามารถได้ยินเนื้อหาสาระใดได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสอยู่เสมอเมื่อจะทรงอธิบายสิ่งใด หรือเมื่อทรงตอบคำถามใด พระองค์ตรัสว่า “ท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักบอก”^{๑๔๖} หรือ “ท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักแสดง”^{๑๔๗} หรือ “เธอจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว”^{๑๔๘} หรือ “เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”^{๑๔๙}

นอกจากนี้ยังปรากฏพระสูตรที่เกี่ยวกับการฟังหลายพระสูตร เช่น สุตสุตติสูตร ว่าด้วยการฟังด้วยดี รัจฉานสงวนสูตร ว่าด้วยการฟังธรรม และพระสูตรที่แสดงเกี่ยวกับ อานิสงส์หรือโทษของการฟัง หรือเกี่ยวเนื่องกับการฟัง

๑) สุตสุตติสูตร^{๑๕๐}

สุตสุตติสูตร ว่าด้วยการฟังด้วยดี มีเนื้อหากล่าวถึงบุคคลที่ฟัง สัทธรรม^{๑๕๑} อยู่ หากการฟังนั้นเป็นไปโดย (๑) ตั้งใจฟังด้วยดี (๒) เจียโลตสดับ (๓) ตั้งใจใฝ่รู้ (๔) ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ (๕) ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และ (๖) ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ^{๑๕๒} ก็อาจก้าวล่วงสู่สัมมัตตนิยาม^{๑๕๓} ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ แต่หากการฟังไม่เป็นไปเช่นนั้น เป็นไปในทางตรงข้าม ก็ไม่อาจก้าวล่วงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้^{๑๕๔} กล่าวคือ การฟังด้วยดี ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการข้างต้น อาจนำบุคคลให้ดำเนินไปบนหนทางแห่งความพ้นทุกข์ได้

^{๑๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๔/๕๔๕.

^{๑๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๔/๕๔๕.

^{๑๔๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๘/๑๒๒.

^{๑๔๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๖/๑๓๑.

^{๑๔๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๕๕/๒๔๔.

^{๑๔๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔.

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๑๖๓-๑๖๔.

^{๑๕๑} สัทธรรม หมายถึงธรรมอันงาม หรือธรรมของสัตบุรุษ ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓/๒๖.

^{๑๕๒} อนุโลมิกขันติ ในที่นี้หมายถึงข้อพินิจที่เกื้อกูลแก่การบรรลุอริยสัจ ๔ หรือเหมาะแก่คำสอน ขันติ ในที่นี้หมายถึงปัญญา หรือวิปัสสนาญาณ มิใช่หมายถึงความอดทน ดูเชิงอรรถ อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๑๖๔.

^{๑๕๓} สัมมัตตนิยาม ในที่นี้หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ดูเชิงอรรถ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๑/๒๔๙.

^{๑๕๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๑๖๓-๑๖๔.

๒) ธีมมัสสวนสูตร^{๑๕๕}

ธีมมัสสวนสูตร ว่าด้วยการฟังธรรม มีเนื้อหากล่าวถึงอานิสงส์หรือประโยชน์ของการฟังธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๒) เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้ (๔) ทำความเห็นได้ตรง และ (๕) จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส^{๑๕๖} ทั้งนี้ประโยชน์ของการฟังข้างต้นนี้ เป็นประโยชน์ที่ครอบคลุมการฟังในชีวิตประจำวันของบุคคลได้เช่นกัน

พระสูตรทั้ง ๒ พระสูตรข้างต้น ล้วนกล่าวถึงประโยชน์ของการฟัง ซึ่งต้องเป็นการฟังสิ่งที่ดีงามและฟังด้วยดีจึงจะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นได้แก่ผู้ฟัง หรือตัวผู้รับสารเอง นอกจากนี้ยังมีพระสูตรอื่นๆ และคาถาอื่นอีก ที่มีเนื้อหาแสดงถึงอานิสงส์ของการฟังหรือเกี่ยวเนื่องด้วยการฟังเป็นต้นว่า การฟังเป็นหลักประการหนึ่งในห้าประการที่ทำให้บุคคลมีความเจริญ^{๑๕๗} การฟังด้วยดีเป็นเหตุให้การศึกษาเจริญ^{๑๕๘} การฟังพระสัทธรรมเป็นเหตุนำสุขมาให้^{๑๕๙} การฟังพระสัทธรรม ยังเป็น ๑ ในองค์คุณ ๔ ประการที่มีอุปการะมากแก่มนุษย์^{๑๖๐} ทำให้เจริญด้วยปัญญา^{๑๖๑} ทำให้บรรลุโสดาบัน^{๑๖๒} แม้ในเวลาใกล้ตาย ผู้ที่ยังมีจิตไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคียสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) ๕ ประการ^{๑๖๓} ในเวลานั้นเมื่อได้ฟังธรรมเทศนาที่มีความมั่งคั่งในเบื้องต้น ในท่ามกลาง

^{๑๕๕} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๑๕๖} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๑๕๗} หลักความเจริญ & ประการ ในวัชฌีสสูตร ได้แก่ เจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ (การฟัง) จาคะ (ความเสียสละ) และปัญญา ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓.

^{๑๕๘} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๔๑/๓๕๒.

^{๑๕๙} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๗๔/๖๑๙.

^{๑๖๐} ธรรม ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สัมปยุตสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) (๒) สัมมัถมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม) (๓) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) และ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๘.

^{๑๖๑} ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗.

^{๑๖๒} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๖/๕๖๘.

^{๑๖๓} สังโยชน์ หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มีจิตใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามฉันทะหรือกามราคะ (๕) พยาบาทหรือปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา & ข้อต้นชื่อโอรัมภาคียสังโยชน์ & ข้อหลังชื่ออุททัมภาคียสังโยชน์ พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้ พระสกทาคามีทำสังโยชน์ที่ ๔ และที่ ๕ ให้เบาบาง พระอนาคามีละสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมด พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ข้อ อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑ ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๗/๕๘.

ท่ามกลาง ในที่สุด บริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วนจากพระพุทธเจ้า หรือพระสาวก เพราะได้ฟังธรรมเทศนานั้น จิตก็สามารถหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการนั้นได้^{๑๖๔} หรือผู้ที่มีจิตหลุดพ้นจากโอรัมภาคียสังโยชน์แล้ว แต่จิตยังไม่โน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอดเยี่ยมหรือพระนิพพาน ในเวลาเช่นนั้น เมื่อได้ฟังธรรมเช่นนั้นจากพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก จิตของผู้นั้นก็สมารถโน้มไปในพระนิพพานได้^{๑๖๕}

การที่บุคคลมีความสุข เจริญด้วยปัญญา ละกิเลสได้อันเนื่องมาจากการฟังสิ่งที่ดีงาม โดยฟังด้วยดีนี้ กล่าวได้ว่า การฟังดังกล่าวนี้เป็นเหตุต้นประการหนึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก คือ ตัวผู้รับสารเอง

ข) แนวปฏิบัติด้วยการสื่อสารสองทาง

ในส่วนขององค์ประกอบของการสื่อสารด้านผู้รับสาร นอกจากแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ คือ การฟัง โดยฟังสิ่งที่ดีงามด้วยการฟังด้วยดี ซึ่งเป็นการสื่อสารที่มีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียวแล้ว ในระหว่างที่การสื่อสารดำเนินไป ผู้รับสารยังต้องทำการสื่อสารกลับด้วย ซึ่งเป็นการสื่อสารที่มีลักษณะเป็นการสื่อสารสองทาง กล่าวคือ ชักถาม บอกเล่า หรือสนทนาเกี่ยวกับเนื้อหาสารที่ได้ฟังซึ่งเป็นธรรมที่ดีงามนั้น การปฏิบัติเช่นนี้ เป็นการปฏิบัติ ๒ ใน ๔ ประการของการปฏิบัติตามกาล^{๑๖๖} ที่ว่า การฟังธรรมตามกาล^{๑๖๗} และการสนทนาธรรม^{๑๖๘} ตามกาล และยังเป็นองค์ธรรม ๒ ใน ๕ ประการที่สนับสนุนสัมมาทิฏฐิ^{๑๖๙} คือ สุตะและสากัจฉา โดย สุตะ ในที่นี้

^{๑๖๔} ดูรายละเอียดใน อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๔๑-๕๔๒.

^{๑๖๕} ดูรายละเอียดใน อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๔๒-๕๔๓.

^{๑๖๖} กาล ๔ ประการ คือ (๑) การฟังธรรมตามกาล (๒) การสนทนาธรรมตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔) ความเห็นแจ้งตามกาล อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๖/๒๑๑.

^{๑๖๗} กาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เหมาะสม ดูเชิงอรรถ อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๖/๒๑๑.

^{๑๖๘} หมายถึงถ้อยคำสนทนาในการถามและตอบปัญหาเกี่ยวกับธรรม ดูเชิงอรรถ อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๖/๒๑๑.

^{๑๖๙} องค์ ๕ ประการ ที่สนับสนุนสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ (๑) ศีล (๒) สุตะ (๓) สากัจฉา (๔) สมณะ (๕) วิปัสสนา ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๓๑-๓๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๒ สัมมาทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงอหัตตมคคสัมมาทิฏฐิ ดูเชิงอรรถ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๒.

หมายถึงการพึงธรรมที่เป็นสัปปายะ^{๑๗๐} และสักัจฉา (การพุดจา การปรึกษา) ในที่นี้หมายถึงการสนทนาบอกความเป็นไปแห่งจิตของตน^{๑๗๑} หรือการปรับกัมมัญฐานให้เกิดความเหมาะสม^{๑๗๒}

การสื่อสารกลับของผู้รับสาร เป็นการสื่อสารสองทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวผู้รับสารเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่าการสื่อสารสองทางในลักษณะดังกล่าวข้างต้นเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งในภายในตัวบุคคลเองและระดับสังคมต่อไป

ค) การสื่อสารกับตนเองของผู้รับสาร

แนวทางปฏิบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งของผู้รับสาร คือ เมื่อฟัง (การสื่อสารทางเดียว) และสนทนาหรือสักัจฉา (การสื่อสารสองทาง) แล้ว หรือในขณะที่ฟัง หรือสนทนาหรือสักัจฉาอยู่นั้น ผู้รับสารยังต้องทำการสื่อสารภายในตนเองด้วย คือ การทำไว้ในใจ หรือใส่ใจ หรือพิจารณาไตร่ตรองแล้วทรงจำไว้ในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา ที่เรียกว่า การมนสิการ^{๑๗๓} การใคร่ครวญ การพิจารณาเห็น การมีสติ^{๑๗๔} เป็นต้น ดังเช่น พระสารีบุตรที่ได้บรรลุธรรมในขณะที่แห่งการฟัง เพราะได้ส่งญาณไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนานั้น^{๑๗๕} สำหรับผู้ที่ยังมีจิตไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ หรือหลุดพ้นแล้วแต่จิตยังไม่โน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอติเยียม แม้ในเวลาใกล้ตาย ได้ตรึงตาม ตรองตาม เพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา นั่นคือ ได้ทำการสื่อสารภายในตนเอง ด้วยการระลึกถึงธรรมหรือเนื้อหาสาระที่เคยได้ยินมา แล้วพิจารณาด้วยการตรึก การตรอง การใคร่ครวญในเนื้อหาสารนั้น จิตก็สามารถหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ หรือน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสได้^{๑๗๖}

^{๑๗๐} ดูเชิงอรรถ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๓๒. เป็นสัปปายะ หมายถึง มีประโยชน์ก่อให้เกิดความเจริญ ดูเชิงอรรถ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑/๓๒.

^{๑๗๑} ดูเชิงอรรถ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๓๒.

^{๑๗๒} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๕๒/๕๙๒.

^{๑๗๓} ดูรายละเอียดใน ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๑, ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ.) ปยุตฺโต, **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๖๙-๖๗๐,

^{๑๗๔} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธานุชาสนา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๓๑-๓๖.

^{๑๗๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๕/๒๓๙-๒๔๓.

^{๑๗๖} ดูรายละเอียดใน อัง.อญก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๔๒-๕๔๓.

ในพระสูตรหลายพระสูตร คือ อังคสูตร องค์เครื่องบรรลูลิขิตา^{๑๙๒} โสตาปัตติผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล^{๑๙๓} ปัญญาวุฑฒิสูตร ว่าด้วยความเจริญด้วยปัญญา^{๑๙๔} และพหุการสูตร ว่าด้วยธรรมมีอุปการะมาก^{๑๙๕} พระสูตรเหล่านี้ล้วนมีเนื้อหา กล่าวถึง สัทธัมมัสสนะ (การฟังสัทธรรม) และโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) ซึ่งเป็น ๒ ใน ๔ ของธรรมในพระสูตรเหล่านั้น^{๑๙๖} ธรรม ๒ ประการนี้ ยังเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ทั้ง ๒ ประการด้วย ซึ่งได้แก่ ปรัตโหมสะ (การฟังสัทธรรมจากผู้อื่น) และโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย)

กล่าวได้ว่า ในส่วนของผู้รับสาร นอกจากอยู่ในกระบวนการของการสื่อสารกับบุคคลอื่น ด้วยการฟัง การสนทนาหรือสักัจฉาแล้ว ต้องทำการสื่อสารกับตนเองหรือสื่อสารภายในตนเองด้วย ซึ่งเป็นกระบวนการสื่อสารที่จะนำไปสู่มรรควิธีการเปลี่ยนแปลงในตนเองได้อย่างแท้จริง

๔.๒.๒ รูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่น

รูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่นขึ้นอยู่กับวิธีการสื่อสารที่ผู้ส่งสารใช้สื่อสารกับบุคคลอื่นหรือผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ตลอดจนวัตถุประสงค์ และบริบทในการสื่อสาร

ก. รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ

จากการศึกษาในหัวข้อองค์ประกอบด้านผู้รับสาร พบว่าตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า สังคมประกอบไปด้วยผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ดังนั้น ในการศึกษารูปแบบการสื่อสารหรือวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่นในหัวข้อนี้ จะศึกษารูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ดังที่ได้จำแนกไว้แล้ว ซึ่งมี

^{๑๙๒} ฎรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๖/๕๖๘-๕๖๙.

^{๑๙๓} ฎรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑/๕๗๖.

^{๑๙๔} ฎรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗-๓๖๘.

^{๑๙๕} ฎรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๘.

^{๑๙๖} ธรรม ๔ ประการนั้นคือ (๑) สัปปริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) (๒) สัทธัมมัสสนะ (การฟังสัทธรรม) (๓) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) (๔) ธัมมานุถัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๖/๕๖๘-๕๖๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑/๕๗๖, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗-๓๖๘, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๘.

ความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาร เนื่องจากในเนื้อหาสารที่ถูกสื่อสารไปนั้นสัมพันธ์กับทฤษฎี ที่ได้ถูกถ่ายทอดไปด้วย อันนำไปสู่ทฤษฎีและแนวประเพณีปฏิบัติที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม นอกจากนี้การพิจารณาควบคู่ไปกับเนื้อหาสารแล้ว ยังพิจารณาร่วมกับวัตถุประสงค์เฉพาะ และบริบทเฉพาะในการสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ด้วย

๑. กลุ่มผู้รับสารซึ่งเป็นผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็ว หรือสามารถสอนให้รู้ได้ง่าย

กลุ่มผู้รับสารซึ่งเป็นผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็ว หรือสามารถสอนให้รู้ได้ง่าย เป็นผู้ที่ได้ฝึกฝนอบรมตนเองมาก่อน เพื่อเตรียมความพร้อมในการรับเนื้อหาสารอันเป็นธรรมชั้นสูงมาระดับหนึ่งแล้ว^{๑๘๗} กล่าวได้ว่าผู้รับสารกลุ่มนี้ คือ กลุ่มผู้รับสารที่เป็นกลุ่มปัญญาชนของสังคม เมื่อได้รับเนื้อหาสารที่เหมาะสมแก่การบรรลุธรรม ก็สามารถบรรลุธรรมได้ทันทีหรือในเวลาไม่นานนัก ผู้รับสารกลุ่มนี้เปรียบเหมือนบัวพันธ์น้ำที่พอดีแสงอาทิตย์แล้วกับานในวันนี้ หรือที่เรียกว่า อุกษมิทัญญู แต่หากไม่ได้รับเนื้อหาสารดังกล่าว ผู้รับสารกลุ่มนี้ก็ยังไม่สามารถบรรลุธรรม นั่นคือ ยังไม่สามารถก้าวข้ามสถานภาพของบุคคลในแง่คุณภาพของความเป็นมนุษย์ กล่าวคือ ยังไม่สามารถเปลี่ยนจากความเป็นปุถุชนไปเป็นอริยชนได้^{๑๘๘} ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มนี้ด้วยเนื้อหาสารที่สามารถทำให้ผู้รับสารกลุ่มนี้สามารถเข้าถึงธรรมได้โดยตรง นั่นคือ เนื้อหาระดับปรมาตตสังคหะที่เป็นแก่นแกนของพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่า ทางสายกลางหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่รวมเรียกว่า ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔

อย่างไรก็ตาม แม้จะกล่าวได้ว่าผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นกลุ่มปัญญาชนของสังคมซึ่งได้ฝึกฝนอบรมตนเองมาก่อนระดับหนึ่งแล้วก็ตาม แต่กระนั้น ผู้รับสารกลุ่มนี้ก็ยังคงมีความแตกต่างกันไปตามภูมิหลังและบริบทแวดล้อม ดังนั้น รูปแบบวิธีการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มนี้จึงมีความแตกต่างกันไปบ้าง แม้จะทรงมุ่งสื่อสารเนื้อหาสารในระดับปรมาตตสังคหะเช่นเดียวกัน โดยรูปแบบวิธีการสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาร วัตถุประสงค์เฉพาะ และบริบทเฉพาะในการสื่อสาร ดังนี้^{๑๘๙}

^{๑๘๗} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๓๒, ๗๗.

^{๑๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๘๙} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘-๘๓.

ก) สื่อสารด้วยการแสดงเนื้อหาสาระที่ตรงกับภูมิหลังของผู้รับสาร ด้วยวิธีการสื่อสารที่สามารถเข้าถึงผู้รับสาร และทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจได้ง่ายและทันที ด้วยสื่อประกอบที่เหมาะสม

ตัวอย่างการสื่อสารด้วยรูปแบบวิธีการสื่อสารนี้ เป็นต้นว่า การที่พระพุทธรองค์ทรงนำเสนอเนื้อหาสาระเรื่องขันธ ๕ แก่พระปัญจวัคคีย์ และก็นำเสนอเรื่องขันธ ๕ แก่พระภิกษุอดีตชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร แต่พระองค์ไม่ได้อธิบายเหมือนกัน กล่าวคือ ทรงอธิบายขันธ ๕ แก่พระปัญจวัคคีย์ว่าขันธทั้ง ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่อัตตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น^{๑๙๐} โดยใช้วิธีถาม-ตอบ ที่ทำให้พระปัญจวัคคีย์ต้องคิดหาคำตอบและสามารถเข้าใจในเนื้อหาสาระที่พระองค์สื่อออกไปด้วยคำถามนั้น ในขณะที่ทรงอธิบายขันธ ๕ แก่พระภิกษุอดีตชฎิลทั้งหลาย ทรงอธิบายว่า ขันธทั้ง ๕ เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟคืออรากะ โทสะ โมหะ ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ^{๑๙๑} ทรงอธิบายโดยใช้วิธีเทียบเคียงกับสิ่งที่พระภิกษุอดีตชฎิลทั้งหลายคุ้นเคยอยู่แล้ว แม้จะได้ทรงสรุปอย่างเดียวกันว่า เมื่อภิกษุทั้งหลาย ได้รู้แล้วย่อมเบื่อหน่าย ย่อมคลายความยึดมั่นถือมั่นในขันธทั้ง ๕ ทำให้จิตหลุดพ้น ได้บรรลุมรรคที่ควรทำแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว^{๑๙๒}

พระองค์ทรงอธิบายเรื่องเดียวกัน แต่แตกต่างกันให้กับผู้รับสาร ๒ กลุ่ม ก็เพราะภูมิหลัง และบริบทแวดล้อมของผู้รับสารทั้ง ๒ กลุ่มแตกต่างกัน กล่าวคือ พระภิกษุปัญจวัคคีย์ซึ่งแต่เดิมได้บำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานตน ก็เพราะล้วนยึดมั่นถือมั่นในอัตตาตัวตนอยู่ โดยเข้าใจว่าการทรมานตนนั้นจะสามารถทำลายกิเลสและอัตตาตัวตนลงได้ ส่วนพระภิกษุอดีตชฎิลทั้งหลายนั้นมีแนวปฏิบัติแต่เดิมคือการบูชาไฟ ด้วยคิดว่าไฟนั้นจะเผาผลาญกิเลสที่มีอยู่ในจิตใจได้ จึงทรงแสดงธรรมที่มีเนื้อหาตรงกับภูมิหลังของผู้รับสารทั้ง ๒ กลุ่ม ด้วยวิธีการสื่อสารที่สามารถเข้าถึงผู้รับสารและทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจได้ง่ายและทันที เช่น การถาม-ตอบ กับกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ และการอธิบายเทียบเคียงกับกลุ่มอดีตชฎิล นอกจากนี้ในการอธิบายให้กับผู้รับสารทั้ง ๒ กลุ่มนั้น ยังทรงใช้สื่อประกอบที่เหมาะสมกับผู้รับสารด้วย กล่าวคือ

^{๑๙๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๓/๒๗-๓๐.

^{๑๙๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓-๖๕.

^{๑๙๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๓๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๔-๖๕.

สื่อประกอบการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ สื่อที่เป็นนามธรรม และสื่อที่เป็นรูปธรรม^{๑๙๓} สื่อที่เป็นนามธรรมทรงใช้สิ่งที่ผู้รับสารทราบมาก่อน ส่วนสื่อที่เป็นรูปธรรมทรงใช้สิ่งที่มีอยู่ใกล้พระองค์และผู้รับสารได้ทราบได้เห็นสิ่งนั้นด้วย

ในกรณีที่ทรงสื่อสารกับพระภิกษุปัญจวัคคีย์ทรงใช้สื่อนามธรรมเรื่องการปฏิบัติที่สุตตัง ๒ ทาง ซึ่งปัญจวัคคีย์รู้จักเป็นอย่างดีและเชื่อว่า จะบรรลุธรรมได้ ต้องปฏิบัติแบบอัสตติกลมถานุโยค พระพุทธองค์ทรงนำความเชื่อของปัญจวัคคีย์มาเป็นสื่อ ชี้ให้เห็นว่าไร้ประโยชน์ ไม่ใช่ทางที่จะทำให้บรรลุธรรมได้ แต่ต้องปฏิบัติตามทางสายกลาง และเมื่อทรงอธิบายเรื่องอนัตตา ทรงทรงนำสิ่งที่ปัญจวัคคีย์มีอยู่ในตัวท่านและท่านรู้จักเป็นอย่างดีมาเป็นสื่อ นั่นคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยินได้ฟัง กลิ่นที่ได้ดม รสที่ได้ลิ้ม สัมผัสที่ได้กระทบถูกรื่องที่ใจคิดนึก ชี้ให้เห็นว่าเป็นอนัตตา คือมิใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจของใคร เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่เป็นไปตามที่ปรารถนา เมื่อจบธรรมเทศนา พระภิกษุปัญจวัคคีย์ได้บรรลุอรหัตตผล^{๑๙๔}

ส่วนในกรณีที่ทรงสื่อสารกับพระภิกษุอดีตขภูริ พระองค์ทรงใช้ไฟที่พวกขภูริบูชาเป็นสื่อ แต่ทรงเปลี่ยนเป็นไฟภายใน คือ ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ เมื่อจบธรรมเทศนา ท่านอดีตนักบวชขภูริได้สำเร็จอรหัตตผล^{๑๙๕}

ข) ในกรณีของผู้รับสารที่ประสบกับความทุกข์ ใช้วิธีสื่อสารด้วยการแสดงเนื้อหาสารที่สามารถดับทุกข์เบื้องต้นของผู้รับสารได้ในทันที หรือตามที่ต้องการ เพื่อให้ผู้รับสารอยู่ในสภาวะที่พร้อมจะรับเนื้อหาสารที่มีความลึกซึ้งเพิ่มขึ้นตามลำดับ จากนั้นแสดงเนื้อหาสารที่มีความลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น

ในกลุ่มผู้รับสารซึ่งเป็นผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็ว หรือสามารถสอนให้รู้ได้ง่ายนั้น อาจเป็นผู้ที่กำลังประสบกับความทุกข์อยู่ โดยมากเป็นความทุกข์ทางจิตใจ ซึ่งสาเหตุนั้นเป็นได้ทั้งมาจากความมีและความขาดหรือความสูญเสีย ดังตัวอย่างในกรณีของพระยส พระกัศิโคตมีเถรี พระปฏาจารย์เถรี ประสบทุกข์แตกต่างกันไป พระยสประสบทุกข์จากความสุขที่

^{๑๙๓} รัชชี่ สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎก

เบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : เจริญ, ๒๕๔๙), หน้า ๔๐.

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๑๙๕} เรื่องเดียวกัน.

มากล้นเกินไป จนเห็นเป็นความวุ่นวาย ส่วนพระกีสาคอตมีเถรี และพระปฏาจารย์เถรี ประสบทุกข์ คล้ายคลึงกัน คือ ประสบทุกข์จากความสูญเสีย

ในกรณีของพระยส พระพุทธองค์ทรงสื่อสารด้วย โดยตรัสว่าที่นี้ไม่ วุ่นวาย^{๑๙๖} คือ บอกกล่าวให้รู้เลยว่ามีที่ที่สงบ ไม่วุ่นวาย ซึ่งตรงกับความต้องการในลำดับแรกของ ยสกุลบุตรที่ต้องการที่ที่สงบ ไม่วุ่นวาย จากนั้นพระองค์จึงทรงแสดงเนื้อหาสาระที่ลึกซึ้งอันสืบเนื่อง จากที่ที่ไม่วุ่นวายไปตามลำดับ ตั้งแต่ทรงแสดงอนุพุพิภกา และอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นความไม่วุ่นวาย อย่างแท้จริง^{๑๙๗}

ส่วนในกรณีของพระกีสาคอตมีเถรี พระปฏาจารย์เถรีที่ประสบความทุกข์ จากความสูญเสีย พระพุทธองค์ทรงสื่อสารด้วยเนื้อหาสาระที่แสดงให้เห็นถึงอนิจลักษณะในกฎ ไตรลักษณ์ แต่ก็ทรงมีวิธีการแตกต่างกันไป กล่าวคือ กรณีของนางกีสาคอตมี พระพุทธองค์ทรง สื่อสารอย่างมีกุศโลบาย ด้วยการออกอุบายให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากเรือนที่ไม่เคยมีคน ตายเลย เพื่อมาใช้ปรุงยาชุบชีวิตบุตรชาย ทรงมีจุดประสงค์เพื่อให้นางกีสาคอตมีเห็นความจริงของ ชีวิต เห็นความเกิด ดับ ซึ่งเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ เป็นการกระตุกปัญญาให้เกิดขึ้น^{๑๙๘} ส่วนกรณี ของนางปฏาจารย์นั้น นางได้สูญเสียสติสัมปชัญญะจากความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงในคราว เดียวกัน พระพุทธองค์ทรงสื่อสารเพื่อทำให้นางกลับฟื้นคืนสติด้วยการตรัสปลอบใจและให้ แสงสว่างตนเอง แทนที่จะแสวงหาบุตร และหมู่ญาติ^{๑๙๙} ซึ่งทั้ง ๒ กรณีหลังนี้ เมื่อต่างได้สติกลับคืน มา และได้รับเนื้อหาสาระที่เหมาะสมกับเหตุการณ์ที่ประสบมา ก็สามารถเข้าถึงสัจธรรมความจริง จากสถานการณ์นั้นได้

ค) พุทธวิธีสื่อสารด้วยวิธีพิเศษ ร่วมกับการสื่อสารเชิงวัจนะ

การสื่อสารด้วยวิธีพิเศษ คือ การใช้ฤทธิ์ ซึ่งในที่นี้เทียบเคียงได้กับการ สื่อสารโดยใช้อวัจนภาษาต่างๆ เช่น การใช้สัญลักษณ์ การใช้ภาษากายหรือภาษาท่าทาง การใช้ การสื่อสารด้วยภาพ เป็นต้น โดยใช้รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือผสมผสานกัน ดังเช่น สื่อผสมใน ปัจจุบัน จากนั้นจึงทำการสื่อสารด้วยอวัจนภาษา เพื่อนำไปสู่เนื้อหาสาระที่ต้องการนำเสนอโดย

^{๑๙๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

^{๑๙๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖-๒๘/๓๒-๓๔.

^{๑๙๘} ดูรายละเอียดใน ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗๓-๘๓/๔๖๕-๔๖๖.

^{๑๙๙} ดูรายละเอียดใน ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๘๘-๕๐๒/๔๕๒-๔๕๔.

สอดคล้องกับภูมิหลังหรือบริบทของผู้รับสาร ดังตัวอย่างรูปแบบพุทธวิธีการสื่อสารที่พระพุทธองค์ทรงสื่อสารกับองคุลิมาล พระนางเขมา และเจ้าหญิงอภิญญาปันทา

ในกรณีขององคุลิมาล พระพุทธองค์ทรงใช้อิทธิปาฏิหาริย์ในลำดับแรก เพื่อให้องคุลิมาลละพยศ คลายกำลังความดุร้ายและเกิดการชุกคิด โดยเทียบเคียงกับเหตุการณ์ที่ปรากฏอยู่ตรงหน้าในขณะนั้น จากนั้นจึงทรงแสดงธรรมแก่องคุลิมาล ซึ่งทำให้องคุลิมาลสามารถเทียบเคียงเนื้อหาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงกับการกระทำที่เป็นความผิดของตน แล้วทูลขอบรรพชา^{๒๐๐}

สำหรับกรณีของพระนางเขมาและเจ้าหญิงอภิญญาปันทาต่างก็เป็นผู้มีรูปร่างงามมากมาแต่เดิม และก็ทรงหลงใหลในพระรูปโฉมของพระนางเองทั้งสองพระองค์ ทรงกิ้งเก้งไม่ยอมไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยทรงทราบว่าพระพุทธองค์ทรงติเตียนรูป ในเบื้องต้นพระพุทธองค์ทรงใช้ฤทธิ์บันดาลภาพหญิงงามที่งามกว่าทั้งสองพระองค์ เพื่อตรึงทั้งสองพระองค์ไว้ก่อน ในที่นี้อธิบายได้ว่าทรงใช้วิธีการสื่อสารด้วยภาพ เพื่อแสดงรูป ซึ่งเป็นสิ่งที่ทั้งสองพระองค์ยึดมั่นถือมั่น อยู่ตามจริตของทั้งสองพระองค์ จากนั้นจึงทรงแสดงไตรลักษณ์ผ่านการสื่อสารด้วยภาพนั้น แล้วจึงทรงสื่อสารด้วยอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คือ ทรงอธิบายแสดงเนื้อหาที่เหมาะสมกับทั้งสองพระองค์เป็นลำดับต่อไป^{๒๐๑}

จากกรณีตัวอย่างข้างต้น แม้พระพุทธองค์ทรงใช้ฤทธิ์ในลำดับแรก อย่างไรก็ตามในปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง พระองค์ทรงยกย่องอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ หรือการพร่ำสอนมากกว่า การแสดงปาฏิหาริย์ เช่น การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์หรือแสดงฤทธิ์ หรือแสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์หรือการท่ายใจ แม้จะตีความว่าการแสดงฤทธิ์นั้นเป็นวิธีการสื่อสารรูปแบบหนึ่งก็ตาม แต่ก็ยังเป็นรูปแบบการสื่อสารที่ไม่ได้ยังประโยชน์ตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ในทางตรงข้ามอาจกลายเป็นสื่อที่นำไปสู่มีจิตภิกขุ หรือการกระทำที่ไม่ถูกต้องได้ พระองค์จึงตรัสว่าทรง “เห็นโทษ ทรงเหน็ดเหนื่อย ระอา และรังเกียจอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์”^{๒๐๒} ดังนั้นในที่สุดพระองค์ยอมแสดงอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ นั่นคือทรงใช้วิธีการสื่อสารด้วยการพร่ำสอน หรือการสนทนา หรือการอธิบาย หรือสื่อสารเชิงวัจนะ นั่นคือ สื่อสารด้วยภาษาพูดหรือวัจนภาษา การใช้ฤทธิ์ก็เป็นเพียงวิธีการหนึ่งในเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การสื่อสารด้วยการสื่อสารเชิงวัจนะ

^{๒๐๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๘-๓๔๙/๔๒๒-๔๒๔.

^{๒๐๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๖-๓๒๗/๔๓๐-๔๓๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๐-๑๖๓/๕๔๐-๕๔๑.

^{๒๐๒} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๓-๔๘๕/๒๑๔-๒๑๖.

ง) สื่อสารกับบุคคลอื่นด้วยการสื่อสารเชิงวัจนะและการกระทำควบคู่กันไป พร้อมๆ ไปด้วยกับการสื่อสารกับตนเองของผู้รับสารด้วยโยนิโสมนสิการ โดยอาศัยแหล่งสารหรือปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตร

ตัวอย่างวิธีการสื่อสารด้วยรูปแบบนี้ ดังเช่นในกรณีของพระสีวลี ที่แสดงให้เห็นถึงการสื่อสารที่ควบคู่กันทั้งการสื่อสารกับบุคคลอื่นซึ่งใช้การสื่อสารเชิงวัจนะควบคู่กับการกระทำ และการสื่อสารภายในตนเอง นั่นคือ ในขณะที่สีวลีราชากุมารกำลังปลงผม (โกนผม) เป็นการกระทำ พระอุปัชฌาย์ได้บอกกรรมฐานไปในขณะนั้นด้วย เป็นการสื่อสารเชิงวัจนะ ทั้งสองประการนี้เป็นการสื่อสารกับบุคคลอื่น ในขณะเดียวกันสีวลีราชากุมารได้สื่อสารกับตนเองหรือทำการสื่อสารภายในตนเอง หรือได้โยนิโสมนสิการ ควบคู่ไปกับเนื้อหาสารที่ได้ฟัง จากการสื่อสารกับบุคคลอื่น คือ จากอุปัชฌาย์ หรือจากปรโตโฆสะ (เสียงจากผู้อื่น หรือการสดับจากผู้อื่น) ที่เป็นกัลยาณมิตร ทำให้บรรลุธรรม^{๒๐๓}

การสื่อสารกับบุคคลอื่นไม่ว่าจะโดยรูปแบบวิธีใด ซึ่งกระทำร่วมกับการสื่อสารกับตนเอง เป็นรูปแบบวิธีการสื่อสารที่มีความสำคัญตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม การสื่อสารกับบุคคลอื่นตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเน้นที่ แหล่งสาร หรือปรโตโฆสะ ที่เป็นกัลยาณมิตร ส่วนการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารภายในตนเองมุ่งเน้นโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยกกาย) ว่าเป็นรูปแบบวิธีการสื่อสารที่เป็นปัจจัยที่สามารถทำให้บรรลุธรรมได้ ดังพระดำรัสของพระพุทธองค์ที่ว่า ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ^{๒๐๔} เพราะปรโตโฆสะเป็นฐานแห่งทิฐิ^{๒๐๕} ดังนั้นปรโตโฆสะนั้นจึงต้องเป็นปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสยกย่องความมีกัลยาณมิตร หรือมิตรดี ไว้ในที่หลายแห่ง เช่น “เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๒๐๖} และ “เพราะพูดถึงองค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก ฯลฯ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสังขาร”^{๒๐๗}

^{๒๐๓} ดูรายละเอียดใน ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๘๒-๘๖/๓๐๐-๓๐๑, พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กัลยาณมฺเ / พรหมอยู่), **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๙๒.

^{๒๐๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๒๐๕} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๔/๑๙๒.

^{๒๐๖} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๒๐๗} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑,๑๑๗/๑๗,๑๙.

๒. กลุ่มผู้นำหรือผู้ปกครอง

เมื่อพิจารณาจากประเภทของเนื้อหาสารที่พระพุทธเจ้าทรงสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มผู้นำหรือผู้ปกครองนี้ พบว่ามี ๒ ประเภท คือ (๑) เนื้อหาประเภทที่แสดงหลักในการประพฤติปฏิบัติตน อันเป็นคุณสมบัติของผู้นำ ผู้ปกครอง และแนวทางการบริหารปกครองในด้านต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากในปกครอง และ (๒) เนื้อหาประเภทที่ยังผู้นำผู้ปกครองให้เลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา หรือมุ่งยกระดับจิตใจของผู้นำผู้ปกครองเอง ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ตัวผู้รับสาร คือ ตัวผู้นำผู้ปกครองเอง^{๒๐๘}

รูปแบบวิธีการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มผู้นำผู้ปกครอง เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาสารที่ทรงมุ่งสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มนี้ พบว่า มีรูปแบบวิธีการสื่อสารที่แตกต่างกัน ดังนี้

ก) เนื้อหาประเภทที่แสดงหลักในการประพฤติปฏิบัติตน อันเป็นคุณสมบัติของผู้นำ ผู้ปกครอง และแนวทางการบริหารปกครองในด้านต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากในปกครอง เช่น ราชสังคหวัตถุ หรือหลักสงเคราะห์ที่ติงามของพระราชา^{๒๐๙} จักกวัตติสูตร^{๒๑๐} ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ หรือธรรมที่ทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ^{๒๑๐} ทศพิธราชธรรม หรือธรรมที่พระราชาดำรงอยู่^{๒๑๑} ราชอปริหานิยธรรม ธรรมที่นำแต่ความเจริญมาสู่เมืองหรือสังคมชุมชน^{๒๑๒} เป็นต้น

^{๒๐๘} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๔๐-๔๗, ๘๓.

^{๒๐๙} ดูรายละเอียดใน อง.อภฺรฺสุก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔-๑๙๕, ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๓ และทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๔๐-๔๑.

^{๒๑๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑-๘๔/๖๐-๖๓ และทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๔๑-๔๓.

^{๒๑๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๕-๑๗๖/๑๑๒, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๑๒/๖๓.

^{๒๑๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐ และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๑๑-๒๑๒, ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๔๔-๔๖.

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสื่อสารกับผู้รับสารจำนวนมากหลายกลุ่ม เช่น ภิกษุ พราหมณ์ ประชาชนทั่วไป ในคราวเดียวกัน มิได้แสดงเฉพาะแก่ผู้รับสารที่เป็นผู้นำผู้ปกครอง เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้ผู้รับสารซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมทั้งหมด ทั้งผู้นำผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง เกิดความเข้าใจพร้อมๆ กัน ทรงแสดงในลักษณะของการตรัสเล่าเรื่องราวในอดีต ด้วยการยกนิทานเปรียบเทียบ การสาธกนิทานในอดีตมาสนับสนุนหลักคำสอนของพระองค์ เช่น ทรงเล่าเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิทัพเหนมิ ในจกัถวัตติสูตร เรื่องพระเจ้ามหาวิชิตราช ในกฎพันตสูตร^{๒๑๓} หรือเรื่องราวในชาดก ที่กล่าวถึงทศพิธราชธรรม เช่นในมหาหังสชาดก^{๒๑๔} สุวัณณสามชาดก^{๒๑๕} เป็นต้น

ข) เนื้อหาในลักษณะหลัง โดยมากทรงสื่อสารกับผู้รับสารที่เป็นผู้นำผู้ปกครองเองโดยตรง ซึ่งมีความแตกต่างกันไปเป็นกรณีๆ ไป เช่น ที่ทรงสื่อสารกับพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรู โรชะมัลลกษัตริย์ เป็นต้น

พระเจ้าพิมพิสารเสด็จมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยขามคชจำนวนมาก พระเจ้าพิมพิสารมีพระราชศรัทธาเป็นฐานเดิมอยู่แล้ว ดังที่ทรงแสดงความปรารถนา ๕ ประการ คือ (๑) ปรารถนาได้ครองราชย์สมบัติ (๒) ปรารถนาขอให้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาสู่แว่นแคว้น (๓) ปรารถนาขอให้พระองค์เข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาค (๔) ปรารถนาขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระองค์ และ (๕) ปรารถนาขอให้พระองค์รู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาค^{๒๑๖} ในการสื่อสารหรือแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารในครั้งแรกนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงอนุปพิภกา ตามด้วยอริยสัจ ๔ ซึ่งยังผลให้ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสารเป็นไปดังปรารถนาครบทุกประการ^{๒๑๗}

ส่วนการสื่อสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นมีลักษณะเป็นไปตามความต้องการของผู้รับสารเป็นหลัก รูปแบบ วิธีการสื่อสารโดยมากจึงเป็นการถาม – ตอบ ตามที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถาม ซึ่งยังพระราชศรัทธาให้เกิดแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล โดยปรากฏอยู่ในพระสูตรต่างๆ หลายพระสูตรในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค โกศลสังยุต^{๒๑๘} และในพระสูตรอื่นๆ เช่น

^{๒๑๓} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๔-๓๔๘/๑๓๐-๑๔๕.

^{๒๑๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๕-๑๗๖/๑๑๒.

^{๒๑๕} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๑๐-๔๑๑/๒๔๔.

^{๒๑๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๗/๖๘-๖๙.

^{๒๑๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๗/๖๕-๖๙.

^{๒๑๘} ดูรายละเอียดใน พระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๕ หน้า ๑๒๗-๑๗๔.

ในกัณฑ์ตถสสูตร^{๒๑๙} ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องความเป็นสัตบุรุษ ความบริสุทธิ์ของวรรณะ ๔ จำพวก เทวดา และพรหม ในเขมาสูตร^{๒๒๐} ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ เป็นต้น

ในขณะที่การสื่อสารกับพระเจ้าอชาตศัตรูนั้น เป็นการตอบคำถามเช่นกัน ซึ่งเป็นคำถามที่สำคัญและยังความสบายพระทัยแก่พระเจ้าอชาตศัตรูได้ เนื่องจากแต่เดิมนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเคยกระทำผิดต่อพระพุทธเจ้า และต่อพระราชบิดาของพระองค์เอง ด้วยการร่วมมือกับพระเทวทัตปองร้ายพระพุทธเจ้า และปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารพระราชบิดาของพระองค์ ซึ่งหากพระเจ้าอชาตศัตรูมิได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้วไซ้ ประโยชน์อย่างยิ่งอันเป็นประโยชน์ตนของพระเจ้าอชาตศัตรู คือ การได้ดวงตาเห็นธรรม หรือการบรรลุอริยมรรคจะเกิดขึ้นแก่พระองค์แน่นอน ดังที่พระพุทธองค์รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระราชาองค์นี้ถูกขจัดเสียแล้ว ถูกทำลายเสียแล้ว หากทำวเธอจักไม่ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม ธรรมจักมี^{๒๒๑} อันไร้คู่คือ กิเลส ปราศจากมลทิน จักเกิดขึ้นแก่ทำวเธอ ณ ที่ประทับนี้ที่เดียว”^{๒๒๒} อย่างไรก็ตามเมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูมีความสบายพระทัย และเข้าพระทัยในคำตอบและคำอธิบายของพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธา ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ภิกษุสงฆ์ที่สาคัญต่อมา

สำหรับโรชะมัลลกษัตริย์นั้น แต่เดิมพระองค์ยังไม่ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสื่อสารด้วยการแผ่เมตตาจิตไปยังโรชะมัลลกษัตริย์ จากนั้นจึงทรงแสดงอนุปพิภพิกถา และอริยสัจ ๔ ทำให้โรชะมัลลกษัตริย์เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และเกิดดวงตาเห็นธรรม อันเป็นประโยชน์ตนของโรชะมัลลกษัตริย์

๓. กลุ่มสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่น

กลุ่มสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่นนั้นอาจกล่าวได้ว่า คือ กลุ่มผู้รับสารที่มีแนวความคิด ความเชื่อ หรือทิวทัศน์ที่แตกต่าง ผู้รับสารกลุ่มนี้จึงมักเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อการสนทนาธรรม ทูลถามปัญหาและไต่ถามหา ดั่งนั้นลักษณะ รูปแบบ วิธีการสื่อสารโดยมากจึงเป็นไปในลักษณะของการสนทนา ตอบปัญหา ไต่ถามหา

^{๒๑๙} ติฎฐิตะปิฎกใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๕-๓๗๖/๕๕๙-๕๗๐.

^{๒๒๐} ติฎฐิตะปิฎกใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๗๐-๔๗๒.

^{๒๒๑} ดวงตาเห็นธรรม หมายถึง การเห็นอริยสัจ ๔ และการบรรลุมรรค ๓ เบื้องต้น แต่โดยทั่วไปหมายถึงการบรรลุโสดาปัตติมรรค เช่นในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและในสามัญญผลสูตร

^{๒๒๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๓/๘๖.

ในปัญหาพยากรณ์สูตร ว่าด้วยวิธีการตอบปัญหา^{๒๒๓} ได้แจกแจงวิธีการตอบปัญหาไว้ ๔ ประเภท คือ (๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา หรือปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว (๒) วิภังชพยากรณ์ปัญหา หรือปัญหาที่ควรแยกตอบ (๓) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา หรือปัญหาที่ควรตอบโดยย่อนถาม และ (๔) ฐปณียปัญหา หรือปัญหาที่ควรงดตอบ

นอกจากนี้ ในการสื่อสารกับบุคคลอื่นด้วยการถาม ปราภฏวิธีการถาม ๕ อย่าง คือ^{๒๒๔} (๑) อธิปฏิฐฐิตนาปุจฉา – การถามให้แสดงเรื่องที่ตนไม่เคยเห็นไม่เคยรู้มาก่อน (๒) ทิฐฐิตสังสันทนาปุจฉา – การถามให้ชี้แจงเรื่องที่เคยทราบมาแล้ว เพื่อเทียบกันดูกับเรื่องที่ตนรู้มา (๓) วิมติเชทนาปุจฉา – การถามเพื่อให้คลายความสงสัย (๔) อนุมติปุจฉา – การถามเพื่อให้มีความคิดเห็นคล้ายตาม และ (๕) กถตุกถามยตาปุจฉา – การถามเพื่อมุ่งจะกล่าวชี้แจงต่อ เป็นลักษณะของการถามเอง ตอบเอง

ในการถามทั้ง ๕ อย่างและวิธีตอบปัญหา ๔ อย่าง แท้จริงเป็นการถามที่พบได้จาก ภิกษุ สมณ พราหมณ์ คหบดี กุลบุตร บุคคลทั่วไปไม่เฉพาะเจาะจงว่าเป็นนักบวชจากลัทธิอื่นเท่านั้น ส่วนวิธีการตอบก็เช่นกันไม่เฉพาะเจาะจงว่าเป็นวิธีการตอบสำหรับนักบวชจากลัทธิอื่นเช่นกัน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสาวกของลัทธิอื่นมักเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อการสนทนาธรรม ทูลถามปัญหาและโต้วาทะ ซึ่งการถามก็มีลักษณะบางประการในการถามทั้ง ๕ อย่างนั้น เช่น การถามให้ชี้แจงเรื่องที่เคยทราบมาแล้ว เพื่อเทียบเคียงกันดูกับเรื่องที่ตนรู้มา แต่เนื่องจากเรื่องที่เคยทราบนั้นเป็นเรื่องที่ถูกอธิบายตามลัทธิของตนๆ ซึ่งไม่ตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องกรรม ที่อุบาลีคหบดีได้มาโต้วาทะกับพระพุทธเจ้า^{๒๒๕} หรือมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนไป เช่น เรื่องการให้ผลของกรรม ที่เจ้าวัปปศากยะสนทนาค้างอยู่กับพระโมคคัลลานะ^{๒๒๖} การถามเพื่อให้คลายความสงสัย เช่น สีหเสนาบดีได้ทูลต่อพระพุทธเจ้า ถึงข้อกล่าวหา ๘ ประการ^{๒๒๗} เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงตอบด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งสัมพันธ์กับผู้รับสาร ดังนี้

ก) ทรงใช้การสื่อสารสองทาง ด้วยรูปแบบการสนทนา หรือแบบถาม – ตอบ ซึ่งมี ๒ ลักษณะ คือ

๑) เป็นการสนทนาที่ใช้เหตุผลในเชิงตรรกะ

^{๒๒๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐.

^{๒๒๔} คุรยละเอียดในเชิงธรรม ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘.

^{๒๒๕} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๙-๖๙/๕๗-๖๖.

^{๒๒๖} คุรยละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๒-๒๙๖.

^{๒๒๗} คุรยละเอียดใน อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๒๒๖-๒๓๔.

๒) แบบถาม – ตอบ โดยถามให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็น หรือถาม เพื่อให้มีความคิดเห็นคล้ายตาม (อนุมติปัจฉา)

ข) ทรงใช้วิธีย้อนถาม (ปัญหา) ให้คิดเอง ตอบเอง

ค) ทรงใช้วิธียกอุปมาอุปไมยประกอบ

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงใช้วิธีการสื่อสารต่อไปนี้ซึ่งสัมพันธ์กับเนื้อหาสาร ด้วย คือ (๑) ทรงแสดงจากง่ายไปหายาก หรือทรงแสดงไปโดยลำดับ (๒) ทรงทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย (๓) ทรงพุ่งตรงเข้าสู่ประเด็นในทันที

ในการสื่อสารกรณีการได้วาทะ พระพุทธองค์ทรงมีวิธีการสื่อสารเฉพาะบริบท เช่นนี้อีกด้วย กล่าวคือ ทรงวางเงื่อนไขก่อนการสื่อสาร (ได้วาทะ) เช่น กรณีของอุบาลีคหบดีที่ว่าให้ ยึดมั่นในคำสัตย์แล้วสนทนากัน^{๒๒๘} นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นฝ่ายรุกแทนการตั้งรับในการตอบ คำถาม^{๒๒๙} ซึ่งการที่จะสื่อสารด้วยวิธีการเช่นนี้ได้ สะท้อนถึงคุณสมบัติของผู้ตอบตามที่ปรากฏใน สัมปยุตตปิฎก ๗ ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ เป็นผู้ส่งสารที่รู้จักผู้รับสารเป็นอย่างดี วิเคราะห์และ ประเมินผู้รับสารก่อน อีกทั้งรอบรู้เนื้อหาสารของลัทธิอื่นที่มีสาวกมาได้วาทะด้วย รวมทั้งรู้บริบท เรื่องกาล สถานที่และสถานการณ์ในการสื่อสารเป็นอย่างดีด้วย

อย่างไรก็ตาม สำหรับสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่นที่ไม่ได้มาตั้งปัญหาเพื่อได้ วาทะด้วย พระพุทธองค์หรือพระสาวกทำการสื่อสารโดยแสดงธรรม หรืออธิบายหรือตอบหัวข้อ ธรรมตามที่มีผู้ทูลถาม โดยทรงเปิดโอกาสให้ซักถามข้อสงสัยได้เต็มที่ เช่นในกรณีของสองสหาย สารีบุตรปริพาชกและโมคคัลลานะปริพาชก^{๒๓๐} ศิษย์ ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี^{๒๓๑} เป็นต้น

๔. กลุ่มคหบดี พราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีกรรมหรือปฏิบัติตามธรรมเนียม ปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมในขณะนั้น

^{๒๒๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๑/๕๙.

^{๒๒๙} ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”,

สารนิพนธ์พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต, หน้า ๘๖.

^{๒๓๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๒/๗๒-๗๗.

^{๒๓๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑๓-๑๐๔๘/๗๔๐-๗๔๔, ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๓๙-๑๑๓๐/ ๗๔๕-๗๗๔.

ผู้รับสารกลุ่มนี้ เป็นกลุ่มผู้รับสารที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมที่มีทฤษฎี และวัตรปฏิบัติหรือวิถีการดำเนินชีวิตตามทฤษฎีของสังคม โดยที่สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลมี ด้ลัทธิความเชื่อต่างๆ หลากหลาย แต่ความเชื่อที่สำคัญและหยั่งลึกอยู่ในสังคม ทั้งมีอิทธิพลต่อ สังคมทั้งในแง่ของระบบโครงสร้างสังคม ระบบความสัมพันธ์ ตลอดจนวิถีคิด และธรรมเนียมปฏิบัติของคนในสังคม ก็คือ ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพราหมณ์ พิธีกรรมหรือธรรมเนียมปฏิบัติที่สำคัญ ซึ่งชนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติกันอยู่ในเวลานั้น โดยมากจึงเป็นพิธีกรรมหรือธรรมเนียมปฏิบัติที่อยู่บนรากฐานความเชื่อในศาสนาพราหมณ์

ดังนั้น วิธีการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่เสมอในกรณีเช่นนี้ก็คือ การอธิบายหรือบรรยายให้ผู้รับสารเข้าใจอย่างถ่องแท้ ซึ่งอาจใช้คำถามประกอบหรือเริ่มต้นการอธิบาย เช่น ใช้คำถามประเภทวิมติเฉทนาปุจฉา หรือการถามเพื่อให้คลายความสงสัย เช่นที่ทรงถามสิงคาลกะ คหบดีบุตรว่าไหว้ทิศ ๖ เพราะเหตุใด เมื่อได้รับคำตอบแล้วทรงตอบว่าในอริยวินัยไม่ไหว้ทิศ ๖ กันอย่างนี้ ซึ่งทำให้สิงคาลกะทูลถามและขอให้พระองค์ทรงอธิบายวิธีการไหว้ทิศ ๖ ในอริยวินัย^{๒๓๒} หรือที่ทรงตอบคำถามของพราหมณ์กัญฑ์ทันตะ ที่ทูลถามเรื่องยัญญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๑๖^{๒๓๓} เป็นต้น

วิธีการสื่อสารที่พบโดยทั่วไป คือ การอธิบาย บรรยาย ไม่ว่าจะการสื่อสารนั้นจะมาจากมูลเหตุใด เช่น มีผู้ทูลถามก่อนหรือไม่ก็ตาม อย่างไรก็ดี วิธีการสื่อสารที่มีผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมนั้นจัดได้ ๓ วิธี^{๒๓๔} คือ

ก) ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิม

การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิม เช่น ในเรื่องของพระเจ้า ในหลักอนัตตา ปฏิเสธแนวทางในการบรรลุจุดหมายปลายทางอันเป็นความหวังสูงสุดของมนุษย์แบบสุดโต่ง ดังเช่น การนั่งทรมานตนเองเพื่อบรรลุธรรม (อัตตกิลมถานุโยค) หรือการแสวงหาความสุข

^{๒๓๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๔๔/๑๙๙-๒๐๐.

^{๒๓๓} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๔-๓๕๘/๑๓๐-๑๕๐.

^{๒๓๔} สุวัฒน์ จันทระจาง, *ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๒-๑๓๓. แต่ในเอกสารนี้ จัดไว้ ๔ วิธี คือ (๑) ทรงยอมรับในหลักการ คำสอน หรือ ความเชื่อที่นักปราชญ์ต่างๆ ได้รวบรวมหรือค้นพบ ในกรณีที่มีความเชื่อเหล่านั้นเป็นเรื่องจริงในธรรมและก่อให้เกิดปัญญาและมีประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติ (๒) ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิม (๓) ปฏิรูป (๔) พัฒนาความคิดความเชื่อขึ้นใหม่

จากกามคุณ (กามสุขัลลิกานุโยค) แต่สอนให้ดำเนินชีวิตด้วยหลักการปฏิบัติตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา)^{๒๓๕}

ข) ปฏิรูป โดยการนำหลักความเชื่อเดิมที่ไม่ขัดต่อหลักใหญ่มาปรับปรุง เปลี่ยนแปลงส่วนที่บกพร่องให้เกิดความเหมาะสม

วิธีปฏิรูปนี้มีความน่าสนใจในลักษณะ รูปแบบ และวิธีการ คือ พระพุทธองค์ทรงใช้คำเรียกขานหรือศัพท์เดิมแต่ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหา หรือให้ความหมายเสียใหม่ พร้อมทั้งอธิบายโดยใช้การอุปมาเปรียบเทียบประกอบ ดังเช่น ที่ทรงตอบปัญหาของ สกียปริพาชก^{๒๓๖} หรือที่ทรงอธิบายเรื่องทางไปสู่พรหม^{๒๓๗} หรือที่ทรงตอบข้อกล่าวหา ๘ ประการ^{๒๓๘} หรือดังเช่นการอธิบายเรื่องทศ ๖ เรื่องการบูชาสัตถุ เป็นต้น^{๒๓๙}

ค) พัฒนาความคิดความเชื่อขึ้นใหม่

การพัฒนาความคิดความเชื่อขึ้นใหม่ อาศัยหลักเหตุปัจจัย เช่น การสอนในเรื่องอริยสัจ หลักอนัตตา ไตรลักษณ์ อันเป็นคำสอนที่ไม่เคยมีนักปราชญ์อื่นๆ กล่าวไว้มาก่อน เช่น ปัจจัยตาหรือปัจจุสมุปบาท และนิพพาน เป็นต้น^{๒๔๐}

ดังนั้น คำอธิบายใดตามลัทธิ ความเชื่อ ศาสนาเดิม และแนวปฏิบัติใดซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยง หรือมีรากฐานมาจากลัทธิ ความเชื่อ ศาสนาเดิมนั้นๆ ซึ่งแสดงออกในรูปแบบของพิธีกรรม หรือธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ เช่น การไหว้ทิศทั้ง ๖ การบูชาสัตถุ การอาบน้ำ^{๒๔๑} การทรมานตน การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพรหม เป็นต้น ก็ย่อมถูกหักล้าง เปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเสียใหม่ โดยเป็นไปตามฐานคิดในพระพุทธศาสนาแทน

^{๒๓๕} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๘๗.

^{๒๓๖} ดูรายละเอียดใน ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๑๖-๕๕๓/๖๑๙-๖๒๙.

^{๒๓๗} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๒-๕๕๘/๒๓๑-๒๔๖.

^{๒๓๘} ดูรายละเอียดใน อง.อญฐก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๒๒๘-๒๓๑.

^{๒๓๙} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๘๖.

^{๒๔๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๔๑} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘-๖๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๗/๒๙๙-๓๐๐.

ข. รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ที่สำคัญ ซึ่งถือเป็นหลักการใหญ่ในทางพระพุทธศาสนา คือ ไม่ว่าจะเมื่อทำการสื่อสารอย่างไรไป การสื่อสารนั้นก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก ดังพุทธดำรัสเมื่อคราวที่ทรงส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูปไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์”^{๒๔๒} อย่างไรก็ตาม การสื่อสารที่เกิดขึ้นนั้นมีความสัมพันธ์กับผู้รับสารที่มีความแตกต่างกัน และบริบทในการสื่อสารเฉพาะกรณี เป็นกรณีๆ ไปด้วย ดังนั้นลักษณะรูปแบบ หรือวิธีการสื่อสารจึงมีทั้งส่วนที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์หลัก และวัตถุประสงค์เฉพาะ

๑. รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์หลัก

วัตถุประสงค์หลักในการสื่อสารในพุทธศาสนา คือ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนจำนวนมาก ดังนั้นวิธีการสื่อสารจึงต้องเป็นวิธีการที่สามารถทำให้ชนทั้งหลายเหล่านั้นสามารถเข้าถึงประโยชน์ตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาได้

คำว่า “ประโยชน์” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความสุข หรือสิ่งที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้น เจริญขึ้น หรือหมายถึง จุดหมายของชีวิตมนุษย์^{๒๔๓} มีลักษณะของการจัดระดับกล่าวคือ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏเนื้อหากล่าวถึงประโยชน์ ๓ อย่าง คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในโลกนี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในโลกหน้า) และปรมาตถประโยชน์ (ประโยชน์ยอดเยี่ยม^{๒๔๔} หรือประโยชน์อย่างยิ่ง^{๒๔๕})^{๒๔๖} โดยประโยชน์ทั้ง ๓ ระดับนี้

^{๒๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๕.

^{๒๔๓} พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาธา), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, แหล่งที่มา :

<<http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=254312>>, [๖ ตุลาคม ๒๕๕๑].

^{๒๔๔} ประโยชน์ยอดเยี่ยม ในที่นี้หมายถึง อรรถัตถผลหรืออริยผลอันเป็นที่สูงสุดแห่งมรรคพรหมจรรย์ อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑, บรรลุพระนิพพาน ดูเชิงอรรถ ส.ส. (ไทย) ๑๘/๑๑๖/๑๓๒.

^{๒๔๕} ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน ดูเชิงอรรถ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๕๑๕, ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๓๖/๕๕๖

^{๒๔๖} ดูเชิงอรรถ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗.

เป็นไปเพื่อบุคคล ๓ กลุ่ม คือ ตนเอง (ประโยชน์ตน^{๒๔๗}) ผู้อื่น (ประโยชน์ผู้อื่น) และทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งตนเองและผู้อื่น (ทั้งประโยชน์ตนและผู้อื่น^{๒๔๘})

ประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์เพื่อผู้อื่น และประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ในระดับที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้ (ทิฐฐัมมิกัตถะ) เป็นประโยชน์ที่สนองตอบต่อบุคคลในระดับความเป็นอยู่ของบุคคลและสังคม ในภพชาติปัจจุบัน หรือเรียกว่า ประโยชน์ปัจจุบัน เป็นประโยชน์ขั้นต้น ซึ่งจำแนกได้ ๒ แนวทาง คือ ประโยชน์ทางโลก และประโยชน์ทางธรรม โดยประโยชน์ทางโลก เป็นไปเพื่อความสุขหรือการได้มาซึ่งสิ่งที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้น เจริญขึ้นตามวิถีของฆราวาส ปุถุชนทั่วไป ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น ทรัพย์สิน เงินทอง วัตถุสิ่งของต่างๆ เกียรติยศ ชื่อเสียง ความสำเร็จในชีวิตในด้านต่างๆ เช่น ครอบครัว หน้าที่การงาน การอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นต้น ส่วนประโยชน์ทางธรรม เน้นไปในประโยชน์ทางด้านจิตใจ เช่น การดำรงชีวิตอยู่อย่างสุขสงบ ด้วยวิถีชีวิตที่ดีงามทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ญาติมิตร บริวารและสังคม รู้เป้าหมายแห่งชีวิต รู้ว่าควรดำเนินชีวิตอย่างไรที่นำความสุขมาให้ โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างถูกต้องโดยสันติ ประโยชน์ในระดับนี้จัดเป็นประโยชน์ในระดับโลกียะ^{๒๔๙}

ประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์เพื่อผู้อื่น และประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ในระดับที่เป็นประโยชน์ในโลกหน้า (สัมปรายิกัตถะ) หรือประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์เบื้องหน้า ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป^{๒๕๐} เป็นผลของการกระทำของบุคคลที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันชาติ หรือในโลกนี้หรือชาตินี้ ซึ่งบุคคลจะได้รับผลเช่นไร มีคติ คือ ที่ไปสุโลกหน้าเป็นอย่างไร ก็ล้วนขึ้นอยู่กับการกระทำ หรือกรรมทั้งทางกาย วาจา ใจที่ได้กระทำในชาตินี้ ทำกรรมดี ผลก็คือ ความสุขในสุคติโลกสวรรค์ หรือพรหมโลก ทำกรรมชั่ว ผลก็คือ ความทุกข์ในอบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก เป็นประโยชน์ที่สนองตอบต่อ

^{๒๔๗} ประโยชน์ตน ในที่นี้หมายถึง อรรถตตผล ดูเชิงอรรถ อ.ญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๓/๓๒๕.

^{๒๔๘} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙//๒๑๔-๒๑๕.

^{๒๔๙} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๖๐-๖๑, ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๕๙, พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาธา), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, แหล่งที่มา :

<<http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=254312>>, [๖ ตุลาคม ๒๕๕๑].

^{๒๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), “**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**”, หน้า ๑๓๑.

บุคคลในด้านของจริยธรรมและจิตวิญญาณ เช่น การเกิดในสุขคติภูมิต่างๆ ซึ่งยังจัดเป็นประโยชน์ในระดับโลกิยะ แต่ก็มีลักษณะของการขัดเกลาเพื่อสิ่งทีประณีตมากขึ้น^{๒๕๑}

ประโยชน์เพื่อตน และประโยชน์เพื่อผู้อื่น ในระดับที่เป็นประโยชน์สูงสุด (ปรมาตตะ) คือ การบรรลุนิพพาน หลุดพ้นจากสังสารวัฏอันเป็นการดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ไม่เวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป เป็นประโยชน์ที่สนองตอบต่อชีวิตในด้านปัญญา เป็นประโยชน์ในระดับโลกุตตระ^{๒๕๒}

อย่างไรก็ดี การเข้าถึงประโยชน์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ว่าจะ เป็นประโยชน์ในระดับใดต้องอาศัยปัญญา ซึ่งหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาถือว่า ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ บุคคลจะพ้นจากทุกข์ได้ก็ด้วยอาศัยปัญญา บุคคลจะแก้ปัญหามากๆ ในชีวิตประจำวัน ปัญหาสังคม และบุคคลจะดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ก็ต้องอาศัยการมีปัญญาที่ถูกต้อง^{๒๕๓} ดังนั้นการ สือสารของพระพุทธองค์จึงล้วนเป็นไปเพื่อมุ่งให้ผู้รับสารเกิดความรู้ ความเข้าใจ และเกิดปัญญา ทั้งนี้ปัญญาเกิดขึ้นได้จาก (๑) การคิด การพิจารณาหาเหตุผล (๒) การฟัง การเล่าเรียน และ (๓) การอบรม ลงมือปฏิบัติ^{๒๕๔} ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ปัญญาที่เกิดจากการอบรมหรือ ภาวนามยปัญญานี้ เป็นปัญญาที่ทำให้มนุษย์สามารถดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง^{๒๕๕} การคิด การฟัง การอบรมทั้ง ๓ ประการนี้มีความเกี่ยวข้องกับการกระบวนการสื่อสาร กล่าวคือ การคิด อยู่ใน กระบวนการสื่อสารภายในตนเองหรือการสื่อสารกับตนเอง การฟัง เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ สื่อสารกับบุคคลอื่น ส่วนการอบรมนั้นอาศัยทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น

รูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่นซึ่งสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อ ประโยชน์ตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนานั้น การศึกษาตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทาง พระพุทธศาสนาพิจารณาได้จากการศึกษาที่ผู้ส่งสาร คือ พระพุทธเจ้า ในขณะที่ผู้รับสาร ได้แก่

^{๒๕๑} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพ เพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๖๑, ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสาร ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๖๐,

^{๒๕๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน.

^{๒๕๓} พระอุบาย อุตตโม (กำแพงนิล), “วิเคราะห์วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า”, **วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๕-๙๖.

^{๒๕๔} ปัญญาที่เกิดจากการคิด เรียกว่า จินตามยปัญญา, ปัญญาที่เกิดจากการฟัง เรียกว่า สุตมย ปัญญา, ปัญญาที่เกิดจากการอบรม เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑

^{๒๕๕} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพ เพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๘๓-๘๔,

ภิกษุทั้งหลาย และฆราวาสผู้ครองเรือนทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม การพิจารณานั้นสามารถพิจารณาในอีกทางหนึ่งด้วยคือ พิจารณาในส่วนขององค์ประกอบของผู้รับสารซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในกระบวนการของการสื่อสารกับบุคคลอื่น กล่าวคือ ผู้รับสาร โดยเฉพาะผู้รับสารที่เป็นกลุ่มสาวกทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายอาจทำการสื่อสารกลับ หรือทำการสื่อสารกันเอง หรือทำการสื่อสารในส่วนของตนด้วย เพื่อให้เกิดปัญญาที่จะสามารถบรรลุถึงประโยชน์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้

ก) รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์หลัก พิจารณาจากองค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร คือ พระพุทธเจ้า

การศึกษานี้มุ่งเน้นจากรูปแบบวิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้วิธีการสื่อสารหลากหลายวิธี เพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งประโยชน์ที่เป็นประโยชน์สูงสุด ซึ่งการศึกษานี้เป็นตัวอย่างหรือเป็นแนวทางสำหรับผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารในการสื่อสารกับบุคคลอื่นได้ (ดังที่ปรากฏว่า พระสาวกทั้งหลายล้วนทำการสื่อสารโดยดำเนินรอยตามแนวทางของพระพุทธเจ้า)^{๒๕๖} รูปแบบวิธีการสื่อสารต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ มีทั้งการสื่อสารเชิงวัจนะ และใช้การสื่อสารเชิงอวัจนะในลักษณะต่างๆ ดังนี้

๑) การสื่อสารเชิงวัจนะ

คำพูดเป็นสื่อที่ดีที่สุดในการติดต่อสื่อสาร เพราะการพูดเป็นการกระทำต่อผู้รับสารโดยตรง ซึ่งจะรับรู้ปฏิกิริยาของผู้รับสารได้ทันที อีกทั้งผู้ส่งสารสามารถเลือกใช้ภาษา ศัพท์ คำพูด และรูปแบบของการสื่อสารเชิงวัจนะได้ ทั้งยังสามารถเลือกใช้วัจนภาษาแบบต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อประกอบการพูดให้เหมาะสมกับผู้รับสาร วัตถุประสงค์และสถานการณ์ได้ พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับการสื่อสารเชิงวัจนะนี้มาก ดังที่ในบรรดาปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง พระองค์ทรงยกย่องอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นการแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการสื่อสารเชิงวัจนะที่ทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้ ความเข้าใจ และเกิดปัญญา การสื่อสารเชิงวัจนะที่พระพุทธองค์ทรงใช้มีหลายลักษณะรูปแบบ เช่น การเทศนา บรรยาย อธิบาย สนทนา ตอบปัญหาในลักษณะใดก็ตาม จะสั้นหรือยาวก็ตาม โดยทรงใช้อุปมาเปรียบเทียบ ใช้สื่อประกอบทั้งสื่อที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม และทรงอธิบายอย่างเป็นลำดับ

^{๒๕๖} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๙๓.

(ก) ตัวอย่างการอุปมาเปรียบเทียบ ดังเช่น

พราหมณ์คนหนึ่งได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลยึดถือปฏิบัติให้มากแล้วเป็นประโยชน์ทั้งในภพนี้และภพหน้ามีอยู่หรือ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่ามี คือ ความไม่ประมาท แล้วอธิบายโดยยกอุปมาเปรียบเทียบว่า เหมือนรอยเท้าของสัตว์ในโลกนี้ทั้งหมด ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะเป็นรอยใหญ่ ฉนใด กุศลธรรมทั้งหมด ก็ล้วนรวมลงในความไม่ประมาทฉันนั้น^{๒๕๗}

หรือดังเช่นทรงเปรียบเทียบความเพียรกับสายพิณ สายพิณที่ตั้งเกินไป หย่อนเกินไปล้วนใช้การไม่ได้ ตั้งพอดีใช้การได้ดี เช่นเดียวกัน ความเพียรที่มากเกินไปย่อมทำให้ฟุ้งซ่าน ส่วนความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ก็ทำให้เกิดใจคร้าน ดังนั้นจึงต้องตั้งความเพียรให้พอดี ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน^{๒๕๘} จึงจะเกิดผลดี^{๒๕๙}

ทรงอุปมาขันน้ำเจือยาพิษที่ใส่สุราเลิศรสและกลั่น บุคคลไม่พิจารณาดื่มสุราในขันน้ำเจือยาพิษนั้นก็ถึงแก่ความตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย อุปไมยกับสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นรูปอันเป็นที่รัก ที่ยินดีพอใจ โดยความเข้าใจว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตาย่อมได้ชื่อว่าทำอันตรายให้เจริญ ทำอุบธิให้เจริญ ทำทุกข์ให้เจริญ ซึ่งนั่นย่อมชื่อว่าไม่พ้นจากชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส กล่าวคือไม่พ้นจากทุกข์ไปได้^{๒๖๐} เป็นต้น

(ข) ตัวอย่างการใช้สื่อประกอบทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

- สื่อประกอบที่เป็นนามธรรม

พระพุทธเจ้าทรงใช้สิ่งที่ผู้รับสารทราบมาก่อนแล้ว ซึ่งอาจเป็นแนวคิด หรือแนวปฏิบัติที่ผู้รับสารเคยทราบ หรือเคยประพฤติปฏิบัติมาก่อน ดังเช่น การประพฤติปฏิบัติแบบอัสถิกมถานุโยคของปัญจวัคคีย์ ที่พระพุทธองค์ทรงชี้ว่าไม่มีประโยชน์ หรือการบูชาไฟของชฎิลที่ไม่ใช่วิถีทางแห่งการเผากิเลสที่แท้จริง หรือการหยุดของพระองค์กับขององคฺุณิมาลนั้น

^{๒๕๗} คุรยละเอียดใน อ.ง.ญก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓.

^{๒๕๘} ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน หมายถึง ปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญา และปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีเท่าไรก็ยิ่งดีไม่มีคำว่าเกิน
ดูเชิงอรรถ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๘.

^{๒๕๙} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๗-๘.

^{๒๖๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๖/๑๓๒.

แตกต่างกัน การหยุดของพระองค์ คือ หยุดปาณาติบาตได้โดยสิ้นเชิง ไม่ใช่หยุดเดินอย่างที่
องค์อุบาลเจ้าใจ เป็นต้น

- สื่อประกอบที่เป็นรูปธรรม

พระพุทธองค์ทรงใช้สิ่งที่เห็นด้วยตาที่อยู่รอบๆ นั้นเองเป็นสื่อ
ประกอบการสื่อสารด้วยวิธีบรรยายหรืออธิบายธรรม ดังเช่น ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ใบประดู่ลาย
เป็นสื่อประกอบการบรรยายว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แล้วแต่มิได้บอก ไม่ได้สอน ไม่ได้สื่อสารให้รู้นั้นมี
มากเหมือนใบไม้ที่อยู่บนต้นไม้ แต่ที่ไม่ได้สอนก็เพราะเป็นเรื่องไม่มีประโยชน์ สิ่งที่บอกหรือสื่อสาร
ให้รู้ (เปรียบกับใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบที่ทรงหยิบมา) คือ ทุขุ สมุทัย นิโรธ มรรค เพราะเป็นสิ่งที่
เป็นประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ
เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๒๖๑}

(ค) ตัวอย่างการอธิบายอย่างเป็นลำดับ ดังเช่น

การแสดงอนุပ္พพิททา เป็นตัวอย่างของการสื่อสารโดยการ
อธิบายอย่างเป็นลำดับ เป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งนอกจากการแสดงอนุပ္พพิททาซึ่งประกอบด้วยเรื่อง
ทานกถา สี้ลกกถา สักคกถา กามาที่นวกถา และเนกขัมมานิสังสกถาแล้ว พระพุทธเจ้าจะทรงแสดง
อริยสัจ ๔ ตามมาด้วย การแสดงอนุပ္พพิททา ซึ่งมีเนื้อหาเป็นไปตามลำดับดังกล่าวแล้ว ยังเป็น
วิธีการสื่อสารอย่างหนึ่ง que แสดงถึงการสื่อสารอย่างเป็นลำดับในตัวเอง และเป็นลำดับในชุดของ
การสื่อสารด้วย กล่าวคือ การสื่อสารด้วยอนุပ္พพิททานี้เป็นการสื่อสารในลำดับต้น คือ เป็นการ
เตรียมผู้รับสารให้เหมาะกับการรับเนื้อหาสาระขั้นสูงต่อไป คือ อริยสัจ ๔ ซึ่งทรงแสดงในลำดับ
ต่อมา^{๒๖๒}

๒) การสื่อสารเชิงอวัจนะ

การสื่อสารเชิงอวัจนะ เป็นการสื่อสารโดยไม่ใช้ถ้อยคำซึ่งสื่อสารได้
หลายวิธี ได้แก่การสื่อสารโดยใช้ (๑) เทศภาษา คือ การใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสาร (๒)

^{๒๖๑} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๔/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๒๖๒} อนุပ္พพิททา หมายถึงธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลา
อัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตถ์ ดูเชิงอรรถ ที.ม.
(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒.

กาลภาษา คือ การใช้เวลาเพื่อการสื่อสาร (๓) ภาษาท่าทาง คือ การแสดงกิริยาท่าทางต่างๆ เพื่อการสื่อสาร (๔) กายภาพภาษา คือ การใช้รูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสาร (๕) สัมผัสภาษา คือ การใช้การสัมผัสทางกายเพื่อการสื่อสาร (๖) ปริภาษา คือ ลักษณะของเสียงที่ใช้ในการสื่อสาร (๗) วัตถุภาษา คือ การใช้วัตถุสิ่งของเพื่อการสื่อสาร^{๒๖๓}

ด้วยเหตุที่พฤติกรรมเชิงอวัจนะสามารถสร้างความหมายได้ พฤติกรรมทั้งหมดนั้นจึงเป็นการสื่อสาร การสื่อสารเชิงอวัจนะนั้นจึงมีแทรกอยู่ทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลา และทุกสถานการณ์^{๒๖๔} ในการสื่อสารของพระพุทธองค์ ยกเว้นสัมผัสภาษา ซึ่งเป็นการสื่อสารที่เกิดจากการใช้การสัมผัสทางกายแล้ว อวัจนภาษาเหล่านั้นได้ปรากฏควบคู่ไปกับการสื่อสารเชิงอวัจนะมากบ้างน้อยบ้าง โดยพระองค์ทรงใช้เพื่อแทนคำพูดบ้าง เสริมคำพูดบ้าง เพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟัง ให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา น้อมใจไปตามกระแสธรรมะที่พระองค์ทรงแสดง^{๒๖๕} อย่างไรก็ตาม รูปแบบวิธีการสื่อสารเชิงอวัจนะที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ คือ เพื่อประโยชน์ โดยมุ่งเน้นให้ผู้รับสารเกิดความรู้ ความเข้าใจ และปัญญาขึ้นนั้น การสื่อสารเชิงอวัจนะเหล่านั้นที่โดดเด่น ได้แก่ ภาษาท่าทาง และกายภาพภาษา

(ก) ภาษาท่าทาง

อวัจนภาษาที่ปรากฏผ่านการเคลื่อนไหวทางกาย หรือภาษาท่าทาง คือ การแสดงท่าทาง กิริยา อาการ หรืออิริยาบถต่างๆ ทั้งอิริยาบถใหญ่ และอิริยาบถย่อย อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้รับสารนั้น ในเบื้องต้น คือ ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อตัวผู้ส่งสาร ดังเช่น เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองราชคฤห์พร้อมด้วยพระอรุเวลกัสสปะ และพระภิกษุสาวกอดีตขุฎิลอีก ๑๐๐๒ รูป เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสารและ

^{๒๖๓} พระมหาขวัณชัย วชิรญาโณ (โคตรขุม), “ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ทีฆนิกาย สุตตันตปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, หน้า (ก).

^{๒๖๔} ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์, **การสื่อสารระหว่างบุคคล**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๔.

^{๒๖๕} พระมหาขวัณชัย วชิรญาโณ (โคตรขุม), “ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ทีฆนิกาย สุตตันตปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, หน้า (ข).

ชาวเมืองมคธ ๑๒ นหุต^{๒๖๖} การสื่อสารด้วยภาษาท่าทางของพระอุรุเวลกัสสปะเป็นตัวอย่าง เหตุการณ์หนึ่ง นั่นคือ ชาวเมืองมคธทั้งหลายพากันสงสัยว่า ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอุรุเวลกัสสปะนั้นใครเป็นอาจารย์ ใครเป็นศิษย์กันแน่ เนื่องจากพระอุรุเวลกัสสปะเคยเป็นอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงมานาน ส่วนพระพุทธเจ้ายังเป็นผู้ใหม่อยู่ ยังไม่มีใครรู้จัก ภาษาท่าทางที่พระอุรุเวลกัสสปะสื่อสารออกมานั้น คือ ลูกขึ้นจากอาสนะ ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ชบศีระชะลงแทบพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นการสื่อความหมายให้มหาชนในที่ประชุมนั้นรู้ว่าใครเป็นอาจารย์ ใครเป็นศิษย์ ใครเป็นศาสดา ใครเป็นสาวก^{๒๖๗} แม้ว่าพระอุรุเวลกัสสปะจะเอ่ยวาจากราบทูลด้วยว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก”^{๒๖๘} แต่ในมหาสมัคมนั้น การสื่อสารด้วยอวัจนภาษา คือ ภาษาท่าทาง ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าใครเป็นใคร เพราะลำพังเสียงอย่างเดียวอาจได้ยินไม่ทั่วถึง การสื่อสารเชิงอวัจนะนี้จึงถูกใช้เพื่อสื่อความหมายร่วมกับการสื่อสารเชิงอวัจนะ ซึ่งช่วยทำให้เกิดความชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการเน้นจุดสำคัญ คือ คลี่คลายความสงสัยของชาวเมืองมคธทั้งหลายได้ พราหมณ์คหบดีชาวเมืองมคธทั้ง ๑๒ นหุตเหล่านั้นจึงทราบบว่า “พระอุรุเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ”^{๒๖๙} เมื่อสิ้นสงสัยและมีใจยอมรับ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรม

ความเลื่อมใสต่อตัวผู้ส่งสาร ส่งผลถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วย เช่น เนื้อหาสารที่ผู้ส่งสารนั้นทำการสื่อสารออกมา รวมทั้งผู้ที่ปฏิบัติตามเนื้อหานั้นด้วย หรือไม่ว่าจะเลื่อมใสศรัทธาในองค์ประกอบส่วนใด ส่วนอื่นย่อมตามมา ดังเช่น ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสธรรมเจดีย์^{๒๗๐} ก็สืบเนื่องด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้า โดยก่อนตรัสธรรมเจดีย์ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทำการสื่อสารเชิงอวัจนะแสดงความเคารพในพระพุทธเจ้าตั้งแต่ก่อนเสด็จเข้าไปเฝ้า นั่นคือ ทรงเสด็จไปโดยเจียมเสียง ไม่ทรงรีบด่วน เมื่อไปถึงระเบียงวิหารซึ่งปิดประตูอยู่ ทรงกระแอม แล้วทรงเคาะกลอนประตูนิดหน่อย ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทรงโปรดความสำรวม เมื่อทรงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลได้แสดง อวัจนภาษา คือ ภาษาท่าทางแสดงความเคารพ

^{๒๖๖} นหุต เป็นมาตรฐานับ ๑ นหุต เท่ากับ ๑๐,๐๐๐ คน ๑๒ นหุต เท่ากับ ๑๒๐,๐๐๐ คน, ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๖/๖๖-๖๗.

^{๒๖๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๖/๖๖-๖๗.

^{๒๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๒๖๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๒๗๐} ธรรมเจดีย์ หมายถึงพระเจ้าวาจาเคารพธรรม เพราะเมื่อกระทำความเคารพในรัตนะหนึ่ง ก็ยอมเป็นอันกระทำความเคารพรัตนะทั้งสาม ฉะนั้น เมื่อกระทำความเคารพในพระผู้มีพระภาค ก็ยอมเป็นอันกระทำความเคารพพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘.

พระพุทธเจ้าอย่างสูงยิ่ง ทำให้พระพุทธองค์ทรงตรัสถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เพราะเห็นประโยชน์อะไรพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงกระทำกรณอบน้อมต่อพระองค์อย่างยิ่งเช่นนี้ กล่าวคือพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงชบพระเศียรลงจุมพิตพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยพระโอษฐ์ ทรงนวดพระยุคลบาทด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง และทรงประกาศพระนามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันคือพระเจ้าปเสนทิโกศล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันคือพระเจ้าปเสนทิโกศล”^{๒๗๑}

การพูดซ้ำถึงสองครั้งเป็นอวัจนภาษาที่ปรากฏทางปริภาษา หรือภาษาที่ปรากฏมาพร้อมกับคำพูด สื่อความหมายถึงการเน้นย้ำความสำคัญ หรือความหนักแน่น ในที่นี้พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นพระราชอาแห่งแคว้นโกศล ซึ่งเป็นแคว้นใหญ่และทรงอิทธิพลแคว้นหนึ่ง แม้แคว้นสักกะ กรุงกบิลพัสดุ์ก็ยังมีอยู่ในอำนาจของแคว้นโกศลนี้ด้วย^{๒๗๒} การตรัสซ้ำถึงสองครั้งจึงเป็นการย้ำความสำคัญของพระองค์ แต่การแสดงออกทางอวัจนภาษาด้วยการชบพระเศียรลงจุมพิตพระบาท พร้อมทั้งนวดพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น สื่อความหมายยิ่งกว่าคำพูด ในการแสดงความเคารพบน้อม ซึ่งในหลายกรณีการสื่อสารเชิงอวัจนะก็สามารถสื่อความหมายได้ดีกว่าการสื่อสารเชิงวัจนะ

คำตอบของพระเจ้าปเสนทิโกศลต่อคำถามของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่าเหตุแห่งการแสดงความเคารพบน้อมอย่างสูงยิ่งต่อพระพุทธเจ้านั้น เพราะพระองค์มีความเห็นคล้อยตามธรรมในความตรัสรู้ชอบของพระพุทธเจ้า ในธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งตรัสไว้ดีแล้ว ในพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีแล้ว ซึ่งมีหลายประการที่สื่อความหมายให้รู้ได้จากอวัจนภาษาที่ปรากฏทั้งจากพระพุทธองค์ และพระสาวกทั้งหลาย ดังนี้คือ^{๒๗๓}

(๑) การประพดีพรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ซึ่งไม่ปรากฏในธรรมวินัยอื่น

(๒) ภิกษุทั้งหลายมีความสมัคสมานสามัคคีไม่ทะเลาะวิวาทกัน เข้ากันได้ มองดูกันและกันด้วยสายตาที่เปี่ยมด้วยความรัก ในขณะที่แม้แต่พระราชากษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี มารดา บิดา บุตร พี่น้อง สหาย ก็ยังทะเลาะกัน

(๓) ทรงเห็นภิกษุทั้งหลาย มีความว่าเงิ มีใจขึ้นบาน มีรูปอันน่ายินดี มีอินทรีย์ผ่องใส และยังมีความขวนขวายน้อย ไม่หวาดกลัว เลี้ยงชีพด้วยของที่ผู้อื่นให้

^{๒๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๖/๔๕๒.

^{๒๗๒} เสฐียร พันธงชัย, **พุทธประวัติ มหาชน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่)**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^{๒๗๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๖-๓๗๔/๔๕๑-๔๕๘.

มีจิตดุจมฤคอยู่ กล่าวคือ มีอวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ สื่อความหมายถึงความมีบุคลิกลักษณะดี น่าดู น่ามอง น่าชื่นชม น่าศรัทธา

(๔) ภิกษุทั้งหลายมีมารยาทดี มีความเคารพในที่ประชุมขณะพระพุทธเจ้ากำลังแสดงโอวาท ก็ไม่ส่งเสียงดัง แม้มีเสียงกระแอมไอ ก็เตือนกันโดยไม่มีเสียงเอ็ดอิ่ง แสดงถึงความเป็นผู้ได้รับการฝึกหัด อบรมมาดี โดยไม่ต้องใช้ศัสตรา

(๕) กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดี สมณะผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ตั้งปัญหาขึ้นเพื่อไปได้วาทะกับพระพุทธเจ้า แต่แล้วก็ยอมเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า

(๖) ช่างไม้อิสิทันตะ กับปุราณะ ซึ่งได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ก็ไม่แสดงความเคารพในพระองค์เท่าในพระพุทธเจ้า ซึ่งช่างไม้ทั้งสองแสดงออกด้วยอวัจนภาษาโดยการนอนหันศีรษะไปทางทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ แต่เหยียดเท้าไปทางพระเจ้าปเสนทิโกศล

(๗) เพราะความที่พระพุทธเจ้ากับพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นกษัตริย์เช่นเดียวกัน เป็นชาวโกศลเหมือนกัน มีพระชนมายุ ๘๐ พรรษาเท่ากัน

เหล่านี้เป็นการสื่อสารเชิงอวัจนะที่ปรากฏผ่านทางอวัจนภาษาหลายประการ เช่น อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกาย อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ และอวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุ สิ่งของต่างๆ หรือสถานที่ เหตุการณ์แวดล้อม ธรรมเนียมที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสนี้ สะท้อนให้เห็นถึงวัตรปฏิบัติทั้งหลาย เช่น ความสำรวม ความมีมารยาทดี การมีบุคลิกภาพที่ดี เป็นต้น ซึ่งเป็นอวัจนภาษาอย่างหนึ่ง ของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสาวกทั้งหลาย ซึ่งมีความสำคัญทั้งต่อพระภิกษุทั้งหลายและสาธุชนทั่วไป ในฐานะที่เป็นการสื่อถึงเนื้อหาสาร หรือธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ ได้แก่ ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องอบรมกาย วาจา ใจ ตามลำดับ และรวมทั้งความเลื่อมใสศรัทธาจากชนทั้งหลายด้วย ดังจะเห็นได้ว่า ประโยชน์ ๒ ใน ๑๐ ประการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท ก็คือ เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส และเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่เลื่อมใสแล้ว^{๒๑๔} ดังนั้นวัตรปฏิบัติใด การแสดงท่าทาง กิริยาอาการใดหรือ อวัจนภาษาใดที่ไม่น่าดู ไม่สมควร ไม่เหมาะสม เป็นเหตุให้ชนทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใส ที่เลื่อมใสแล้วพากันไม่เลื่อมใส หรือเป็นที่ตำหนิติเตียนได้นั้น พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย และแม้แต่การปฏิบัติของพระองค์ก็ไม่มีสิ่งใดที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้แจ้งจะพึงติเตียนเลย ดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามพระอานนทว่า

^{๒๑๔} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

พระพุทธเจ้าทรงประพาศกายสมาจาร หรือความประพาศทางกาย ที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้
แจ้งจะพึงติเตียนบ้างหรือเปล่า พระอานนท์ตอบว่า ไม่มีเลย (แม้วิสสมาจารและมโนสมาจารก็ไม่มี
เช่นกัน)^{๒๗๕} พระพุทธองค์นั้นทรงมีพระวรกายตรงกับพระวาจาทรงมีพระวาจาดตรงกับพระ
วรกาย^{๒๗๖} ฉะนั้น ทรงมีวาจาอย่างไร ก็ทรงกระทำอย่างนั้น และทรงกระทำอย่างใด ก็ทรงมีพระ
วจาอย่างนั้น ซึ่งพระองค์ตรัสว่า “บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น”^{๒๗๗}

ในเรื่องความสำรวมกิริยา อากาจรต่างๆ นั้นไม่เพียงแต่พระพุทธ
องค์เอง และพระภิกษุสงฆ์ในพระวินัยนี้เท่านั้นที่ประพาศปฏิบัติ เพราะการปฏิบัติเช่นนั้นได้
กลายเป็นอวัจนภาษาสื่อความหมายให้บุคคลอื่นนอกพระวินัยก็ได้ทราบ ว่า หากผู้ใดประสงค์จะ
เข้าพบพระพุทธองค์ หรือภิกษุทั้งหลาย ก็ควรประพาศเช่นนั้นด้วย ดังเช่นที่เสลพราหมณ์พร้อม
ด้วยศิษย์ ๓๐๐ คนประสงค์จะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เสลพราหมณ์ได้เตือนศิษย์ของตนก่อนเข้า
เฝ้าพระพุทธเจ้าว่า “ท่านทั้งหลาย จงอย่าส่งเสียงดัง ค่อยๆ เดินตามกันไปให้เป็นระเบียบ เพราะ
ท่านผู้เจริญเหล่านั้นชอบอยู่ตามลำพังดุจพญาราชสีห์ให้ยินดีได้ยาก อนึ่ง ขณะที่เรากำลังสนทนา
กับพระสมณโคดม ขอพวกท่านอย่าพูดสอดแทรกขึ้น รอให้เราสนทนาจบเสียก่อน”^{๒๗๘}

(ข) กายภาพภาษา

อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ หรือกายภาพภาษา
หมายถึง อวัจนภาษาที่ประกอบเป็นลักษณะภายนอกของบุคคล เช่น ลักษณะของรูปร่างหน้าตา
ของบุคคล ได้แก่ ลักษณะรูปร่างสูง ต่ำ ดำ ขาว ความองอาจ สง่าผ่าเผย เป็นต้น ลักษณะทาง
กายภาพเหล่านี้มีส่วนในการสื่อสารเบื้องต้น รูปร่างหน้าตาซึ่งเป็นที่ประทับใจในทางความชื่นชม
พอใจของผู้รับสาร มีส่วนช่วยสร้างความนิยมชมชอบ ถือเป็น การเปิดประตูสู่การสื่อสารในลำดับ
ต่อไป ดังเช่นที่ พราหมณ์โสธทถณะ และพราหมณ์ภูฏทันตะ ได้ยกย่องพระพุทธองค์ว่า “พระ
สมณโคดมมีพระรูปร่างงามน่าดูน่าเลื่อมใสมีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพราหมณ์ มีพระวรกายดุจ
พราหมณ์ โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก”^{๒๗๙} พราหมณ์ทั้งสองท่านนี้เมื่อได้ทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จ
มาในถิ่นของตนๆ ก็ปรารถนาจะไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แม้พราหมณ์อื่นๆ ทั้งหมดพากันห้าม

^{๒๗๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๙-๓๖๑/๔๔๓-๔๔๗.

^{๒๗๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๙-๓๖๑/๔๔๓-๔๔๗.

^{๒๗๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๙/๘๒.

^{๒๗๘} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๕๓/๖๓๔.

^{๒๗๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔ และ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๒/๑๒๘.

ปรามว่าพระพุทธเจ้าต่างหากที่ควรมาพบพรหมณ์โสมกัณฑะ และพรหมณ์ภูทันทะ แต่กลับเป็นว่าพรหมณ์ทั้งสองต่างสรรเสริญพระคุณและพระรูปของพระพุทธเจ้าและกล่าวว่าตนเองต่างหากที่สมควรไปพบพระพุทธเจ้า^{๒๔๐}

แม้พรหมณ์พาวรีก็เช่นกัน เมื่อได้ยินคำว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ก็มีจิตเบิกบานยินดี ปรารถนาได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงเรียกศิษย์ ๑๖ คนให้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งศิษย์ทั้ง ๑๖ คนถามว่าหากพบแล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าเป็นพระพุทธเจ้า ประการแรกพรหมณ์พาวรีให้ศิษย์สังเกตดูลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการตามที่เคยได้เรียนมาแล้ว ก็ลักษณะมหาบุรุษนี้มีปรากฏอยู่ในมนตร์ทั้งหลาย ซึ่งกล่าวไว้อย่างแจ่มแจ้งว่าผู้ที่มีลักษณะมหาบุรุษ มีคติเป็น ๒ อย่างเท่านั้น คือ ถ้าบุคคลนั้นอยู่ครองเรือนจะได้ครอบครองแผ่นดินนี้ ย่อมปกครองโดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา แต่ถ้าบุคคลนั้นออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยม^{๒๔๑} ชาวอินเดียโบราณเชื่อว่า ผู้ที่มีลักษณะมหาบุรุษนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยบุญบารมี ปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสามารถในด้านต่างๆ อย่างสมบูรณ์ และมีคำทำนายเอาไว้ว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนั้น ถ้าครองราชย์เป็นพระราชาจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก^{๒๔๒} และโดยเหตุที่ ความที่พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดปรากฏเรื่อยๆ ในโลกนั้นหาได้ยาก^{๒๔๓} ดังนั้นลักษณะมหาบุรุษจึงเป็นเครื่องสร้างความมั่นใจในอันดับแรกๆ ของศรัทธาที่มีต่อมหาบุรุษ สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยพบมหาบุรุษท่านนั้นมาก่อน กล่าวได้ว่าลักษณะภายนอกที่ปรากฏของของบุคคล โดยเฉพาะลักษณะทางกายภาพ บุคลิกภาพ เป็นอวัจนภาษาที่สร้างหรือช่วยเสริมสร้างความศรัทธา เป็นหลักประกันความมั่นใจในความศรัทธาต่อบุคคลได้เป็นอย่างดี

เรื่องของพระวัคคิผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางฝ่ายสัตถาธิมุตติ^{๒๔๔} พระพุทธองค์ตรัสว่า พระวัคคิเป็นผู้มีศรัทธาอันน้อมไปแล้ว ซึ่งอธิบายว่า คือ หนักในศรัทธา มีศรัทธานำหน้า น้อมใจไปตามศรัทธา มีศรัทธาเป็น

^{๒๔๐} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๓-๓๐๕/๑๑๒-๑๑๖ และ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๙-๓๓๐/๑๒๖-๑๓๐.

^{๒๔๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐๑-๑๐๑๐/๗๓๘-๗๔๐.

^{๒๔๒} พระมหาขวัณชัย วชิรญาณโณ (โคตรขุม), “ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ที่ขนิกาฬ สุตตันตปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, หน้า ๑๑๔.

^{๒๔๓} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐๕/๗๓๙.

^{๒๔๔} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๑/๒๔๕.

ใหญ่ยิ่ง^{๒๔๕} ทั้งนี้พระวัฏกลินั้นเป็นผู้มีความชื่นชมยินดีในพระรูปกายของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ท่านได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่อ้อมอยู่ เพราะเห็นพระรูปกายที่ประเสริฐซึ่งเกิดจากพระบารมีทุกอย่าง มีดวงตาสีดำสนิท มีผิวพรรณล้วนงามดงาม”^{๒๔๖} ดังนั้นจึงได้รับการยกย่องว่าพระวัฏกลินั้นเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีศรัทธา เพราะภิกษุอื่นผู้มุ่งมั่นด้วยศรัทธา มีปัญญาดี มีความอดัย ในการดูพระพุทธรูปองค์เช่นเดียวกับพระวัฏกลินั้นไม่มีเลย ศรัทธาอย่างยิ่งของพระวัฏกลินั้นต่อพระพุทธเจ้านี้เริ่มมาจากความชื่นชมยินดีในพระรูปกายของพระพุทธองค์นั่นเอง

(ค) อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุหรือสิ่งของ

อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุหรือสิ่งของ คือ การใช้วัตถุสิ่งของเพื่อการสื่อสาร เช่น เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ เครื่องใช้สอย รวมถึงวัตถุสิ่งของตามธรรมชาติ และอาคาร สถานที่ สภาพแวดล้อม

(๑) ตัวอย่างอวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุหรือสิ่งของ

ดังเช่นใน ชักควิสาณสูตรตนิทเทส มีข้อความอธิบายว่า

ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ ผ้า ผ้าห่ม ผ้าโพก
ผ้านุ่ง เครื่องอบ เครื่องอาบน้ำ เครื่องนวด คันฉ่อง (กระจก) ยาหยอดตา พวงดอกไม้ ของหอม
และเครื่องลูบไล้ แป้งผัดหน้า สีทาปาก กำไลมือ เครื่องผูกมวยผม ไม้เท้า นาฬิกา ดาบ ร่ม
รองเท้าสวยงาม กรอบหน้า ตาบเพชร (เครื่องประดับข้อมือ) พัดขนสัตว์ ผ้าขาว ผ้าชายยาว
ดังนี้เป็นตัวอย่าง ท่านเรียกว่าเครื่องหมายคุณุหัตถ์^{๒๔๗}

นั่นคือ ต่อให้พบว่าวัตถุสิ่งของเหล่านี้แม้ไม่ได้อยู่บนร่างกายของบุคคลผู้เป็นคุณุหัตถ์ แต่วัตถุสิ่งของเหล่านี้ก็สื่อความหมายถึงความเป็นคุณุหัตถ์ออกมานั่นเอง หรือตัวอย่างเช่น ภิกษุกลุ่มหนึ่งระหว่างเดินทางไกลจากเมืองสาเกตุไปกรุงสาวัตถี ถูกโจรปล้นชิงจีวรไป จึงเดินเปลือยกายไปถึงกรุงสาวัตถี การเปลือยกายนั้นทำให้ถูกเข้าใจว่าเป็นพวกอาชีวก

^{๒๔๕} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๑๗/๓๘๓.

^{๒๔๖} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๒/๒๔๔.

^{๒๔๗} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๓๐/๔๓๑.

(นักบวชเปลือยพวกหนึ่ง) มิใช่เป็นภิกษุ^{๒๔๘} หรือการนุ่งห่มจีวรที่เศร้าหมอง คือ จีวรที่หยาบ เก่า ประเย็บหลายครั้ง เป็นที่เข้าใจว่าเป็นผู้ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลาคตน มักน้อย สันโดษ เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา^{๒๔๙} เป็นต้น ทั้งที่โดยแท้จริงแล้วควรพิจารณาจากคุณภายใน คือ ศีล มากกว่าคุณภายนอกหรือข้อปฏิบัติการแสดงออกภายนอกของบุคคล

หรือตัวอย่างที่พระพุทธองค์ทรงใช้การเปลี่ยนแปลงสภาพของซากศพของนางสิริมา^{๒๕๐} ซึ่งเป็นสื่อประกอบที่เป็นวัตถุที่สามารถส่งสารในเชิงอวัจนะภาษาให้แก่ผู้รับสารทั้งหลาย ในเรื่องของไตรลักษณ์^{๒๕๑} ได้เป็นอย่างดี

(๒) ตัวอย่างในเรื่องสถานที่ สภาพแวดล้อม เช่นเมื่อครั้งที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จออกจากนิคมนครกะ เพื่อไปเที่ยวชมอุทยานหลวง พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้ที่นาร่มรื่น ชวนให้เพลิดเพลินใจ สงบ เยียบ ไม่มีเสียงอึกทัก ไม่มีผู้คนสัญจรไปมา เหมาะสมกับเป็นที่ปลีกวิเวก พระองค์จึงทรงเกิดพระปิติระลึกถึงพระพุทธเจ้าขึ้นมา เพราะสถานที่เช่นนี้เป็นเหมือนสถานที่ที่พระองค์เคยไปเฝ้าพระพุทธองค์มาก่อน^{๒๕๒} สภาพแวดล้อมเหล่านั้น ได้สื่อสารให้ทราบว่าสถานที่เช่นไร เป็นสถานที่พระพุทธเจ้ามักจะทรงประทับอยู่ ดังนั้นเมื่อได้พบเห็นสถานที่ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน จึงทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงรำลึกถึงพระพุทธองค์

รูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์หลัก ซึ่งพิจารณาจากองค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร คือ พระพุทธเจ้านี้ โดยกระบวนการของการสื่อสาร ในส่วนของผู้รับสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการสื่อสารเชิงอวัจนะ มีวิธีการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับผู้รับสารที่สำคัญ คือ การตั้งใจฟังด้วยดี เพราะการฟังเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร การตั้งใจฟังด้วยดี ทำให้ได้ปัญญา ดังปรากฏในอาพวกสูตรว่า “คนต้องการบรรลุนิพพาน เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระอรหันต์ ไม่ประมาท รู้จักพิจารณา ตั้งใจ

^{๒๔๘} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕๗/๔๒.

^{๒๔๙} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๙.

^{๒๕๐} นางสิริมา เดิมเป็นหญิงโสเภณี ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุโสดาบันจึงเลิกอาชีพโสเภณี ได้ตั้งสลาภภัต ๘ ที่ ถวายสงฆ์ทุกวัน ต่อมานางป่วยหนักเสียชีวิตแต่ยังสาว ได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในวิมานนี้ ดูเชิงอรรถ ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๓๗/๒๓.

^{๒๕๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗.

^{๒๕๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๕๐.

ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๙๓} และดังที่ปรากฏในสุตตปิฎก อังคสูตร โสตาปัตติผลสูตร ปัญญา
 วุฑฒิสสูตร และพหุการสูตร ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับผู้รับสาร ที่ได้
 กล่าวถึงในหัวข้อการรับสารของผู้รับสาร ในบทนี้ (หน้า ๑๘๙-๑๙๔) และเพราะการฟังสิ่งที่ตั้งถาม
 ด้วยดีนั้น เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ปัญญาที่ถูกตองนั้นเป็นปัญญาที่ตั้งอยู่บนฐาน
 ของสัมมาทิฐิ และอาศัยแนวประพฤติปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่ถูกต้องตั้งถาม และในอีกนัย
 หนึ่งสัมมาทิฐิก็คือตัวปัญญา^{๒๙๔} นั่นเอง

ดังนั้น นอกจากรูปแบบวิธีการสื่อสารทั้งที่เป็นการสื่อสารเชิงวัจนะและ
 การสื่อสารเชิงอวัจนะดังตัวอย่างข้างต้นแล้ว พระพุทธองค์ยังได้ทรงทำการสื่อสารที่เรียกว่า การ
 บัญญัติพระวินัย หรือบัญญัติสิกขาบทหรือศีล ด้วย เพื่อเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติทางกาย
 วาจา ที่ถูกต้องตั้งถามสำหรับผู้รับสารทั้งหลาย อันเป็นแนวทางปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน รวมทั้งการ
 สื่อสารกับบุคคลอื่นด้วย ซึ่งมีทั้งแนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติและแนวทางที่ให้ละเว้น รูปแบบวิธีการ
 สื่อสารในการบัญญัติพระวินัย มีขั้นตอน คือ

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการประชุมสงฆ์ สอบถามเหตุ เมื่อผู้ประพฤติเหตุ
 รับแล้ว ทรงดำหนิ ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี
 ความเกียจคร้าน จากนั้นตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษ ความขัด
 เกลา ความกำจัดกิเลส อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร แล้วทรงแสดง
 ธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายให้เหมาะสมกับเรื่องนั้น แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนั้นขึ้น
 แสดง^{๒๙๕}

วิธีการสื่อสารในการบัญญัติพระวินัยนี้ เป็นตัวอย่างแนวทางการสื่อสาร
 กับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคม ในกรณีที่มีเหตุให้ต้องพิจารณาและ
 ต้องการกำหนดเป็นแนวทางปฏิบัติของสมาชิกในสังคมร่วมกัน เพื่อประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น
 หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือประโยชน์ส่วนรวมของคนในสังคมนั้นเอง

^{๒๙๓} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘/๕๔๔.

^{๒๙๔} สัมมาทิฐิที่เป็นตัวปัญญานี้ หมายถึง โลกุตตรสัมมาทิฐิ ซึ่งหมายถึง ปัญญาที่ประกอบด้วย
 อริยมรรค และอริยผล ดูรายละเอียดในเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑, อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๒๐/๓๐-๓๑.

^{๒๙๕} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏใน
 พระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๘๘-๘๙.

ข) รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์หลัก พิจารณาจากองค์ประกอบด้านผู้รับสาร คือ สาวกทั้งหลาย

จากกระบวนการของการสื่อสาร ในส่วนของผู้รับสาร และที่ได้ศึกษาแล้ว ในหัวข้อการรับสารของผู้รับสาร ในบทนี้ (หน้า ๒๑๕-๒๑๙) มีวิธีการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับผู้รับสารที่สำคัญ คือ การตั้งใจฟังด้วยดี ซึ่งการฟังด้วยดีนี้ ก็คือ ปัจจัยด้านปรโตโมหะ นอกจากนี้ผู้รับสารยังต้องทำการสื่อสารกับตนเอง คือ โยนิโสมนสิการด้วย ทั้งปรโตโมหะ และโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งสัมมาทิฐิมี ๒ ระดับ คือ โลกียสัมมาทิฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฐิ^{๒๙๖} สัมมาทิฐิระดับโลกียะนั้นเป็นความเห็นชอบที่นำไปสู่ปัญญา^{๒๙๗} ส่วนสัมมาทิฐิในระดับโลกุตตรจะเป็นตัวปัญญาเอง^{๒๙๘} อย่างไรก็ตาม นอกจากสัมมาทิฐิ แล้วบุคคลหรือผู้รับสารยังต้องมีการประพฤติปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่ถูกต้องดีงามควบคู่กันไปด้วยด้วย ทั้งนี้ การประพฤติปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่ถูกต้องดีงามนั้น ในทางพระพุทธศาสนารวมลงอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขา ซึ่งเป็นการฝึกฝน หรืออบรม หรือพัฒนาตนเองให้เกิดปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาที่ทำให้มนุษย์สามารถดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ในระดับโลกุตตระ

การสื่อสาร เป็นการประพฤติปฏิบัติส่วนหนึ่งในการประพฤติปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่รวมลงอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น รูปแบบวิธีการสื่อสารของผู้รับสารจึงเป็นไปในแนวทางของการประพฤติปฏิบัติในระดับของ ศีล สมาธิ ปัญญาด้วย

^{๒๙๖} ปราบกฏในเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑.

^{๒๙๗} สัมมาทิฐิในระดับโลกียะ หรือโลกียสัมมาทิฐิ จำแนกได้อีก ๒ ระดับ คือ กัมมัชฌกตาญาณ และสังขยานุโลมิกญาณ ปราบกฏในเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑ กัมมัชฌกตาญาณ คือ ญาณที่เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙ ปราบกฏในเชิงอรรถ ข.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔ เป็นความเห็นชอบที่ว่า ทานมีผล การบูชา มีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น คือ เชื่อในกรรมและผลของกรรมที่สามารถปรากฏได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เชื่อในความมีอยู่ของเทวดาและสัตว์นรก รวมทั้งเชื่อในความมีอยู่ของพระพุทธเจ้า ส่วนสังขยานุโลมิกญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ร้อยสัง ญาณอันคล้ายต่อการตรัสรู้ร้อยสัง อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙ ปราบกฏในเชิงอรรถ ข.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔ เป็นความเห็นชอบ ได้แก่ รู้ชัดอกุศลและอกุศลมูล รู้ชัดกุศลและกุศลมูล ความรู้ร้อยสัง ๔ เห็นไตรลักษณ์ เห็นปฏิจจสมุปบาท

^{๒๙๘} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสนาคณะศึกษาศาสตร์, หน้า ๑๓๖.

๑) รูปแบบวิธีการสื่อสารในระดับของศีล

ศีล เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความปกติ ความเรียบร้อย ความเกื้อกูลในการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งในสังคมของคฤหัสถ์ และของบรรพชิต ทั้งนี้เพราะศีลเป็นเครื่องมือในการฝึกฝน อบรม ชัดเกล้าพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวกับความประพฤติหรือการปฏิบัติทางกายและวาจา ทั้งในลักษณะที่เป็นการแสดงพฤติกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น และที่ต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นในแง่ความสัมพันธ์ทางสังคม^{๒๙๙} โดยมีแนวทางที่สำคัญ คือ แนวทางที่ให้ปฏิบัติและแนวทางที่ให้ละเว้น

การสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมของคฤหัสถ์ อยู่บนฐานของศีล ๕ ศีล ๘ รวมทั้งกุศลและอกุศลกรรมบถ ส่วนการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคมของบรรพชิตหรือภิกษุ อยู่บนฐานของพระวินัยหรือสิกขาบท นอกจากนี้ ยังรวมถึงแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการสื่อสารทั้งโดยทางวจนภาษาและอวจนภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางวจนภาษา หรือการพูด ทั้งแนวทางที่ให้ปฏิบัติและแนวทางที่ให้ละเว้นที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่างๆ ในธรรมบท เถรคาถา และในชาดกต่างๆ ด้วย โดยแนวทางเหล่านั้นรวมลงในหลักการที่สำคัญของการสื่อสารในระดับของศีล คือ การสำรวม ได้แก่ สำรวมกายและวาจา คือ ประพฤติสิกขาบทหรือศีลโดยเคร่งครัดทั้งในส่วนที่ให้เว้นจากข้อห้าม และทำตามข้ออนุญาต (ปาติโมกขสังวรศีล)^{๓๐๐} และสำรวมอินทรีย์ คือ ระวังมิให้บาปอกุศลครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๓๐๑} (อินทรีย์สังวรศีล)^{๓๐๒} กล่าวคือ เมื่อทำการสื่อสารไม่ว่าจะในสถานะของผู้รับสารหรือผู้ส่งสาร ในระหว่างที่การสื่อสารกับบุคคลอื่นกำลังดำเนินไป ก็ต้องสื่อสารด้วยความสำรวม โดยปาติโมกขสังวรศีลโดยส่วนมากเป็นแนวปฏิบัติในการสื่อสารในฐานะที่บุคคลอยู่ในสถานะผู้ส่งสาร ส่วนอินทรีย์สังวรศีล เป็นแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารในฐานะที่บุคคลอยู่ในสถานะผู้รับสารในกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น

วิธีการสื่อสารในระดับของศีล ที่อยู่บนฐานหรือควบคู่ไปกับโลกีย-สัมมาทิฐิ เป็นไปเพื่อประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย โดยเป็นประโยชน์ในระดับโลกียะ

^{๒๙๙} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๗๙.

^{๓๐๐} ดูเชิงอรรถ อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๖/๓๔๙.

^{๓๐๑} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๖.

^{๓๐๒} ดูเชิงอรรถ อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๖/๓๔๙.

ตัวอย่างเช่น ในระหว่างถ้อยคำ วาจาซึ่งเป็นที่รัก ที่ชอบใจ กับไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจนั้น บุคคลโดยทั่วไปย่อมพอใจถ้อยคำวาจาซึ่งเป็นที่รัก ที่ชอบใจมากกว่า และถ้อยคำวาจาเช่นนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ เพราะวาจาที่ไม่มีโทษหรือการสื่อสารที่ไม่มีโทษนั่นเอง เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ (จิตใจ) ของผู้รับสารเปลี่ยนแปลง^{๓๐๓} ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม กล่าวคือ ทำให้ผู้รับสารเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะและพฤติกรรมได้ เกิดการพัฒนาตนตามวาสนาบารมีของแต่ละบุคคล ส่วนในระดับสังคมนั้น ในด้านการเมืองการปกครอง ทำให้ผู้มีหน้าที่ปกครองเป็นคนซื่อสัตย์ยุติธรรม ไม่มีอคติ สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย อยู่เย็นเป็นสุข ด้านสังคมสงเคราะห์ ทำให้คนในสังคมมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันมากขึ้นทั้งในระดับครอบครัว สังคม และประเทศชาติ^{๓๐๔}

๒) รูปแบบวิธีการสื่อสารในระดับของสมาธิ

การสื่อสารในระดับของสมาธิ เป็นการกระทำในระดับจิตใจของบุคคลหรือผู้รับสารเอง เป็นต้นว่า ในการสื่อสารกับบุคคลอื่น การตั้งใจฟัง การเอาใจใส่ การฟังด้วยดี ของผู้รับสารต้องอาศัยกำลังของสมาธิ การมีสมาธิที่ดี ผู้รับสารจึงจะสามารถรับฟังเนื้อหาสาระต่างๆ ที่ผู้ส่งสารสื่อสารออกมาไม่ว่าจะโดยทางวจนภาษาหรืออวจนภาษา ซึ่งการสื่อสารในระดับของสมาธิ ด้วยการตั้งใจฟังด้วยดีนี้ ในเบื้องต้นเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญญาในลักษณะที่เรียกว่า สุตมยปัญญา หรือปัญญาที่เกิดจากการฟัง หรือการศึกษาเรียนรู้ และเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในตนเองของผู้รับสาร

การสื่อสารในระดับของสมาธินี้ เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคล เป็นการสื่อสารกับตนเองในรูปแบบหนึ่ง ที่เรียกว่า การเจริญสมาธิ อย่างไรก็ตาม การสื่อสารในระดับของสมาธิ หรือการเจริญสมาธิ ซึ่งเป็นการกระทำในระดับจิตใจ มีความสัมพันธ์กับการสื่อสารในระดับของศีลซึ่งเป็นการกระทำทางกายและวาจา กล่าวคือ การเจริญสมาธินั้น ต้องอาศัยการประพฤติปฏิบัติในระดับของศีลเป็นบาทฐาน โดยต้องอบรมศีลทำศีลให้บริสุทธิ์ หรือ

^{๓๐๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

^{๓๐๔} ดูรายละเอียดใน พระมหาศรีสุพรรณ อุตตที่ไป (ค่านนท์), “การประยุกต์ใช้วาจาสุภาสิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, แหล่งที่มา :

<<http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=254970>>, [๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๒].

ชำระศีลให้หมดจดก่อน^{๓๐๕} กล่าวคือ เมื่อบุคคลหรือผู้รับสารมีการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องทางกาย และวาจา ก็ไม่มีสิ่งที่จะต้องนำมาทำการสื่อสารกับตนเองที่เป็นไปในทิศทางที่ไม่ดี ซึ่งนำไปสู่ความฟุ้งซ่าน ไม่มีสมาธิ เป็นต้น

๓) รูปแบบวิธีการสื่อสารในระดับของปัญญา

การสื่อสารในระดับของปัญญา เป็นการกระทำในระดับจิตใจของบุคคลหรือผู้รับสารเองเช่นกัน เป็นต้นว่า ในการสื่อสารกับบุคคลอื่น ผู้รับสารเมื่อฟังแล้วยังต้องคิดตาม หรือพิจารณา ไคร่ครวญ ไตร่ตรองตามเนื้อหาสารที่ผู้ส่งสารสื่อสารออกมา หรืออาจมีข้อสงสัยที่จะซักถามต่อผู้ส่งสาร เป็นต้น

การสื่อสารในระดับของปัญญาเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคล เป็นการสื่อสารกับตนเอง ที่เรียกว่า การเจริญปัญญา อย่างไรก็ตาม การสื่อสารในระดับของปัญญา หรือการเจริญปัญญา มีความสัมพันธ์กับการสื่อสารในระดับของศีลและสมาธิ กล่าวคือ ศีลเป็นบาทฐานและเกื้อกูลแก่สมาธิและปัญญา ส่วนสมาธิและปัญญามีความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ปัญญายังเกื้อกูลแก่การประพฤติปฏิบัติหรือการสื่อสารในระดับของศีลด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา ต่างก็เกื้อกูล สนับสนุนซึ่งกันและกัน

ตัวอย่างคือ แม้ปาติโมกขสังวรศีล และอินทริยสังวรศีล เป็นการสำรวมกายและวาจาในการสื่อสารระดับของศีล แต่ก็มี ความเชื่อมโยงกับการสำรวมในระดับจิตใจ ที่เป็นการสื่อสารระดับปัญญาด้วย กล่าวคือ ทั้งปาติโมกขสังวรศีล และอินทริยสังวรศีล ต้องอาศัยสติสัมปชัญญะและการพิจารณาโดยแยบคายเป็นเครื่องมือสำคัญ ทั้งนี้ เพราะ “การมนสิการโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทริย์บริบูรณ์”^{๓๐๖} หมายความว่า การสำรวมต้องเริ่มในระดับจิตใจก่อน ที่จะปรากฏออกมาเป็นการกระทำภายนอก คือ กายและวาจา^{๓๐๗} ดังนั้น รูปแบบวิธีการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคม หรือการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับของศีลนั้น ไม่ว่าผู้สื่อสารจะอยู่ในสถานะของผู้ส่งสารหรือผู้รับสารก็ล้วนแต่ต้องสำรวม ซึ่งกระบวนการนี้เป็นการกระทำในระดับจิตใจ ที่เมื่อ

^{๓๐๕} ดูรายละเอียดใน ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๘๕,

^{๓๐๖} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

^{๓๐๗} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๑๐๒.

พิจารณาในแง่ของการสื่อสาร จัดเป็นการสื่อสารภายในตนเอง นั้นหมายความว่า รูปแบบวิธีการสื่อสารในการอยู่ร่วมกันในสังคม หรือการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับของศีลนั้น ต้องประกอบไปด้วยการสื่อสารกับตนเอง

การคิด การพิจารณา หรือตั้งประเด็นคำถามต่างๆ เป็นการใช้ปัญญาในลักษณะของจินตามยปัญญา ซึ่งต้องอาศัยการตั้งใจฟัง การเอาใจใส่ การฟังด้วยดีที่เป็น การสื่อสารในระดับสมาธิ อย่างไรก็ตามการสื่อสารในระดับปัญญา ไม่เพียงแต่เป็นการใช้ปัญญาในลักษณะของจินตามยปัญญาเท่านั้น แต่ยังสามารถฝึกฝน อบรม พัฒนา หรือที่เรียกว่า เจริญปัญญาให้เกิดปัญญาในระดับภาวนามยปัญญาได้ โดยปัญญาในระดับนี้อาศัยทั้งการสื่อสารกับบุคคลอื่น หรือปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตร กับการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองในส่วนของ การสื่อสารกับตนเอง เช่น โยนิโสมนสิการ เมื่อได้รับสารจากผู้ส่งสาร หรือเนื้อหาสารที่มีอยู่รอบตัวที่เข้ามากระทบทางอินทรีย์ทั้ง ๖ ไม่ว่าจะเนื้อหาสารนั้นจะอยู่ในรูปแบบของวัจนภาษาหรืออวัจนภาษา ดังตัวอย่างในกรณีที่พระพุทธองค์ทรงให้ภิกษุและชนทั้งหลายดูศพของนางสิริมา เป็นต้น เมื่อภิกษุและชนทั้งหลายได้เห็นและพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสภาพของซากศพนั้นซากศพนั้นแล้ว ได้เห็น ได้รู้ ได้เข้าใจ ได้รู้ชัดถึงไตรลักษณ์ ที่เป็นสามัญลักษณะของสรรพสิ่งทั้งหลาย การพิจารณานั้นเป็นการใช้ปัญญา ซึ่งอยู่บนฐานของโลกียสัมมาทิฐิที่เป็นสัจจानุโลมิกญาณ การรู้ชัดถึงไตรลักษณ์ เป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิ เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น

รูปแบบวิธีการสื่อสารที่เป็นไปในแนวทางของการประพฤติปฏิบัติในระดับของ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจำแนกแนวคิดออกเป็น ๒ แนวทาง ได้แก่ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และ (๒) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง โดยแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมสอดคล้องกับการสื่อสารในระดับของศีล และแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง สอดคล้องกับการสื่อสารในระดับของสมาธิและปัญญา อย่างไรก็ตาม การสื่อสารทั้งสองแนวทางนั้นต่างก็สนับสนุนซึ่งกันและกัน หรือเกิดขึ้นควบคู่กันไป เฉกเช่นเดียวกับที่ การสื่อสารในระดับของศีล สมาธิ ปัญญา ต่างก็เกื้อกูลหรือสนับสนุนซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในทั้ง ๒ แนวทาง และการสื่อสารในระดับของ ศีล สมาธิ ปัญญานั้นมีหลักการที่นำไปสู่หลักปฏิบัติที่สำคัญเกี่ยวกับการสื่อสารใน ๒ ลักษณะแนวทางเช่นเดียวกัน คือ แนวทางที่ให้ปฏิบัติ และแนวทางที่ให้ละเว้น

ยิ่งไปกว่านั้น ยังสามารถเทียบแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม การสื่อสารในระดับของศีลด้วยโลกียสัมมาทิฐิ ได้กับการประพฤติปฏิบัติหรือการกระทำเพื่อประโยชน์ในโลกนี้ (ทิฐิธรรมมีกัตถะ) และประโยชน์ในโลกหน้า (สัมปรายิกัตถะ) สื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง การสื่อสารในระดับของสมาธิและปัญญาด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐินั้น เทียบได้กับการประพฤติปฏิบัติหรือการกระทำเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมัตถะ)

ดังนั้น รูปแบบวิธีการสื่อสารที่พิจารณาจากองค์ประกอบด้านผู้รับสาร ซึ่งเป็นการประพฤติปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ตามแนวทางของ ศีล สมาธิ ปัญญา กล่าวโดยรวมได้ว่า ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ตามแนวอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ทั้งในส่วนที่เป็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ทั้งประโยชน์ในระดับโลกียะและโลกุตระ

การสื่อสารที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ตามแนวทางในพระพุทธศาสนา นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม กล่าวคือ การสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม การสื่อสารในระดับของศีลด้วยโลกียสัมมาทิฐิ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับสังคม ส่วนการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง การสื่อสารในระดับของสมาธิและปัญญาด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจก ซึ่งจะย้อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมในลำดับต่อไป

๒. รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์เฉพาะ

วัตถุประสงค์เฉพาะในการสื่อสาร มีความสัมพันธ์กับลักษณะของผู้รับสารตามที่ปรากฏในขุททกนิกาย มหานิทเทส อัฐกวรรค ที่แสดงว่าผู้รับสารมีความแตกต่างกันตามอัธยาศัย อนุสัย จริต อินทรีย์ที่แก่อ่อนไม่เท่ากัน^{๓๐๘} ทำให้ลักษณะ รูปแบบ วิธีการสื่อสารมีความแตกต่างกันไป ตามลักษณะของผู้รับสาร เป็นต้นว่า สื่อสารหรือแสดงธรรมที่เป็นไปตามความต้องการของผู้รับสาร หรือแสดงธรรมตามสติปัญญาของผู้รับสาร หรือแสดงธรรมเพื่อถอนรากถอนโคนความคิดเห็นที่ผิดๆ ของผู้รับสาร หรือแสดงธรรมแก่ผู้รับสารที่มีการพัฒนาทางจิตมาถึงระดับที่มีความพร้อมที่จะรับฟังธรรมชั้นสูง^{๓๐๙} นอกจากนี้รูปแบบวิธีการสื่อสารยังสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์เฉพาะที่เหมาะสมกับผู้รับสารที่มีความแตกต่างกันนั้น โดยจำแนกวัตถุประสงค์เฉพาะได้คือ (๑)

^{๓๐๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๕.

^{๓๐๙} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๖๔.

เพื่อช่วยให้ผู้ที่ได้อบรมจิตมาแล้วได้บรรลุธรรม (๒) เพื่อแก้ทฎฐิที่เห็นผิด (๓) เพื่อเปลื้องข้อสงสัย (๔) เพื่อแก้ไขหรือเพื่อให้ผู้รับสารปฏิบัติถูกต้องในธรรมเนียมหรือในวัตรปฏิบัติปฏิบัติต่างๆ^{๓๑๐}

ก) เพื่อช่วยให้ผู้ที่ได้อบรมจิตมาแล้วได้บรรลุธรรม

รูปแบบวิธีการสื่อสารเพื่อช่วยให้ผู้ที่ได้อบรมจิตมาแล้ว หรือผู้ที่มี ศักยภาพในการบรรลุธรรม ได้บรรลุธรรม มีรูปแบบวิธีการสื่อสารที่หลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับ ลักษณะของผู้รับสารในกลุ่มนี้ที่มีภูมิหลัง หรือเหตุการณ์หรือบริบทแวดล้อมที่แตกต่างกันไป โดย รูปแบบวิธีการสื่อสารเหล่านั้น ได้แก่

๑) สื่อสารด้วยการแสดงเนื้อหาสาระที่ตรงกับภูมิหลังของผู้รับสาร

๒) สื่อสารด้วยวิธีการสื่อสารที่สามารถเข้าถึงผู้รับสาร ทำให้ผู้รับ สารสามารถเข้าใจได้โดยง่ายและทันที เช่น ใช้วิธิตาม-ตอบ หรือการอธิบาย การอธิบายโดย ยกตัวอย่างประกอบหรือเปรียบเทียบ

๓) สื่อสารด้วยสื่อประกอบที่เหมาะสม ทั้งสื่อที่เป็นนามธรรม และ สื่อที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้รับสารทราบหรือรู้จัก หรือมีอยู่แวดล้อม สามารถพบเห็นได้ทั่วไป

๔) สื่อสารเป็นลำดับไป โดยเริ่มจากสื่อสารเพื่อเตรียมความพร้อม ของผู้รับสาร เป็นต้นว่า สื่อสารให้คลายจากความทุกข์ หรือให้ละพยศเสียก่อน ให้มีจิตใจที่ว่าง เบิกบาน ทั้งโดยคำพูดที่ทำให้สบายใจ ปลอบใจ ทำให้เกิดสติ จุกคิดด้วยกุศโลบายต่างๆ เพื่อให้ ผู้รับสารอยู่ในสภาวะที่พร้อมจะรับเนื้อหาสาระที่มีความลึกซึ้งเพิ่มขึ้นตามลำดับ

๕) สื่อสารด้วยวิธีพิเศษ คือ การใช้ฤทธิ์หรืออิทธิปาฏิหาริย์ การ แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นวิธีการสื่อสารที่มีความพิเศษโดยปรากฏเป็นได้ทั้งภาพ แสง สี เสียงซึ่ง อาจจัดเป็นอวัจนภาษา หรือปรากฏเป็นคำพูด สนทนา ได้ตอบในลักษณะของการสื่อสารเชิงวัจนะ ก็ได้ หรือผสมผสานกันก็ได้ อย่างที่ในปัจจุบันเรียกว่าสื่อผสม ที่รวมทั้งการสื่อสารด้วยภาพและ เสียง ทั้งภาพเคลื่อนไหว ภาพนิ่ง และเทคนิคพิเศษต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ที่สุดแล้ว พระพุทธองค์ทรงใช้ปาฏิหาริย์ประเภทที่ ๓ คือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ซึ่งถือเป็นการใช้ฤทธิ์ประเภท หนึ่ง คือ การใช้ฤทธิ์ด้วยคำพูดสื่อสารให้เห็นจริง แล้วให้ปฏิบัติตามจนเกิดผลแก่ตัวเอง^{๓๑๑}

๖) สื่อสารด้วยการสื่อสารกับบุคคลอื่นร่วมกับการสื่อสารกับตนเอง โดยการสื่อสารกับบุคคลอื่นเป็นการสื่อสารในรูปแบบของการสื่อสารเชิงวัจนะและการสื่อสารด้วย

^{๓๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^{๓๑๑} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

การกระทำควบคู่กันไปของแหล่งสารหรือปรโตโมสะที่เป็นกัลยาณมิตร จากนั้นหรือในขณะที่ของการสื่อสารกับบุคคลอื่นอยู่นั้น ผู้รับสารทำการสื่อสารกับตนเองไปด้วยในลักษณะของโยนิโสมนสิการ

ข) เพื่อแก้ทิวฏฐิที่เห็นผิด

เนื่องจากสังคมอินเดียวในสมัยพุทธกาลมีลัทธิ แนวคิด ความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตและจุดหมายของชีวิตอยู่หลายสำนักที่ครอบงำสังคมอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงรู้แจ้งว่าลัทธิ ความเชื่อเหล่านั้นเป็นทิวฏฐิที่ไม่ถูกต้อง จึงทรงสื่อสารเนื้อหาสารเพื่อแก้ทิวฏฐิที่เห็นผิดเหล่านั้น ทิวฏฐิที่ไม่ถูกต้องหรือเป็นทิวฏฐิที่เห็นผิดเหล่านั้นในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า มิจฉาทิวฏฐิ ได้แก่ ทิวฏฐิ ๖๒ ประการ ซึ่งย่อรวมลงได้เป็นทิวฏฐิ ๒ ประเภท คือ สัสสตทิวฏฐิ หรือทิวฏฐิที่เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง และอุจเจททิวฏฐิ หรือทิวฏฐิที่เห็นว่าอัตตาและโลกนี้ขาดสูญ ความเชื่อเรื่องทางไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องปาฏิหาริย์ เป็นต้น^{๓๑๒}

ทิวฏฐิต่างๆ เหล่านี้ ถือเป็นทิวฏฐิที่เห็นต่างออกไปจากทิวฏฐิในทางพระพุทธศาสนา ผู้ที่ประกอบไปด้วยทิวฏฐิเหล่านั้นจึงมักมาสนทนาธรรม ทูลถามปัญหา หรือตั้งประเด็นเพื่อโต้วาทะ ซึ่งเป็นไปตามปกติของสังคมที่มีความเห็น ความเชื่อ หรือทิวฏฐิที่แตกต่างหลากหลายร่วมอยู่ในสังคมเดียวกัน ดังนั้น รูปแบบ วิธีการสื่อสารโดยมากจึงเป็นไปในลักษณะของการสนทนา ตอบปัญหา โต้วาทะ โดยมีวิธีการต่างๆ ซึ่งสัมพันธ์กับผู้รับสาร ดังนี้

๑) ใช้การสื่อสารสองทาง ด้วยรูปแบบการสนทนา หรือแบบถาม – ตอบ ใน ๒ ลักษณะ ได้แก่ การสนทนาโดยใช้เหตุผลในเชิงตรรกะ และถาม-ตอบ โดยถามให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็น หรือถามเพื่อให้มีความคิดเห็นคล้ายตาม (อนุมติปุจฉา)

๒) ใช้วิธีย้อนถาม (ปัญหา) ให้คิดเอง ตอบเอง

๓) ใช้วิธียกอุปมาอุปไมยประกอบ

๔) อธิบายหรือตอบคำถาม โดยเปิดโอกาสให้ซักถามได้เต็มที่

๕) นำเสนอเนื้อหาสารไปตามลำดับจากง่ายไปหายาก ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และพุ่งตรงเข้าสู่ประเด็นในทันที

^{๓๑๒} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๖.

ค) เพื่อเปลี่ยนข้อสงสัย

รูปแบบวิธีการสื่อสารเพื่อเปลี่ยนข้อสงสัย โดยมากเป็นการตอบคำถาม ตามที่มีผู้กราบทูลถาม หรือเป็นไปตามความต้องการของผู้รับสาร ซึ่งคำถามนั้นอาจเป็นเรื่องที่ผู้ถามไม่เคยรู้เห็นมาก่อน (อภิภูฏโชตนาปุจฉา) หรือเป็นเรื่องที่เคยทราบมาแล้ว แต่ต้องการเทียบกัน คู่กับเรื่องที่เคยทราบนั้น (ทิภูฏสังสันทนาปุจฉา) หรือเป็นเรื่องที่มีความสงสัย (วิมติเฉทนาปุจฉา) โดยการตอบ อาจเลือกวิธีใดวิธีหนึ่งหรือหลายวิธีร่วมกันขึ้นอยู่กับลักษณะคำถาม เรื่องที่ถามและตัวผู้รับสารเอง โดยเปิดโอกาสให้ถามได้อย่างเต็มที่ และด้วยความเต็มใจที่จะตอบทุกคำถาม

คำตอบที่เปลี่ยนข้อสงสัยให้แก่ผู้รับสารนั้น นอกจากสามารถเปลี่ยนข้อสงสัยได้อย่างแจ่มแจ้งแล้ว ยังเป็นแนวทางที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทิภูฏของผู้รับสารที่มีอยู่แต่เดิมด้วย อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอื่นต่อไป ดังเช่น สกยปริพาชก ที่ได้ไปถามปัญหาจากเหล่าผู้รู้ นักปราชญ์ เจ้าลัทธิตี ได้แก่ครูทั้ง ๖ เป็นต้น แต่ไม่มีใครตอบได้ กลับแสดงความโกรธและถามกลับแก่สกยปริพาชก ทำให้สกยปริพาชกคิดว่าจะเปลี่ยนเพศไปใช้ชีวิตเยี่ยงคฤหัสถ์ ไปเสพกาม แต่เมื่อสกยปริพาชกได้พบพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงตอบปัญหาแก่เขาเป็นที่ชัดเจนแจ่มชัด ชีวิตก็เปลี่ยนแปลงไปในทางตรงกันข้าม คือ ได้พ้นจากความเป็นปุถุชน เป็นอริยชนในที่สุด^{๓๑๓}

ง) เพื่อแก้ไขหรือเพื่อให้ผู้รับสารปฏิบัติถูกต้องในธรรมเนียมหรือในวัตรปฏิบัติปฏิบัติต่างๆ

ธรรมเนียมหรือวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่บุคคลประพฤติหรือถือปฏิบัติอยู่นั้น ย่อมเป็นไปตามทิภูฏที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นทิภูฏในส่วนของปัจเจกบุคคลเอง หรือทิภูฏของสังคม ตัวอย่างทิภูฏในส่วนของปัจเจกบุคคล เช่น การประพฤติโควัตร หรือการประพฤติเลียนแบบโค คือ ผูกเขา ผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค^{๓๑๔} ที่นายปุณณะ โกลิยบุตรประพฤติอยู่^{๓๑๕} หรือการประพฤติ กุกกุรวัตรที่เสนียะซีเปลือยประพฤติอยู่^{๓๑๖} โดยประพฤติเลียนแบบสุนัขหรือทำกิจการเหมือนสุนัขทุกอย่าง^{๓๑๗} โดยผู้ที่ประพฤติโควัตรหรือกุกกุรวัตรเข้าใจว่าเป็นวัตรปฏิบัติที่สามารถทำให้เป็น เทวดาหรือพระอรหันต์ได้ ส่วนธรรมเนียมหรือวัตรปฏิบัติที่เป็นไปตามทิภูฏของสังคม เป็นต้นว่า

^{๓๑๓} ติฎายละเอียดใน ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๑๖-๕๕๓/๖๑๘-๖๓๐.

^{๓๑๔} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕.

^{๓๑๕} ติฎายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘-๘๒/๗๕-๘๓.

^{๓๑๖} ติฎายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘-๘๒/๗๕-๘๓.

^{๓๑๗} ดูเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕.

การไหว้ทิศ การบูชาทิศทั้ง ๖ การบูชาอัญญ การอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ การถือฤกษ์ยาม การถือสิ่งที่เป็นมงคลไม่เป็นมงคลต่างๆ เป็นต้น

รูปแบบวิธีการสื่อสารเพื่อแก้ไขหรือเพื่อให้ผู้รับสารปฏิบัติถูกต้องในธรรมเนียมหรือในวัตรปฏิบัติปฏิบัติต่างๆ เป็นการสื่อสารด้วยการอธิบายเนื้อหาสาระที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนในธรรมเนียมหรือวัตรปฏิบัติที่ผิดเหล่านั้น โดยแสดงโทษของการประพฤติปฏิบัติที่ผิดนั้น จากนั้นแสดงแบบแผนการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ พร้อมทั้งอานิสงส์หรือประโยชน์ของการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องนั้น

ค. รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับบริบทในการสื่อสาร

บริบทในการสื่อสารสัมพันธ์กับบริบทของสังคมในด้านต่างๆ ซึ่งเป็นเสมือนทั้งข้อจำกัดและโอกาสในการทำการสื่อสารด้วยรูปแบบวิธีการสื่อสารให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เป็นอยู่นั้น ดังนั้น รูปแบบวิธีการสื่อสารนั้นจึงเป็นเสมือนกุศโลบายหรือกลยุทธ์ในการสื่อสาร บริบทของสังคมนั้น พิจารณาเป็นบริบทในด้านต่างๆ ได้คือ (๑) บริบทด้านลักษณะการสื่อสารของสังคม (๒) บริบทด้านสังคม วัฒนธรรม (๓) บริบทด้านการเมืองการปกครอง^{๓๑๘}

๑. บริบทด้านลักษณะการสื่อสารของสังคม

บริบทของสังคมในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นสังคมที่สื่อสารโดยวิธีมุขปาฐะ ดังนั้น การสื่อสารที่เกิดขึ้นจึงเป็นการสื่อสารเชิงวัจนะ หรือการใช้ถ้อยคำพูดจากกัน โดยอาศัยสื่อบุคคล ด้วยข้อจำกัดของสื่อบุคคลที่ไม่สามารถทำการสื่อสารได้อย่างทั่วถึงในแง่ของพื้นที่ในเวลาเดียวกันและในเวลาอันสั้น ในการส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในถิ่นแคว้นต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งแรกที่ทรงส่งพระอรหันตสาวก จำนวน ๖๐ รูปออกไปประกาศพระศาสนานั้น พระพุทธองค์จึงทรงกำหนดไม่ให้พระสาวกไปทางเดียวกันสองรูป^{๓๑๙} ทำให้สามารถกระจายสื่อบุคคลเป็นการเพิ่มช่องทางการสื่อสารไปยังกลุ่มผู้รับสารให้แพร่กระจายทางพื้นที่ได้มากขึ้น

^{๓๑๘} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๐๘-๑๑๕.

^{๓๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

อีกทั้งยังทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน^{๓๒๐} ทรงห้ามยกพุทธวจนะขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต^{๓๒๑} ทั้งนี้เพราะสังคมอินเดียเป็นสังคมที่แบ่งชนชั้นวรรณะ ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่คนในวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์ใช้ ซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าคนในวรรณะอื่นๆ การที่ทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน หรือภาษามคธนั้นทำให้พุทธวจนะหรือเนื้อหาสาร สามารถเข้าถึงผู้รับสารจำนวนมากได้ และเป็นที่น่าสนใจได้ในคนทุกชนชั้นวรรณะแม้คนที่อยู่ในวรรณะต่ำ โดยเหตุนี้เนื้อหาสารอันประกอบไปด้วยแนวคิด คำสอนทางพุทธศาสนาจึงสามารถแพร่กระจายไปยังผู้รับสารในสังคมพราหมณ์ในพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางและทั่วถึงทุกชนชั้น

ยิ่งไปกว่านี้ การเที่ยวบิณฑบาตของพระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์จัดเป็นการสื่อสารจากสื่อบุคคลในเชิงรุกวิธีหนึ่งที่สามารถเข้าถึงผู้รับสารได้อย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ถึงถิ่นของผู้รับสารโดยไม่ต้องรอให้ผู้รับสารเข้าหาผู้ส่งสาร เป็นโอกาสให้ได้ทำการสื่อสารกับผู้รับสารที่เป็นการสื่อสารสองทางได้โดยตรง ทั้งโดยการสื่อสารเชิงวัจนะหรือเชิงอวัจนะ ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจก เช่น ทรงรับบิณฑบาตของนางทาสีผู้หนึ่งที่ได้ถวายรำข้าวชุบน้ำขี้สุกอาหารนั้นเป็นอาหารชั้นเลิศที่นางก็ทราบ และคิดว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จผ่านเลยนางไปแล้วคงจะให้กาหรือสุนัขกิน แล้วเสด็จไปรับอาหารดีๆ ของพระราชามหาอำมาตย์ แต่พระองค์ทรงประทับนั่งเสวยขนมรำข้าวขี้ขี้ให้นางเห็น และก็เสวยขนมรำข้าวขี้ขี้แทนนั้น เสวยเสร็จทรงแสดงธรรมโปรดนาง จนนางได้บรรลุโสดาปัตติผล^{๓๒๒} ในคราวที่เสด็จไปโปรดพระบิดาพร้อมทั้งพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ในครั้งแรกก็เช่นกัน ที่เป็นโอกาสให้พระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุธรรมจากการเสด็จบิณฑบาตของพระพุทธองค์ทั้งโดยการสื่อสารเชิงวัจนะและเชิงอวัจนะ^{๓๒๓} ในกรณีของสารีบุตรปริพาชกก็เช่นกัน ที่ได้ธรรมจักขุในคราวที่พระอัสสชิกำลังเที่ยวบิณฑบาต อันนำไปสู่การนำสหายโมคคัลลานปริพาชก และปริพาชกอีกจำนวน ๒๕๐ คนบวชในพระพุทธศาสนา^{๓๒๔}

^{๓๒๐} ดูเชิงอรรถที่ ๘ ในบทที่ ๑ หน้า ๒.

^{๓๒๑} ดูเชิงอรรถที่ ๙ ในบทที่ ๑ หน้า ๒.

^{๓๒๒} รั้งษ์ สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎก

เบื้องต้น, หน้า ๒๑.

^{๓๒๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๓๒๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๒/๗๒-๗๖.

๒. บริบทด้านสังคม วัฒนธรรม

ในขณะที่บริบททางสังคมของอินเดียสมัยนั้นเป็นสังคมพราหมณ์มาแต่เดิม อีกทั้งยังมีปรัชญาแนวคิดอีกหลากหลายแนวคิดเฟื่องฟูอยู่ด้วย เนื่องจากเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและศาสนาในอินเดีย^{๓๒๕} ทั้งในด้านระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม และศาสนา ภายใต้สิ่งแวดล้อมที่เต็มไปด้วยคำถามทางปัญญานี้ สำนักคิดและปฏิบัติทางศาสนาได้ปรากฏขึ้นเป็นจำนวนมาก คนในสังคมจึงให้ความสำคัญ สนใจ ใส่ใจ และแสวงหาปัญญา ความรู้ต่างๆ ดังจะเห็นได้ว่าการสร้างศาลาขนาดใหญ่ไว้สำหรับให้นักบวชทั้งหลายได้ใช้เป็นที่พัก ที่แสดงทัศนะของตน หรือที่ประกาศลัทธิ ที่แลกเปลี่ยนปรัชญาแนวคิดกัน เช่น ศาลาถกเถียงชื่อ เอกศาลกะ ในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา ที่กรุงสาวัตถี^{๓๒๖}

พระพุทธองค์ก็ทรงใช้โอกาสและช่องทางที่มีอยู่นั้นทำการสื่อสารด้วยเช่นกัน โดยเสด็จไปยังศาลาถกเถียงเพื่อสนทนากับบริพาททั้งหลาย เช่นที่เสด็จไปสนทนากับโปฏฐปาทบริพาทพร้อมด้วยบริพาทบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ รูป^{๓๒๗} ในศาลาถกเถียงในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา หรือที่เสด็จไปสนทนากับสกุลุทายีบริพาทและบริพาทผู้มีชื่อเสียงจำนวนมาก^{๓๒๘} ในศาลาถกเถียงที่เป็นอารามของบริพาทอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ในเขตกรุงราชคฤห์^{๓๒๙} พระพุทธองค์ทรงเข้าไปสนทนากับบริพาท นักบวชอัญเดียรฉัตรทั้งหลายเหล่านั้นด้วยท่าทีที่ไม่ได้เป็นปรบักษ์ ทรงไต่ถามถึงเรื่องที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายสนทนาค้างกันอยู่ก่อน จากนั้นเมื่อเขาเหล่านั้นทูลตอบ หรือทูลถามความเห็นถึงประเด็นซึ่งเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ พระองค์ทรงตอบ และทรงอธิบายเพิ่มเติม ซึ่งอาจจะประกอบด้วยการยกอุปมาเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจชัด การอธิบายนั้นเป็นไปตามแนวทางของพระพุทธศาสนา โดยมีในลักษณะของการปฏิรูป และปฏิวัติเนื้อหาคำสอนซึ่งเป็นประเด็นมาแต่เดิมนั้น

กล่าวได้ว่า การนำเสนอแนวคิดของตนในที่ประชุมกันของนักบวช บริพาทที่มีแนวคิดแตกต่างกัน หรือการโต้เถียงกัน เป็นบริบททางสังคม วัฒนธรรมที่แสดงถึงบรรยากาศ

^{๓๒๕} Mitchell, Donald W., *Buddhism : Introducing the Buddhist Experience*, (New York : Oxford University Press, 2002), p.9.

^{๓๒๖} คูรายละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕ และในเชิงอรรถ ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕.

^{๓๒๗} คูรายละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๖-๔๔๓/๑๗๕-๑๙๖.

^{๓๒๘} คูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๘-๒๔๑/๒๗๘-๒๘๖

^{๓๒๙} คูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘.

ทางวิชาการของสังคมในสมัยนั้น ซึ่งก็เป็นช่องทางสื่อสารอีกช่องทางหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ยิ่งไปกว่านั้น ยังจัดเป็นการสื่อสารเชิงรุกด้วย ในการเปิดโอกาสทำการสื่อสารก่อน

๓. บริบทด้านการเมืองการปกครอง

รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับบริบทด้านการเมืองการปกครองนั้น เป็นรูปแบบวิธีการสื่อสารที่กล่าวได้ว่า เป็นรูปแบบการสื่อสารที่เป็นไปอย่างมีคุณุโลบาย กล่าวคือ บริบทด้านการเมืองการปกครองที่เป็นอยู่ในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น มีความเกี่ยวข้องกับช่องทางและวิธีการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ พิจารณาได้ดังนี้คือ

สังคมในสมัยพุทธกาลนั้น มีการปกครองในลักษณะที่มีพระราชาหรือกษัตริย์เป็นผู้ปกครองสูงสุด กล่าวคือ ปกครองโดยกษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองนั้นจะเป็นแบบราชาธิปไตยหรือแบบสาธารณรัฐ^{๓๓๐}ก็ตาม ซึ่งพระราชาเหล่านี้มีอาณาเขตปกครองเป็นอิสระต่อกันแยกเป็นแคว้นต่างๆ ได้ ๑๖ แคว้น นับจากตะวันออกขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ คือ แคว้นอังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสดกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ใน ๑๖ แคว้นนี้บางแคว้นได้สูญสิ้นหรือเสื่อมอำนาจลง บางแคว้นมีชื่อเสียงหรือกำลังเรื่องอำนาจขึ้นมา^{๓๓๑} ในบรรดาแคว้นที่มีอำนาจมากในเวลานั้นมีอยู่ด้วยกัน ๒ แคว้น คือ แคว้นโกศล มีพระราชาพระนามว่าปเสนทิ ปกครองอยู่ อีกแคว้นหนึ่งคือ แคว้นมคธ มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ปกครองอยู่^{๓๓๒}

เมื่อพระพุทธองค์ตัดสินพระทัยทำการสื่อสารเพื่อประโยชน์แก่ชนทั้งหลายแล้ว อันบุคคลผู้เป็นใหญ่ในชนทั้งหลาย ผู้สามารถบันดาลอาณาจักรให้เป็นไป ให้คุณให้โทษแก่ชนทั้งหลายได้ ก็คือ พระราชาผู้ครองแคว้น ดังนั้นการทำการสื่อสารกับพระราชาผู้ครองแคว้นย่อมเกิดผลมาก อย่างไรก็ตาม ในสมัยนั้นบรรดาเจ้าลัทธิและสาวกทั้งหลายมักตั้งสำนักเป็นหลักแหล่ง

^{๓๓๐} ดูรายละเอียดใน Pande, Govind Chandra, *Studies in the Origins of Buddhism*, Reprint of Fourth Revised Edition, (Delhi : Shri Jainendra Press, 1999), pp. 311-312.

^{๓๓๑} ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ผลิตภัณณ์, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

^{๓๓๒} ดูรายละเอียดในเสฐียร พันธรั้งษ์, *พุทธประวัติ มหายาน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่)*, หน้า ๓.

ค่อนข้างแน่นอน ณ ตำบลหรือเมืองใดเมืองหนึ่ง ดังเช่น ชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร^{๓๓๓} อยู่ที่ตำบล อุรุเวลาเสนานิคม^{๓๓๔} สัตถุชัยปริพาชก^{๓๓๕} พร้อมด้วยบริษัทธิปริพาชกหมู่ใหญ่อาศัยอยู่ในกรุง ราชคฤห์^{๓๓๖} นิครนถ์ นาฏบุตร^{๓๓๗} และสาวกอยู่ที่เมืองนาลันทา^{๓๓๘} เป็นต้น สำหรับพระพุทธเจ้า พระองค์จะทรงปักหลักที่เมืองใดเมืองหนึ่งหรือไม่

อย่างไรก็ดี เมื่อพระองค์ส่งพระสาวก ๖๐ รูปไปประกาศธรรม ขณะนั้น พระองค์และพระสาวกอยู่ที่เมืองพาราณสี ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล กับเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ^{๓๓๙} ๒ แคว้นใหญ่ที่ทรงอำนาจ แต่พระองค์ควรจะเสด็จไปยังแคว้นใดก่อน สมัยนั้น แคว้นสักกะของพระราชาบิดาของพระองค์ ตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นโกศล^{๓๔๐} จึงอาจยังไม่ใช่เวลาที่ เหมาะสมที่พระองค์จะเสด็จไปแคว้นโกศล ส่วนแคว้นมคธอยู่ห่างจากแคว้นสักกะมากกว่าจึง มิได้แผ่อำนาจมารุกราน อีกทั้งแคว้นมคธในสมัยนั้น เมืองราชคฤห์ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นก็ เป็นศูนย์กลางคมนาคมและการค้า ปริพาชก สมณะ พรหมณ์ผู้แสวงหาคำตอบทางปัญญา ทั้งหลายในชมพูทวีปได้มารวมตัวกันที่เมืองนี้ และพระเจ้าพิมพิสารก็ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ของ พวกนักบวชเหล่านั้นด้วย ในฐานะที่เป็นนักพรตในแคว้นของพระองค์^{๓๔๑} เมืองราชคฤห์และบริเวณ

^{๓๓๓} ชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร หมายถึง ชฎิลอุรุเวลาสะสปะ ซึ่งเป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน ชฎิล นทีกัสสปะ ซึ่งเป็นประธานของชฎิล ๓๐๐ คน และชฎิลคยาภิสะสปะ ซึ่งเป็นประธานของชฎิล ๒๐๐ คน ดู รายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๑-๕๓/๖๑-๖๒.

^{๓๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^{๓๓๕} สัตถุชัยปริพาชก หรือสัตถุชัย เวลัญจบุตร เป็น ๑ ในครูทั้ง ๖ เป็นเจ้าลัทธิที่หลบเลี่ยงไม่แน่นอน (อมราวีกเขปวาทะ) ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๙/๕๙.

^{๓๓๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๓๓๗} นิครนถ์ นาฏบุตร เป็น ๑ ในครูทั้ง ๖ เป็นเจ้าลัทธิที่ถือว่าการทรมานตนเองเป็นการเผาใจเลส (อัสติกลมถานุโยค) ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๖/๕๘.

^{๓๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓.

^{๓๓๙} จากแผนภาพชมพูทวีปสมัยพุทธกาล ที่มา: พระพรหมณ์คุณากรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**, หน้า ๖. และจากแผนภาพ India and the region where the Buddha taught and lived : Keown, Damien., **Buddhism A Very Short Introduction**, (NY : Oxford University Press, 1996).

^{๓๔๐} ดูรายละเอียดใน เสฐียร พันธงศรี, **พุทธประวัติ มหายาน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่)**, หน้า ๓๖.

^{๓๔๑} ดูรายละเอียดใน เดือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔.

ใกล้เคียงจึงเป็นที่อยู่ของบรรดาสมณพราหมณ์ บริพาชกผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งหลาย เช่น ชฎิลบุชายไฟ ๓ พี่น้อง และครูทั้ง ๖^{๓๔๒} เป็นต้น และตำบลอุรุเวลาเสนานิคมที่ชฎิลบุชายไฟ ๓ พี่น้องอาศัยอยู่ ก็อยู่ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารนัก ดังนั้นเมื่อพระองค์ส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูปไปทุกทิศ พระองค์จึงตรัสว่า “แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๓๔๓}

เมื่อชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมศิษย์ทั้ง ๑๐๐๐ คนบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า บรรลุธรรมแล้ว พระองค์จึงเสด็จจาริกไปทางกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่เหล่านั้นซึ่งล้วนเคยเป็นชฎิลมาก่อน พระองค์เสด็จจาริกไปตามลำดับจนถึงกรุงราชคฤห์ จริ่งอยู่ว่าพระองค์ทรงส่งพระอรหันตสาวก จำนวน ๖๐ รูปไปทุกทิศ โดยมีให้ไปทางเดียวกัน ๒ รูป นั้นหมายความว่า พระสาวก ๖๐ รูป ได้เดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ๖๐ แห่ง แห่งละ ๑ รูป สำหรับพระองค์ก็เช่นกัน เมื่อเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมทั้งศิษย์ ๑๐๐๐ คนนั้น ก็เสด็จไปเพียงลำพังพระองค์เดียว แต่การเสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแห่งแคว้นมคธนั้นแตกต่างออกไป พระองค์เสด็จพร้อมด้วยพระสาวกนับพันรูป ทั้งนี้เป็นการสื่อสารเชิงอวัจนะที่ส่งผลกระทบต่อผู้รับสารทางด้านอารมณ์ความรู้สึกอย่างยิ่ง ประกอบกับข่าวสารชื่อเสียงของพระพุทธเจ้าที่พระเจ้าพิมพิสารและชาวเมืองได้รับมาก่อนหน้าที่พระองค์จะเสด็จไปถึง ย่อมยังความศรัทธาเป็นเบื้องต้นให้เกิดขึ้นได้ก่อน

หลังจากนั้นเมื่อพระองค์ทำการสื่อสารให้พระเจ้าพิมพิสาร และมหาชนชาวมคธจำนวนมากได้บรรลุธรรมแล้ว พระองค์ทรงประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ทำการสื่อสารต่อไป เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนา และได้เสด็จจาริกไปยังเมืองอื่นๆ ในแคว้นต่างๆ รวมทั้งแคว้นโกศลด้วย เพื่อทรงทำการสื่อสารเพื่อประโยชน์แก่มหาชนทั้งหลาย ทั้งพระราชา สมณะ พราหมณ์ คหบดี มาณพ กุลบุตร กุลธิดา ทาส ทาสีทั้งหลาย

การที่พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปยังเมืองต่างๆ และการส่งพระสาวกไปยังเมืองต่างๆ ถือเป็น การสื่อสารเชิงรุก คือ รุกไปในพื้นที่ต่างๆ ทำให้มีพระอาราม หรือสำนัก (สาขา) ประจำอยู่ในแคว้นต่างๆ เป็นจำนวนมาก พระพุทธศาสนาจึงเผยแผ่ไปอย่างกว้างขวางทั่วชมพูทวีป มิได้จำกัดอยู่เพียงเมืองใดเมืองหนึ่ง ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นเป็นไปในวงกว้าง

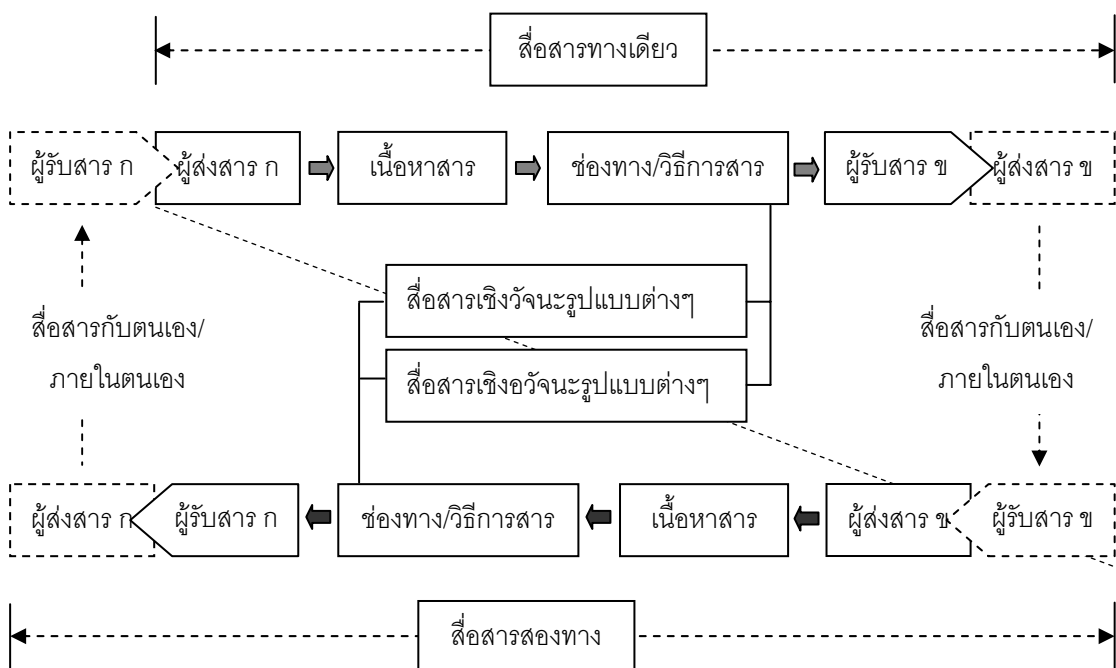
^{๓๔๒} ครูทั้ง ๖ ได้แก่ (๑) ปุณณะ กัสสปะ (๒) มัคขลิ โคสาล (๓) อชิตะ เกสกะมพล (๔) ปุรุณะ กัจจายนะ (๕) สัตถุชัย เวลัฏฐบุตร และ (๖) นิครนถ์ นาฏบุตร ดู ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๙/๔๑๙-๔๒๐, เชียงธรรม ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๗/๑๘๕.

^{๓๔๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

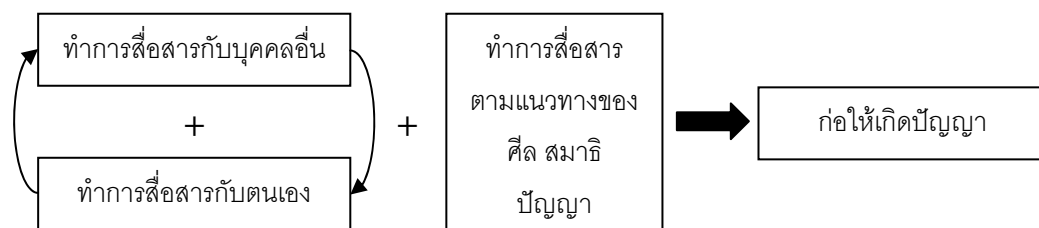
๔.๒.๓ กระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น

จากการศึกษารูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่น ไม่ว่าจะในรูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับผู้รับสาร วัตถุประสงค์ หรือบริบทในการสื่อสาร พบว่า กระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ต้องมีการสื่อสารกับตนเองร่วมด้วย การสื่อสารกับบุคคลอื่นและการสื่อสารกับตนเอง เป็นการสื่อสารที่ไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด เมื่อบุคคลทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นแล้ว หรือเรียกว่าอยู่ในส่วนของการรับฟังเสียงจากผู้อื่นหรือปรโตโฆสะ โดยจะต้องเป็นปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งในระหว่างนี้บุคคลต้องรับฟังด้วยความตั้งใจ เอาใจใส่ เป็นการฟังด้วยดี และอาจทำการสื่อสารกลับ เช่น การสนทนา หรือสักัจฉา จากนั้นบุคคลต้องทำการสื่อสารกับตนเองด้วย เป็นต้นว่า คิด พิจารณา มนสิการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมนสิการ หรือเมื่อบุคคลทำการสื่อสารกับตนเอง ก็จำเป็นที่ต้องทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นด้วย

แผนภาพที่ ๔.๕ แสดงกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น

นอกจากนี้ บุคคลยังต้องทำการสื่อสารตามแนวทางประเพณีปฏิบัติในระดับศีล สมาธิ ปัญญาด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาในแง่ของการสื่อสาร การประเพณีปฏิบัติในระดับศีล สมาธิ ปัญญา นั้น มีทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น กล่าวคือ การสื่อสารในระดับศีล เป็นแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่น ส่วนการสื่อสารในระดับสมาธิและปัญญา เป็นแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเอง ซึ่งกระบวนการทั้งหมดนี้มุ่งให้เกิดปัญญา ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม กระบวนการดังกล่าว เขียนเป็นแผนภาพอย่างง่ายได้คือ

แผนภาพที่ ๔.๖ แสดงกระบวนการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา

บทที่ ๕

หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม

ในบทนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยเริ่มจากการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงพุทธเป็นลำดับแรก ในประเด็นเรื่องความหมาย และคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธ ตลอดจนหลักการและแนวทางปฏิบัติทั้งการสื่อสารเชิงพุทธในระดับปัจเจกและระดับสังคม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม

๕.๑ ความหมายและคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธ

การสื่อสารเชิงพุทธเป็นแนวคิดหนึ่งของการสื่อสารที่จำเป็นต้องได้รับการศึกษา และทำความเข้าใจ ทั้งในแง่ความหมาย และคุณลักษณะของการสื่อสารว่าเป็นอย่างไร

๕.๑.๑ ความหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ

คำว่า การสื่อสารเชิงพุทธ ที่ได้นิยามไว้ในคำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย^๑ ของงานวิจัยนี้ หมายถึง การสื่อสารที่อาศัยหลักการและแนวทางปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง เพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

จากคำจำกัดความข้างต้นนี้ จะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

ก. หลักการและแนวทางปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่ใช้เป็นแนวทางในการสื่อสาร

หลักการและแนวทางปฏิบัติที่ใช้เป็นแนวทางในการสื่อสาร เพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา พิจารณาจากหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญที่สะท้อนถึงแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

---

^๑ ดู บทที่ ๑ หน้า ๘.

๑. ตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาเพื่อในหลักการที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่สามารถกระทำการต่างๆ รวมทั้งศักยภาพในการบรรลุธรรมได้ด้วยตนเอง ดังพุทธดำรัสที่ว่า

ไม่มีใครอื่นที่จะทำให้สัตว์เหล่านั้นหลุดพ้นได้ ถ้าสัตว์เหล่านั้นจะพึงหลุดพ้นได้ สัตว์เหล่านั้นเมื่อปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเหมาะสม ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ปฏิบัติเอื้อประโยชน์ ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรมด้วยตนเอง ก็จักพึงหลุดพ้นได้เอง ด้วยเรี่ยวแรง ด้วยกำลัง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่น ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษของตนเองเท่านั้น^๒

พระองค์ตรัสว่า

เราไม่สามารถปลดปล่อยใครๆ
ผู้มีความสงสัยในโลกได้
แต่เธอเมื่อรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐ
ก็จะพึงข้ามโอฆะนี้ได้เอง^๓

จากพุทธดำรัสข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพที่มีอยู่ภายในตนเองของแต่ละบุคคล ซึ่งบุคคลต้องพึ่งตนเอง ด้วยแรง ด้วยกำลัง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่น ด้วยความสามารถและปัญญาของตนเอง ที่แม้พระองค์ก็ตรัสว่าพระองค์ก็ไม่สามารถปลดปล่อยใครๆ ได้ พระองค์ตรัสว่า “ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทาง พระพุทธเจ้าก็เพียงบอกทางให้ บุคคลผู้ปฏิบัติด้วยตนเอง จะพึงหลุดพ้นได้”^๔ นี่เป็นพุทธพจน์ที่สำคัญที่บ่งบอกแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา ที่เน้นให้บุคคลพึ่งตนเอง ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองในการที่จะกระทำการต่างๆ และต้องกระทำด้วยความเพียร

๒. ในการเป็นผู้กระทำการต่างๆ นั้น ในทางพระพุทธศาสนาแสดงหลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อบุคคลเป็นผู้กระทำการ บุคคลก็เป็นผู้รับผลของการกระทำนั้นเอง

^๒ ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๕.

^๓ ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๗.

^๔ ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖.

ตั้งเนื้อความที่ปรากฏในฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเนื่องๆ ซึ่งมีข้อหนึ่งกล่าวว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือ กรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น”^๕ หรือ “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว”^๖ ยิ่งไปกว่านั้น บุคคลไม่ได้รับผลการกระทำของบุคคลอื่น หรือมีบุคคลอื่นเป็นผู้รับผลการกระทำของเรา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่วก็ตาม ดังพุทธพจน์

ตนทำชั่วเอง ก็เศร้าหมองเอง ไม่ทำชั่ว ก็บริสุทธิ์เอง
 ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน
 คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้^๗

๓. หลักการดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นไปตามหลักกรรมซึ่งเป็นไปตามหลักเหตุปัจจัย หรืออาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น เรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท คือ “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป”^๘ กล่าวคือ สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกันในฐานะที่สิ่งหนึ่งเป็นเหตุและอีกสิ่งหนึ่งเป็นผล ดังนั้นเมื่อบุคคลกระทำชั่วก็เป็นผู้รับผลจากการกระทำชั่วนั้นด้วยตัวเอง แต่หากกระทำดี บุคคลก็เป็นผู้รับผลจากการกระทำดีนั้นด้วยตัวเอง บุคคลเป็นผู้รับผลจากการกระทำไม่ว่าชั่วหรือดีที่ตนกระทำด้วยตนเอง ตามเหตุตามปัจจัยที่ตนได้กระทำไว้

๔. การกระทำกรรม ปรากฏ ๓ ทาง คือ การกระทำทางใจ (มโนกรรม) การกระทำทางกาย (กายกรรม) และการกระทำทางวาจา (วจีกรรม) โดยหลักการของพระพุทธศาสนา ถือว่า การกระทำทางใจ หรือมโนกรรมนั้น เป็นใหญ่ เป็นประธาน มีอำนาจเหนือการกระทำทางกายและทางวาจา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่วก็ตาม^๙

^๕ อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

^๖ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^๗ ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖.

^๘ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖, ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓/๑๗๔.

^๙ คุรยาละเอียดใน ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓, ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

๕. หลักการสำคัญที่ถือเป็นแนวปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา คือ หลักการในโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งมีสาระสำคัญคือ ให้มีความอดทนอดกลั้น ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายผู้อื่น ไม่กล่าวร้ายผู้อื่น ไม่ทำบาปทั้งปวง ให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม สรรวมในปาติโมกข์ในความเป็นอยู่ ประกอบความเพียรทางจิตเพื่อทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^{๑๐} ซึ่งเป็นหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่รวมลงอยู่ในแนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติและที่ให้ละเว้น คือ ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ดี เป็นกุศล และละเว้นการปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ดี เป็นอกุศล ทั้งทางกาย วาจา ใจ ทั้งที่จะมีผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น

๖. จากหลักการในโอวาทปาติโมกข์ นำไปสู่แนวปฏิบัติที่มีลักษณะสำคัญซึ่งปรากฏในพระพุทธศาสนา คือ การสัปปะและการเจริญสติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญสติ พระพุทธองค์ตรัสว่า ในการมีตนเป็นเกาะ^{๑๑} มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่นั้น พระองค์ตรัสให้เจริญสติปัญญาในกาย เวทนา จิต และธรรม^{๑๒} มีสติเป็นเครื่องเตือน ควบคุม สำนึกอยู่ในสิ่งที่จะต้องเว้น และในสิ่งที่จะต้องกระทำ ใส่ใจที่จะละเว้นและจะกระทำให้เกิดความสำเร็จ^{๑๓}

๗. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นในเรื่องของปัญญา การอบรมอินทรีย์ เพื่อให้เกิดปัญญา ตามแนวทางปฏิบัติที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ มีความเห็นที่ถูกต้อง มีความดำริความคิดที่ถูกต้อง มีการใช้คำพูดที่ถูกต้อง การกระทำที่ถูกต้อง มีการเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ มีความพยายามที่ถูกต้อง มีสติและบำเพ็ญสมาธิที่ถูกต้อง^{๑๔} ประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปตามทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง ดังความปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรสำคัญที่แสดงถึงหลักการของพระพุทธศาสนา และเป็นพระสูตรแรกที่ทรงแสดงหลังจากที่ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว^{๑๕}

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

^{๑๑} มีตนเป็นเกาะ ในที่นี้หมายถึงทำตนให้พ้นจากห้วงน้ำ คือ โสมะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง ดูเชิงอรรถ ที.ม. ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^{๑๓} สุวัณณ์ จันทระจันง, ความเชื่อของมนุษย์ เกี่ยวกับ ปรัชญาและศาสนา, หน้า ๒๒๙.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๖.

๘. หลักคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนานั้น เมื่อรวมลงที่สุดแล้ว คือ ความไม่ประมาท ซึ่งปรากฏอยู่ในปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๖} ทั้งนี้เพราะชีวิตเป็นของน้อย^{๑๗} และมนุษย์ทุกคนล้วนต้องตาย^{๑๘} ดังนั้นจึงทรงเตือนว่า จงอย่าประมาท จงมีสติ มีศีล บริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้^{๑๙} และมนุษย์ทุกคนนั้นต่างก็ต้องประสบกับการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เช่นเดียวกันไม่ใช่แต่เราผู้เดียวเท่านั้น^{๒๐} เราทั้งหลายล้วนเป็นผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน การตระหนักถึงสังขารนี้ จึงเป็นการเตือนตนเองให้อยู่กับปัจจุบัน ด้วยความมีสติ ระวังหรือรู้ทัน ขวนขวายกระทำการที่ควรทำและเว้นในสิ่งที่ควรเว้น ไม่ละเลยรอช้า ไม่ปล่อยให้เวลาและโอกาสสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ทั้งในด้านส่วนตัวและผู้อื่นตลอดจนส่วนรวม ด้วยความเห็นอกเห็นใจเข้าใจในสังขารของชีวิตที่ทุกคนต้องประสบเช่นเดียวกัน

จากหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาข้างต้น กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

ในส่วนของหลักการ คือ เชื้อมั่นในศักยภาพในตนเองของแต่ละบุคคล เชื่อในหลักของการกระทำและการให้ผลของการกระทำ ซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำเหตุที่ดีย่อมได้รับผลที่ดี ทำเหตุที่ชั่วย่อมได้รับผลที่ชั่ว กล่าวอย่างสั้นก็คือ หลักกรรมนั่นเอง

ในส่วนของหลักการที่เป็นแนวทางปฏิบัติ คือ ให้ละเว้นการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ ในทางที่ไม่ดี และให้ปฏิบัติในทางที่ดี กล่าวอย่างสั้นๆ ก็คือ ให้ละชั่ว ทำดีทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น โดยมีวิธีปฏิบัติที่สำคัญ คือ การสำรวมและการเจริญสติ การอบรมอินทรีย์เพื่อให้เกิดปัญญาตามทางสายกลาง ด้วยความเพียร และระลึกอยู่เสมอถึงการกระทำที่เป็นปัจจุบัน

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๑-๕๔.

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑-๑๓๒.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑, สั.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕, อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/

ข. ประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

คำว่า ประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ที่ได้นิยามไว้ในคำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย^{๒๐} ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ประโยชน์ตนและประโยชน์เพื่อผู้อื่น ทั้งในระดับโลกิยะและในระดับโลกุตตระ

๑. ประโยชน์ในระดับโลกิยะ

ประโยชน์ในระดับโลกิยะ ได้แก่ (๑) ประโยชน์ในโลกนี้ หรือประโยชน์ภพนี้ หรือประโยชน์ในชาตินี้ (ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์) และ (๒) ประโยชน์ในโลกหน้า หรือประโยชน์ภพหน้า หรือประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ในชาติหน้าหรือชาติอื่นๆ ต่อไป (สัมปรายิกัตถประโยชน์)

ก) ประโยชน์ในโลกนี้ (ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์)

ประโยชน์ในโลกนี้ เรียกอีกอย่างได้ว่า ประโยชน์ปัจจุบัน กล่าวคือ เป็นประโยชน์ที่บุคคลสามารถรับได้ในชีวิตนี้ ถือเป็นประโยชน์ขั้นต้น ซึ่งจำแนกได้ ๒ แนวทาง คือ ประโยชน์ทางโลก และประโยชน์ทางธรรม

๑) ประโยชน์ทางโลก เป็นไปเพื่อความสุขหรือการได้มาซึ่งสิ่งที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้น เจริญขึ้นตามวิถีของฆราวาส ปุถุชนทั่วไป ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ส่วนที่เป็นรูปธรรม เช่น ทรัพย์สิน เงินทอง วัตถุสิ่งของต่างๆ ส่วนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ เกียรติยศ ชื่อเสียง ความสำเร็จในชีวิตในด้านต่างๆ เช่น ครอบครัว หน้าที่การงาน การอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นต้น

๒) ประโยชน์ทางธรรม เน้นไปในประโยชน์ทางด้านจิตใจ เช่น การดำรงชีวิตอยู่อย่างสุขสงบ ด้วยวิถีชีวิตที่ตั้งมั่งคั่งต่อตนเอง ครอบครัว ญาติมิตร บริวารและสังคม รู้เป้าหมายแห่งชีวิต รู้ว่าควรดำเนินชีวิตอย่างไรที่นำความสุขมาให้ โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างถูกต้องโดยสันติ

^{๒๐} คู่มือที่ ๑ หน้า ๘

ข) ประโยชน์ในโลกหน้า (สัมปรายิกัตถประโยชน์)

ประโยชน์ในโลกหน้า เป็นประโยชน์ที่สนองตอบต่อบุคคลในด้านของ จริยธรรมและจิตวิญญาณ เป็นประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป แม้จัดเป็นประโยชน์ในระดับโลกิยะ แต่ก็มี ลักษณะของการขัดเกลาเพื่อสิ่งที่ประณีตมากขึ้น เป็นประโยชน์ที่เป็นผลของการกระทำของบุคคล ที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันชาติ หรือในโลกนี้หรือชาตินี้ ซึ่งบุคคลจะได้รับประโยชน์หรือได้รับผลในโลก หน้า หรือในชาติหน้า โดยผลจะเป็นเช่นไรเป็นไปตามเหตุแห่งการกระทำที่ได้กระทำไว้ในโลกนี้ หรือชาตินี้

๒. ประโยชน์ในระดับโลกุตตระ

ประโยชน์ในระดับโลกุตตระ คือ ประโยชน์ประโยชน์ยอดเยี่ยม หรือประโยชน์ สูงสุด (ปรมาตถประโยชน์) คือ พระนิพพาน หลุดพ้นจากสังสารวัฏอันเป็นการดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ไม่เวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป เป็นประโยชน์ที่สนองตอบต่อชีวิตในด้านปัญญา

ค. ความหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ

จากหลักการและแนวทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา และวัตถุประสงค์ในการ สื่อสารเพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา นำมาขยายความความหมายของ การสื่อสารเชิงพุทธ ได้ดังนี้

การสื่อสารเชิงพุทธ หมายถึง การสื่อสารที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นใน ศักยภาพในตนเองและของแต่ละบุคคล เชื่อมั่นในกฎของการกระทำซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำการสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเอง และการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงวัจนะและ เชิงอวัจนะ ด้วยการเพียรสื่อสารไปในทางที่ดี เพียรระวังที่จะไม่ทำการสื่อสารไปในทางที่ไม่ดี ด้วย สติ ด้วยปัญญาในแต่ละขณะที่ทำการสื่อสาร เพื่อให้ตนเองและผู้อื่นมีความสุข หรือเพื่อทำให้ชีวิต ดีขึ้น เจริญขึ้นทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีวิถีการดำเนินชีวิตที่ดีงาม และอยู่ร่วมกันใน สังคมโดยไม่เบียดเบียนกันไม่ว่าจะต่อตนเองหรือผู้อื่น

๕.๑.๒ คุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธ

จากความหมายของคำว่า การสื่อสารเชิงพุทธ นำมาพิจารณาคุณลักษณะโดยทั่วไป ของการสื่อสารเชิงพุทธได้ดังนี้

ก. เป็นการสื่อสารที่ผู้สื่อสารทำการสื่อสารบนพื้นฐานของความเข้าใจและ เคารพในกันและกัน และรับผิดชอบในการสื่อสารของตน

ข. เป็นการสื่อสารที่อยู่บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน

ค. เป็นการสื่อสารที่แต่ละบุคคลสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง โดยเริ่มที่ตนเองจากการสื่อสารภายในตนเองหรือการสื่อสารกับตนเองก่อนเป็นลำดับแรก

ง. เป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วยสติ อยู่กับปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง และสมาธิที่ถูกต้อง ไม่ว่าผู้ทำการสื่อสารจะอยู่ในฐานะของผู้ส่งสารหรือผู้รับสาร และไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น

จ. เป็นการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา

ฉ. เป็นการสื่อสารที่มุ่งแต่ประโยชน์ ไม่ว่าจะการสื่อสารนั้นจะเป็นการสื่อสารกับตนเอง หรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น

ช. เป็นการสื่อสารที่สร้างสรรค์ในทางที่ดีงาม หรือเป็นการสื่อสารในทางบวกนำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๕.๑.๓ วิธีการสื่อสารเชิงพุทธ

วิธีการสื่อสารเชิงพุทธ สามารถพิจารณาได้ทั้งในการสื่อสารกับตนเอง และการสื่อสารกับบุคคลอื่น ดังนี้

ก. วิธีการสื่อสารกับตนเองที่เป็นวิธีการสื่อสารเชิงพุทธ

วิธีการสื่อสารกับตนเอง หรือการสื่อสารภายในตนเองที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีหลายลักษณะ ได้แก่ การคิดในรูปแบบต่างๆ การนึก การระลึกได้ การรู้สึก การมีสติ การรู้อยู่ พิจารณาเห็น การระลึกถึงหรือระลึกได้ การเจริญสติ การกำหนดสติ การเข้าใจตนเอง การรู้จักตนเอง และการตระหนักรู้

วิธีการสื่อสารกับตนเองที่เป็นวิธีการสื่อสารเชิงพุทธ ที่มีลักษณะเป็นการใช้ความคิดนั้น จะไม่เป็นการคิดในลักษณะของการปรุงแต่งไปเรื่อยๆ หรือการฝันกลางวัน แต่เป็นการคิดในลักษณะต่างๆ ได้แก่ การคิดแบบอุปมาเปรียบเทียบ การตั้งคำถามกับตนเอง การหาข้อหรือข้อปรีกษากับตนเอง การสอน การให้โอวาทหรือเตือนตนเอง การมนสิการ การพิจารณา การใคร่ครวญ เป็นต้น การที่บุคคลจะไม่ทำการสื่อสารกับตนเองด้วยการคิดในลักษณะของการปรุงแต่งไปเรื่อยๆ นั้น ต้องมีสติกับกับอยู่เสมอ

ส่วนที่มีลักษณะเป็นการนึก การระลึกได้ จะเป็นการนึก หรือระลึกถึงแต่สิ่งหรือเรื่องราวที่ดิ่งาม ที่เป็นบุญ กุศล ก่อให้เกิดความรู้สึกที่ดิ่งาม เป็นสุข หรือเป็นมูลเหตุให้กระทำสิ่งที่ดีงาม สำหรับการสื่อสารกับตนเองในลักษณะของความรู้สึกต่างๆ ก็เช่นกันที่จะไม่เป็นความรู้สึกที่เป็นไปในทางที่ไม่ดี เช่น รู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ อิจฉาริษยา เศร้าโศกเสียใจ เป็นต้น แต่เป็นความรู้สึกที่เป็นไปในทางที่ดี เช่น รู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง เข้าใจและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น สงบ ปลอดภัย เบิกบาน แจ่มใส กระจ่างอร่าม เป็นต้น และสื่อสารกับตนเองอย่างมีสติอยู่เสมอ

ข. วิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ

วิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารเชิงวิจนะหรือเชิงอวิจนะ การสื่อสารทางเดียวหรือการสื่อสารสองทางด้วยวิธีการสื่อสารรูปแบบใด เช่น บรรยาย อภิปราย อุปมาอุปไมย สนทนา สักัจฉา ได้ตอบ ถามคำถาม ตอบคำถาม หรือสื่อสารด้วยภาษาท่าทาง เช่น ภาษากายต่างๆ เป็นต้น ก็ดี การสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธนั้น เป็นการสื่อสารที่คำนึงถึงหลักการและแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่น ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ตามแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในพระพุทธศาสนาในการอยู่ร่วมกันในสังคม^{๒๒} ด้วยการละเว้นการสื่อสารที่เป็นการกระทำทางกายและวาจาที่เป็นไปในทางที่ไม่ดี เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น แต่เป็นการสื่อสารที่เป็นการกระทำทางกายและวาจาที่เป็นไปในทางที่ดี มุ่งให้เกิดประโยชน์และไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง ผู้อื่นและส่วนรวม โดยสื่อสารกับบุคคลอื่นด้วยวิธีการสื่อสารต่างๆ อย่างสร้างสรรค์ ประกอบด้วยสติ เป็นเหตุเป็นผลตามความเป็นจริง เข้าใจและเคารพในกันและกัน และรับผิดชอบในการสื่อสารของตน

ทั้งวิธีการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ มีวิธีการที่สำคัญ คือ สื่อสารด้วยสติ โดยอาศัยการสำรวมเป็นเครื่องมือ เมื่อเป็นผู้ส่งสารต้องสำรวมและมีสติระลึกไว้ว่า จะสื่อสารสารใดออกไป เพื่อประโยชน์อะไร ในเวลาหรือสถานการณ์ใดที่เหมาะสม กล่าวคือ ในการสื่อสารกับบุคคลอื่นก็ย่อมต้องมีการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นด้วย โดยเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นก่อนการสื่อสารกับบุคคลอื่น เช่น ก่อนที่บุคคลจะพูดย่อมมีการคิดเกี่ยวกับสิ่งที่จะพูดมาก่อน การสื่อสารเชิงพุทธ คือ ให้คิดในทางที่ดีหรือพิจารณาไตร่ตรองให้ดี ก่อนที่จะพูดเกี่ยวกับเรื่องนั้น หรือตั้งสติให้ดีก่อนที่จะพูดอะไรออกไป เมื่อเป็นผู้รับสารต้องสำรวมและมีสติระลึกไว้ ในการรับสาร หรือสิ่งที่เข้ามากระทบ กล่าวคือ ใส่ใจในการรับรู้ เช่น ตั้งใจฟัง เมื่อ

^{๒๒} ดูรายละเอียดในเล่มเดียวกันนี้ บทที่ ๒ หน้า ๕๑-๖๐.

ได้ยิน หรือรับรู้สสารใด ให้รับรู้อย่างมีสติ คิด พิจารณา ไตร่ตรองให้ดีก่อน โดยอย่าเพิ่งด่วนสรุป หรือ ปลงใจเชื่อในสิ่งที่ได้รับรู้นั้นๆ

๕.๑.๔ ทิศทางการสื่อสารเชิงพุทธ

ทิศทางการสื่อสารเชิงพุทธไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น การสื่อสารเชิงวัจนะหรือเชิงอวัจนะ ที่เป็นการสื่อสารทางเดียวหรือการสื่อสารสองทาง ก็ตาม เมื่อพิจารณาในประเด็นทิศทางการสื่อสาร เป็นการพิจารณาทิศทางในเชิงคุณค่าของการกระทำที่ว่า เป็นไปในทิศทางที่ดี เป็นกุศล หรือทิศทางที่ไม่ดี เป็นอกุศล สำหรับทิศทางการสื่อสารเชิงพุทธ เป็นไปในทิศทางที่ดี เป็นกุศล เท่านั้น เป็นทิศทางการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา เมื่อสื่อสารกับตนเอง เช่น มนสิการ ก็เป็นแต่โยนิโสมนสิการเท่านั้น ไม่เป็นโยนิโสมนสิการ เมื่อสื่อสารกับบุคคลอื่น เช่น สนทนา ก็สนทนาแต่เนื้อหาที่ก่อประโยชน์ที่ดี ดังพุทธดำรัสในกามสูตร (สูตรที่ ๘) ว่าด้วยผู้ต้องการประโยชน์ว่า “วาจาที่ดีควรปล่อย แต่วาจาที่ไม่ดีไม่ควรปล่อย”^{๒๓}

๕.๑.๕ วัตถุประสงค์และเป้าหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ

การสื่อสารเชิงพุทธ เป็นการสื่อสารที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดปัญญา ที่สามารถ ทำให้ชีวิตดีขึ้น มีความสุข นำไปสู่การแก้ปัญหา ดังนั้นเป้าหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ จึงได้แก่ การมีชีวิตที่ดีมีความสุข ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ดำเนินชีวิตที่ดีงามอย่างมีเป้าหมาย สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง และอยู่ร่วมกันในสังคมโดยไม่เบียดเบียนกันไม่ว่าจะต่อตนเองหรือผู้อื่น อันเป็นประโยชน์ในระดับโลกิยะที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้

๕.๑.๖ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ

จากความหมายและคุณลักษณะต่างๆ ของการสื่อสารเชิงพุทธ บ่งบอกถึงปัจจัยที่สำคัญที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีทั้งปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน ดังนี้

ก. ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ ได้แก่ อายตนะภายนอกที่เข้ามากระทบ ประโตโฆสะและกัลยาณมิตร

^{๒๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๘/๘๔.

๑. อายตนะภายนอก

ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร ได้แก่ สิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้นภายนอก ที่เกี่ยวกับการเห็น การได้ยินได้ฟัง การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัสทางกาย การสัมผัสหรือรับรู้ทางใจ ที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ^{๒๔} (หรือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสิ่งหรือเรื่องราวที่กระทบหรือสัมผัสทางใจ) อายตนะภายนอกเหล่านี้มีมากมายที่เข้ามากระทบบุคคลหรือผู้รับสารตลอดเวลา ดังเช่น ในวันหนึ่งๆ บุคคลย่อมได้เห็นสิ่งต่างๆ ได้ยินเสียง ลิ้มรสในขณะกินหรือดื่ม สัมผัสกับสิ่งที่มากระทบทางกายไม่ว่าจะเป็นสัมผัสจากบุคคล วัตถุสิ่งของตลอดจน อุณหภูมิ หรือแม้แต่สายลมที่มากระทบ รวมทั้งสิ่งหรือเรื่องราวที่กระทบหรือสัมผัสทางใจ เช่น เรื่องราวของบุคคล เรื่องเกี่ยวกับกิจหน้าที่ การงาน ความรู้สึกสุข ทุกข์ทางใจ ทั้งที่เคยเกิดขึ้นแล้ว เป็นอดีต หรือที่ยังไม่เกิดขึ้น เป็นอนาคต เป็นต้น

๒. ปรโตโฆสะ

ปรโตโฆสะ หรือเสียงจากผู้อื่น^{๒๕} หรือการได้สดับจากบุคคลอื่น^{๒๖} หมายถึง การได้รับเนื้อหาสารจากแหล่งสารหรือผู้ส่งสาร ปรโตโฆสะอาจเป็นไปในทางที่ดี ก่อให้เกิดประโยชน์ หรือหรือเป็นไปในทางที่ไม่ดี ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์หรือก่อให้เกิดโทษก็ได้ แต่ในทางพระพุทธศาสนามุ่งถึงปรโตโฆสะ ที่หมายถึง การฟังธรรมที่เป็นสัปปายะหรือเป็นที่สบายเหมาะแก่ตนเท่านั้น มิได้หมายถึงการฟังอสังฆธรรมจากผู้อื่น ทั้งนี้เพราะปรโตโฆสะในความหมายดังกล่าวเป็นหนึ่งในปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ^{๒๗} ดังนั้น ในการสื่อสารเชิงพุทธ จึงมุ่งหมายแต่เฉพาะที่เป็นปรโตโฆสะหรือการได้รับเนื้อหาสารที่ดี ก่อให้เกิดประโยชน์จากแหล่งสารหรือผู้ส่งสาร

ปรโตโฆสะ เป็นปัจจัยฝ่ายภายนอก ที่ครอบคลุมถึง การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง คำอธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยทางสังคม ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ดีงามถูกต้อง^{๒๘}

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

^{๒๕} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๑๑๕.

^{๒๖} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๒๗} คุรยละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

^{๒๘} คุรยละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๒๑.

ปัจจัยภายนอก คือ ปรโตโฆสะนี้ กล่าวได้ว่าเป็น การได้รับเนื้อหาสารที่ดี ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนจากแหล่งสารหรือผู้ส่งสาร

๓. กัลยาณมิตร

พระพุทธองค์ได้ตรัสยกย่องความมีกัลยาณมิตร หรือมิตรดี ไว้ในที่หลายแห่ง เช่น “เพราะเหตุถึงองค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก ฯลฯ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสังขาร”^{๒๙} และ “เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๓๐} พระพุทธองค์ทรงเปรียบกัลยาณมิตรเป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ดุจดังแสงอรุณที่เกิดขึ้นมาก่อนอาทิตย์อุทัย และเมื่อภิกษุเมื่อมีกัลยาณมิตร พึงหวังได้ว่า จะเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก^{๓๑}

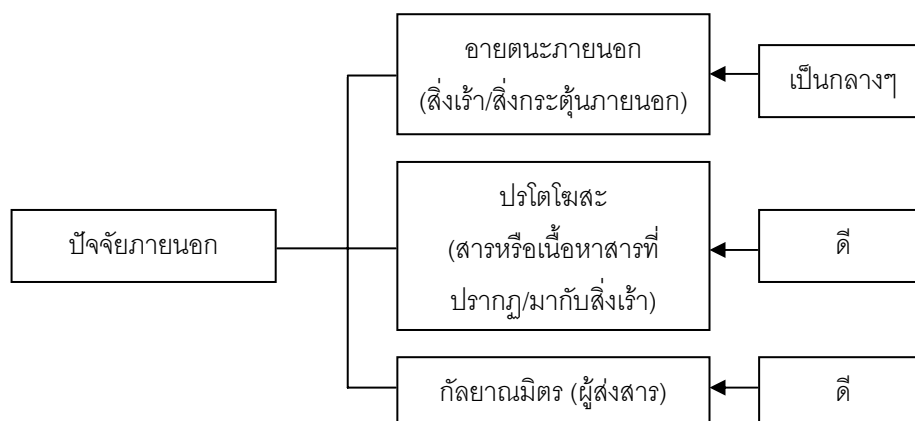
กล่าวได้ว่า แหล่งสารที่ส่งสารไปยังผู้รับสารนั้น ต้องเป็นแหล่งสารหรือเป็นผู้ส่งสารที่ดี เมื่อบุคคลทำการสื่อสารกับแหล่งสารหรือผู้ส่งสารที่ดี ย่อมได้รับสารที่ดี ที่ก่อประโยชน์แก่ตนเอง อีกนัยหนึ่งในกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น เมื่อบุคคลเป็นผู้ส่งสารก็ต้องทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารที่ดี เป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้รับสารด้วย

กล่าวโดยรวมเกี่ยวกับปัจจัยภายนอก กล่าวถึงปัจจัย ๓ ประการ ได้แก่ (๑) สิ่งเร้า หรือสิ่งกระตุ้นทั้งหลาย (๒) สารที่ปรากฏหรือมากับสิ่งเร้านั้น หรือเนื้อหาสาร (๓) ผู้ส่งสาร ในทัศนะของพระพุทธศาสนาและในการสื่อสารเชิงพุทธ พิจารณาว่า สิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้นทั้งหลายเหล่านั้นเป็นของกลางๆ ที่มีอยู่เป็นปกติ แต่สารที่ปรากฏหรือมากับสิ่งเร้า หรือเนื้อหาสารนั้น ต้องเป็นสารที่ดี ก่อให้เกิดปัญญาและประโยชน์ โดยถูกส่งหรือถูกสื่อสารออกมาจากผู้ส่งสารที่ดี

^{๒๙} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑, ๑๑๗/๑๗, ๑๙.

^{๓๐} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๓๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๖/๔๕.

แผนภาพที่ ๕.๑ ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ

ข. ปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ ได้แก่ อายตนะภายใน การทำหน้าที่ของจิต และโยนิโสมนสิการ

๑. อายตนะภายใน

สิ่งที่เป็นช่องทางแห่งการติดต่อให้ถึงกัน หรือการสัมผัสรับรู้กัน หรือเป็นเครื่องมือที่บุคคลใช้เป็นช่องทางติดต่อระหว่างตนเองกับโลกภายนอกหรืออายตนะภายนอก เรียกว่า อายตนะ หรือ สื่อ^{๓๒} อายตนะที่ใช้ติดต่อกับอายตนะภายนอก เรียกว่า อายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ^{๓๓} (อายตนะภายในเหล่านี้กล่าวในสถานะโดยทั่วไปว่า อยู่ในสภาวะที่ใช้การได้ตามปกติ)

^{๓๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป., พระมหาบุรณะ ชาตเมธ (โพธิ์นอก), “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สื่อ) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

^{๓๓} ที.ป.ก. (ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖, ที.ป.ก. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

๒. การทำหน้าที่ของจิต

การทำหน้าที่ของจิตในการรับรู้ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสกันระหว่างอายตนะภายนอก หรือ อารมณ์ กับอายตนะภายใน หรือทวาร เนื่องจากจิตเป็นธรรมชาติที่รู้หรือทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สีต่อการสัมผัสถูกต้องทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจ การเกิดขึ้นของวิญญูณ หรือจิต คือการรับรู้ที่นั่นเกิดขึ้นเมื่ออารมณ์มากระทบหรือเรียกว่าผัสสะกับทวาร^{๓๔} ซึ่งหลังจากทำหน้าที่ในการรับรู้แล้ว จิตยังทำหน้าที่ต่อไปในการพิจารณาอารมณ์ เสพอารมณ์ และยึดห่วงอารมณ์ เก็บสะสมวิบาก^{๓๕} ขึ้นตอนต่างๆ เหล่านี้ เป็นขั้นตอนในกระบวนการสื่อสารกับตนเอง การสื่อสารเชิงพุทธ พิจารณาว่า การสื่อสารกับตนเองที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารในลักษณะของการคิด หรือรู้สึก มีสติ นึกได้ เป็นต้นนั้น ต้องดำเนินไปในทิศทางที่ดี ที่ถูกต้อง เป็นกุศล เช่น เมื่อคิด ก็ต้องเป็นการคิดในรูปแบบที่ดี เช่น โยนิโสมนสิการ เป็นต้น

๓. โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล^{๓๖} โดยถือเป็นคุณเครื่องภายใน^{๓๗} ทั้งนี้ เพราะโยนิโสมนสิการ เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ^{๓๘} และเนื่องจากโยนิโสมนสิการเป็นธรรม ๑ ใน ๔ ประการ^{๓๙} ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญาได้ปัญญา เป็นผู้มปัญญา มาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาลึกซึ้ง มีปัญญาไพศาล มีปัญญารำเรียง มีปัญญาแล่นไป มีปัญญาเฉียบแหลม และมีปัญญาชำแรกกิเลส^{๔๐} โยนิโสมนสิการจึงเป็นวิธีการแห่งปัญญา^{๔๑} พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญโยนิโสมนสิการว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป

^{๓๔} ดูแผนภาพที่ ๔.๑ แสดงการเกิดขึ้นของวิญญูณหรือจิต ในบทที่ ๔ หน้า ๑๗๒.

^{๓๕} ดูแผนภาพที่ ๔.๓ แสดงกระบวนการทำหน้าที่ของจิต ในบทที่ ๔ หน้า ๑๗๕.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๒๒๑.

^{๓๗} ดูเชิงอรรถ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๙.

^{๓๘} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑, อจ.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

^{๓๙} ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สัมปยุตตสังสวะ (คบสัดบุรุษ) (๒) สัทธัมมัสสนวนะ (ฟังพระสัทธรรม)

(๓) โยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยแยบคาย) (๔) ธัมมานุถัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓.

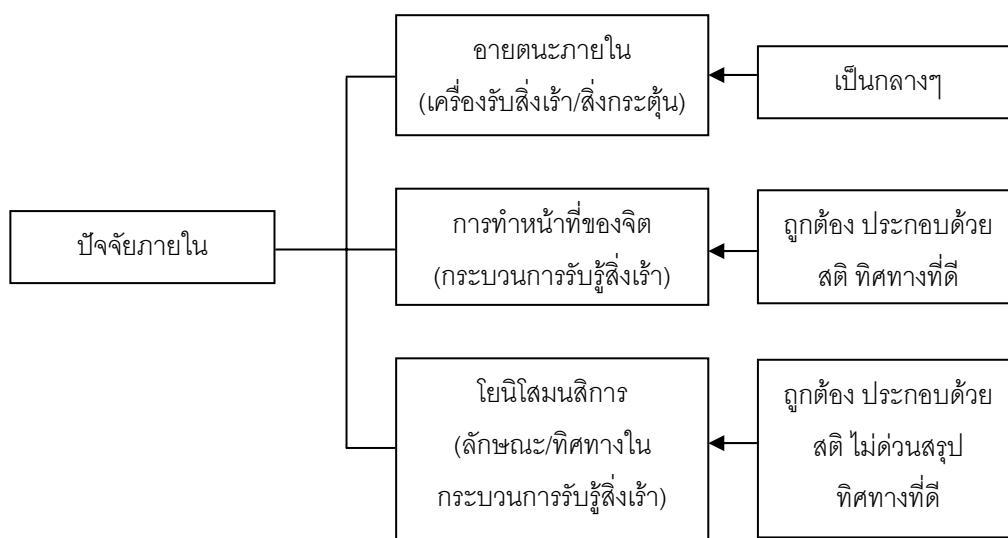
^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๔.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๒๒๑.

เหมือนโยนิโสมนสิการนี้ เมื่อมนสิการโดยแยกกาย กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๔๒}

กล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับปัจจัยภายในของการสื่อสารเชิงพุทธได้ว่า กล่าวถึงส่วนของผู้รับสารเป็นสำคัญ โดยมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ (๑) เครื่องรับสิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้นจากภายนอก (และสิ่งเร้าภายใน ในกรณีที่เป็นการสื่อสารกับตนเอง คือ สิ่งหรือเรื่องราวที่ปรากฏขึ้นทางใจของบุคคล แม้ในยามที่ไม่ได้รับสิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้นจากภายนอก) (๒) กระบวนการรับรู้สิ่งเร้า นั้น (๓) ลักษณะหรือทิศทางในกระบวนการรับรู้สิ่งเร้า ตามแนวคิดในพระพุทธานุศาสนและ การสื่อสารเชิงพุทธ พิจารณาว่า เครื่องรับสิ่งเร้าทั้งหลายนี้เป็นของกลางๆ สิ่งสำคัญอยู่ที่กระบวนการรับรู้และลักษณะหรือทิศทางในกระบวนการรับรู้สิ่งเร้าว่ามีลักษณะอย่างไร เป็นไปในทิศทางเช่นใด การสื่อสารเชิงพุทธมีหลักการที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการรับรู้อย่างถูกต้อง ประกอบด้วยสติ เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้อง ดึงาม ก่อให้เกิดปัญญา

แผนภาพที่ ๕.๒ ปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเชิงพุทธ

^{๔๒} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

๕.๑.๗ องค์ประกอบของการสื่อสาร ๔ องค์ประกอบในการสื่อสารเชิงพุทธ

องค์ประกอบของการสื่อสาร ๔ องค์ประกอบ คือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางหรือวิธีการสื่อสาร และผู้รับสาร ในการสื่อสารเชิงพุทธ เป็นดังนี้

ก. ผู้ส่งสาร

ผู้ส่งสาร ในการสื่อสารเชิงพุทธ ต้องเป็นผู้ส่งสารที่มีคุณสมบัติและทำหน้าที่ของผู้ส่งสารด้วยดี ที่เรียกว่า กัลยาณมิตร นอกจากนี้ยังมีคุณสมบัติของผู้ส่งสารประการอื่นอีก ได้แก่ เป็นผู้รู้จริง เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ รู้จักกาลเทศะและวิธีการที่จะสื่อสารกับผู้รับสาร^{๔๓} มีความรับผิดชอบในการสื่อสารของตน และมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์แก่ผู้รับสาร ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ อยู่ในหลักธรรม และจากแนวทางการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ซึ่งสามารถนำมาเป็นแนวทางในการสื่อสารของผู้รับสารในการสื่อสารเชิงพุทธได้ เป็นต้นว่า สัมปยุตธรรม ๗ เกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า การมีกายและวาจาที่ตรงกัน และธัมมกถิกสูตร^{๔๔}

ข. เนื้อหาสาร

ในการสื่อสารเชิงพุทธ ไม่ว่าเนื้อหาสารจะมีมากมายเพียงใด เนื้อหาสารที่จะถูกสื่อสารออกไปนั้นต้องเป็นเนื้อหาสารที่ดี ที่จริง ก่อให้เกิดปัญญาและประโยชน์แก่ผู้รับสาร หรือเป็นประโยชน์สะในทางที่ดีแก่ผู้รับสาร ตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ ทิฏฐิหรือแนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ตลอดจนวิถีการมองโลก หรือวิถีการดำเนินชีวิตแบบใดที่ปรากฏไปกับเนื้อหาสารจึงต้องเป็นไปบนพื้นฐานของสัมมาทิฏฐิ หรือทำให้ผู้รับสารเกิดสัมมาทิฏฐิ กล่าวคือ ทำให้ผู้รับสารมีทิฏฐิ หรือความคิด ความเห็น ฯลฯ ไปในทางที่ถูกต้องดีงาม คิดทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ทำให้ชีวิตดีขึ้น มีความสุข นำไปสู่การแก้ปัญหา เป็นประโยชน์ไม่ก่อให้เกิดโทษ ทุกข์ ภัย หรือการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น เป็นต้นว่า เนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงสังขารของชีวิตที่เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ และกฎแห่งกรรม เช่นที่แสดงในฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเนื่องๆ^{๔๕} เนื้อหาที่แสดงถึงธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ ดังแสดงในทิมชาณสูตร^{๔๖} เป็นต้น

^{๔๓} ดูรายละเอียดในบทที่ ๔ หัวข้อ ๔.๒.๒ รูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่น หน้า ๑๙๔-๒๓๗.

^{๔๔} ดูรายละเอียดในบทที่ ๔ หัวข้อ ๔.๒.๑ ข้อ ก. องค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร หน้า ๑๘๔-๑๘๗.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๔.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน อัง.อุทฺตง. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๓.

ค. ช่องทางหรือวิธีการสื่อสาร

ช่องทางหรือวิธีการสื่อสารนั้น ในภาพรวมคือ การทำการสื่อสารผ่านช่องทางการสื่อสารใดๆ ด้วยการสื่อสารเชิงวัจนะ และการสื่อสารเชิงอวัจนะ ทั้งที่เป็นการสื่อสารทางเดียวหรือการสื่อสารสองทาง ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งวิธีการสื่อสารในการสื่อสารเชิงพุทธมีวิธีการที่สำคัญ คือ สื่อสารด้วยสติ ดังที่ได้กล่าวถึงในหัวข้อ ๕.๑.๓ วิธีการสื่อสารเชิงพุทธ^{๔๗} นอกจากนี้ยังมีแนวทางของวิธีการสื่อสาร จากรูปแบบวิธีการสื่อสารของพระพุทธรูปเจ้าที่ทรงใช้ในการสื่อสารโดยสัมพันธ์กับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ วัตถุประสงค์ และบริบทในการสื่อสาร^{๔๘} อย่างไรก็ตามวิธีการสื่อสารในการสื่อสารเชิงพุทธนี้ จะได้พิจารณาในรายละเอียดในหัวข้อแนวทางปฏิบัติระดับปัจเจก และแนวทางปฏิบัติระดับสังคมต่อไป

ง. ผู้รับสาร

ผู้รับสารในการสื่อสารเชิงพุทธ ต้องมีวิธีการในการรับสาร กล่าวคือ ในขณะที่ของการรับสาร ผู้รับสารต้องฟังหรือรับสารด้วยดี ด้วยความตั้งใจ ใส่ใจในการฟังหรือการรับสาร ซึ่งมีพระสูตรที่เกี่ยวกับการฟังหลายพระสูตรที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการรับสารของผู้รับสารในการสื่อสารเชิงพุทธได้ เช่น สุตตสุตติสูตร ธัมมัสสวนสูตร และพระสูตรหรือคาถาที่แสดงเกี่ยวกับอานิสงส์หรือโทษของการฟัง หรือเกี่ยวเนื่องกับการฟัง^{๔๙} ตัวอย่างของการฟังด้วยดีและก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระสารีบุตร ทั้งเมื่อครั้งเป็นอุบาสกสมาณพ ฟังธรรมโดยย่อจากพระอัสสี^{๕๐} และเมื่อเป็นพระสารีบุตร ฟังเวทนาปริคคหสูตรจากพระพุทธเจ้า^{๕๑} นอกจากนี้ เมื่อรับสารแล้ว ผู้รับสารไม่ควรรีบด่วนสรุปหรือปลงใจเชื่อโดยไม่พิจารณาเนื้อหาสารที่ได้รับนั้น โดยมีแนวทางจากเกสปุตติสูตร^{๕๒} (กาลามสูตร) กล่าวคือ ผู้รับสารต้องรับสารด้วยกระบวนการรับรู้สารที่ถูกต้อง ประกอบด้วยสติ เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องดีงาม ก่อให้เกิดปัญญาและประโยชน์แก่ตนเอง ซึ่งกระบวนการรับรู้สารนี้เป็นกระบวนการที่ผู้รับสารกระทำภายในตนเอง นั่นคือ การสื่อสารกับตนเองของผู้รับสารด้วยโยนิโสมนสิการนั่นเอง ซึ่งแม้เป็นกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น บุคคลก็มีการสื่อสารกับตนเองร่วมด้วยอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้

^{๔๗} ดูรายละเอียดในบทเดียวกันนี้ หัวข้อ ๕.๑.๓ วิธีการสื่อสารเชิงพุทธ หน้า ๒๔๗-๒๔๘.

^{๔๘} ดูรายละเอียดในบทที่ ๔ หัวข้อ ๔.๒.๒ รูปแบบวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่น หน้า ๑๙๔-๒๓๗.

^{๔๙} ดูรายละเอียดในบทที่ ๔ หัวข้อ ๔.๒.๑ ข้อ ข. องค์ประกอบด้านผู้รับสาร หน้า ๑๘๙-๑๙๒.

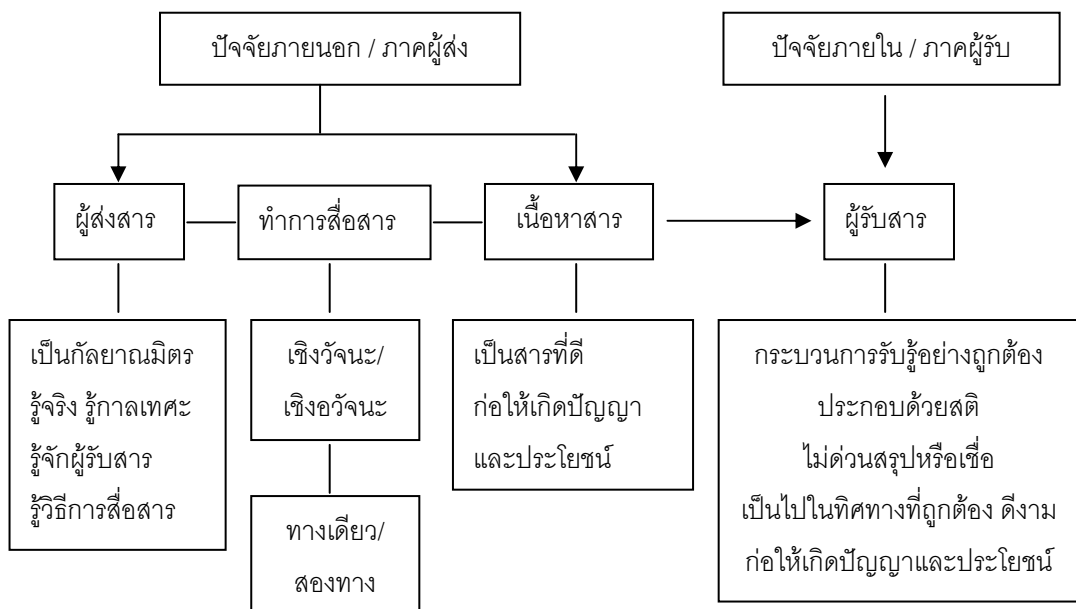
^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๔.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๕/๒๓๙-๒๔๓, ดูเชิงอรรถ วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๒/๗๗.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

๕.๑.๘ ขั้นตอนหรือกระบวนการสื่อสารเชิงพุทธ

จากปัจจัยทั้งภายนอกและภายในที่เกี่ยวกับการสื่อสารเชิงพุทธ พิจารณาเป็นขั้นตอนการสื่อสารเชิงพุทธ ในภาคผู้ส่ง ซึ่งอยู่ในส่วนของปัจจัยภายนอก คือ (๑) มีสิ่งเร้ามากระทบ (๒) สารหรือเนื้อหาสารปรากฏมาที่สิ่งเร้า (๓) สารหรือเนื้อหาสารที่ดีถูกส่งออกมาจากแหล่งสารหรือผู้ส่งสารที่ดี ส่วนในภาคผู้รับ ซึ่งอยู่ในส่วนของปัจจัยภายใน ได้แก่ (๔) มีเครื่องรับรู้สิ่งเร้า (๕) เกิดการรับรู้สิ่งเร้าด้วยกระบวนการรับรู้ภายในอย่างถูกต้อง (๖) กระบวนการรับรู้สิ่งเร้าดำเนินไปในลักษณะหรือทิศทางที่ดี ขั้นตอนที่ ๕ และ ๖ ก็คือ กระบวนการสื่อสารกับตนเองด้วยกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้องนั่นเอง นี่เป็นการพิจารณาขั้นตอนการสื่อสารที่เกิดขึ้นแบบทิศทางเดียว คือ จากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร กล่าวคือ (๑) ผู้ส่งสาร (ที่ดี) (๒) ทำการส่งเนื้อหาสาร (ที่ดี) (๓) ด้วยช่องทางหรือวิธีการสื่อสารใดก็ตามไปยัง (๔) ผู้รับสาร ผู้รับสารรับสารด้วยกระบวนการรับรู้ที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตามในการสื่อสารเชิงพุทธแม้ผู้รับสาร จะรับสารโดยทั่วไป ซึ่งอาจเป็นเนื้อหาสารที่ดีหรือไม่ดีก็ตาม ที่ถูกส่งออกมาจากผู้ส่งสารทุกๆ ไป ผู้รับสารก็ต้องรับสารด้วยกระบวนการรับรู้ที่ถูกต้อง และหากเป็นการสื่อสารกลับ หรือการสื่อสารสองทิศทาง หรือสื่อสารกับบุคคลอื่นต่อไป ผู้รับสารนั้นจะสลับหน้าที่กลายเป็นผู้ส่งสาร ก็ต้องเป็นผู้ส่งสารที่ดี เป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้รับสาร

แผนภาพที่ ๕.๓ แสดงขั้นตอนและองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเชิงพุทธ

๕.๒ หลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธ

ผู้ที่มีส่วนสำคัญในกระบวนการสื่อสารก็คือ ผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงแนวทางปฏิบัติ จึงเป็นแนวทางปฏิบัติของผู้ส่งสาร และผู้รับสาร อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้ส่งสารเป็นบุคคลที่ส่งเนื้อหาสารต่างๆ ออกไป ด้วยวิธีการสื่อสารต่างๆ ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงผู้ส่งสาร จึงมีความเชื่อมโยงกับเนื้อหาสาร และวิธีการสื่อสารด้วย จากหลักการและแนวทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ความหมาย คุณลักษณะ วิธีการ ทิศทางของการสื่อสาร วัตถุประสงค์และเป้าหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง องค์ประกอบของการสื่อสาร รวมทั้งขั้นตอนหรือกระบวนการสื่อสารเชิงพุทธ นำมาสู่หลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธในภาพรวมได้ ดังนี้

ก. ผู้ส่งสาร

ผู้ส่งสาร ต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติคือ รู้จริง รู้จักผู้รับสาร รู้กาลเทศะหรือบริบทในการสื่อสาร รวมทั้งรู้วิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์เหมาะสมกับผู้รับสาร และบริบทในการสื่อสาร นอกจากนี้คือ มีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารที่เป็นไปในทางที่ก่อประโยชน์แก่ผู้รับสารและสังคมโดยรวม และมีความรับผิดชอบในการสื่อสารของตน ดังนั้นแนวทางปฏิบัติของผู้ส่งสารจึงต้องนำเสนอเนื้อหาสารที่ดี ที่ทำให้ผู้รับสารได้ประโยชน์ ดังตัวอย่าง เนื้อหาดังกล่าว คือ เนื้อหาสารที่อยู่บนพื้นฐานของสัมมาทิฐิ หรือทำให้ผู้รับสารเกิดสัมมาทิฐิ คิดทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ทำให้ชีวิตดีขึ้น มีความสุข นำไปสู่การแก้ปัญหา เป็นประโยชน์ไม่ก่อให้เกิดโทษ ทุกข์ ภัย หรือการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ด้วยวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับผู้รับสาร วัตถุประสงค์ และบริบทในการสื่อสารไม่ว่าจะสื่อสารด้วยสื่อใด หรือด้วยประเภท รูปแบบวิธีการสื่อสารแบบใด กล่าวอย่างสั้นๆ ได้ว่า แนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ส่งสาร คือ ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้รับสาร

ในการทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ผู้ส่งสารจำเป็นต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้น และต้องเป็นผู้ที่มีการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ฝึกฝนตนเองตามแนวทางของศีล สมาธิ ปัญญา เจริญสติ และมนสิการโดยแยบคาย พิจารณาได้ว่าสิ่งใดควรทำการสื่อสาร สิ่งใดไม่ควร และควรทำการสื่อสารอย่างไร

ข. ผู้รับสาร

ส่วนแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธ ในส่วนของผู้รับสาร คือ ผู้รับสารนั้นไม่ว่าจะรับสารจากแหล่งสารใด คือ อาจรับสารจากแหล่งสารที่ดีเป็นปรโตโมหะในทางที่ดีหรือไม่ดีก็ตาม ต้องรับสารด้วยกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้อง ด้วยความมีสติ ไม่รีบด่วนสรุปหรือเชื่อ ทำ

การสื่อสารกับตนเองโดยการคิด พิจารณา ไตร่ตรองเนื้อหาสารนั้น ไปในทิศทางที่ดี คือ เป็นกุศลก่อให้เกิดปัญญาและประโยชน์หรือโยนิโสมนสิการ แต่หากการรับสารนั้นเป็นปรโตโฆสะในทางที่ดีจากผู้ส่งสารที่เป็นภักษณมิตร การรับสารอาจแบ่งได้เป็น ๒ ขั้นตอนใหญ่ คือ ขั้นตอนแรก เป็นช่วงขณะของการรับสาร ในขั้นตอนนี้ผู้รับสารต้องรับสารด้วยความตั้งใจ เอาใจใส่ในการรับสารนั้น ขั้นตอนที่สอง เป็นช่วงขณะของการที่รับสารนั้นมาแล้ว ในขั้นตอนนี้ ผู้รับสารต้องรับสารด้วยโยนิโสมนสิการ ซึ่งก็เป็นการรับสารด้วยกระบวนการรับสารอย่างถูกต้องด้วยนั่นเอง

กระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้อง ประกอบไปด้วยโยนิโสมนสิการหรือการมนสิการโดยแยบคาย สติ และการสำรวมอินทรีย์ ดังนั้น ในการที่ผู้รับสารจะรับสารด้วยกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้องได้ ผู้รับสารจำเป็นต้องมีการฝึกฝนตนเองในการมนสิการโดยแยบคาย ในการเจริญสติ และการสำรวมอินทรีย์ ซึ่งจะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

ในการสื่อสารกับบุคคลอื่น ไม่ว่าจะผู้รับสารจะทำการสื่อสารกลับ หรือทำการสื่อสารไปยังบุคคลอื่นอีกหรือไม่ก็ตาม ผู้รับสารก็ทำการสื่อสารกับตนเองด้วย ดังนั้นในกระบวนการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่น ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็สลับบทบาทกันอยู่เสมอ การฝึกฝนตนเองเพื่อเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นผู้ส่งสารหรือมีความสามารถในการรับรู้สารได้อย่างถูกต้อง จึงเป็นแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธธรรมกันสำหรับทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร ทำการสื่อสารด้วยหลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธภายใต้หลักการและแนวทางปฏิบัติเดียวกัน นั่นคือ สื่อสารบนพื้นฐานของความเข้าใจและเคารพในกันและกัน ยอมรับหรือรับผิดชอบในการสื่อสารของตน ซึ่งเป็นการสื่อสารที่อยู่บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริงของเหตุปัจจัย โดยสื่อสารด้วยสติ อยู่กับปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง และสมาธิที่ถูกต้อง เป็นการสื่อสารที่สร้างสรรค์ในทางที่ดียิ่ง นำไปสู่การกระทำที่ดียิ่งทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

แผนภาพที่ ๕.๔ หลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธโดยภาพรวม

จากหลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธดังกล่าวข้างต้น นำมาพิจารณาโดยจำแนกเป็นแนวทางปฏิบัติระดับปัจเจก และแนวทางปฏิบัติระดับสังคม ได้ดังนี้

๕.๒.๑ แนวทางปฏิบัติระดับปัจเจก

จากหลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธ สามารถนำมาพิจารณาในประเด็นที่เป็นแนวทางปฏิบัติระดับปัจเจก โดยมุ่งเน้นการพิจารณาไปที่วิธีการสื่อสารในระดับปัจเจกกว่า เป็นวิธีการสื่อสารที่มีแนวทางปฏิบัติอย่างไร ดังนี้

การสื่อสารในระดับปัจเจก มีการสื่อสารกับตนเองเป็นหลัก ดังนั้น แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธในระดับปัจเจกหรือวิธีการสื่อสารเชิงพุทธในระดับปัจเจก จะพิจารณาที่แนวทางปฏิบัติในวิธีการสื่อสารกับตนเอง อย่างไรก็ตาม แม้บุคคลจะทำการสื่อสารกับตนเอง แต่ก็ต้องทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นด้วย และในฐานะที่การสื่อสารกับตนเองเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น จึงจะพิจารณาร่วมกับการสื่อสารกับบุคคลอื่นด้วย

ก. แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเอง

แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธที่เป็นการสื่อสารกับตนเองหรือภายในตนเอง พิจารณาจากหลักการและแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธ ร่วมกับรูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับตนเอง^{๕๓} และแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวง^{๕๔} ซึ่งจัดประเภทได้เป็นการสื่อสารกับตนเองหรือภายในตนเอง

ตามหลักการและแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธ เมื่อบุคคลทำการสื่อสารกับตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองในลักษณะใด เป็นต้นว่า การคิดในรูปแบบต่างๆ การนึก การระลึกถึง จำได้ รู้สึก ทั้งโดยการใช้ภาษาด้วยภาษาถ้อยคำ หรือด้วยภาพก็ตาม การสื่อสารนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ เคารพ เชื่อมมั่นในตนเอง ในฐานะของความเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่มีศักยภาพในตนเอง ไม่ทำการสื่อสารด้วยอำนาจของมานะความถือตัวต่างๆ^{๕๕} เช่น ไม่ทำการสื่อสารด้วยความคิด ความรู้สึกต่อตนเองในทางที่ไม่ดี เป็นต้นว่า ดูถูกตัวเอง น้อยเนื้อต่ำใจ หรือเปรียบเทียบตนเองกับบุคคลอื่นว่าต่ำกว่า ต่ำกว่า สูงกว่าหรือดีกว่าคนอื่น หรือโกรธแค้นชิงชัง เป็นต้น แต่ต้องรับสารหรือมีกระบวนการรับรู้สารที่ถูกส่งออกมาอย่างถูกต้อง ประกอบด้วยสติที่ถูกต้องที่เรียกว่า สัมมาสติ และการคิดพิจารณาที่เป็นโยนิโสมนสิการ บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริง และที่เป็นปัจจุบันแห่งการรับรู้สิ่งเร้าหรือสารต่างๆ ที่มากระทบ ไม่ว่าจะโดยผ่านทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และทางใจ โดยเป็นไปในทิศทางที่สร้างสรรค์และถูกต้องดีงาม ก่อให้เกิดปัญญา และการกระทำที่ก่อประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น

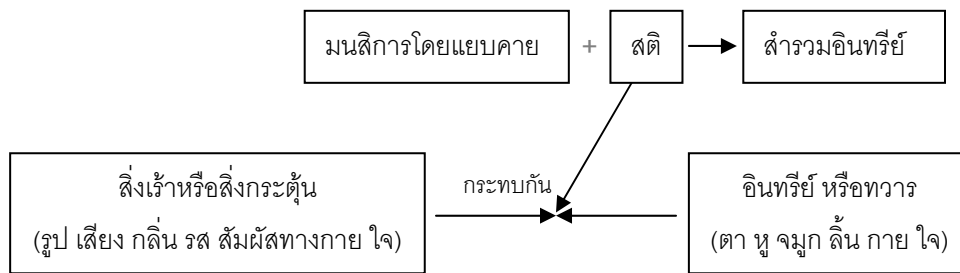
^{๕๓} ดูรายละเอียดใน บทที่ ๔ หัวข้อ ๔.๑ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับตนเอง หน้า ๑๖๕-๑๘๒.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน บทที่ ๒ หน้า ๖๐-๖๓.

^{๕๕} มานะ ความถือตัว ๓ ประการ คือ มานะว่าเราเลิศกว่าเขา มานะว่าเราเสมอเขา มานะว่าเรา ต่ำกว่าเขา ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๒/๙๔.

ในกระบวนการรับรู้สารที่ถูกส่งออกมาอย่างถูกต้อง ที่ประกอบด้วยสัมผัสมาสถินั้น มีวิธีการที่เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ ที่เป็นการฝึกฝนหรือเพิ่มพูนสติด้วยการ สัมรวม กล่าวคือ สัมรวมอินทรีย์ หรือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมีสิ่งเร้ามากระทบ ไม่ว่าจะสิ่งเร้าเหล่านั้นจะอยู่ในลักษณะของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์หรือเรื่องราวที่ปรากฏทางใจ ยิ่งไปกว่านั้น ยังต้องประกอบไปด้วยการคิด การมนสิการโดยแยบคายด้วย ซึ่งการรับรู้สารอย่างถูกต้องนี้ เมื่อกระทำอยู่บ่อยๆ อย่างต่อเนื่อง และสมบุรณ์ ย่อมทำให้การสัมรวมอินทรีย์เจริญขึ้นและสมบุรณ์ ทั้งนี้เนื่องจาก การมนสิการโดยแยบคาย สติสัมปชัญญะ และการสัมรวมอินทรีย์ เป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนกัน ดังที่ปรากฏในอภิปุทธธรรมตอนหนึ่งว่า “การมนสิการโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การสัมรวมอินทรีย์บริบูรณ์”^{๕๖} กระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้องนี้มีแนวปฏิบัติดังแสดงในแผนภาพ

แผนภาพที่ ๕.๕ แนวทางปฏิบัติในการรับสารอย่างถูกต้องในการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธระดับปัจเจก

นอกจากการสัมรวมในขณะแห่งการกระทบแล้ว ยังต้องสัมรวมในขณะอื่นๆ ของการทำหน้าที่ของจิต หรือกระบวนการสื่อสารในขั้นตอนต่อไป ที่สำคัญคือ การคิด และรู้สึก หลังจากที่มีสิ่งเร้ามากระทบและเกิดการรับรู้ขึ้นแล้ว เพราะคนเราคิดอยู่แทบตลอดเวลา รวมทั้งรู้สึกด้วย^{๕๗} การสัมรวมในกระบวนการสื่อสารในขั้นตอนต่อไป มีแนวปฏิบัติโดยให้ผู้ฝึกฝนปฏิบัติทำการสื่อสารกับตนเองด้วยการกำหนดสติตามอาการหรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง

^{๕๖} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวนิธิสุข, “ศึกษการสื่อสารกับตนในพระพุทธานุชาสนา”, สารนิพนธ์ พุทธศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๓-๕๔.

เท่านั้น ให้งดการทำการสื่อสารกับตนเองที่จะเกิดขึ้นต่อจากนั้นหรือที่จะเกิดขึ้นในขณะที่แห่งการ กระทบหรือรับรู้สิ่งเร้า กล่าวคือ ไม่คิดปรุงแต่งต่อนั้นเอง เมื่อคิด หรือรู้สึก ก็เพียงให้กำหนดสติรู้ว่า กำลังคิด หรือรู้สึก เพียงเท่านั้น กระนั้นหากมีการคิด การคิดนั้นให้เข้าไปในลักษณะของโยนิโส มนสิการ หรือการมนสิการโดยแยบคาย การหมั่นฝึกฝนอบรมตนด้วยวิธีการเช่นนี้ เป็นการอบรม ภาวนาด้วยการเจริญสติตามหลักการเจริญสติปฏิฐาน ๔ คือ การเจริญสติในฐานกาย เวทนา จิต และธรรม

การเจริญสติปฏิฐาน ๔ เป็นวิถีทางแห่งการฝึกฝนตนเองในการสื่อสารกับตนเอง ให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องดีงาม และก่อให้เกิดประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันการสื่อสารกับตนเอง ในทิศทางที่ถูกต้องดีงาม และก่อให้เกิดประโยชน์หรือการสื่อสารเชิงพุทธก็เป็นเครื่องมือหรือเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการ หรือเป็นสิ่งที่เนื่องอยู่ด้วยกันในการฝึกฝน อบรมภาวนาด้วยเช่นกัน โดยเป็นการอบรมภาวนาในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

การอบรมภาวนาในส่วนของสมาธิและปัญญา ที่เรียกว่าการเจริญสมาธิและการเจริญปัญญา เป็นการกระทำในระดับจิตใจที่เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคล โดยตรง ส่วนการอบรมภาวนาในส่วนของศีล หรือการเจริญศีล แม้จะเป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับการกระทำภายนอกทางกายและวาจา แต่ก็ต้องอาศัยการมนสิการ การมีสติ การสำรวมที่เกิดขึ้นภายในระดับจิตใจก่อน ดังที่ปรากฏในอริยสัจธรรมที่ว่า “ความสำรวมอินทริยที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ สุจริต ๓ บริบูรณ์”^{๕๘} สุจริต ๓ ได้แก่ ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ^{๕๙} ซึ่งความประพฤติชอบทางกายและวาจานั้นเป็นการกระทำภายนอกที่อยู่บนพื้นฐานของแนวทางปฏิบัติในการเจริญศีล ส่วนความประพฤติชอบทางใจ เป็นเรื่องภายในโดยตรงซึ่งอยู่บนพื้นฐานของแนวปฏิบัติในการเจริญสมาธิและปัญญา ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อสุจริต ๓ บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปฏิฐานทั้ง ๔ หมวุด คือ กาย เวทนา จิต และธรรม บริบูรณ์^{๖๐} ด้วย

การอบรมในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ แม้บุคคลมิได้มุ่งหมายถึง ประโยชน์สูงสุด คือ นิพพาน ซึ่งเป็นประโยชน์ในระดับโลกุตตระ แต่มุ่งเพียงประโยชน์ในระดับโลกียะที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้ก็ตาม การอบรมฝึกฝนดังกล่าวก็ยังคงเป็นความจำเป็น เนื่องจากการอบรมในศีล เป็นการอบรมฝึกฝนตนเองในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกระทำทางกายและวาจา เป็นพฤติกรรมต่างๆ เป็นการสื่อสารทางกายและวาจาต่างๆ ที่ปรากฏออกมาภายนอกซึ่งบุคคลอื่น

^{๕๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

^{๕๙} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๖๕/๔๒๑.

^{๖๐} คู่มือละเอียดใน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

สามารถรับรู้ได้ ซึ่งมีผลต่อปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในสังคม ส่วนการอบรมในสมาธิ และปัญญา เป็นเรื่องภายในระดับจิตใจโดยตรง จัดอยู่ในส่วนที่เป็นมโนกรรม ซึ่งเป็นใหญ่มีอำนาจเหนือการกระทำทางกายและวาจา ดังข้อเตือนใจที่ว่าให้ คิดดี พูดดี ทำดี ซึ่งการที่จะพูดดี หรือทำดีนั้นต้องเริ่มมาจากการคิดดีก่อน การฝึกฝนอบรมตนเองในด้านสมาธิ เป็นการฝึกจิตใจให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส อยู่ในสภาพเหมาะสมแก่การใช้งาน^{๖๐} ซึ่งในการสื่อสารทั้งกับตนเองหรือกับบุคคลอื่น ตลอดจนการทำกิจทั้งปวง บุคคลย่อมต้องอาศัยสมาธิ สำหรับการฝึกฝนอบรมตนเองด้านปัญญา เป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็น ทั้งเป็นวัตถุประสงค์ของการสื่อสารเชิงพุทธโดยตรงด้วย การฝึกฝนอบรมปัญญา เป็นการเสริมสร้างความรู้ ความคิดความเข้าใจทำการต่างๆ รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่างๆ ด้วย นั่นคือ ปัญญาที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในระดับโลกิยะที่เป็นประโยชน์โลกนี้ เช่น การรู้จักวางใจ วางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม รู้จักคิด พิจารณา วิวินิจฉัย แก้ปัญหา รวมทั้งจัดทำดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญาความรู้ ความเข้าใจ^{๖๑}

ในส่วนของกาฝึกฝนเจริญสติปัฏฐาน ๔ แม้ความตอนหนึ่งในมหาสติปัฏฐานสูตรจะแสดงว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นทางเดียว เพื่อให้แจ้งพระนิพพาน^{๖๒} แม้บุคคลยังไม่สามารถทำให้แจ้งพระนิพพานได้ การฝึกเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็ยังประโยชน์แก่บุคคลแม้ในระดับโลกิยะที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้ เนื่องจากสติเป็นสิ่งจำเป็นในทุกสิ่ง เพราะสติ คือ ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที่ ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในอาการ คอยรับรู้ต่อสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่

โดยเฉพาะในแง่ของจริยธรรม การทำหน้าที่ของสติมักถูกเปรียบเทียบเหมือนกับนายประตูที่คอยเฝ้าระวังผู้คนเข้าออกอยู่เสมอ และคอยกำกับการโดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันห้ามคนที่ไม่ควรเข้าไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ เป็นตัวคอย

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๙๑๕.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน ทศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”, **สารนิพนธ์พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓.

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๘๐๔.

ป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้ พุดง่ายๆ ว่าที่จะเตือนตนในการทำความดีและไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว^{๖๕}

การฝึกฝนเจริญสติ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องฝึกฝนให้มีขึ้น และสติก็จำเป็นต้องมีอยู่ในการสื่อสารซึ่งเป็นการกระทำในแง่ของจริยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสื่อสารกับตนเอง เพราะการสื่อสารกับตนเองเป็นการกระทำในระดับจิตใจ ซึ่งเกิดขึ้นก่อนและมีผลต่อการสื่อสารกับบุคคลอื่น

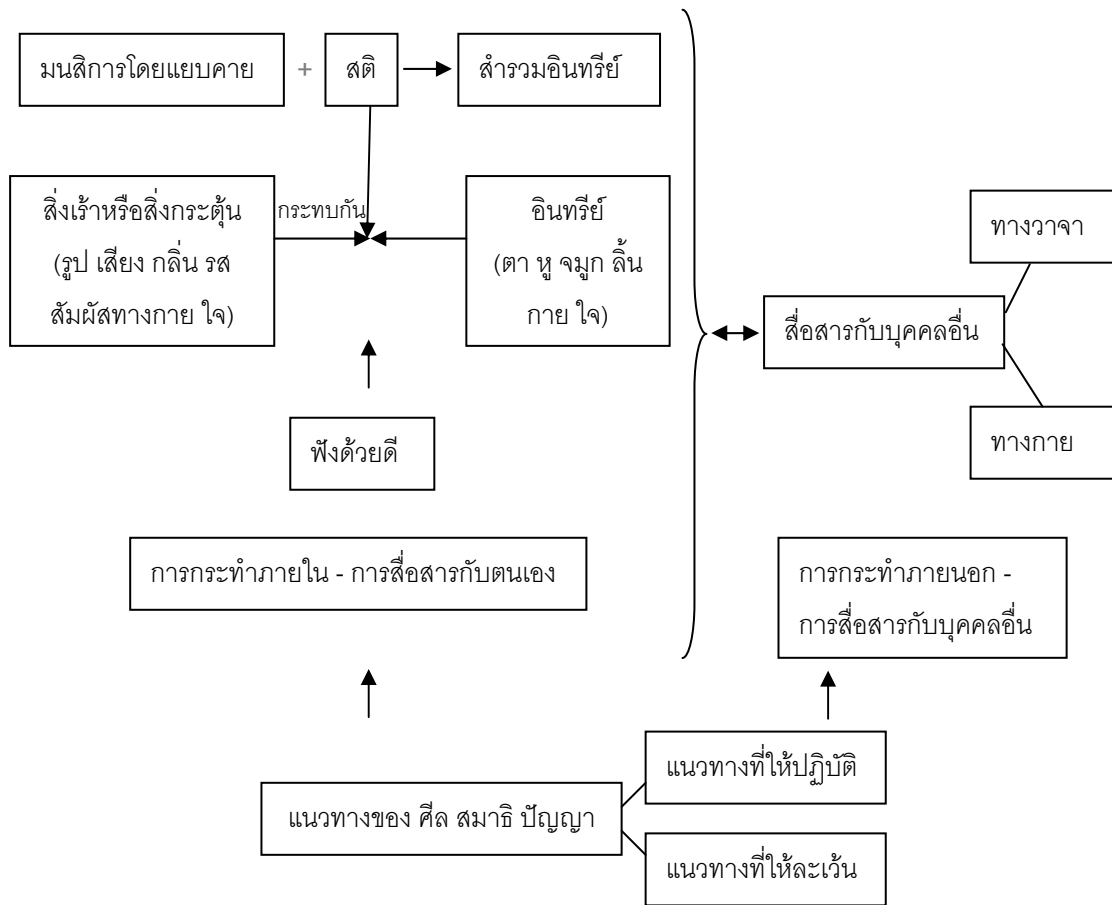
ข. แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่น

แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธ ที่เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเอง ในขณะที่ของการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งผู้ทำการสื่อสารอยู่ในสถานะเป็นผู้รับสาร แต่กระนั้นก็อยู่ในสถานะเป็นผู้ส่งสารด้วยเช่นกันเมื่อทำการสื่อสารกลับ แนวทางปฏิบัติที่สำคัญเป็นเช่นเดียวกับการสื่อสารเชิงพุทธที่เกิดขึ้นภายในตนเองในขณะที่ผู้ทำการสื่อสารสื่อสารกับตนเอง นั่นคือ ต้องมีกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้อง อย่างไรก็ตามในฐานะที่เป็นผู้รับสาร การรับรู้สารอย่างถูกต้องนั้น ผู้รับสารจะต้องมีการฟังด้วยดี และเมื่ออยู่ในฐานะผู้ส่งสารเมื่อทำการสื่อสารกลับ ก่อนทำการสื่อสารก็ต้องทำการสื่อสารภายในตนเองที่ประกอบไปด้วยการมนสิการโดยแยบคายและสติ ซึ่งไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเป็นผู้รับสารหรือผู้ส่งสาร แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเองในขณะที่ของการสื่อสารกับบุคคลอื่น ล้วนต้องประกอบไปด้วยการมนสิการโดยแยบคาย การมีสติที่ถูกต้อง และการสำรวม ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางปฏิบัติในการรับสารของผู้รับสาร^{๖๖} นอกจากนี้ยังต้องประกอบไปด้วยแนวทางปฏิบัติตามแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม ที่มีแนวปฏิบัติที่สำคัญ คือ แนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติ และแนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น^{๖๗} ซึ่งสอดคล้องกับการอบรมในไตรสิกขา แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธ ที่เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในตนเองในขณะที่ของการสื่อสารกับบุคคลอื่น แสดงเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๕.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน บทเดียวกันนี้ หน้า ๒๕๖, ๒๕๘-๒๕๙.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน บทที่ ๒ หน้า ๕๑-๖๐.

แผนภาพที่ ๕.๖ แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธในขณะของการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจก

๕.๒.๒ แนวทางปฏิบัติระดับสังคม

จากหลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธ เมื่อนำมาพิจารณาในประเด็นที่เป็นแนวทางปฏิบัติระดับสังคม เป็นการมุ่งเน้นการพิจารณาไปที่วิธีการสื่อสารในระดับสังคม โดยที่การสื่อสารในระดับสังคมก็เช่นกัน ที่มีได้เป็นแต่เพียงการสื่อสารกับบุคคลอื่นเท่านั้น หากแต่ต้องร่วมกับการสื่อสารกับตนเองด้วย อย่างไรก็ตาม ถือว่าการสื่อสารที่เป็นหลักในการสื่อสารในระดับสังคม ก็คือ การสื่อสารกับบุคคลอื่น

ดังนั้น แนวทางปฏิบัติหรือวิธีการสื่อสารเชิงพุทธในระดับสังคม จะพิจารณาที่แนวทางปฏิบัติในวิธีการสื่อสารกับบุคคลอื่นเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม จะได้พิจารณาการสื่อสารกับตนเองร่วมด้วย

ก. แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่น

การสื่อสารกับบุคคลอื่น ที่เป็นการสื่อสารในระดับสังคม อาจเป็นได้ทั้งการสื่อสารที่เกิดขึ้นในลักษณะของการร่วมกัน (collective) ของการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจก กล่าวคือ เกิดจากการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจกที่แพร่กระจายไปเป็นวงกว้าง หรือที่เกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารกับชนทั้งหลายในคราวเดียวกัน หรือการสื่อสารแบบมวลชน ซึ่งทั้งสองลักษณะ มีแนวทางปฏิบัติหรือวิธีการสื่อสาร ตามหลักการและแนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธ ดังนี้

๑. แนวทางปฏิบัติในลักษณะของการร่วมกัน

การสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจกที่แพร่กระจายไปเป็นวงกว้างเป็นระดับสังคมในลักษณะของการร่วมกัน (collective) นั้น ลักษณะของการสื่อสารโดยมาก มีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทาง กล่าวคือ เมื่อผู้ส่งสารทำการสื่อสารด้วยการส่งสารต่างๆ ไปยังผู้รับสาร ผู้รับสารอาจทำการสื่อสารกลับไปยังผู้ที่ส่งสารมา หรือพร้อมกันนั้นก็อาจทำการสื่อสารในฐานะของผู้ส่งสาร ส่งสารต่างๆ ที่ได้รับมานั้น ไปยังผู้รับสารคนอื่นๆ ต่อไปอีก โดยสารที่ได้รับมานั้น อาจเป็นสารชุดเดิมที่มีเนื้อหาสาระเหมือนเดิมทุกประการ หรือมีเนื้อหาสาระที่แตกต่างไปจากเดิม โดยอาจมีความคิดเห็น แนวคิด ความเชื่อ หรือทิวทัศน์ที่ส่วนตนและจากส่วนอื่นๆ ผสมไปกับเนื้อหาสาระที่ได้รับมาก่อนที่จะทำการสื่อสารไปยังบุคคลอื่นๆ การสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์ หรือโซเชียลมีเดีย (Social media) ก็เป็นการสื่อสารในลักษณะนี้ด้วย อย่างไรก็ตาม การสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์ อาจเป็นการสื่อสารทางเดียวหรือสองทางก็ได้ขึ้นอยู่กับผู้ทำการสื่อสารนั่นเอง และอาจเป็นการสื่อสารแบบกลุ่มก็ได้ สามารถแพร่กระจายไปในสังคมได้อย่างกว้างขวางรวดเร็ว จึงเป็นมีลักษณะเป็นการสื่อสารทั้งการสื่อสารระหว่างบุคคล แบบกลุ่ม และแบบสื่อสารมวลชนไปในคราวเดียวกันได้ โดยทั่วไป การสื่อสารกับบุคคลอื่นในลักษณะที่เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบสองทาง ผู้ส่งสารสามารถเลือกหรือปรับวิธีการสื่อสารให้เหมาะสมสอดคล้องกับผู้รับสารหรือวัตถุประสงค์หรือบริบทในการสื่อสารได้ หรือทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารมีโอกาสสูงในการปรับเข้าหากันในการสื่อสาร

แนวทางปฏิบัติของการสื่อสารเชิงพุทธ ที่เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับสังคมในลักษณะของการร่วมกันเช่นนี้ มีแนวทางปฏิบัติไม่แตกต่างกับ แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นแนวทางปฏิบัติในระดับปัจเจก อย่างไรก็ตาม มีข้อที่พึงใส่ใจให้มากขึ้น ได้แก่ เมื่อบุคคลอยู่ในสถานะเป็นผู้รับสาร รับสาร

ด้วยกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้องแล้ว และจะทำการสื่อสารต่อไปยังบุคคลอื่น นอกจากหลักธรรมที่เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ส่งสารในการสื่อสารกับบุคคลอื่น เช่น สัมปยุตธรรมหรืออัมมกถิกสูตร เป็นต้น แล้ว การปฏิบัติตามหลักธรรมในสุสสุตติสูตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่ว่า ให้ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ และทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั้น กล่าวคือ สารที่ได้รับอาจมีปริมาณมากมาย หรือในสารชุดหนึ่งๆ อาจมีทั้งสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ดังนั้น จึงต้องรู้จักพิจารณาและเลือกรับสารที่เป็นประโยชน์ และทำการสื่อสารต่อไปยังบุคคลอื่นด้วยสารที่เป็นประโยชน์เท่านั้น นี่เป็นแนวทางปฏิบัติที่สมควรปฏิบัติอย่างยิ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นตัวอย่าง ดังที่ทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แต่มิได้สอนนั้นมีมากมายดุจใบไม้ในป่า ที่พระองค์ไม่สอนเพราะเป็นเรื่องไม่มีประโยชน์ พระองค์ทรงสอนแต่เรื่องที่เป็นประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๖๘} เมื่อเป็นผู้ส่งสาร ต้องเป็นผู้ส่งสารที่เป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้รับสาร เป็นแหล่งสารหรือโปรโตไซสที่ดีสำหรับผู้รับสาร ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่ผู้รับสารหรือบุคคลอื่น และแก่สังคมโดยรวม ดังที่พระองค์ตรัสว่า “ตถาคตย่อมแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่านั้น โดยชอบเพื่อประโยชน์ให้รู้แจ้งอย่างเดียว”^{๖๙}

นอกจากนี้ ในการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ ผู้ทำการสื่อสาร คือ ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ และเคารพในความเป็นมนุษย์ของผู้ที่ทำการสื่อสารด้วย ในฐานะที่บุคคลนั้นๆ ก็มีความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกันกับเรา มีความทุกข์ ความสุข ความเปลี่ยนแปลง ความเป็นไปตามธรรมดาภายใต้กฎธรรมชาติเช่นเดียวกันกับเรา ต้องประสบกับความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นเดียวกันกับเรา กล่าวคือ ไม่ทำการสื่อสารด้วยความคิด ความรู้สึกต่อผู้ที่ทำการสื่อสารด้วยในทางที่ไม่ดี ไม่เปรียบเทียบตนเองกับบุคคลอื่นที่ทำการสื่อสารด้วยว่า เป็นผู้ที่ดีกว่า ด้อยกว่า สูงกว่าหรือดีกว่า เป็นต้น แต่ทำการสื่อสารโดยปราศจากอคติ ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ^{๗๐} ได้แก่ (๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข (๒) กรุณาความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ (๓) มุทิตา ความยินดีในเมื่อผู้อื่นมีสุข (๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรักเพราะชัง

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๖๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๗/๔๑๘.

^{๗๐} ดูเชิงอรรถ ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๘๖/๔๐๖.

๒. แนวทางปฏิบัติในลักษณะที่เป็นการสื่อสารแบบมวลชน

การสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารกับชนทั้งหลายในคราวเดียวกัน หรือที่มีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบมวลชนนั้น ลักษณะของการสื่อสารโดยทั่วไปเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว คือ ผู้ส่งสารทำการสื่อสารด้วยการส่งสารต่างๆ ไปยังผู้รับสารที่มีเป็นจำนวนมาก โดยที่ผู้รับสารเกือบทั้งหมด แทบจะไม่ได้ทำการสื่อสารกลับไปยังผู้ส่งสาร การสื่อสารในลักษณะเช่นนี้ ผู้รับสารจะได้รับสารที่มีเนื้อหาอย่างเดียวกัน เป็นสารชุดเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ผู้รับสารย่อมทำการสื่อสารกับตนเองซึ่งอาจใกล้เคียงหรือแตกต่างกันในแต่ละบุคคลเมื่อได้รับสารนั้นๆ และอาจสอดคล้องหรือตรงกันกับสารที่ผู้ส่งสารส่งออกมาหรือไม่สอดคล้อง ไม่ใกล้เคียง หรือไม่ตรงก็ได้ เนื่องจากผู้รับสารที่มีเป็นจำนวนมากนั้นย่อมมีความแตกต่างกันไปทั้งโดยภูมิหลัง สถานะ จริตนิสัย ปัญญา เป็นต้น แต่กระนั้น ผู้รับสารก็ต้องรับสารด้วยกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้องเช่นเดียวกัน

ดังนั้น การสื่อสารกับบุคคลอื่นที่มีลักษณะเป็นชนทั้งหลายหรือมวลชนนั้น นอกจากคุณสมบัติต่างๆ ของผู้ส่งสาร และหลักธรรมที่เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ส่งสารในการสื่อสารกับบุคคลอื่น^{๙๐} จะมีความสำคัญแล้ว ในส่วนของเนื้อหาสาร ที่นอกจากจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมสอดคล้องกับกลุ่มผู้รับสารแล้ว สิ่งที่ผู้ส่งสารพึงใส่ใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับเนื้อหาสารที่จะทำการสื่อสารออกไป คือ การคำนึงถึงประโยชน์ของเนื้อหาสารนั้น ซึ่งมีแนวทางปฏิบัติจากเกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงคำนึงถึงประโยชน์ที่แท้จริงเป็นสำคัญ มิได้คำนึงถึงตัวบุคคลเป็นสำคัญ เนื่องจากบุคคลย่อมมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความปรารถนาที่แตกต่างกัน การคำนึงถึงผู้รับสาร จึงมิใช่การคำนึงถึงความพอใจอันเป็นความปรารถนาเฉพาะบุคคลของผู้รับสาร ซึ่งแน่นอนว่ามีแตกต่างกันไป แต่เป็นการคำนึงถึงประโยชน์ที่แท้จริงที่ผู้รับสารแต่ละบุคคลจะได้รับร่วมกัน หรือเป็นประโยชน์ของส่วนรวมที่รวมเอาประโยชน์ของแต่ละบุคคลอยู่ในส่วนรวมนั้นนั่นเอง กล่าวคือ เป็นการสื่อสารที่มีวัตถุประสงค์หลักคือมุ่งไปที่ประโยชน์ของส่วนรวมที่บุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมจะได้รับร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม การที่จะสื่อสารเนื้อหาสารที่ก่อให้เกิดประโยชน์ดังกล่าว ให้ผู้รับสารที่มีเป็นจำนวนมากได้รับและเกิดความเข้าใจร่วมกันนั้น ช่องทางหรือวิธีการสื่อสารก็มีความสำคัญเช่นกัน การทำการสื่อสารในลักษณะของการสื่อสารที่มีบุคคลหลายวิธีต่างๆ เป็นต้นว่า การพิจารณาจำแนกกลุ่มผู้รับสารออกเป็นกลุ่มย่อยต่างๆ การพิจารณาบริบทของการสื่อสาร เพื่อทำการสื่อสารให้เข้าถึงผู้รับสารได้อย่างเหมาะสม และผู้รับสารสามารถรับสารได้ เข้าใจในสารและ

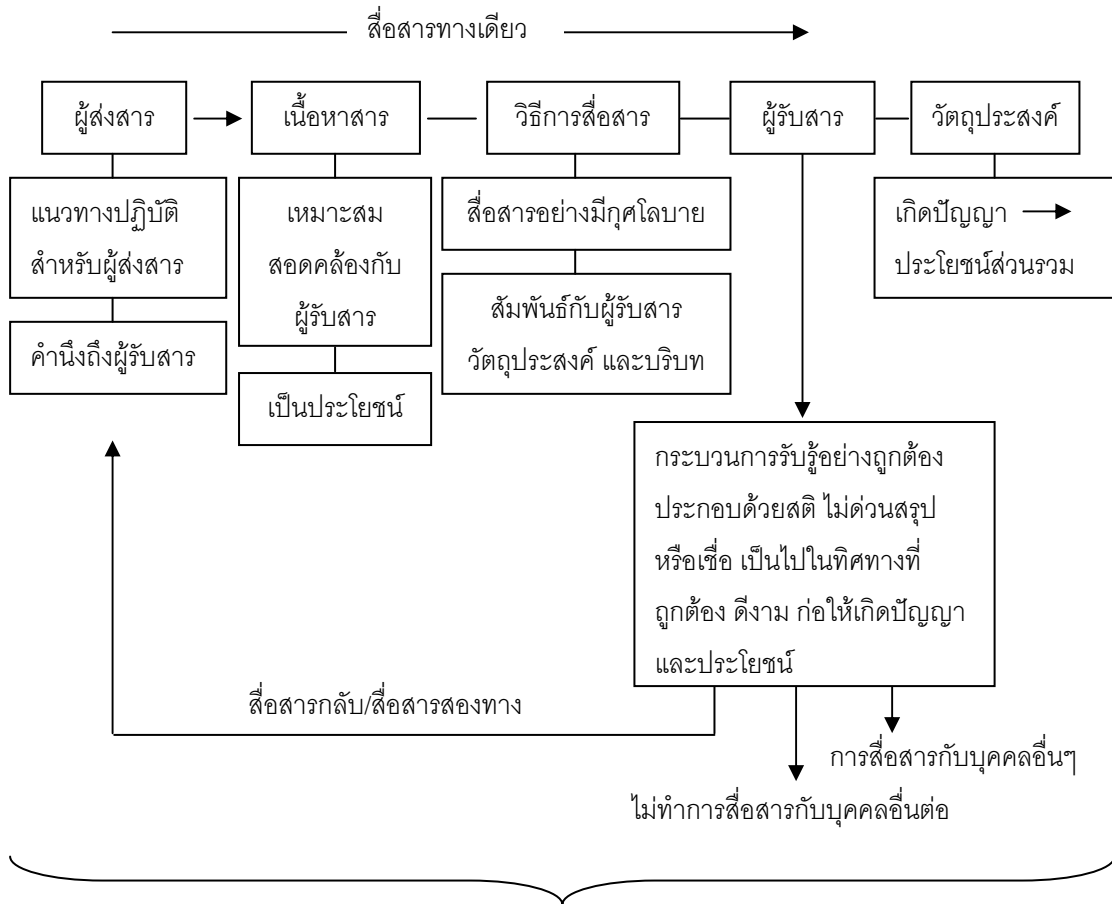
^{๙๐} ดูรายละเอียดในบทเดียวกันนี้ หน้า ๒๕๕, ๒๕๘.

วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร หรือได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงจากการรับสาร คือ เกิดปัญญา อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้กำหนดขอบเขตของประโยชน์ไว้ที่ ประโยชน์ในระดับโลกิยะที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้ (ทิฏฐธัมมมิกัตถะ) นั่นคือ ประโยชน์ที่เป็น ประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์เพื่อผู้อื่น ที่สนองตอบต่อบุคคลในระดับความเป็นอยู่ของบุคคลและสังคมในภพชาติปัจจุบัน ในส่วนที่เป็นประโยชน์ของส่วนรวมหรือระดับสังคม ได้แก่ การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ด้วยวิถีชีวิตที่ดีงามทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ญาติมิตร บริวาร บุคคลอื่นและสังคม โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกันได้อย่างถูกต้องโดยสันติ

แนวทางปฏิบัติสำหรับการสื่อสารกับบุคคลอื่นในลักษณะที่เป็นการสื่อสารแบบมวลชนที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ มีองค์ประกอบที่สำคัญของการสื่อสารในลักษณะนี้ คือ ผู้ส่งสาร ซึ่งไม่ว่าจะทำการสื่อสารด้วยกุศโลบายวิธีใดก็ตาม มีข้อที่พึงใส่ใจปฏิบัติที่สำคัญ คือ ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ และเคารพในความเป็นมนุษย์ของผู้รับสาร ในฐานะที่มีความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน ไม่ว่าผู้รับสารที่มีเป็นจำนวนมากเหล่านั้นจะมีความแตกต่างกันไป และแตกต่างกับผู้ส่งสาร ทั้งโดยทิฏฐิและวิถีหรือแบบแผนการดำเนินชีวิต เพราะผู้รับสารทั้งหลายเหล่านั้นต่างก็มีความทุกข์ ความสุข ความเปลี่ยนแปลง ความเป็นไปตามธรรมดาภายใต้กฎธรรมชาติเช่นเดียวกัน ต้องประสบกับความเกิด แก่ เจ็บ ตายเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ไม่ทำการสื่อสารด้วยความคิด ความรู้สึก รวมทั้งการสื่อสารเชิงวัจนะและเชิงอวัจนะต่อผู้ที่ทำการสื่อสารด้วยในทางที่ไม่ดี ไม่ถูกต้อง เหยียดหยาม หรือปิดกั้นโอกาสในการเข้าถึงการสื่อสารของผู้รับสารเป็นต้น แต่ทำการสื่อสารโดยปราศจากอคติ ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ และมีความเสมอภาค นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดแก่ส่วนรวมเป็นสำคัญ

โดยภาพรวมของการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับสังคม ทั้งที่มีลักษณะแบบร่วมกัน และแบบมวลชน มีแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธ ดังแสดงในแผนภาพ

ทำการสื่อสารบนพื้นฐานของความเข้าใจ ปราศจากอคติ ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม เคารพในความเป็นมนุษย์ และความเป็นไปภายใต้กฎธรรมชาติเช่นเดียวกัน ทั้งของผู้ส่งสารและผู้รับสาร แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันทั้งโดยทฤษฎีและวิธีการดำเนินชีวิต

แผนภาพที่ ๕.๗ แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่นเชิงพุทธ ในระดับสังคม

ข. แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเอง

ในกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น ย่อมต้องมีการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นด้วย เสมอไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด ในฐานะที่การสื่อสารกับตนเองเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น จากแผนภาพที่ ๔.๕ แสดงกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น^{๗๒} และแผนภาพที่ ๕.๕ แนวทางปฏิบัติในการรับสารอย่างถูกต้องในการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธ

^{๗๒} ดู บทที่ ๔ หน้า ๒๓๘.

ระดับปัจเจก^{๓๓} แสดงให้เห็นว่า ในกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น เมื่อผู้รับสารรับสารแล้ว ย่อมทำการสื่อสารกับตนเองก่อนที่จะทำการสื่อสารกลับ หรือทำการสื่อสารต่อไปยังผู้รับสารคนอื่น ๆ ทั้งในการสื่อสารกับบุคคลอื่นในลักษณะที่เป็นการสื่อสารระดับสังคมแบบร่วมกันหรือแบบมวลชนก็ตาม หรือแม้แต่ ไม่ทำการสื่อสารกลับหรือไม่ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นต่อ ผู้รับสารก็ย่อมมีการสื่อสารภายในตนเองในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเกิดขึ้น

ดังนั้น แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเอง ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น จึงมีแนวทางปฏิบัติเช่นเดียวกันกับแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธในขณะของการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจก อย่างไรก็ตาม มีข้อพึงใส่ใจให้มากในกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น ทั้งที่เป็นการสื่อสารกับบุคคลอื่นในลักษณะที่เป็นการสื่อสารระดับสังคมแบบร่วมกันหรือแบบมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีเนื้อหาสาระที่มากมายและอาจไม่ตรงกัน กล่าวคือ เมื่อผู้รับสารรับสารแล้ว ต้องพิจารณาโดยแยกภายในการที่จะเลือกเชื่อถือหรือไม่เชื่อถือนี้อาสาเหล่านั้น หรือเลือกรับเอาเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์และไม่เอาเนื้อหาสาระที่ไม่เป็นประโยชน์

ในการนี้ ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนามีแนวทางปฏิบัติ คือ แนวทางปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ชาวกาลามะในเกสปุตติสูตร^{๓๔} หรือเป็นที่รู้จักอีกชื่อหนึ่งว่า กาลามสูตร ที่มีเนื้อหาแสดงแนวทางปฏิบัติที่สำคัญในการรับสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสารจำนวนมากเหล่านั้นมีความแตกต่าง ไม่ตรงกัน ทั้งที่เป็นสารที่มาจากภายนอก และที่มาจากภายในตนเอง นั่นคือ อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อสารที่มาจากภายนอกหรือบุคคลอื่น ด้วยการฟังตามกันมา ด้วยการถือสืบๆ กันมา ด้วยการเล่าลือ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ หรือเพราะบุคคลลักษณะที่น่าจะเป็นไปได้หรือน่าเชื่อถือ และแม้แต่สารที่มาจากภายในตนเองก็อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ การคิดเอาเอง เพราะการอนุমান คาดคะเนตามหลักเหตุผล เพราะการคิดตรงตามแนวเหตุผล หรือเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว หรือแม้แต่เพราะนับถือว่าเป็นครูของเราเอง แต่ผู้รับสารสามารถเชื่อได้ ก็ต่อเมื่อได้ฝึกฝนอบรมหรือปฏิบัติจนรู้ได้ด้วยตนเองว่า สารใดที่ดี เป็นกุศล ก่อให้เกิดประโยชน์และความสุข ก็รับสารนั้นเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป ส่วนสารใดที่ไม่ดี เป็นอกุศล ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ เป็นโทษ เป็นความทุกข์ ก็ละทิ้งสารและแนวทางปฏิบัตินั้นเสีย^{๓๕}

^{๓๓} ดู บทเดียวกันนี้ หน้า ๒๖๒.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน อภ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน อภ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

การฝึกฝนอบรมหรือปฏิบัตินั้น เป็นการฝึกฝนอบรมจากภายในตนเอง โดยอาศัย การสื่อสารกับตนเองในลักษณะที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธเป็นเครื่องมือ ตั้งแต่กระบวนการรับสาร อย่างถูกต้อง การอบรมภาวนาตามหลักไตรสิกขาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และร่วมกับการ สื่อสารกับบุคคลอื่นในฐานะของปรโตโมสะที่เป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่า แนวทางปฏิบัติในการ ฝึกฝนอบรมนี้อาศัยทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ ซึ่งนำไปสู่ปัญญา อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและส่วนรวม

๕.๓ การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

การศึกษาการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จะได้นำผลการศึกษาอิทธิพล และความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดมุมมองทาง พระพุทธศาสนา^{๓๖} รูปแบบสื่อสารวิธีการและกระบวนการสื่อสาร^{๓๗} และการสื่อสารเชิงพุทธ^{๓๘} มา เป็นแนวทางในการพิจารณาการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ทั้งในส่วนที่เป็นระดับ ปัจเจกและระดับสังคม

จากการศึกษาอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา ทำให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมจะเป็นไปในทิศทาง ใด อย่างไรก็ดี สัมพันธ์กับทิศทางเชิงคุณค่าของการสื่อสารและทฤษฎี ในขณะที่การสื่อสารเชิงพุทธ เป็นการสื่อสารที่มีหลักการและแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนในทิศทาง หรือวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร คือ เพื่อประโยชน์ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เป็นทิศทางที่ดี ที่เป็นกุศลเท่านั้น โดย มุ่งให้เกิดปัญญาแก่ผู้ทำการสื่อสาร อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งที่เป็นประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์ เพื่อผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และเมื่อผู้ทำการสื่อสารต่างก็ล้วนเป็นสมาชิกของสังคม ดังนั้น ประโยชน์ดังกล่าวจึงเป็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่สังคมนั่นเอง โดยปัญญาที่เกิดขึ้นและการใช้ ปัญญานั้น รวมทั้งประโยชน์ที่เกิดขึ้นหรือเป็นผลมาจากปัญญาและการสื่อสารเชิงพุทธ เป็นสิ่งที่ สะท้อนการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจก และระดับ สังคม ดังที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน บทที่ ๓ หัวข้อ ๓.๒ อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการ เปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา หน้า ๑๒๓-๑๕๔.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน บทที่ ๔ หน้า ๑๕๔-๒๓๙.

^{๓๘} ดูรายละเอียดในบทเดียวกันนี้ หน้า ๒๔๐-๒๗๓.

๕.๓.๑ การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมระดับปัจเจก

ในเบื้องต้น ปัญญาและประโยชน์จากการสื่อสารเชิงพุทธ ย่อมเกิดขึ้นในระดับปัจเจก แต่ละปัจเจกซึ่งเป็นสมาชิกของสังคม การเปลี่ยนแปลงสังคมจึงเริ่มที่การเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกแต่ละปัจเจกก่อน ในหัวข้อนี้จึงเป็นการศึกษาการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมระดับปัจเจก จากการสื่อสารเชิงพุทธที่เป็นการสื่อสารในระดับปัจเจก

จากปัญหาที่ต้องการทราบในงานวิจัยนี้ นำมาพิจารณาในหัวข้อนี้ได้ว่า การสื่อสารในระดับปัจเจก ที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธมีหลักการและแนวทางปฏิบัติอย่างไรที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจก

การพิจารณาถึงปัญหาดังกล่าว เริ่มจากการศึกษาว่า การสื่อสารในระดับปัจเจกที่เป็น การสื่อสารเชิงพุทธก่อให้เกิดปัญญา อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร

ดังที่ปรากฏจากการศึกษาว่า การสื่อสารกับตนเองเป็นการสื่อสารในระดับปัจเจก แต่อย่างไรก็ตาม การสื่อสารในระดับปัจเจก ก็มีทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น

การสื่อสารกับตนเองมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในด้านที่เกี่ยวกับ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม วิถีการมองโลก วิถีการดำเนินชีวิต ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคล หรือเรียกว่า ทัมมฐิ ซึ่งเป็นทัมมฐิในระดับปัจเจก ในทางพระพุทธศาสนา ได้จำแนกทัมมฐิเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ได้แก่ มิจฉาทัมมฐิ และสัมมาทัมมฐิ การสื่อสารที่มุ่งถึงประโยชน์ โดยมุ่งให้เกิดปัญญานี้ หมายถึงทัมมฐิเฉพาะที่เป็นสัมมาทัมมฐิเท่านั้น

สัมมาทัมมฐิจำแนกได้อีก ๒ ระดับ ได้แก่ โลกียสัมมาทัมมฐิ และโลกุตตรสัมมาทัมมฐิ^{๗๙} สัมมาทัมมฐิระดับโลกียะเป็นความเห็นชอบที่นำไปสู่ปัญญา ส่วนสัมมาทัมมฐิในระดับโลกุตตระเป็น ตัวปัญญาเอง^{๘๐}

สัมมาทัมมฐิระดับโลกียะ หรือความเห็นชอบที่นำไปสู่ปัญญา ได้แก่ ความเชื่อในเรื่อง กฎแห่งกรรม และความรู้ในสิ่งดีสิ่งชั่วพร้อมทั้งสาเหตุ รวมถึงความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งเป็นปัจจัยแก่กันและกัน ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของกฎธรรมชาติที่เป็นสามัญของสรรพสิ่งทั้งปวง^{๘๑} โลกีย-สัมมาทัมมฐินี้ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก กล่าวคือ เป็นความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก

^{๗๙} ปรากฏในเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑.

^{๘๐} ดูรายละเอียดใน ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, หน้า ๑๓๔-๑๓๖.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน เชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑, อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙ ปรากฏใน เชิงอรรถ ข.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔, และ ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ ปรากฏในพระไตรปิฎก”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

และชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามธรรมชาติของคลองธรรม สอดคล้องกับศีลธรรมและหลักกรรม อีกทั้งสะท้อนถึงค่านิยมพื้นฐาน เป็นต้นว่า ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ความใฝ่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำหรือความเพียรพยายาม ความสามารถและสติปัญญาของตนเอง ความรู้จักฟังตนเอง และการช่วยเหลือกันด้วยเรี่ยวแรงกำลัง ความสามารถของมนุษย์เอง^{๔๒} มิใช่โดยการอ่อนวอนพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ

สำหรับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิที่เป็นตัวปัญญาเองนั้น ไม่เนื่องในโลก ไม่ขึ้นต่อโลก แต่เหนือโลก เป็นความรู้ ความเข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งที่ตัวสภาวะอันเป็นธรรมชาติของกฎธรรมชาติเอง ไม่ขึ้นต่อการหลอหลอมของสังคมหรืออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งไม่ขึ้นต่อกาล สมัย แต่จำเป็นสำหรับปรีชาญาณและความหลุดพ้น^{๔๓}

เมื่อพิจารณาจากปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ โลกียสัมมาทิฏฐิซึ่งยังเนื่องในโลก โดยสอดคล้องกับหลักศีลธรรมและหลักกรรมนั้น โดยทั่วไปเกิดจากปรโตโฆสะ ซึ่งเป็นปัจจัยฝ่ายภายนอกที่เกิดจากสังคม เช่น การอบรมสั่งสอน การขัดเกลาทางสังคม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม^{๔๔} หรือเกิดจากการสื่อสารกับบุคคลอื่นนั่นเอง ซึ่งเชื่อมโยงกับการฟังด้วยดี อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการที่บุคคลทำการสื่อสารกับตนเอง ร่วมกับกระบวนการรับสารอย่างถูกต้อง ก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยร่วมที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิ โดยโยนิโสมนสิการนี้ มีศรัทธาเป็นเครื่องก่อให้เกิด ศรัทธามีการฟังสิ่งที่ดีงามด้วยดีเป็นเครื่องก่อให้เกิด^{๔๕} พิจารณาในแง่ของการสื่อสารได้ว่า การสื่อสารที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐินั้น อาศัยทั้งการสื่อสารกับตนเอง และการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยนี้มุ่งถึงประโยชน์ในระดับโลกียะ ดังนั้น การสื่อสารเชิงพุทธจึงมุ่งไปที่การสื่อสารที่สัมพันธ์หรือก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิระดับโลกียะที่นำไปสู่ปัญญา การสื่อสารที่สัมพันธ์หรือก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิและปัญญา แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

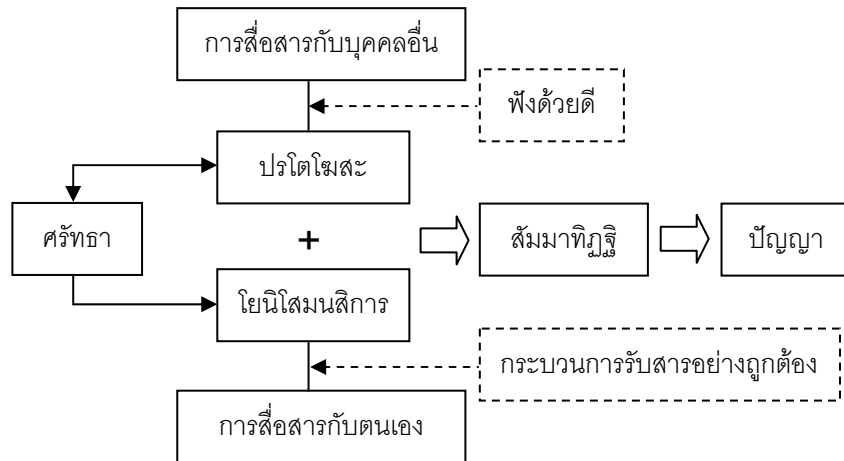
^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๗๓๗-

๗๓๘.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๘-๗๓๙.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๗.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

แผนภาพที่ ๕.๘ แสดงการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิและปัญญา

ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความเลื่อมใส^{๔๖} ความเชื่อถือ ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม^{๔๗} ในทางธรรมหมายถึง เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงาม และในการทำความดี กล่าวคือ เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า^{๔๘} ศรัทธาที่หมายถึงความเชื่อเช่นนี้ เป็นความเชื่อเช่นเดียวกันกับความเชื่ออย่างโลกียสัมมาทิฐิ ซึ่งเกิดขึ้นจากการฟังสัทธรรม ซึ่งเป็นโปรดโมเสในทางที่ดีงาม การฟังสิ่งที่ดีงามด้วยดีนี้ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่นเชิงพุทธ และเมื่อฟังสิ่งที่ดีงามแล้ว สิ่งที่ได้ฟังนั้นก็เป็นสิ่งเร้าหรือข้อมูลหรือสาร ที่ใช้หรือเกี่ยวเนื่องในการทำการสื่อสารกับตนเองด้วยโยนิโสมนสิการต่อไป อย่างไรก็ตาม ศรัทธายังสัมพันธ์กับการฟังหรือโปรดโมเสอีกในแง่ที่ว่า ศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำให้เกิดโปรดโมเส^{๔๙} หรือสัมพันธ์กับการสื่อสารกับบุคคลอื่น ในแง่ที่ศรัทธาหมายถึง ความเลื่อมใส หรือมีความเชื่อถือ มีจิตยินดีหรือเห็นชอบด้วย^{๕๐} เป็นต้นว่า เลื่อมใสในปัญญา ความรู้ ความสามารถ หรือแนวการ

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : มหาคุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๐.

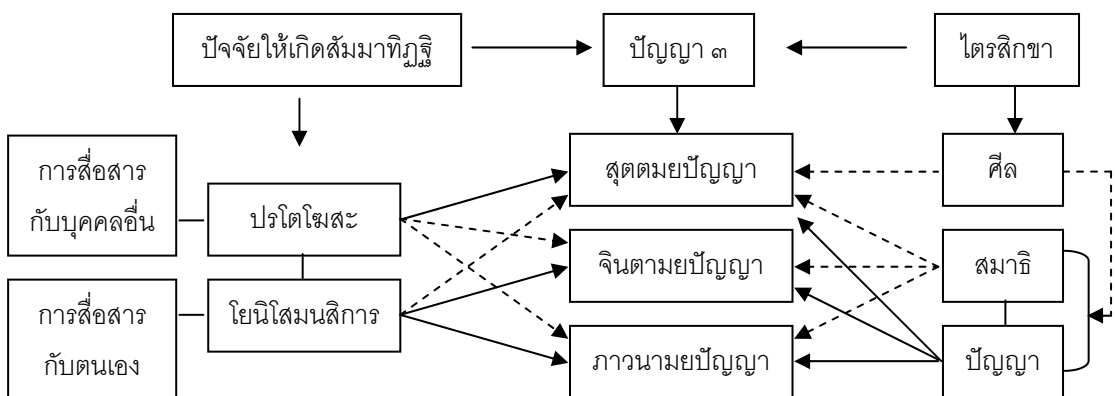
^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๓.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๗๓๗.

^{๕๐} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ รุ่นที่ ๑.๐๐, [ซีดีรอม], กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

ประพจน์ปฏิบัติ ซึ่งสิ่งที่เลื่อมใสเหล่านี้ปรากฏออกมาเป็นการกระทำทางกาย วาจาที่บุคคลอื่นสามารถรับรู้ได้ เช่น บุคลิกภาพ แบบแผนการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นการสื่อสารกับบุคคลอื่นได้ทางหนึ่งโดยเป็นการสื่อสารเชิงอวัจนะ ที่ทำให้บุคคลเกิดศรัทธา เชื่อถือ มีจิตยินดีที่จะรับฟังเสียงจากผู้อื่น หรือปรโตโมหะ อันจะก่อให้เกิดสัมมาทิฐิขึ้นในตน และนำไปสู่ปัญญา

เมื่อพิจารณาถึงปัญญา ๓ ประเภท จากการเกิดขึ้นของปัญญา ๓ ทาง คือ สุตตมย-ปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) และภาวนามย-ปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม)^{๙๑} การเกิดขึ้นของปัญญา ๓ ทางนี้ สอดคล้องกับปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิตั้งสองประการ กล่าวคือ สุตตมยปัญญา หรือปัญญาที่เกิดจากการฟัง คือ ปัจจัยด้านปรโตโมหะ เป็นต้นว่า การฟัง การศึกษาเรียนรู้ ซึ่งอยู่ในส่วนของการสื่อสารกับบุคคลอื่น ส่วนจินตามยปัญญา หรือปัญญาที่เกิดจากการคิด เป็นต้นว่า การคิด การพิจารณา หรือตั้งประเด็นคำถามต่างๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยด้านโยนิโสมนสิการ หรือการมนสิการ การพิจารณา การใคร่ครวญอย่างแยบคาย ซึ่งอยู่ในส่วนของการสื่อสารกับตนเอง สำหรับภาวนามยปัญญา หรือปัญญาที่เกิดจากการอบรม การอบรมนี้หมายถึง การอบรมในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งมีรูปแบบวิธีการสื่อสารในระดับของศีล สมาธิ ปัญญา ที่สัมพันธ์กับสัมมาทิฐิ ร่วมกับหลักการและแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธ ซึ่งก่อให้เกิดปัญญาและประโยชน์ โดยการสื่อสารในระดับของศีลสัมพันธ์กับโลกียสัมมาทิฐิและการสื่อสารกับบุคคลอื่น การสื่อสารในระดับของสมาธิและปัญญาสัมพันธ์กับทั้งโลกียสัมมาทิฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิและการสื่อสารกับตนเอง โดยมีการสื่อสารในระดับของศีลเป็นบาทฐาน

แผนภาพที่ ๕.๙ แสดงการสื่อสารเชิงพุทธในระดับปัจเจกที่ก่อให้เกิดปัญญา

^{๙๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

จากการศึกษา กล่าวได้ว่า การสื่อสารเชิงพุทธในระดับปัจเจกที่ก่อให้เกิดปัญญา มีปัจจัยมาจากการสื่อสารเชิงพุทธด้วยสัมมาทิฐิ หรือการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งสอดคล้องและร่วมกับการสื่อสารในแนวทางของไตรสิกขา โดยโยนิโสมนสิการ กระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้อง การสื่อสารในระดับของสมาธิ และการสื่อสารในระดับของปัญญา ซึ่งเป็นการสื่อสารกับตนเอง เป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดจินตมยปัญญา และภาวนามยปัญญาโดยตรง โดยมีปรโตโฆสะ และการสื่อสารในระดับของศีล ซึ่งเป็นการสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นส่วนสนับสนุนเกื้อกูล

ในขณะที่ปรโตโฆสะ การสื่อสารในระดับของศีล และการสื่อสารในระดับของสมาธิ เป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดสุตตมยปัญญาโดยตรง โดยโยนิโสมนสิการและการสื่อสารในระดับปัญญา เป็นส่วนสนับสนุนเกื้อกูล ตามกระบวนการของการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่ในขณะที่ของการสื่อสารกับบุคคลอื่นย่อมต้องมีการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นร่วมด้วยเสมอ

นอกจากนี้ การสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดปัญญาดังกล่าว มีศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้น กล่าวคือ หากอยู่ในสถานะของผู้ส่งสาร นอกจากมีคุณสมบัติเป็นผู้ส่งสารที่เป็นกัลยาณมิตร และปฏิบัติตามแนวทางการสื่อสารเชิงพุทธในส่วนขององค์ประกอบด้านผู้ส่งสารแล้ว ก็ต้องเป็นผู้ส่งสารที่สามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้รับสารได้ด้วย โดยอาจเป็นศรัทธาที่เกิดจากบุคลิกภาพ หรือที่เกิดจากแนวทางปฏิบัติหรือแบบแผนวิถีการดำเนินชีวิต เป็นต้นว่า เป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพที่ดี เป็นผู้ที่มีแนวทางปฏิบัติ หรือมีแบบแผนวิถีการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เป็นผู้ที่มีกายกับวาจาตรงกัน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หากอยู่ในสถานะของผู้รับสาร นอกจากหลักกาลามสูตรแล้ว การที่จะศรัทธา เลื่อมใสผู้ส่งสารหรือบุคคลใด ในรูปสูตร^{๑๒} มีเนื้อหาแสดงถึงคุณสมบัติต่างๆ ที่เป็นเครื่องวัดที่บุคคลจะเกิดความเชื่อความเลื่อมใสหรือศรัทธา ได้แก่ รูป เสียง ความเศร้าหมอง^{๑๓} และธรรม โดยรูป หมายถึง รูปร่างที่สวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า บุคลิกดี สมบูรณ์พร้อม ผู้ที่ได้พบเห็นมีความชอบใจ พอใจ ก็เลื่อมใสเชื่อมั่นเชื่อถือศรัทธา เสียง หมายถึง เสียงสรรเสริญเกียรติคุณ หรือเสียงพูดจาที่ไพเราะ เมื่อได้ฟังก็มีความชอบใจ พอใจ เลื่อมใสเชื่อมั่นเชื่อถือศรัทธา กล่าวคือ ทั้งรูปและเสียง เป็นต้นว่า บุคลิกภาพที่ดี น้ำเสียงและการพูดจาที่ไพเราะ เป็นสิ่งที่สามารถสร้างความเลื่อมใสศรัทธาได้ ส่วนความเศร้าหมอง หมายถึง เมื่อบุคคลเห็นผู้ใช้

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๑๓} ความเศร้าหมอง ในที่นี้หมายถึง ความเศร้าหมองแห่งสิ่งของเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่ม ความเป็นอยู่ เช่น ผ้าเก่า หยาบ มีการซ่อมแซมหลายครั้ง ดูรายละเอียดในเชิงอรรถ อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๙.

เห็นผู้ที่ใช้สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่ที่เก่า หยาบ ผ่านการซ่อมแซมหลายครั้ง หรือมีความประพาศติการกระทำที่คร่ำครึยด เครื่องครัดเป็นทุกกริยาชูดเกลตาตน ก็มีความชอบใจ พอใจ เลื่อมใสน้อมใจเชื่อถือศรัทธา ประการสุดท้ายคือ ธรรม หมายถึง บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญา เห็นสัจธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีความชอบใจ พอใจ เลื่อมใส น้อมใจเชื่อถือศรัทธา^{๙๔} คุณสมบัติที่ผู้รับสารจะใช้เป็นเครื่องวัดสำหรับความเลื่อมใสศรัทธาผู้ส่งสารหรือบุคคลใดๆ คือ ธรรม ซึ่งเป็นคุณภายในและข้อปฏิบัติภายนอกที่เป็นไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญาของบุคคลนั้น ทั้งนี้เพราะ ถ้าฟังความเลื่อมใสศรัทธาผู้ส่งสารหรือบุคคลใดด้วยรูป เสียง หรือความเศร้าหมอง ยังอาจเป็นความเลื่อมใสศรัทธาที่ถูกครอบงำ หรือถูกชักนำไปด้วยความหลงไปในทิศทางที่ไม่ดีไม่ถูกต้องได้

การสื่อสารในระดับปัจเจกที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ ก่อให้เกิดปัญญาทั้ง ๓ ประเภท ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ อันเป็นความเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก โดยเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลง ทัศนคติ เป็นสัมมาทัศนคติ ซึ่งเป็นการกระทำในระดับจิตใจหรือเป็นมโนกรรมเช่นเดียวกันกับการสื่อสาร กับตนเอง และเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นก่อน โดยที่การกระทำทางมโนกรรมนี้มีผลต่อการกระทำ ทางกายและวาจา รวมถึงส่งผลกระทบต่อสิ่งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นให้เป็นไปใน ทิศทางแห่งการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธซึ่งประกอบไปด้วยสัมมาทัศนคติ อันมีผลต่อการกระทำและ พฤติกรรมของบุคคลนั้น ที่จะกระทำสิ่งต่างๆ หรือแสดงพฤติกรรมที่ประกอบด้วยทัศนคติและปัญญา ที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งการกระทำหรือพฤติกรรมเช่นนั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลนั่นเอง และ ก่อประโยชน์ให้แก่บุคคลอื่น รวมทั้งสังคมด้วย เป็นต้นว่า ทำให้เป็นผู้ที่มีวิธีการคิดที่เป็นไปตามวิถี แห่งปัญญา เช่น มีวิธีคิดอย่างเป็นระบบ รู้จักวิเคราะห์ พิจารณา ไม่มองสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ ผิดเพี้ยน เมื่อทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นก็เป็นไปด้วยความมีเหตุมีผล หรือการกล่าววาจาสุภาพซึ่ง ประกอบไปด้วยการพูดที่ถูกต้อง พูดคำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ ซึ่งพูด ด้วยเมตตาจิต^{๙๕} ทำให้บุคคลเป็นที่รักใคร่ ชอบพอ เป็นที่เลื่อมใสแก่บุคคลอื่น นอกจากนี้ การ กล่าววาจาหรือทำการสื่อสารที่ไม่มีโทษ ยังเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ผู้รับสารเปลี่ยนแปลง โดย

^{๙๔} ดูรายละเอียดในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๒.

^{๙๕} อ.จ.ป.ญ.จก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

สามารถเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะและพฤติกรรมได้ เกิดการพัฒนาตน^{๙๖} เพราะการพูดที่ไพเราะอ่อนหวานเป็นสิ่งที่สามารถสร้างความเลื่อมใสศรัทธาอันเป็นจุดเริ่มของการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งจะทำให้เกิดการรับฟังและทำการสื่อสารต่อไป หรือดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอุทเทสแก่ภิกษุทั้งหลายในมรณานุสติสูตร ความย่อว่า

หากบุคคลไม่มีความเพิลิตเพลิน ไม่ยึดถือ ไม่สยบ ในอายตนะแต่ละอย่างที่เป็นเหตุให้สัญญากำหนดจำด้วยกิเลสฟุ้งขึ้นมาครอบงำ รากะ ปฏิฆะ ทิฏฐิ วิจิกิจจา มานะ ภวรากะ อวิชา ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานก็จะหมดสิ้นไป การถือท่อนไม้ การถือศัตรา การทะเลาะ การโต้แย้ง การวิวาท การส่อเสียดยุยง การพูดเท็จ ก็จะหมดสิ้นไป^{๙๗}

เนื้อหาในอุทเทสนี้แสดงให้เห็นประโยชน์ตน คือ บุคคลย่อมสงบระงับในส่วนของตนแล้วยังแสดงประโยชน์ผู้อื่นด้วย ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นบุคคลอื่นเพียง ๑ หรือ ๒ ซึ่งอาจเป็นคู่กรณีเท่านั้น แต่บุคคลอื่นนี้ยังมีความหมายกว้างรวมไปถึงทั้งสังคมได้ กล่าวคือ ทำให้สังคมมีสันติสงบสุข

กล่าวโดยสรุป เมื่อปัจเจกทำการสื่อสารในระดับปัจเจกที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจกที่เกิดขึ้น คือ ทำให้สมาชิกของสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านทิฏฐิเป็นสัมมาทิฏฐิในเบื้องต้น ซึ่งนำไปสู่การกระทำทั้งทางกายและวาจาที่ถูกต้องตามทิฏฐินั้น ซึ่งเป็นการกระทำในวิถีแห่งปัญญาอันก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในส่วนตนเองของปัจเจกแต่ละบุคคล บุคคลอื่น และสังคม ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระดับปัจเจก เป็นต้นว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีคิด วิธีการดำเนินชีวิต ความรู้ ทักษะ ความสามารถ การพัฒนาตนในการดำรงชีพและการงาน สถานภาพ กล่าวคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายในตนเองที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายนอก

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน พระมหาศรีสุพรรณ อุตฺตที่โป (ค่านนท์), การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตที่

ปรากฏในคัมภีร์พุทธทศนิกาย, <http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=254970>, [๑๑

สิงหาคม ๒๕๕๒).

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๑/๒๑๐-๒๑๑, และรังสี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้า

ทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : เจพรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๗.

๕.๓.๒ การสื่อสารเชิงพหุกับการเปลี่ยนแปลงสังคมระดับสังคม

จากปัญหาที่ต้องการทราบในงานวิจัยนี้ นำมาพิจารณาในประเด็น การสื่อสารในระดับสังคมที่เป็นการสื่อสารเชิงพหุทว่า มีหลักการและแนวทางปฏิบัติอย่างไร ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับสังคม

จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับสังคมมีความเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกแต่ละปัจเจกพร้อมกันเป็นสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งสองระดับนั้น มีการเปลี่ยนแปลงในด้านทฤษฎีและพฤติกรรมเป็นสำคัญ

เมื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับปัจเจก เกิดจากการสื่อสารเชิงพหุทที่ก่อให้เกิดสัมมาทฤษฎีในปัจเจกอันนำไปสู่ปัญญาของปัจเจก แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับสังคมจึงเป็นการสื่อสารเชิงพหุทที่ก่อให้เกิดสัมมาทฤษฎีของสังคมอันนำไปสู่ปัญญาของสังคม ซึ่งอาจไม่ใช่สัมมาทฤษฎีและปัญญาของปัจเจกชนทุกคนในสังคม แต่เกิดจากสัมมาทฤษฎีและปัญญาของปัจเจกที่ร่วมกันเป็นสังคม โดยที่ปัจเจกบุคคลเหล่านั้นมีสถานภาพเป็นสมาชิกในส่วนต่างๆ ของสังคมที่กระจายกันไปทั่วทั้งโครงสร้างของสังคม เป็นต้นว่า เป็นผู้นำ เป็นปัญญาชน เป็นคนกลุ่มใหญ่ของสังคม เป็นต้น เมื่อทฤษฎีของสังคมและพฤติกรรมของสังคมอันเนื่องมาจากทฤษฎีของสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไปแล้ว จะส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางสังคม

ดังที่ปรากฏจากการศึกษาว่า การสื่อสารกับบุคคลอื่นเป็นการสื่อสารในระดับสังคม แต่กระนั้น การสื่อสารในระดับสังคม ก็ประกอบทั้งการสื่อสารกับบุคคลอื่นและการสื่อสารกับตนเอง เช่นเดียวกันกับการสื่อสารในระดับปัจเจก ก็ประกอบไปด้วยการสื่อสารทั้งสองลักษณะดังกล่าวจากแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่นเชิงพหุทที่เป็นสื่อสารในระดับสังคม ทั้งที่เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นในลักษณะของการร่วมกัน (collective) ของการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจก และที่เกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารกับชนทั้งหลายในคราวเดียวกัน หรือการสื่อสารแบบมวลชน ผู้สื่อสารเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการสื่อสารเชิงพหุทในฐานะเป็นบุคคลที่แพร่กระจายสัมมาทฤษฎี จากสัมมาทฤษฎีของปัจเจกไปสู่ผู้รับสารหรือบุคคลอื่นๆ ในสังคม ซึ่งจะก่อให้เกิดเป็นสัมมาทฤษฎีของสังคม ทั้งนี้เนื่องจาก เมื่อการสื่อสารกับบุคคลอื่นเชิงพหุทถูกกระทำต่อๆ กันไปในสังคม ทฤษฎีของปัจเจกบุคคลหนึ่งย่อมถูกสื่อสารแพร่กระจายไปยังปัจเจกบุคคลอื่นๆ ด้วย เกิดเป็นทฤษฎีของสังคมในลักษณะของการร่วมกันเป็นสังคม (collective) หรือเมื่อผู้สื่อสารทำ

การสื่อสารเชิงพุทธไปยังผู้รับสารที่เป็นชนจำนวนมากหรือมวลชน ทิฏฐิจากผู้ส่งสารก็ย่อมถูกแพร่กระจายไปยังชนจำนวนมากในคราวเดียวกันนั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม ในการสื่อสารเชิงพุทธ การสื่อสารกับตนเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น ซึ่งกระทำโดยผู้รับสาร ก็เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิและปัญญา ดังแสดงในแผนภาพที่ ๕.๗ แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับบุคคลอื่นเชิงพุทธ ในระดับสังคม^{๙๘} แผนภาพที่ ๕.๖ แนวทางปฏิบัติในการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธในขณะของการสื่อสารกับบุคคลอื่นในระดับปัจเจก^{๙๙} แผนภาพที่ ๕.๘ แสดงการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิและปัญญา^{๑๐๐} และแผนภาพที่ ๕.๙ แสดงการสื่อสารเชิงพุทธในระดับปัจเจกที่ก่อให้เกิดปัญญา^{๑๐๑}

นอกจากนี้ ในการที่ผู้รับสารซึ่งมีเป็นจำนวนมาก และมีความแตกต่างกันไปนั้นจะรับเอาทิฏฐิที่ถูกสื่อสารออกมาหรือไม่นั้นนอกจากภูมิหลังของผู้รับสาร ก็อยู่ที่องค์ประกอบด้านเนื้อหาสาร และวิธีการสื่อสารด้วยเช่นเดียวกัน ที่ต้องประกอบไปด้วยเนื้อหาสารซึ่งมีสารที่ดีและถูกนำเสนอหรือสื่อสารด้วยวิธีที่เหมาะสมกับผู้รับสาร เวลาหรือบริบทที่เหมาะสม ด้วยเจตนาที่ดี มุ่งประโยชน์ เมื่อผู้รับสารจำนวนมากยอมรับสารซึ่งประกอบไปด้วยสัมมาทิฏฐินั้นด้วยกระบวนการรับสารอย่างถูกต้อง ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการ สติ การสำรวจและสื่อสารกับตนเองตามแนวทางของศีล สมาธิ ปัญญา อันก่อให้เกิดปัญญาแล้ว ทิฏฐิและปัญญานั้นกลายเป็นทิฏฐิและปัญญาของสังคม ซึ่งแสดงออกเป็นพฤติกรรมของสังคม และก่อให้เกิดผลในวงกว้างระดับสังคมในทิศทางที่สอดคล้องไปกับสัมมาทิฏฐิและปัญญาของสังคมนั้น

กล่าวได้ว่า จากการสื่อสารในระดับปัจเจกที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ ซึ่งหมายรวมทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก จากนั้นปัจเจกทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธ ไม่ว่าจะบุคคลอื่นเพียงคนเดียว หรือเป็นกลุ่ม หรือชนทั้งหลายในสังคม ซึ่งบุคคลอื่นเหล่านั้นก็ทำการสื่อสารกับตนเองและสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารเชิงพุทธอีกต่อไป เป็นการสื่อสารเชิงพุทธที่เกิดขึ้นทั่วไปทั้งสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงในแต่ละปัจเจกบุคคลก่อน ซึ่งก็เป็นการ

^{๙๘} ดู ในบทนี้ หน้า ๒๗๑.

^{๙๙} ดู ในบทนี้ หน้า ๒๖๖.

^{๑๐๐} ดู ในบทนี้ หน้า ๒๗๖.

^{๑๐๑} ดู ในบทนี้ หน้า ๒๗๗.

เปลี่ยนแปลงจากภายในตนเองของปัจเจกบุคคลนั้นๆ ก่อน แล้วปรากฏเป็นการเปลี่ยนแปลงภายนอก จากนั้นจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมในลักษณะของการร่วมกันเป็นสังคม (collective) ดังเช่นที่แสดงในแผนภาพที่ ๓.๔ แสดงความเชื่อมโยงระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงจากระดับปัจเจกไปสู่ระดับสังคม^{๑๐๒}

โดยการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีและปัญญา ซึ่งก็เปรียบเสมือนการเปลี่ยนแปลงในภายในของสังคมก่อน แล้วจึงนำไปสู่พฤติกรรมของสังคมอันเกี่ยวข้องกับแบบแผนวิถีการดำเนินชีวิตตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของคนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างสังคมต่อไป เป็นต้นว่า การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับระบบการให้สถานภาพบุคคลหรือการกำหนดชนชั้นของสมาชิกในสังคม ทศนคติการมองโลกและชีวิตที่เกี่ยวข้องกับระบบคุณค่าของความเป็นมนุษย์ของคนในสังคม ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่ม องค์กร หรือหน่วยย่อยต่างๆ ที่เป็นสมาชิกในสังคม การอยู่ร่วมกันหรือปกครอง เป็นต้น ซึ่งถือว่าการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏเป็นการเปลี่ยนแปลงภายนอกสุดของสังคม

๕.๓.๓ การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม พิจารณาในเชิงอริยสัจ ๔

เมื่อพิจารณาการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จากแนวทางที่อาศัยโครงความคิดจากหลักอริยสัจสี่ในพระพุทธศาสนา คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค สามารถพิจารณาเป็นหลักการได้คือ หลักแห่งเหตุและผล นั่นคือ ทุกข์ เป็นผล สมุทัย เป็นเหตุ คือ เป็นเหตุแห่งทุกข์ นั่น และนิโรธหรือความดับทุกข์ เป็นผล โดยมีมรรคหรือทางแห่งความดับทุกข์ เป็นเหตุ คือ เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์

จากหลักการดังกล่าวนี้ แบ่งเป็นฝ่ายเหตุและฝ่ายผล ได้แก่ ฝ่ายเหตุ คือ สมุทัย และมรรค ส่วนฝ่ายผล คือ ทุกข์ และนิโรธ โดยสามารถพิจารณาเหตุและผลที่เกิดขึ้นได้เป็น ๒ สายหรือ ๒ แนวทาง สายแรก เป็นสายที่นำไปสู่ผลคือความทุกข์ ส่วนสายที่สอง เป็นสายที่นำไปสู่ผลคือความสุข นั่นคือ สมุทัยนำไปสู่ผลคือความทุกข์ ซึ่งเป็นสายแรก แต่มรรคนำไปสู่ผลคือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นสายที่สอง ในประเด็นของการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม สามารถพิจารณาได้ว่าเป็นไปตามหลักแห่งเหตุและผลในสายที่สอง คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมเป็นผล ส่วนการสื่อสารเชิงพุทธ อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมในวิถีทางดังกล่าว เป็นเหตุหรือเป็นมรรค หรือกล่าวในทาง

^{๑๐๒} ดู ในบทที่ ๓ หน้า ๑๓๙.

กลับกันได้ว่า การสื่อสารเชิงพุทธ เป็นเหตุหรือ เป็นวิถีทางของการสื่อสาร ที่นำไปสู่ผล คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมในทิศทางที่เป็นประโยชน์สุขแก่สมาชิกของสังคม

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากแนวคิดตามหลักอริยสัจทั้ง ๔ สามารถพิจารณาได้ ดังนี้ คือ สายแรกสายของเหตุและผลที่เป็นความทุกข์ ได้แก่ (๑) สมุทัย หรือเหตุที่เกิดทุกข์ คือ ที่มาของการเปลี่ยนแปลงสังคม (๒) ทุกข์ หรือสภาพที่เป็นปัญหาซึ่งเป็นผลจากสมุทัย คือ สภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เป็นอยู่ สายที่สองของเหตุและผลที่เป็นความสุข ได้แก่ (๓) มรรค หรือทางดับทุกข์ ได้แก่ หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุข และ (๔) นิโรธ หรือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นส่วนผล คือ ผลของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุข

ก. ที่มาของการเปลี่ยนแปลงสังคม (สมุทัย)

ที่มาของการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้แก่ แนวคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ หรือทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังการสื่อสาร หากทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังนี้เป็นไปในทิศทางที่ไม่ดี ไม่ถูกต้อง ในที่นี้หมายถึงประกอบไปด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง ย่อมเป็นเหตุให้การสื่อสารเป็นไปในวิถีทางที่ไม่ถูกต้อง และแพร่กระจายทฤษฎีที่ไม่ถูกต้องหรือไม่พึงประสงค์แก่ส่วนรวม ผู้สังคม

ดังเช่น สภาพสังคมในปัจจุบันที่ยังมิได้ให้ความสำคัญกับการสื่อสารกับตนเอง ในขณะที่การสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารขนาดใหญ่ หรือที่เป็นไปในวงกว้าง เช่น การสื่อสารมวลชน หรือการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ เป็นการสื่อสารที่ก่อให้เกิดทฤษฎีและพฤติกรรมของสังคมในทางที่ทำให้สังคมเกิดปัญหาหลายประการ เกิดความทุกข์ ด้วยทฤษฎีแนวคิดเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและอำนาจที่อยู่เบื้องหลังการสื่อสารนั้นๆ การสื่อสารในลักษณะนั้นจึงเป็นไปในหลักแห่งเหตุและผลในสายแรก คือ เป็นสมุทัยที่นำไปสู่ผล คือ ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นโทษทุกข์

ข. สภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เป็นอยู่ (ทุกข์)

สภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เป็นอยู่ เป็นสังคมที่เต็มไปด้วยความแตกแยกทางความคิด ไม่มีความสงบ เต็มไปด้วยการแข่งขันที่รุนแรงในทางเศรษฐกิจและการดำเนินชีวิตในทุกทาง หรือเป็นสังคมที่ไร้ระเบียบ มีความพร่องทางจริยธรรม เป็นสังคมที่เติบโตอย่างไม่สมดุลในเชิงกายภาพและจิตภาพ ซึ่งเป็นสภาพการณ์ของสังคมที่ไม่เป็นสุข

ค. หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุข (มรรค)

หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุข ในงานวิจัยนี้มุ่งศึกษาไปที่หลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธ โดยพิจารณาว่าเป็นปัจจัยฝ่ายเหตุที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมทั้งในระดับปัจเจก และระดับสังคม ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงทิวทัศน์ที่อยู่เบื้องหลัง การสื่อสารเชิงพุทธเป็นการสื่อสารที่มีสัมมาทิฐิอยู่เบื้องหลัง ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญญาและประโยชน์แก่สังคม นอกจากนี้ยังเป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วย การสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นไปแต่ในทิศทางที่ถูกต้องประกอบด้วยสติ และแนวทางปฏิบัติตามหลักของศีล สมาธิ ปัญญา

ง. ผลของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุข (นิโรธ)

ผลของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์สุข เป็นประโยชน์สุขที่อยู่บนฐานของสัมมาทิฐิและพฤติกรรมรวมทั้งแนวทางประพฤติปฏิบัติที่ประกอบไปด้วยปัญญา โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากภายในไปสู่ภายนอก กล่าวคือ จากภายใน คือ ทิวทัศน์ สู่ภายนอก คือ พฤติกรรมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม จากนั้นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมภายนอก คือ การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของสังคม เป็นต้นว่า เป็นสังคมที่ใช้ปัญญาใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ มีความเกื้อกูลอาหารต่อกันในทางที่ถูกต้อง เป็นสังคมที่มีวินัยและจริยธรรม เป็นสังคมที่เติบโตอย่างสมดุลทั้งในเชิงกายภาพและจิตภาพ มีความสงบสุข เป็นต้น

บทที่ ๖

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม มีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม ศึกษารูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยมีผลการวิจัยสรุปสาระสำคัญได้ดังต่อไปนี้

๖.๑ สรุปผลการวิจัย

การสื่อสารมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคม เป็นสำคัญ ได้แก่ แนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม วิถีการมองโลก ที่รวมเรียกว่า ทัศนคติ การแสดงออกทางพฤติกรรมต่างๆ และที่ปรากฏในวิถีการดำเนินชีวิต โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิรูป เป็นไปในทิศทางเดียว อย่างค่อยเป็นค่อยไป มีผลระยะยาว ทั้งในระดับปัจเจก และระดับสังคมที่มีลักษณะร่วมกันเป็นสังคมโดยรวม (collective) ผลการศึกษานี้ พบตรงกันทั้งจากแนวคิดมุมมองทางตะวันตก และทางพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม การอธิบายสาเหตุว่าการสื่อสารมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมจากแนวคิดมุมมองทั้งสองนั้น มีความแตกต่างกันไปคนละแนวทาง กล่าวคือ ตามแนวคิดทางตะวันตก อธิบายว่า การสื่อสารที่มีผลมากในการส่งผลกระทบต่อสังคม หรือการสื่อสารที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง เกี่ยวเนื่อง หรือสนับสนุน หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม ก็คือ การสื่อสารมวลชน เนื่องจากคุณลักษณะโดยทั่วไปของการสื่อสารมวลชนเอง และการทำบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารมวลชนประการต่างๆ ทั้งโดยการทำบทบาทหน้าที่ที่เปิดเผยตามที่ ถูกกำหนดไว้ และหน้าที่ที่ไม่ได้เปิดเผยซึ่งสัมพันธ์กับสาเหตุหรือปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงสังคม ปัจจัยต่างๆ ทั้งปัจจัยภายนอกและภายในระบบของสังคม ในลักษณะที่การสื่อสารเป็นเครื่องมือ หรือช่องทางหรือกลไกในการแพร่กระจายนวัตกรรมหรือเทรนด์วัฒนธรรม เช่น แนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม เข้าแทนที่วัฒนธรรมเดิม นอกจากนี้ การทำบทบาทหน้าที่ประการอื่นของการ

สื่อสารมวลชน คือ การทำหน้าที่เป็นกลไกในการธำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมเดิมของระบบเพื่อรักษาความสมดุลของสังคม รวมถึงการแสดงบทบาทในการทำหน้าที่วิพากษ์ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม การทำบทบาทหน้าที่ต่างๆ เหล่านี้ของการสื่อสารมวลชน เป็นสาเหตุที่ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไป

ในขณะที่ ตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา อธิบายว่า การสื่อสารที่มีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม คือ การสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น เพราะพิจารณาว่า การสื่อสารเป็นการกระทำ ย่อมต้องมีผลของการกระทำเกิดขึ้นซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ โดยที่การสื่อสารเป็นการกระทำทั้งทางกาย วาจา และทางใจ กล่าวคือ การสื่อสารกับตนเองเป็นการกระทำทางใจ ส่วนการสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นการกระทำทางวาจาและทางกาย ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการกระทำทางใจว่าสามารถกำหนดชีวิตของมนุษย์ตลอดจนสังคม ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้น นอกจากนี้ การสื่อสารกับตนเองซึ่งเป็นการกระทำทางใจยังสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับทิวฏฐิ ซึ่งได้แก่ แนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม วิถีการมองโลก แบบแผนการดำเนินชีวิต เป็นต้น ที่เป็นการกระทำทางใจเช่นกัน จึงส่งผลให้ทิวฏฐิในบางส่วนที่เป็นทิวฏฐิของปัจเจกนั้นถูกถ่ายทอดด้วยการสื่อสารกับบุคคลอื่นกลายเป็นทิวฏฐิของสังคม วิถีของการสื่อสารกับตนเองซึ่งสัมพันธ์กับทิวฏฐิของบุคคลนั้นส่งผลต่อพฤติกรรม การกระทำต่างๆ ของบุคคลนั้น เมื่อทิวฏฐิของปัจเจกกลายเป็นทิวฏฐิของสังคม จึงส่งผลต่อการกระทำทั้งทางกายและวาจา หรือการแสดงพฤติกรรมต่างๆ วิถีการดำเนินชีวิตตามทิวฏฐินั้นของคนในสังคมที่เรียกว่าพฤติกรรมของสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อโครงสร้างของสังคมอีกทอดหนึ่ง กล่าวได้ว่า ทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม

ข้อสังเกตคือ แม้การอธิบายจะแตกต่างกันไปคนละแนวทาง แต่ก็พบว่า การที่การสื่อสารมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นได้นั้น เป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับทิวฏฐิของบุคคลเช่นเดียวกัน โดยการสื่อสารมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทิวฏฐิของบุคคลในสังคม กล่าวคือ การที่บุคคลจะสื่อสารอะไรอย่างไรก็มีทิวฏฐิบางอย่างอยู่เบื้องหลังการสื่อสารนั้นๆ และถูกถ่ายทอดในขณะที่ของการสื่อสารที่เกิดขึ้นด้วย เมื่อทิวฏฐิจากปัจเจกกลายเป็นทิวฏฐิของสังคม สังคมก็เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป (ยกเว้นในกรณีที่ หากทิวฏฐินั้นเป็นทิวฏฐิของปัจเจกผู้มีอำนาจบทบาทยิ่งในสังคม เช่น เป็นทิวฏฐิของผู้นำหรือผู้ปกครองในสังคมก็อาจทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็วกว่า)

ข้อสังเกตประการต่อไป คือ แม้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเช่นเดียวกัน ทั้งตามแนวความคิดการสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดทางตะวันตก และทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม คำอธิบายตามแนวคิดทางตะวันตกให้ความสำคัญกับสาเหตุปัจจัยที่ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ปัจจัยภายนอกตัวบุคคล ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุภายนอกหรือภายในระบบสังคมก็ตาม และการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นทั้งพฤติกรรมของสังคม และของปัจเจกบุคคลแต่ละบุคคลในสังคมนั้น ก็ถือว่ายังเป็นการเปลี่ยนแปลงที่พิจารณาในส่วนของภายนอกเป็นสำคัญ แม้ว่าตามแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารและแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวคิดทางตะวันตก จะเริ่มให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก แต่ก็มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เข้าไปหาภายใน และยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงจากภายในของปัจเจก ส่วนแนวคิดทางพระพุทธศาสนา กลับเน้นความสำคัญที่สาเหตุปัจจัยที่เกิดจากตัวบุคคล ที่เป็นผลมาจากการกระทำทางกาย วาจา ใจของปัจเจกบุคคลแต่ละบุคคล แม้ว่าการกระทำทางกาย และวาจาเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายนอกตัวบุคคล เป็นการสื่อสารกับบุคคลอื่น แต่การกระทำทางใจ เป็นการสื่อสารกับตนเองที่เกิดขึ้นภายในตนเองของบุคคล และตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการกระทำทางใจว่ามีอำนาจเหนือ มีผลต่อการกระทำภายนอก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการกระทำภายในของบุคคล ที่เป็นการสื่อสารกับตนเอง จึงส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายนอกด้วย ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้น จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงจากภายในของปัจเจกบุคคลไปสู่ภายนอก

ในส่วนของรูปแบบและกระบวนการสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา พบว่า การสื่อสารกับตนเองมีได้หลายรูปแบบ ได้แก่ การคิดในรูปแบบต่างๆ การนึก การระลึกได้หรือจำได้ การรู้สึก การมีสติ การรู้อยู่ พิจารณาเห็น การระลึกถึงหรือระลึกได้ การเจริญสติ การกำหนดสติ รวมถึงการเข้าใจตนเอง การรู้จักตนเอง และการตระหนักรู้ โดยการสื่อสารกับตนเองนั้นเป็นได้ทั้งการสื่อสารทางเดียวหรือสองทาง ทั้งที่มีวัตถุประสงค์แน่ชัดว่าต้องการสื่อสารกับตนเองหรือไม่ได้กำหนดแน่ชัด แต่กระนั้นก็มีได้มุ่งที่จะทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น ยังคงเป็นตนเองที่เป็นผู้รับสารหรือรับรู้เนื้อหาสารที่ได้ทำการสื่อสารนั้น โดยการสื่อสารกับตนเองที่เกิดขึ้นโดยมากเป็นภาษาพูด อย่างไรก็ตามบุคคลสามารถสื่อสารกับตนเองเป็นภาพได้ด้วย นอกจากนี้ในทางพระพุทธศาสนายังพิจารณาทิศทางของการสื่อสารกับตนเองในมิติของคุณค่าของการกระทำว่า เป็นกุศลหรืออกุศลด้วย ซึ่งมีความสำคัญในแง่ที่ว่า กระบวนการสื่อสารกับตนเองเป็นการกระทำในระดับจิตใจ ซึ่งมีอำนาจเหนือการกระทำทางกายและวาจา ทั้งในส่วน

ของตนเอง และในส่วนที่จะเป็นการสื่อสารกับบุคคลอื่น รวมทั้งเป็นมูลรากของการกระทำที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่จะตามมา กระบวนการสื่อสารกับตนเองสามารถพิจารณาได้จากกระบวนการทำงานหรือการทำหน้าที่ของจิต ที่เรียกว่า วิถีจิต โดยมีการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นเมื่อจิตขึ้นสู่วิถี และดำเนินต่อไปจนกระทั่งจิตพ้นวิถีตกสู่ภวังค์ แต่เนื่องจากการที่จิตขึ้นสู่วิถีและตกสู่ภวังค์นั้นเกิดขึ้นสลับกันโดยเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก และต่อเนื่องกันไปจนแยกไม่ออก จึงเหมือนว่าการสื่อสารกับตนเองเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ดังที่หากสังเกตอย่างจริงจังก็จะพบว่า คนเรานั้นคิดหรือมีความรู้สึกต่างๆ อยู่ตลอดเวลา เช่น คิดเรื่องนั้นเรื่องนี้กระโดดไปเรื่องโน้น วกกลับมาคิดเรื่องนี้อีก หรือเรื่องอื่นๆ ต่อไปอีก ทั้งที่เกี่ยวกับบุคคล การงาน กิจที่ทำ ฯลฯ ทั้งที่เป็นเรื่องในอดีต หรือในอนาคต ซึ่งเป็นไปในลักษณะต่างๆ เช่น วิดก กังวล ฟุ้งซ่าน คาดหวัง จินตนาการวางแผน ฯลฯ หรือมีความรู้สึกต่างๆ เกิดขึ้นในใจ ไม่ว่าจะมีความรู้สึกที่เข้ามากระทบหรือไม่ก็ตาม โดยเป็นไปทั้งในทางกุศลหรืออกุศล

ข้อสังเกตก็คือ การที่คนเราคิดหรือรู้สึกอย่างไรอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างอยู่ตลอดเวลา ในลักษณะดังกล่าวเช่นนั้น เป็นการทำการสื่อสารกับตนเองในรูปแบบที่ไม่มีความตั้งใจที่จะทำการสื่อสารหรือไม่มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการสื่อสาร การสื่อสารกับตนเองในลักษณะเช่นนี้ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นไปโดยประมาท เพราะการสื่อสารกับตนเองเช่นนั้นเป็นได้ทั้งในทิศทางที่เป็นกุศลหรืออกุศล แต่โดยทั่วไปถือว่า มีโอกาสสูงที่การสื่อสารกับตนเองเช่นนั้นจะเป็นการสื่อสารที่เป็นไปในทางอกุศล เนื่องจากเป็นความคิดฟุ้งซ่าน ขาดสติ และหากสิ่งที่คิดหรือรู้สึกนั้นเป็นไปบนฐานของมิจฉาทิฎฐิก็จะมีผลต่อพฤติกรรม การกระทำต่างๆ ที่เป็นไปในทางที่ไม่ก่อให้เกิดผลดีหรือไม่ก่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

การศึกษาแบบและกระบวนการสื่อสารกับบุคคลอื่น อยู่ในส่วนขององค์ประกอบด้านช่องทางสื่อสารหรือวิธีการสื่อสารเป็นสำคัญ ซึ่งรูปแบบหรือวิธีการสื่อสารจะเป็นอย่างไร ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น ได้จากการศึกษาแบบวิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้าในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ส่งสาร ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นๆ ในสังคม และได้จากการศึกษาจากหลักธรรมคำสอนที่พระองค์ทรงสอนไว้ ทั้งนี้ เพราะโดยส่วนมากตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พบว่า ผู้ส่งสาร คือ พระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ทรงมีรูปแบบวิธีการสื่อสารหลากหลายที่สัมพันธ์กับกลุ่มผู้รับสาร วัตถุประสงค์ และบริบทในการสื่อสาร อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม กลุ่มผู้รับสารที่พระพุทธเจ้าทรงทำการสื่อสารด้วย แบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ คือ (๑) กลุ่มผู้รับสารที่เป็นกลุ่มปัญญาชนของสังคม ได้แก่ กลุ่มผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็ว กลุ่มนี้ได้

กลายเป็นกำลังสำคัญในการทำการสื่อสารต่อไปยังสมาชิกส่วนอื่นๆ ในสังคม (๒) กลุ่มผู้นำ ผู้ปกครอง เป็นกลุ่มผู้รับสารที่มีอำนาจในสังคม (๓) กลุ่มผู้รับสารที่มีแนวความคิด ความเชื่อ หรือทฤษฎีที่แตกต่าง ได้แก่ กลุ่มสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่น และ (๔) กลุ่มผู้รับสารที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมที่มีทฤษฎีและวัตรปฏิบัติหรือวิถีการดำเนินชีวิตตามทฤษฎีของสังคม ได้แก่ พวกคหบดี พราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีกรรมหรือปฏิบัติตามธรรมเนียมที่แพร่หลายอยู่ในสังคมอินเดียในขณะนั้น การสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ในสังคมเหล่านี้ พระพุทธองค์ในฐานะของผู้ส่งสารได้ทำการสื่อสารด้วยเนื้อหา และรูปแบบหรือวิธีการสื่อสารที่ได้ทรงพิจารณาถึงภูมิหลังของผู้รับสาร วัตถุประสงค์เฉพาะ เป็นต้นว่า การสื่อสารเพื่อช่วยแก้ไขปัญหา หรือปรับทฤษฎีของผู้รับสาร หรือเพื่อเตรียมความพร้อมของผู้รับสาร เป็นเบื้องต้นก่อน ซึ่งทรงพิจารณาร่วมกับบริบทเฉพาะของการสื่อสารในครั้งนั้นๆ

ข้อสังเกต คือ พระพุทธเจ้าในฐานะของผู้ส่งสาร ทรงรู้จักผู้รับสารเป็นอย่างดี ทรงรู้จักผู้รับสารทั้งในระดับปัจเจกแต่ละปัจเจก และในระดับโครงสร้างสมาชิกของสังคม กล่าวคือ ในระดับปัจเจก ทรงรู้ว่าผู้รับสารแต่ละคนมีภูมิหลังเป็นอย่างไร ควรสื่อสารด้วยรูปแบบวิธีการใด ในขณะที่เดียวกันเมื่อพิจารณาในระดับโครงสร้างสมาชิกของสังคม ทรงรู้ว่าผู้รับสารเหล่านั้นเป็นใคร ในสังคมหรือมีสถานะอย่างไรในสังคมด้วยนอกเหนือไปจากภูมิหลังของผู้รับสารที่มีความเฉพาะของแต่ละบุคคลไป ผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่พระพุทธเจ้าทรงทำการสื่อสารด้วยนั้น ล้วนเป็นกลุ่มผู้รับสารที่กลายเป็นกำลังสำคัญ หรือมีบทบาทหรืออิทธิพลในสังคม ความคิดเห็นหรือการกระทำของผู้รับสารกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ล้วนสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมได้ และแสดงให้เห็นว่า การสื่อสารนั้นต้องเป็นสื่อสารกับผู้รับสารที่อยู่ในทุกองค์ประกอบของโครงสร้างสมาชิกในสังคม เช่น กลุ่มปัญญาชน กลุ่มผู้นำ กลุ่มที่มีทฤษฎีที่แตกต่าง รวมทั้งกลุ่มที่เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมด้วย การเปลี่ยนแปลงของสังคมจึงเกิดขึ้นโดยเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ดังเช่นที่ สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลเปลี่ยนแปลงจากสังคมพราหมณ์ไปเป็นสังคมพุทธ

การสื่อสารในพระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การเข้าถึงประโยชน์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาต้องอาศัยปัญญา ดังนั้น วิธีการสื่อสารจึงต้องเป็นวิธีการที่สามารถทำให้ชนทั้งหลายเกิดปัญญา เพื่อสามารถเข้าถึงประโยชน์ตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาได้ การสื่อสารเพื่อก่อให้เกิดปัญญานั้นมีรูปแบบวิธีการสื่อสารที่ต้องพิจารณาทั้งจากผู้ส่งสารและผู้รับสาร กล่าวคือ ผู้ส่งสาร ต้องคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดแก่ผู้รับสาร โดยสื่อสารด้วยรูปแบบวิธีต่างๆ ทั้งการสื่อสารเชิงวัจนะและเชิงอวัจนะ ที่จะทำให้ผู้รับสารเกิดปัญญา ซึ่งสามารถนำรูปแบบวิธีการสื่อสารของพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกมาเป็น

แนวทาง ในส่วนของผู้รับสารก็ต้องคำนึงถึงการรับสารอย่างไร ประพฤติปฏิบัติอย่างไรให้เกิด ปัญญาอันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งมีวิธีการที่สำคัญ คือ มีกระบวนการรับรู้ สารอย่างถูกต้อง ด้วยการตั้งใจฟังด้วยดี ทำการสื่อสารกับตนเองอย่างมีสติในทิศทางที่ดี เช่น โยนิโสมนสิการ ยิ่งไปกว่านั้น ผู้รับสารยังต้องมีการประพฤติปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่ถูกต้องดีงามที่รวมลงในศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขาควบคู่กันไปด้วย โดยการประพฤติปฏิบัติตามแนวทางของไตรสิกขานั้น มีแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ คือ แนวทางที่ให้ปฏิบัติ และแนวทางที่ให้ละเว้น ซึ่งการปฏิบัติตามแนวทางของไตรสิกขานี้เป็นการฝึกฝน หรืออบรม หรือพัฒนาตนเองให้เกิดปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาที่ทำให้มนุษย์สามารถดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ในระดับโลกุตตระ

ข้อสังเกต คือ ในทัศนะของพระพุทธศาสนา การสื่อสารที่จะก่อให้เกิดปัญญาเพื่อเข้าถึงประโยชน์ตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาได้นั้น มิได้พิจารณาแต่เฉพาะองค์ประกอบด้านผู้ส่งสารเท่านั้น แต่ได้ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านผู้รับสารด้วย โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่ผู้รับสารจะได้รับมิใช่ประโยชน์ที่ผู้ส่งสารจะได้รับ ดังนั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนา จึงได้มีหลักธรรมคำสอนและแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้รับสารเพื่อให้มีกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้อง โดยผู้รับสารสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง และการฝึกฝนในกระบวนการรับรู้สารอย่างถูกต้องที่เนื่องกันกับการประพฤติปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานี้เองที่ทำให้ผู้รับสารเกิดปัญญา เกิดการพัฒนาตนเอง อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นลำดับขั้นไป ที่ถือว่าเป็นประโยชน์เพื่อตน ทั้งนี้ ในกระบวนการดังกล่าวของผู้รับสาร ย่อมต้องมีผู้ส่งสารเป็นกัลยาณมิตร ดังนั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนา การให้ความสำคัญกับผู้ส่งสารโดยทั่วไป (มิใช่พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสาวก) จึงเป็นไปในลักษณะที่ว่า ผู้ส่งสารต้องมีคุณสมบัติอย่างไรและทำการสื่อสารอย่างไรที่จะยังประโยชน์ให้เกิดแก่ผู้รับสาร ซึ่งถือว่าเป็นการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการสื่อสารทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็สลับกันทำหน้าที่ทั้งสองนี้อยู่ไปมาในระหว่างที่การสื่อสารกับบุคคลอื่นดำเนินไป และไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด หากผู้ส่งสารเป็นผู้ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตน เกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเองได้แล้ว (บรรลุประโยชน์ตน) การทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นนั้นย่อมยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้รับสารได้มาก ดังนั้นผู้ทำการสื่อสาร คือ ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารจึงต้องคำนึงถึงประโยชน์ทั้งที่เป็นประโยชน์เพื่อตนและประโยชน์เพื่อผู้อื่นควบคู่กันไป โดยมีรูปแบบวิธีการที่สำคัญ คือ ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น (ปรโตโฆสะ/กัลยาณมิตร) + ทำการสื่อสารกับตนเอง (สติ+โยนิโสมนสิการ) + ทำการสื่อสารตามแนวทางประพฤติปฏิบัติในศีล สมาธิ

ปัญญา และด้วยเหตุนี้ การสื่อสารที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เกิดประโยชน์ สุข จึงต้องอาศัยทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น

รูปแบบวิธีการสื่อสารจะเป็นอย่างไรนั้น ยังมีความสัมพันธ์กับบริบทในการสื่อสารด้วย จากการศึกษา พบว่า บริบททางสังคมในด้านต่างๆ ที่มีความเชื่อมโยงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง สังคมในสมัยพุทธกาล คือ บริบทด้านลักษณะการสื่อสารของสังคม บริบทด้านสังคมวัฒนธรรม และบริบทด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งทำให้รูปแบบวิธีการสื่อสารนั้น เป็นเสมือนกุศโลบายหรือ กลยุทธ์ในการสื่อสาร โดยมีรูปแบบวิธีการสื่อสารที่สำคัญ คือ การสื่อสารเชิงรุก และการสร้าง ศรัทธา ซึ่งการสื่อสารเชิงรุกเป็นการรุกทั้งในเชิงพื้นที่ และรุกในกลุ่มชนที่มีความแตกต่างทางชนชั้น รวมถึงรุกในโอกาสที่จะทำการสื่อสาร

ข้อสังเกต แม้การศึกษาจะแสดงภาพสังคมในสมัยพุทธกาล แต่รูปแบบวิธีการสื่อสาร เชิงรุก ซึ่งมีทั้งการรุกในเชิงพื้นที่ รุกในกลุ่มชนที่มีความแตกต่างกันไปหรือกลุ่มชนกลุ่มต่างๆ รุกใน โอกาสที่จะทำการสื่อสาร และการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นจากการสื่อสาร ก็มีได้เป็นแต่เพียงรูปแบบ วิธีการสื่อสารที่ใช้ได้เฉพาะในสมัยพุทธกาลเท่านั้น แม้การสื่อสารในสังคมปัจจุบันก็ใช้รูปแบบ วิธีการสื่อสารเช่นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นการสื่อสารที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ หรือ การเมืองการปกครอง นั้นหมายความว่า รูปแบบวิธีการสื่อสารที่สัมพันธ์กับบริบทในการสื่อสาร เช่นนี้นั้น มีความสำคัญและมีประสิทธิภาพในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นได้ นอกจากนี้ยังพิจารณาได้ว่า รูปแบบวิธีการหรือช่องทางการสื่อสาร ก็คือ สิ่งที่เป็นกลางๆ ขึ้นอยู่กับว่าจะถูกนำไปใช้อย่างไร เพื่อวัตถุประสงค์อะไรของใคร ซึ่งตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว วัตถุประสงค์ของการที่จะใช้รูปแบบวิธีการหรือช่องทางการสื่อสารแบบใด อย่างไร ก็มีเพียง ประการเดียว คือ เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน หรือของสังคมนั่นเอง ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่เกิดขึ้นจึงเป็นไปในทิศทางที่ดีเป็นประโยชน์เท่านั้น

องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงสังคม เป็นผลมาจากการสังเคราะห์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาในเรื่องแนวคิด เกี่ยวกับการสื่อสารตามแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนา และผลการศึกษาวิเคราะห์อิทธิพล และความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม รวมทั้งรูปแบบและกระบวนการ สื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา

หลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่นำไปสู่แนวทางปฏิบัติในการกระทำต่างๆ ทั้ง ทางกาย วาจา และใจ ได้แก่ ส่วนของหลักการที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ เชื้อมั่นใน ศักยภาพในตนเองของแต่ละบุคคล เชื่อในหลักของการกระทำและการให้ผลของการกระทำ ซึ่ง

เป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำเหตุที่ดีย่อมได้รับผลที่ดี ทำเหตุที่ชั่วย่อมได้รับผลที่ชั่ว ส่วนแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ คือ ให้ละเว้นการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ ในทางที่ไม่ดี และให้ปฏิบัติในทางที่ดี ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น โดยมีวิธีปฏิบัติที่สำคัญ คือ การสำรวมและการเจริญสติ การอบรมอินทรีย์เพื่อให้เกิดปัญญาตามทางสายกลาง ด้วยความเพียร และระลึกอยู่เสมอถึงการกระทำที่เป็นปัจจุบัน

จากหลักการดังกล่าวข้างต้นนี้ ร่วมกับผลการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในทางพระพุทธศาสนา อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคม รูปแบบและกระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา นำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญของการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยสรุปเป็นคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธ ได้ดังนี้ คือ

๑. เป็นการสื่อสารที่ผู้สื่อสารทำการสื่อสารบนพื้นฐานของความเข้าใจและเคารพในกันและกัน และรับผิดชอบในการสื่อสารของตน
๒. เป็นการสื่อสารที่อยู่บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน
๓. เป็นการสื่อสารที่แต่ละบุคคลสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง โดยเริ่มที่ตนเอง จากการสื่อสารภายในตนเองหรือการสื่อสารกับตนเองก่อนเป็นลำดับแรก
๔. เป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วยสติ อยู่กับปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง และสมานที่ถูกต้อง ไม่ว่าผู้ทำการสื่อสารจะอยู่ในฐานะของผู้ส่งสารหรือผู้รับสาร และไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารกับตนเองหรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น
๕. เป็นการสื่อสารที่ก่อให้เกิดปัญญา
๖. เป็นการสื่อสารที่มุ่งแต่ประโยชน์ ไม่ว่าจะการสื่อสารนั้นจะเป็นการสื่อสารกับตนเอง หรือการสื่อสารกับบุคคลอื่น
๗. เป็นการสื่อสารที่สร้างสรรค์ในทางที่ดีงาม หรือเป็นการสื่อสารในทางบวกนำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

หลักการและแนวทางปฏิบัติที่สรุปลงเป็นคุณลักษณะของการสื่อสารเชิงพุทธนี้ เมื่อพิจารณาในลักษณะที่จำแนกองค์ประกอบของการสื่อสาร จะปรากฏเป็นหลักการและแนวทางปฏิบัติทั้งในส่วนของผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางหรือวิธีการสื่อสาร และผู้รับสาร รวมถึงวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการสื่อสารด้วย ดังนี้

ผู้ส่งสารในการสื่อสารเชิงพุทธ ทำการสื่อสารตามแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ส่งสารที่สำคัญคือ ละเว้นการสื่อสารในทางที่ไม่ดี สื่อสารแต่ในทางที่ดี ด้วยสติ สำนวณ ด้วยความเป็นกัลยาณมิตร คำนึงถึงผู้รับสารทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม

เนื้อหาสารในการสื่อสารเชิงพุทธ เป็นเนื้อหาที่เป็นจริง ไม่ก่อให้เกิดโทษ สร้างสรรค์ดีงาม ก่อให้เกิดปัญญาและการกระทำที่ดีงาม เป็นประโยชน์ เหมาะสมสอดคล้องกับผู้รับสารทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม

ช่องทางหรือวิธีการสื่อสารในการสื่อสารเชิงพุทธ ไม่ว่าจะสื่อสารด้วยช่องทางการสื่อสารใด วิธีการสื่อสารเป็นไปอย่างมีกุศโลบายที่สร้างสรรค์และดีงาม สัมพันธ์กับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ วัตถุประสงค์ และบริบทในการสื่อสารทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม

ผู้รับสารในการสื่อสารเชิงพุทธ รับสารด้วยกระบวนการรับสารอย่างถูกต้อง คือ สำนวณ อินทรีย์ ด้วยการฟังด้วยดี มนสิการโดยแยบคาย มีสติ ไม่รีบด่วนที่จะเชื่อ ละเว้นการสื่อสารในทางที่ไม่ดี สื่อสารแต่ในทางที่ดีทั้งกับตนเองและที่จะทำการสื่อสารกลับหรือทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นต่อไป โดยมีแนวทางฝึกปฏิบัติที่สำคัญคือ ทำการสื่อสารตามแนวทางของศีล สมาธิ ปัญญา และการเจริญสติปัฏฐาน ๔

วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการสื่อสารเชิงพุทธ คือ เป็นการสื่อสารที่มุ่งให้เกิดปัญญาอันเนื่องมาจากสัมมาทิฐิที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งจะนำไปสู่ประโยชน์สุขทั้งโดยส่วนตนและโดยส่วนรวม อันจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นได้โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มเกิดขึ้นจากภายในตนเองของบุคคลแล้วขยายไปสู่บุคคลอื่นๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมในทางที่เป็นประโยชน์สุขร่วมกันจากภายในไปสู่ภายนอก

เมื่อพิจารณาถึงการนำไปใช้ในประเด็นเชิงสังคม โดยพิจารณาจากหลักอริยสัจ ๔ ที่เป็นหลักแห่งเหตุและผล ได้ว่า ฝ่ายเหตุ คือ สมุทัย และมรรค ส่วนฝ่ายผล คือ ทุกข์ และนิโรธ ซึ่งพิจารณาได้เป็น ๒ สาย กล่าวคือ สายแรก สมุทัยนำไปสู่ผล คือ ความทุกข์ ส่วนสายที่สอง คือ มรรคนำไปสู่ผล คือ ความดับทุกข์ หรือความสุข จากสภาพสังคมในปัจจุบันที่ยังมิได้ให้ความสำคัญกับการสื่อสารกับตนเอง ในขณะที่การสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นการสื่อสารขนาดใหญ่ หรือที่เป็นไปในวงกว้าง เช่น การสื่อสารมวลชน หรือการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ เป็นการสื่อสารที่ก่อให้เกิดทิวทัศน์และพฤติกรรมของสังคมในทางที่ทำให้สังคมเกิดปัญหาหลายประการ เกิดความทุกข์ ด้วยทิวทัศน์แนวคิดเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและอำนาจที่อยู่เบื้องหลังการสื่อสารนั้นๆ การสื่อสารในลักษณะนั้นจึงเป็นไปในหลักแห่งเหตุและผลในสายแรก คือ เป็นสมุทัยที่นำไปสู่ผล คือ ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง

ไปในทางที่เป็นโทษทุกข์ ส่วนการสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม สามารถพิจารณาได้ว่า เป็นไปตามหลักแห่งเหตุและผลในสายที่สอง คือ การสื่อสารเชิงพุทธเป็นเหตุ หรือเป็นมรรค กล่าวคือ เมื่อพิจารณาถึงทิวทัศน์ที่อยู่เบื้องหลัง การสื่อสารเชิงพุทธเป็นการสื่อสารที่มีสัมมาทิวทัศน์อยู่ เบื้องหลัง ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญญาและประโยชน์แก่สังคม นอกจากนี้ยังเป็นการสื่อสารที่ ประกอบด้วย การสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่เป็นไปแต่ในทิศทางที่ถูกต้อง ประกอบด้วยสติ และแนวทางปฏิบัติตามหลักของศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นวิถีทางของการสื่อสาร ที่นำไปสู่ผล คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมในทิศทางที่เป็นประโยชน์สุขแก่สมาชิกของสังคม

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม พบว่ายังมีประเด็น ต่างๆ ที่น่าสนใจศึกษาอีกมาก รวมทั้งประโยชน์ที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และผู้มีอาชีพ หรือหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร ในสังคมปัจจุบัน ดังนี้

๖.๒.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป

๑. การศึกษาเรื่อง การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคมนี้ เป็นการศึกษาที่ เรียกว่า การวิจัยขั้นพื้นฐาน คือ เป็นการวิจัยเพื่อให้ได้องค์ความรู้ในเชิงแนวคิดทฤษฎี การวิจัยใน ลำดับต่อไป จึงน่าจะเป็นการนำองค์ความรู้ในเชิงแนวคิดทฤษฎีนี้ไปศึกษาในลักษณะของการวิจัย เชิงทดลอง เพื่อการตรวจสอบหรือยืนยันการใช้ทฤษฎี หรือศึกษาในลักษณะของการวิจัยเชิง ประยุกต์ เพื่อเป็นการนำแนวคิดทฤษฎีไปใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร เชิงพุทธไปใช้ร่วมกับศาสตร์ หรือประเด็นทางสังคมอื่นๆ

๒. การวิจัยเพื่อสนับสนุนการศึกษาแนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธ ยังสามารถศึกษาใน ประเด็นเกี่ยวกับลักษณะแบบแผนของวิธีการสื่อสารเชิงวัจนะ และเชิงอวัจนะ ในการสื่อสารกับ บุคคลอื่นที่ปรากฏในเนื้อหาสารของพระไตรปิฎก ในสถานการณ์หรือบริบทต่างๆ ในลักษณะของ การวิเคราะห์เนื้อหาสาร (content analysis)

๓. จากหลักการที่เป็นแนวทางปฏิบัติในการสื่อสารเชิงพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ใน ส่วนของการสื่อสารกับตนเอง พบว่า มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับกระบวนการอบรมพัฒนาทาง จิต หรือการปฏิบัติธรรม ซึ่งมีกระบวนการหรือวิธีการหลากหลายวิธี ที่กล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสาร กับตนเองที่เป็น การสื่อสารเชิงพุทธ ซึ่งยังไม่ได้มีการศึกษาวิจัยในแง่มุมของการสื่อสารอย่างเป็น ระบบ การศึกษาวิจัยในด้านนี้อาจทำได้ในลักษณะของการวิจัยเชิงสำรวจเป็นขั้นต้น จากนั้นทำ

การวิจัยเพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารกับตนเองเชิงพุทธ และการวิจัยเชิงประยุกต์ ซึ่งประเด็นในด้านนี้ยังสามารถขยายการศึกษาไปได้อีกมาก และมีประโยชน์อย่างยิ่ง อีกทั้งเป็นที่สนใจของสังคมในระดับสากลทั้งในเชิงวิชาการและการนำไปใช้ประโยชน์

๖.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์

๑. ควรนำองค์ความรู้เรื่องการสื่อสารเชิงพุทธไปเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาในการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารในฐานะแนวคิดทฤษฎีหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารที่มาจากองค์ความรู้ภูมิปัญญาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ดึงมาทางสังคมของสังคมไทยเอง นอกเหนือไปจากองค์ความรู้ที่มาจากตะวันตก

๒. ควรมีการนำผลจากการศึกษาไปใช้ในชีวิตประจำวัน และในวงการศึกษาที่เกี่ยวเนื่องกับการสื่อสารในทุกวงการ ทั้งนี้เพราะการสื่อสารเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาในชีวิต และในทุกวงการ ทุกสาขาอาชีพ

๓. ในการสื่อสารควรคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดแก่ผู้รับสารให้มาก ทั้งในระดับปัจเจก และระดับสังคม โดยเฉพาะระดับสังคม โดยประโยชน์นั้นเป็นประโยชน์ตามอุดมการณ์ในทางพระพุทธศาสนา แม้ว่าจะจะเป็นเพียงประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์โลกหน้า ซึ่งเป็นประโยชน์ระดับโลกียะเท่านั้นก็ตาม

๔. หลักเกณฑ์ต่างๆ สำหรับผู้ส่งสาร เช่น เกณฑ์การตรัสพระวาจาของพระพุทธเจ้า และสัมมาวาจาเป็นเกณฑ์ที่สำคัญ และสอดคล้องกับหลักการเรื่องประโยชน์เพื่อผู้อื่นหรือเพื่อสังคม ควรได้รับการเผยแพร่และปรับใช้กับสังคมทั้งในชีวิตประจำวัน และในวงการศึกษาที่เกี่ยวเนื่องกับการสื่อสาร ทั้งในสถานการณ์ทางสังคมที่เป็นปกติ และไม่ปกติ ส่วนหลักเกณฑ์ต่างๆ สำหรับผู้รับสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสื่อสารกับตนเองด้วย โยนิโสมนสิการ สติ และสำรวมอินทรีย์ รวมทั้งหลักกาลามสูตร เป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญ และสอดคล้องกับหลักการเรื่องประโยชน์เพื่อตน ซึ่งจะเชื่อมโยงไปถึงประโยชน์เพื่อผู้อื่นในลำดับต่อไป ก็เช่นกัน ที่ควรได้รับการเผยแพร่และปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ที่สังคมเต็มไปด้วยข้อมูลข่าวสาร และการติดต่อสื่อสารที่รวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารทางสื่อสังคมออนไลน์ (Social Media)

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**.

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. [ซีดี-รอม].

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย**. นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____ . **พระไตรปิฎกภาษาและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย**. [ซีดีรอม].
ม.ป.พ.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กาญจนา แก้วเทพ. **การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ : แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย**.

กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑.

_____ . **สายธารนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อศึกษา**. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๕๑.

_____ . **สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางศึกษา**. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระอภิธรรมปิฎก**. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ . **ภาษากับการสื่อสาร**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ณัฐนันท์ ประกายสันติสุข. **ประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมหลักสูตรการ**

พัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข (ฉบับย่อ). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗.

เดนิส แมคเคลว, สเวน วินดาหุล, เขียน, สวณิต ยมาภัยและระวีวรรณ ประกอบผล. แปล.

แบบจำลองการสื่อสารสำหรับการศึกษาการสื่อสารมวลชน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา.** กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔.

ถิรนันท์ อนวัชศิริวงศ์. **การสื่อสารระหว่างบุคคล.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๓.

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. **ทฤษฎีการพึ่งพาและทฤษฎาแห่งการปลดปล่อย.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิถิตรรศน์, ๒๕๔๔.

ทองสุข ทองกระจ่าง. รวบรวมและเรียบเรียง. “ชุดที่ ๔ : เจตสิก”, **เอกสารประกอบการศึกษาพระอภิธรรมทางไปรษณีย์.** กรุงเทพฯ : ฝ่ายการศึกษาทางไกล มูลนิธิเผยแพร่พระสัทธรรม, ๒๕๕๐.

บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา. **ฐานันดรที่สี่ จากระบบโลกถึงรัฐไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : พิมพ์บุเคอริ, ๒๕๕๒.

ประมะ สตะเวทิน. **การสื่อสารมวลชน : กระบวนการและทฤษฎี.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๖.

พ.อ.ปิ่น มุกกันต์. **แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักรรมาตรี.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาส. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๙.

พระคันธสาราภิงศ์ แปลและอธิบาย. **อภิธัมมวาทาร.** กรุงเทพฯ : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมฺโม / พรหมอยู่). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต). **ศัพท์วิเคราะห์.** กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

..... **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

..... **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). "สื่อมวลชนกับการสร้างสรรค์สังคม", **มุมมองสองปราชญ์**. กรุงเทพฯ : ลิเบอร์ตีเพรส, ๒๕๓๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ผลิตภัณ์, ๒๕๕๒.

..... **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๕๑.

..... **สยามสามไตร**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย, ๒๕๕๒.

พระไพศาล วิสาโล และ "รินใจ". **แค่เปลี่ยนมุมมองวิถีคิด ชีวิตพบแต่สิ่งดีๆ**. กรุงเทพฯ : ๑๐๘ สูดยอดไถ่เดียม, ๒๕๔๙.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. **พุทธปรัชญา สาระและพัฒนาการ**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาอุทัย ญาณธโร. **พุทธวิถีแห่งสังคม : ปรัชญาสังคมและการเมืองของ พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๘.

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**. กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๐.

..... **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิถีสังคหะ**. กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๗.

พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ). บรรณาธิการ. **สวดมนต์แปล**. กรุงเทพฯ : สามลดดา, ๒๕๕๐.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก. รวบรวมและเรียบเรียง. **พจนานุกรม บาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ธรรมสาร, ๒๕๔๘.

ไพรัช พรทิเชทท์. เขียน. ทวรรณะ บุญขวัญ. แปล. **มองโลกให้ "บวก"**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : แมคกรอ-ฮิล, ๒๕๕๑.

พุทธทาสภิกขุ. **ความเป็นเจ้าโลก**. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘.

..... **บรมธรรม ภาคต้น**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗.

..... **อนัตตาของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พื้น ดอกบัว. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ไสภณการพิมพ์, ๒๕๔๙.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ อาขยาด และกิตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๐.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๑.

_____ **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๓.

_____ **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๓.

มาร์การเร็ด เจ. วีตเลย์. เขียน. บุลยา. แปล. **หันหน้าเข้าหากัน**. กรุงเทพฯ : สามลดา, ๒๕๔๙.

มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ และสำนักวิชาสารสนเทศศาสตร์ ม.วลัยลักษณ์.

บรรณาธิการ. **สื่อมวลชนบนวิถีศีลธรรม : ตามทัศนะของพุทธทาส**.

นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, ๒๕๕๓.

รังษี สุทนต์. **พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกเบื้องต้น**.

กรุงเทพฯ : เจพรินท์, ๒๕๔๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.

วิเชียร รักการ. **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**. กรุงเทพฯ : โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๒๙.

วิทยา นาควัชร. **วิถีคิด ให้ชีวิตเป็นสุข**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

วิชาน สุวานะวุฑฒ์. **เพราะอะไรถึงควรสวดมนต์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. เรียบเรียง. "ชุดที่ ๒ : ชีวิตคืออะไร". **เอกสารประกอบการศึกษาพระ**

อภิธรรมทางไปรษณีย์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ฝ่ายการศึกษาทางไกล มูลนิธิเผย

แผ่พระสัทธรรม, ๒๕๔๙.

วิศิษฐ์ วังวิญญู. เขียน. วิทยากร ไสวัตร. บรรณาธิการ. **สุนทรียสนทนา**. กรุงเทพฯ : สามลดา,

๒๕๔๘.

เวรา ไฟฟ์เฟอร์. เขียน. นุชจรีย์ ชลคุป. แปล. **คิดแง่บวก**. กรุงเทพฯ : บอส์ส์การพิมพ์, ๒๕๔๘.

สม สุจิรา. **ไอน์สไตน์พบ พระพุทธเจ้าเห็น**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๕๐.

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สنيธ เขมจารี ป.ธ.๙). **วิถีนักเทศน์**. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ๒๕๔๒.

สตีเฟ่น ซี. ลันดิน, แฮร์รี พอล และจอห์น คริสเตนเซน. เขียน. จิระนันท์ พิตรปรีชา. แปลและเรียบเรียง. **พิช!**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, ๒๕๔๕.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. บรรณาธิการ. **พุทธศาสนิกชนกับสื่อสารมวลชน**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

สิน พันธุ์พินิจ. **เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์ฯ, ๒๕๔๗.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุวัฒน์ จันทระจาง. **ความเชื่อของมนุษย์ เกี่ยวกับ ปรัชญาและศาสนา**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

สุวิทย์ ขาวนอก, ลิขสิทธิ์ สิงห์ออย, วันชัย พลเมืองดี, เกรียงศักดิ์ พลอยแสง. เขียน. สมชัย ศรีนอก และเกรียงศักดิ์ พลอยแสง. บรรณาธิการ. "ภาษากับการสื่อสาร", **ภาษากับการสื่อสาร**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

เสฐียร พันธรังสี. **พุทธประวัติ มหายาน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่)**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๕๐.

แสง จันทรงาม. **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธีรการพิมพ์, ๒๕๔๔.

อิวอน ออสวัลด์. เขียน. พรรณี ชูจิรวงศ์ แปล. **ทุกคำพูดมีพลัง**. กรุงเทพฯ : ไทยยูเนียนกราฟฟิกส์, ๒๕๕๑.

อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. บรรณาธิการ. **สื่อสารมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

เฮอริเบิร์ต ไอ. ซิลเลอร์. เขียน. อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. แปล. **การสื่อสารและการครอบงำทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓.

(๒) บทความ :

ทัศนีย์ เจนวิถีสุข. “ถอดรหัสแดจังกึม”, ใน **ประกาศาร**. หน้า บรรณานุกรม. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ทเพรส, ๒๕๔๙.

พระมหาสมบุญรณ วุฑฒิกโร (พรธนา). “ทฤษฎี : บทบาทของความเห็นความเชื่อในการชี้นำชีวิตและสังคม” **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๑-๖๔.

อภิชัย พันธเสน. “ห้าทศวรรษภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของไทย”, บทความเสนอในการสัมมนาวิชาการประจำปี ๒๕๔๕, ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๕.

อรรธรณ ปิณฑนนโรวาท. “การสื่อสารกับตนเองโดยการปฏิบัติสมาธิเพื่อสู่วิฤทธิเศรษฐกิจ” ใน **โลกของสื่อ ลำดับที่ ๓ : สื่อกับศาสนา**. หน้า ๘๕-๘๙. กิตติ กันภัย. บรรณานุกรม. กรุงเทพฯ : ที.พี.พี.รินทร์, ๒๕๔๒.

(๓) รายงานการวิจัย :

ดวงพร คำคุณวัฒน์, พรทิพย์ อุดุภรณ์ และนิยะนันท์ สำเภาเงิน. **สื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม กรณีปฏิบัติการลดความเสี่ยงต่อการเป็นโรคความดันโลหิตสูง หัวใจ และเบาหวาน ต.หันคา อ.หันคา จ.ชัยนาท**. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการโครงการเมธีวิจัยอาวุโสปีที่ ๓/๒๕๕๒. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒.

(๔) วิทยานิพนธ์ :

นันทพล ไรจนโกศล. “พุทธประสาทจริยศาสตร์กับภาวะบกพร่องทางสมอง”. **วิทยานิพนธ์**

พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

นัตติมา ชูดวงแก้ว. “การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับพระสุตตันตปิฎก”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ทัศนีย์ เจนวิทีสุข. “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”.

สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____. “ศึกษาการสื่อสารกับตนเองในพระพุทธศาสนา”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎี-**
บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____. “การสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธกับการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระจันทลี สิริปณฺโญ (อุโลสิต). “พุทธวิธีการสื่อสารภายในองค์การ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร-**
มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระฉลวย อุดตโม (กำแพงนิล). “วิเคราะห์วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธ**
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๗.

พระบุญญฤทธิ์ รัตนธโร (นุชเทียน). “ศึกษาเปรียบเทียบภวังคจิตของพุทธปรัชญาเถรวาทกับจิตใต้
สำนึกของซิกมันด์ ฟรอยด์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาขวัณชัย วชิรณาน (โคตรชุม). “ศึกษาวิเคราะห์ห้วงจิตวิทยาเพื่อการสื่อสารและการเผย
แผ่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ที่สมณิกาย สุตตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์**
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย
, ๒๕๔๙.

พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก). “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สื่อ) ที่มีต่อการพัฒนา
คุณภาพชีวิต”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พัทธพีร์ มะลิสสุวรรณ. “กระบวนการสื่อสารในการขัดเกลาทางสังคมของนักเรียนนายร้อยโรงเรียน
นายร้อยพระจุลจอมเกล้า”. **วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, คณะนิเทศ**
ศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

(๕) **สื่ออิเล็กทรอนิกส์และสื่อโสตทัศน :**

กาญจนา แก้วเทพ. “ประเภท/ระดับของการสื่อสาร”. แหล่งที่มา :

<http://rescom.trf.or.th/display/show_colum_print.php?id_colum=1206>

[๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๒].

“การตลาดเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม”. แหล่งที่มา :

<<http://www.action4change.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=53872>

4858&Ntype=5> [๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

“การเปลี่ยนแปลงทางสังคม”. แหล่งที่มา :

<http://www.baanjomyut.com/library/social_sciences/39.html> [๒๙ สิงหาคม

๒๕๕๔].

“การสื่อสาร”. แหล่งที่มา : <<http://www.sheetram.com/mc111.asp>> [๕ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

“การสื่อสารภายในบุคคล”. แหล่งที่มา :

http://www.krirk.ac.th/faculty/Communication_arts/truexpert/@information/cm

3205/cheet02.doc [๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๒].

“ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”. แหล่งที่มา :

<<http://www3.cdd.go.th/phakhai/images/3.pdf>> [๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๔].

“จุดเริ่มต้นและอนาคตของระบบทุนนิยมโลก”. แหล่งที่มา :

<http://www.firelamtung.com/index.php?option=com_content&view=article&id=80&catid=25&Itemid=19> [๖ กันยายน ๒๕๕๒].

[๖ กันยายน ๒๕๕๒].

ณภัทร ธนเดชาภัทร์. “ความสำคัญของการสื่อสาร”. แหล่งที่มา :

<<http://learners.in.th/blog/thenut/151118>> [๑ สิงหาคม ๒๕๕๒].

เดชา ศิริภัทร์. ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๑. สัมภาษณ์โดย ศัญญา คุณากร. (ผู้ดำเนินรายการ).

เจาะใจ : เศรษฐีรุ่งขาว [รายการโทรทัศน์]. กรุงเทพฯ : สถานีวิทยุโทรทัศน์

กองทัพบก ช่อง ๕.

“ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”. แหล่งที่มา : <<http://isc.ru.ac.th/data/PS0002165.doc>>

[๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

“ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม”. แหล่งที่มา :

<<http://social.cru.in.th/link/Comdev/.doc>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

“ทฤษฎีการสื่อสาร”. แหล่งที่มา : <<http://puvadon.multiply.com/journal/item/4>> [๕ กรกฎาคม ๒๕๕๒].

“ประเภทของการสื่อสาร”. แหล่งที่มา :

<http://www.mwit.ac.th/~saktong/th%20101/LESSON1_1.HTM> [๘ เมษายน ๒๕๕๒].

ประมวล เพ็งจันทร์. “อินเดีย : จากกำเนิดพุทธศาสนาถึงการปลดปล่อยอาณานิคม”. แหล่งที่มา :

<<http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999975.html>> [๖ กันยายน ๒๕๕๒].

ปรเมศวร์ กุมารบุญ. “มารู้จักทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม”. แหล่งที่มา :

<<http://gotoknow.org/blog/telecom-management/227635>> [๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

ปิยะวัฒน์ นามโงง. “สงครามโลกครั้งที่ ๔”. แหล่งที่มา :

<<http://www.9dern.com/rsa/view.php?id=916>> [๖ กันยายน ๒๕๕๒].

พีระ ลีवलม. “ความสัมพันธ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและลักษณะการสื่อสารในอดีต”.

แหล่งที่มา : <<http://www.thaitopic.net/data/views.php?recordID=49>> [๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๒].

พระมหาศรีสุพรรณ อุดตที่โป (ค่านนท์). “การประยุกต์ใช้วาจาสุภาสิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. แหล่งที่มา :

<<http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=254970>> [๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๒].

พระมหาถนอม อานนุโท (ชิตรัมย์). “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**.

แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=113> [๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].

พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาพา). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. แหล่งที่มา :

<<http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=254312>> [๖ ตุลาคม ๒๕๕๑].

พระมหาสมปอง จันทวิไล (ยุ้งรัมย์). “ศึกษาเปรียบเทียบบรรพชาตติของมนุษย์ในพุทธปรัชญา
เถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.

แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=205> [๙ เมษายน ๒๕๕๔].

พระมหาสุทัศน์ ดิสฺสุรวาท (นักการเขียน). “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**. แหล่งที่มา :

<http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=39%20>
[๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๔].

พระศักดิ์ดีดา วิสุทฺธิญาโณ (มรดา). “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. แหล่งที่มา :

<<http://www.mcu.ac.th/site/thesisdetails.php?thesis=255202>> [๒๒ ตุลาคม
๒๕๕๒].

พิชญรัตน์ บุญช่วย. “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=51 [๗ เมษายน
๒๕๕๔].

พิมล พุพิพิธ. “สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”. แหล่งที่มา :

<<http://www.phanom.ru.ac.th/master/ma6/ps710/PS710Pimon.doc>>
[๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓].

มหาวิทยาลัยบูรพา. **ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. [Online]. Available: URL :

<<http://www.huso.buu.ac.th/cai/Sociology/225101/Lesson13/>> 2545.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมไทยอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒
รุ่นที่ ๑.๐๐**. [ซีดีรอม]. กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. “โลกาภิวัตน์”. แหล่งที่มา : <<http://th.wikipedia.org/wiki>>.

[๑๖ กันยายน ๒๕๕๒].

“ศาสตร์ว่าด้วยมุมมองใหม่เกี่ยวกับมนุษย์”. แหล่งที่มา

<<http://www.oknation.net/blog/ThaiAnthroposopic/2010/05/13/entry-1>>
[๒๗ มีนาคม ๒๕๕๔].

สิริลักษณ์ ตันสิริ. ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๒. สัมภาษณ์โดย สุริวิภา กุลตั้งวัฒนา. (ผู้ดำเนินรายการ).

สุริวิภา : ค้นหาศักยภาพในตนเอง [รายการโทรทัศน์]. กรุงเทพฯ : สถานีโทรทัศน์
ช่อง ๙ อ.ส.ม.ท.

สุกัญญา รัศมีธรรมโชติ. “แนวทางการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ด้วย Competency-Based Learning”. แหล่งที่มา :

<<http://www.thailocaladmin.go.th/work/kpinow/7ebook/pdf/4901.pdf>>

[๒๗ มีนาคม ๒๕๕๔].

สำรวย สุขรวยเจริญ. ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๒. สัมภาษณ์โดย อริสรา กำธรเจริญ. (ผู้ดำเนินรายการ). **ครอบครัวเดียวกัน** [รายการโทรทัศน์]. กรุงเทพฯ : สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส.

“องค์ประกอบของการสื่อสาร”. แหล่งที่มา : <<http://www.Krirk.ac.th>

[faculty/Communication_arts/trueeepert/@information/cm3205/cheet01.doc](http://www.Krirk.ac.th/faculty/Communication_arts/trueeepert/@information/cm3205/cheet01.doc)

[๑๙ มีนาคม ๒๕๕๓].

“Theory U เรียนรู้จากอนาคตกับ Otter Sharmer”. แหล่งที่มา :

<<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=300334>> [๒๙ มกราคม ๒๕๕๓].

๒. ภาษาอังกฤษ :

(I) Books :

A.P. Buddhadatta Mahāthera. **English-Pali Dictionary**. Wiltshire : Antony Rowe, 1992.

Beebe, Steven A., Beebe, Susan J., and Redmond, Mark V. **Interpersonal**

Communication : Relating to Others. Fourth Edition. MA. : Pearson Education, 2005.

Caputo, Jonh S., Hazel, Harry C., and McMahon, Colleen. **Interpersonal Communication**

: Competency Through Critical Thinking. MA. : Allyn and Bacon, 1994.

Clements, Phil . **Be Positive**. London : Biddles, Guildford and Kings Lynn, 1995.

DeVito, Joseph A. **Message : Bilding Interpersonal Skills**. Third Edition. New York :

Harpercollins College Publishers, 1996.

DeVito, Joseph A. **The Interpersonal Communication Book**. Sixth Edition. New York :

HarperCollins Publishers, 1992.

- Donna R. Vocate. editor. **Intrapersonal Communication: Different Voices, Different Minds**. Hillsdale, NJ. : Lawrence Erlbaum Associates, 1994.
- Don W. Stacks. Michael B. Salwen, editor. **An Integrated Approach to Communication Theory and Research**. Mahwah, NJ. : Lawrence Erlbaum Associates, 1996.
- Fisher, B.Aubrey., and Adams, Katherine L. **Interpersonal Communication : Pragmatic of Human Relationships**. Second Edition. Singapore : McGraw-Hill Book, 1994.
- Keown, Damien. **A Dictionary of Buddhism**. Great Britain : Clays, 2004.
- _____. **Buddhism A Very Short Introduction**. NY : Oxford University Press, 1996.
- Mitchell, Donald W. **Buddhism : Introducing the Buddhist Experience**. New York : Oxford University Press, 2002.
- Pande, Govind Chandra. **Studies in the Origins of Buddhism**. Reprint of Fourth Revised Edition. Delhi : Shri Jainendra Press, 1999.
- Peter Harvey. Edited. **Buddhism**. Great Britain : TJ Internation, 2001.
- Polito, Carolyn M.Del. **Intrapersonal Communication**. California : Cummings Publishing, 1977.
- Scharmer, C.Otto. **Theory U**. San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, 2009.

(II) Articles :

- Deborah Bowman. "Buddhism and Nonviolent Communication : An Effective Practice for Peace", **Buddhist Approach to Political Conflict and Peace Development UNDV conference Volume**. The International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 4-6 May 2552/2009 Thailand.

(III) Internet :

Adalat Khan. **Intra-personal Communication**.

<<http://www.americanchronicle.com/articles/view/33041>> [5 September 2010].

"Intrapersonal Communication".

<http://en.wikipedia.org/wiki/Intrapersonal_communication> [5 September 2010].

“Intrapersonal Communication”.

<<http://zimmer.csufresno.edu/~johnca/spch100/intrapersonal.htm>>

[5 September 2010].

"Social Change". Encyclopædia Britannica, Ultimate Reference Suite. (Chicago: Encyclopædia Britannica, 2011).

<<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change>>

[5 September 2011].

“The U : One Process, Five Movements”. <<http://www.presencing.com/presencing-theoryu/summaries.shtml>> [10 January 2010].

“Social Change”. Wikipedia, the free encyclopedia.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Social_change> [5 September 2011].

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : นางสาวทัศนีย์ เจนวนิธิสุข
เกิด : วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖
สถานที่เกิด : ๑๗๖ ถ.มนตรีสุริยวงส์ อ.เมือง จ.ราชบุรี
ประวัติการศึกษา :
พ.ศ. ๒๕๕๐ – ปัจจุบัน ศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๐ สำเร็จปริญญาโท สาขาวิชาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๒๙ สำเร็จปริญญาโท สาขาวิชาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติการทำงาน :

ด้านการสอนและตำแหน่งทางวิชาการ :

พ.ศ. ๒๕๕๐ – ปัจจุบัน ผู้ช่วยศาสตราจารย์
พ.ศ. ๒๕๔๑ – ปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชานิติศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

ด้านวิชาชีพ :

พ.ศ. ๒๕๓๗ – ๒๕๓๙ ผู้จัดการทั่วไปบริษัทดีไออาร์ที เอ็นจิเนียริ่งแอนด์ คอนซัลแตนท์ จำกัด (บริษัทที่ปรึกษาระบบตัดต่อสำหรับ รายการโทรทัศน์และสถานีโทรทัศน์)
พ.ศ. ๒๕๓๓ – ๒๕๓๗ ตรีเอทีพีและหุ้นส่วนบริษัทเซ็นเตอร์ฮาล์ฟ จำกัด (บริษัทผลิตสื่อโฆษณาและโปรดักชั่นเฮ้าส์)
พ.ศ. ๒๕๓๔ – ๒๕๓๕ ผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการบริษัทคัลเลอร์บาร์ จำกัด (บริษัทผลิตงานโฆษณา) และผู้เขียนบทอิสระรายการสารคดีโทรทัศน์
พ.ศ. ๒๕๓๑ – ๒๕๓๔ ผู้ช่วยผู้จัดการทั่วไปบริษัทโพลีคอม จำกัด (บริษัทในเครือ รัชฟิล์มวิดีโอ, โปรดักชั่นเฮ้าส์ และ อุปกรณ์และแล็ปตัดต่อให้ เช่า) และผู้เขียนบทอิสระรายการสารคดีโทรทัศน์
พ.ศ. ๒๕๒๙ – ๒๕๓๑ ตรีเอทีพีรายการโทรทัศน์ บริษัทนิธิทัศน์โปรดักชั่น จำกัด

ผลงานด้านวิชาการ :

งานวิจัย :

- พ.ศ. ๒๕๔๕ – ๒๕๔๘ วิจัยในโครงการชุด สื่อเพื่อชุมชน สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) เรื่อง “ความสามารถด้านการสื่อสารของพระพิศาลธรรมพาที (พระพยอม กัลยาโณ) กับการระดมพลังการพัฒนาชุมชน” (หัวหน้าโครงการ)
- พ.ศ. ๒๕๔๑ – ๒๕๔๕ วิจัยในโครงการชุด การศึกษากับชุมชน สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) เรื่อง “การพัฒนาคลองแสนแสบด้วยการศึกษา กรณีศึกษา เขตมีนบุรี และหนองจอก” (R1) (นักวิจัยร่วม)

บทความวิชาการ :

- พ.ศ. ๒๕๕๓ “การฟื้นตัวจากวิกฤตสิ่งแวดล้อมตามมุมมองของพระพุทธศาสนา” ตีพิมพ์ใน “พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก” รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๗ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก ๒๓ – ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓ ประเทศไทย (รางวัลที่ ๒)
- พ.ศ. ๒๕๕๑ “Enacting Buddhism in Constitution as The National Religion : A Preview of Power Interaction between Religion, communications and Politics” Published in The IABU Conference on Buddhism and Ethics Sysposium Volume 2008
- “การบัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ : หนึ่งตัวอย่างของ ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างศาสนา การสื่อสาร และการเมือง” ตีพิมพ์ในรวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา การประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และการสัมมนาทางวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ ๑ ระหว่างวันที่ ๑๓ – ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑ และตีพิมพ์ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์

พ.ศ. ๒๕๔๗	“ถอดรหัสแดจังกึม” ตีพิมพ์ในวารสารประกาศการ ๒๕๔๗
พ.ศ. ๒๕๔๘	“การ์ตูน สื่อสร้างสรรค์หรือทำลาย” ตีพิมพ์ในวารสารจันทร์ เสด ๒๕๔๘
พ.ศ. ๒๕๔๗	“โฉมหน้าชุมชนชนบทไทย ผลจากแผนพัฒนาประเทศ” ตีพิมพ์ ในวารสารจันทร์เสด ๒๕๔๗
พ.ศ. ๒๕๔๖	“สื่อกับการพัฒนาชุมชน : การสื่อสารและพรพัฒนา 7 ประการ กับงานของพระพยอม” ตีพิมพ์ในวารสารวิทยาการการจัดการ’๔๖
พ.ศ. ๒๕๔๕	“จาก ศขป ถึง สมศ” ตีพิมพ์ในวารสารวิทยาการการจัดการ’๔๕
การนำเสนอผลงานวิชาการ :	
พ.ศ. ๒๕๕๓	“การฟื้นตัวจากวิกฤตสิ่งแวดล้อมล้อมตามมุมมองของ พระพุทธศาสนา” ในการประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนา นานาชาติ ครั้งที่ ๗ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของ โลก ๒๓ – ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓ ประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๕๑	“Enacting Buddhism in Constitution as The National Religion: A Preview of Power Interaction between Religion, Communications and Politics” The First Summit of the International Association of Buddhist Universities (IABU) and International Academic Seminar on Buddhism and Ethics 12 – 15 September 2008.
ทุนการศึกษา	:
	ทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์นิสิตบัณฑิตศึกษาของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ประจำปี ๒๕๕๓
ตำแหน่ง	:
ด้านการบริหาร:	
พ.ศ. ๒๕๔๗ – ๒๕๕๐	รองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
พ.ศ. ๒๕๔๘ – ๒๕๔๗	ประธานโปรแกรมวิชานิตศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
พ.ศ. ๒๕๔๕ – ๒๕๔๘	รองประธานโปรแกรมวิชานิตศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

สถานที่ทำงาน : คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
เข้าศึกษา : ๒๗ เมษายน ๒๕๕๐
สำเร็จการศึกษา :
ที่อยู่ปัจจุบัน : ๓๔๕/๔๘,๕๐ ถ.รัชดาภิเษก ซ.๓๖ แขวงจันทรเกษม
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐